

SCI-CONF.COM.UA

SCIENCE AND TECHNOLOGY: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS

**PROCEEDINGS OF V INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
FEBRUARY 16-18, 2023**

**OSAKA
2023**

SCIENCE AND TECHNOLOGY: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS

Proceedings of V International Scientific and Practical Conference

Osaka, Japan

16-18 February 2023

Osaka, Japan

2023

UDC 001.1

The 5th International scientific and practical conference “Science and technology: problems, prospects and innovations” (February 16-18, 2023) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2023. 415 p.

ISBN 978-4-9783419-1-4

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-technology-problems-prospects-and-innovations-16-18-02-2023-osaka-yaponiya-arhiv/>.

Editor

Komarytsky M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: osaka@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 CPN Publishing Group ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Mahmudov E. H.* 10
ANALYSIS OF THE ROLE AND POTENTIAL OPPORTUNITIES OF AGRO-TOURISM IN ENSURING THE SUSTAINABILITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE POST-CONFLICT REGION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

VETERINARY SCIENCES

2. *Камбур М. Д., Замазій А. А.* 20
КОРЕКЦІЯ МЕХАНІЗМІВ НЕСПЕЦИФІЧНОГО ЗАХИСТУ ОРГАНІЗМУ ПОРОСЯТ
3. *Коленченко В. А.* 27
АКТИВНІСТЬ ЛЕЙКОЦИТІВ КРОВІ ТЕЛЯТ У РІБЛДІНГ ПЕРІОДІ

MEDICAL SCIENCES

4. *Makhlynets N., Pavlyshyn M., Ozhogan Z.* 33
ORAL HABITS AND THE DEVELOPMENT OF ACQUIRED DEFORMATIONS IN THE MAXILLOFACIAL AREA
5. *Антонов А. Г., Сургай Н. М., Шилан В. І., Узбек Т. С.* 37
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТІВ
6. *Антонюк Л. В.* 41
ФЕНОТИПИ МУЛЬТИСИСТЕМНОГО ЗАПАЛЬНОГО СИНДРОМУ У ДІТЕЙ, АСОЦІЙОВАНИ З COVID-19
7. *Гєжина А. В., Соломенник Г. О.* 44
ДІАГНОСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ СПИННОМОЗКОВОЇ РІДИНИ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗНОМУ МЕНІНГІТІ
8. *Козич І. А., Рудан І. В.* 48
КРАСНУХА: КЛІНІКА, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ
9. *Слабкий Г. О., Іваць-Чабіна А. Р., Чірнак В. З.* 54
ВПЛИВ ВІЙНИ З РФ НА СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННІ
10. *Слабкий Г. О., Картавцев Р. Л., Фейса І. І.* 59
АКТИВНІ ТЕРАПЕВТИЧНІ ВИРОБИ ДЛЯ ВВЕДЕННЯ АБО ОБМІНУ ЕНЕРГІЇ: ПРАВИЛА КЛАСИФІКАЦІЇ
11. *Шевченко О. О., Левон М. М., Назар П. С., Левон В. Ф.* 63
УЛЬТРАСТРУКТУРНІ АСПЕКТИ БУДОВИ ПРИВІДНИХ МІКРОСУДИН ПРОТОКАПІЛЯРНОЇ СІТКИ НА РАННІХ ЕТАПАХ ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ ЛЮДИНИ

PHARMACEUTICAL SCIENCES

12. *Hajibayli T. A., Qafarova D. S., Zeinalova G. R.* 68
STUDY OF ANTIOXIDANT AND CYTOTOXIC ACTIVITY OF
SOME SPECIES OF THE GENUS VICIA L.

CHEMICAL SCIENCES

13. *Багирзаде Гулу Ахмед оглы, Кулиев Фикрет Али оглы* 71
ГЕТЕРОГЕННО-КАТАЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕВРАЩЕНИЯ 4-ХЛОРО-
О-КСИЛОЛА В УСЛОВИЯХ ОКИСЛИТЕЛЬНОГО
АММОНОЛИЗА
14. *Ткач В. В., Кушнір М. В., Підлубна С. І., Петрусяк Т. В.* 77
КОМБІНОВАНІ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ В
БРАЗИЛЬСЬКОМУ СТИЛІ НА ТЕМУ ДЖАЗОВОЇ ПІСНІ

TECHNICAL SCIENCES

15. *Fialko N. M., Navrodska R. O., Gnedash G. O., Shevchuk S. I.* 84
ENSURING THE RELIABLE OPERATION OF GAS EXHAUST
TRACTS AND CHIMNEYS OF BOILER PLANTS
16. *Ганзюк А. Я., Краєвська М. С.* 90
УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДОВИХ
КІЛЬКОСТЕЙ ВУГЛЕВОДНЕВИХ СУМІШЕЙ
17. *Заболотний О. В., Ходєєв А. А.* 101
ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ СТВОРЕННЯ ВОДНО-
ПАЛИВНОЇ ЕМУЛЬСІЇ
18. *Максян А., Руденко О., Мукоїд Р.* 110
СПОСОБИ ОХМЕЛЕННЯ ПИВА
19. *Мікуліна М. О., Клещ О. В.* 114
ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛАНЦЮГАМИ ПОСТАЧАНЬ У
ТРАНСПОРТНІЙ ЛОГІСТИЦІ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ
20. *Соколов О. М., Гаргін В. Г., Русінова Н. О.* 119
СТРУКТУРА І ФІЗИКО-МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ
АЛМАЗНОГО ГІБРИДНОГО ПОЛІКРИСТАЛІЧНОГО
КОМПОЗИТУ, ОДЕРЖАНОГО СПІКАННЯМ ПРИ ВИСОКИХ
ТИСКАХ

ARCHITECTURE

21. *Авдєєва М. С., Александрова Ю. С.* 126
ПЛАНУВАННЯ ТА БЛАГОУСТРІЙ ТЕРИТОРІЇ
ВИСТАВКОВОГО БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

ASTRONOMY

22. *Vidmachenko A. P.* 129
FEATURES OF THE RELIEF ON THE SURFACE OF MERCURY

PEDAGOGICAL SCIENCES

23.	<i>Бардус І. О., Заволока Є. Е.</i>	139
	ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ІНЖЕНЕРІЇ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО КОЛЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
24.	<i>Бондаренко Н. В., Косянчук С. В.</i>	144
	ОСВІТНЄ ЛІДЕРСТВО У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ЗАКОРДОННЯ: КОНЦЕПТНА АКТУАЛІЗАЦІЯ	
25.	<i>Бурчак С. О., Цема В. В.</i>	154
	ОКРЕМІ РІЗНОВИДИ СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ	
26.	<i>Ващенко Л. С.</i>	158
	ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З БІОЛОГІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ	
27.	<i>Дем'янюк Н. Ю.</i>	162
	ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ «ХОРОВЕ АРАНЖУВАННЯ»	
28.	<i>Долінін Г. С.</i>	166
	ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
29.	<i>Зінченко М. Е.</i>	169
	РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	
30.	<i>Іваницька Н. А., Гривко Н. В., Камко О. О., Скворцова І. М., Степанець І. А.</i>	175
	ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З УЧНЯМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ПРИ ВИКЛАДАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»	
31.	<i>Кравченко Л. В.</i>	184
	КОНТЕКСТНЕ НАВЧАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ У ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
32.	<i>Люльченко В. Г.</i>	190
	ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ОХОРОНИ ПРАЦІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
33.	<i>Нечитайло Л. Я., Тимофійчук М.</i>	198
	ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	

34. *Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Феклистова И. С., Пакулина А. С.* 202
 РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТИ К СОХРАНЕНИЮ РАВНОВЕСИЯ И ВЕСТИБУЛЯРНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ДЗЮДОИСТОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТОВ И ВЕСОВЫХ КАТЕГОРИЙ
35. *Приходько Г. В.* 213
 РОЛЬ БАТЬКА У ВИХОВАННІ ХЛОПЧИКА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
36. *Святченко В. В.* 220
 РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОСТІ МОВИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ (ФОНЕТИКО-ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ)
- PSYCHOLOGICAL SCIENCES**
37. *Дука Т. М., Мельник Н. А.* 225
 САМОСТАВЛЕННЯ ЯК ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
38. *Остроухова М. М., Кутєнова-Бредун В. Ю.* 232
 ОЦІНКА ВПЛИВУ ТРАВМАТИЧНОЇ ПОДІЇ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІЙНИ
- SOCIOLOGICAL SCIENCES**
39. *Мукосієнко К. О., Гальчинська О., Кравченко О. В.* 239
 РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІЛЮСТРАЦІЇ У ДИТЯЧИХ ВИДАННЯХ
40. *Романович В. І., Лежнєв О. О.* 243
 ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ТА СТИЛІСТИКИ У ВІДЕОІГРАХ
- ART**
41. *Марущак О. В., Красильникова І. В., Гусонька О. О., Заєць Л. В., Русавська Ю. О.* 249
 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ РОБОЧИХ РИСУНКІВ ОРНАМЕНТУ
42. *Яремченко В. Д.* 258
 ДЕЯКІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
- HISTORICAL SCIENCES**
43. *Бутенко В. Е., Іваненко В. В.* 262
 РАДЯНСЬКА СПОРТИВНА ГІМНАСТИКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН
44. *Паньків Б., Стецик Ю. О.* 267
 РОМАН ПАСТУХ – ХРОНОПИСЕЦЬ ДРОГОБИЧА

LITERATURE

45. *Бондаренко Ю. С.* 277
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БІБЛЕЇЗМІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ПРОЗІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТІ

46. *Кайгородцева Б. А.* 279
АВТОБИОГРАФИЧНОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНІЙ ЛЬВА ТОЛСТОГО
(ВЗГЛЯД ЕВГЕНИЯ СОЛОВЬЄВА)

POLITICAL SCIENCES

47. *Krishnan E. R., Toshpulotov A. A.* 285
ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF
STATE SOVEREIGNTY

PHILOLOGICAL SCIENCES

48. *Криворучко В. І.* 295
ОЗНАКИ ІДИЛІЧНОГО ХРОНОТОПУ В РОМАНАХ
МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

49. *Левченко І. О.* 300
ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС
ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

ECONOMIC SCIENCES

50. *Shevshenko I.* 306
ASSESSMENT DAMAGE OF MARINE ECOSYSTEM SERVICES

51. *Velychko Yu.* 312
THE IMPACT OF THE WAR ON THE AGRO-INDUSTRIAL
COMPLEX OF UKRAINE

52. *Бойко Р. В., Заїка Я. Д.* 316
TRANSFORMATION OF A COMPLEX OF MARKETING
COMMUNICATIONS IN MODERN CONDITIONS

53. *Євсєєва О. О., Ковальова Д. А., Євсєєв А. С.* 324
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ЯК
СКЛАДОВОЇ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗМІЦНЕННІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕГМЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

54. *Заячківська О. В.* 332
КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ, НОУ-ХАУ, СЛУЖБОВА
ТАЄМНИЦЯ: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ

55. *Карпінський Б. А.* 342
СТРАТЕГІОЛОГІЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО
ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ НА ТІНЬОВУ ЕКОНОМІКУ

56. *Кононенко О. В.* 352
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ PR - ПОЛІТИКОЮ БАНКІВСЬКИХ
ІНСТИТУЦІЙ ТА НАДАНИМИ ЦИМИ БАНКАМИ КРЕДИТАМИ
У ПЕРІОД 2019-2021 РР.

57.	Кошеля Д. І. СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ БІЗНЕСУ В ІТ-СФЕРІ	358
58.	Кошкіна К. О. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИДАТКІВ НА ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ	363
59.	Минко Л. М. ЕТИКА МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	370
60.	Олійник Л. А. ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	374
61.	Чала В. С., Видай Д. В. ПЕРСПЕКТИВИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ «ЗЕЛЕНОГО БУДІВНИЦТВА» В УКРАЇНІ	383

LEGAL SCIENCES

62.	Антонюк У. В. ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ	388
63.	Кульчицький Т. Р. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	394
64.	Олійник А. Ю. СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	399
65.	Педора О. О. НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ РАСИ, ЕТНІЧНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ: ОДНА З ГОЛОВНИХ ЗАСАД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА	408
66.	Срібний В. Ю., Чорна А. Г. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ	413

AGRICULTURAL SCIENCES

UDC: 338.48

ANALYSIS OF THE ROLE AND POTENTIAL OPPORTUNITIES OF AGRO-TOURISM IN ENSURING THE SUSTAINABILITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE POST-CONFLICT REGION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

Mahmudov Elmir Heydar

doctoral student, teacher

Azerbaijan State Agriculture University

Abstract The tourism sector is one of the areas that determine the level of socio-economic development of the country. This sector acts as a source of income for enterprises, organizations and the state, ensuring the interests of people, society and the state. Tourism sector, reducing the level of unemployment in the country, including the effective implementation of employment projects for vulnerable groups of the population, forming the state budget, expanding the flow of foreign capital to the country, improving social infrastructure areas, promoting the country's national and religious culture in the world, raising the level of socio-economic well-being of depressed regions. as, it is of particular importance in solving a number of important socio-economic issues of the country. In addition, the current situation of the tourism sector is one of the factors that significantly affect the development of construction, communication and technologies, transport, agriculture and other sectors. Considering this point of view, taking into account the economic importance of the sector and the need to implement the main obligations arising from it in an effective and flexible manner, the sustainable development of the tourism sector should be the focus of attention of all states and should become the strategic goals of the state.

Keywords: tourism, sustainable development, agricultural sector, Karabakh,

agrotourism

The tourism sector is one of the economic areas that ensures sustainable economic development of the Republic of Azerbaijan and determines the development trends of other sectors. In order to determine the economic usefulness of the tourism sector in Azerbaijan, the analysis of a number of economic indicators is of great importance. Thus, in 2015, the value of the main funds in this field was 1.5 billion manats, while in 2019-2022, this indicator remained stable at 1.7 billion manats. In 2016-2019, a sharp increase in the number of tourists received and sent was observed. So, while this indicator was 63.5 thousand people in 2016, and 99.5 thousand people in 2019, on the other hand, due to various geopolitical and pandemic conditions in 2020-2022, this indicator was 8.2 thousand in 2020. The income dynamics of tour operators and travel agencies for 2016-2021 shows a decrease in 2020-2022. Thus, while the income level recorded in 2016 was 36.7 million manats, in 2019 it was 63.3 million manats, in 2020 this indicator was 16.1 million manats, and in 2021 it was 22.6 million manats. It is observed that there is no significant decrease in the number of people working in fields typical for tourism. So, while 58.9 thousand people worked in these fields in 2019, 53.7 thousand people worked in 2021. The volume of added value created in these areas was 2.7 billion manats in 2016, 3.7 billion manats in 2019, 1.3 billion manats in 2020, and 2.0 billion manats in 2021. The specific weight of this added value in the country's GDP is expressed as follows: it was 4.3% in 2016, 4.5% in 2019, 1.9% in 2020, and 2.2% in 2021. investments amounted to 363.0 million manats in 2016, 79.3 million manats in 2020, and 242.4 million manats in 2021. The analysis of official statistical figures shows that, while the macro and microeconomic indicators of the tourism sector in our country had growth dynamics before the pandemic, in 2020 these indicators reached the lowest values of the last 6 years. But despite this, growth indicators have been determined for the mentioned indicators starting from 2021. The analysis of these indicators shows that the role of the tourism sector is high both in the formation of the economy of Azerbaijan and in the promotion of the country in the field of

national and religious culture [1].

It should be noted that the advantages achieved by Azerbaijan against the background of the historical, political and economic realities of 2020 will play an important role in ensuring the stability of the country's economy and increasing competitiveness at the international level. Considering this point of view, the government of the Republic of Azerbaijan has strategic goals for the long term. Thus, the return of the lands of historical, political and socio-economic importance of Azerbaijan, taking into account the economic and demographic potential of the region, will play an important role in solving a number of socio-economic issues of the country [2, p. 45].

According to the decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated 07.07.2021, this region is divided into Karabakh and East Zangezur economic regions. As we have mentioned, in the prospective period, the identification of functions before various state institutions and non-state organizations for demining the post-conflict region, monitoring the current state of natural resources, making land, water and other natural-climatic factors suitable for use, permanent population implementation of all necessary infrastructure projects for settlement, determination of the potential for types of economic activities in the pre-conflict period, improvement of institutional, organizational and economic mechanisms for the restoration of various fields, implementation of innovation policy for the application of advanced technologies in all fields, and local planning for ensuring the stability of fields and for the purpose of increasing foreign capital investments, the effective implementation of issues such as the formation of a favorable innovation-investment environment is the responsibility of the government [2, p. 15].

According to official statistical data, the post-conflict region of the Republic of Azerbaijan has rich natural resources, an ecosystem distinguished by its biodiversity, numerous national-religious monuments, rich useful deposits, various energy sources, including a green energy zone, mountains, forests, and ancient castles with a fascinating appearance. , due to having tombs, bridges, rivers, there are prospects for the development of fields such as mining industry, agriculture, energy industry, and

tourism [3, p. 9].

The object of the research work is the tourism sector in the post-conflict region of the Republic of Azerbaijan. The purpose of the research is to evaluate the prospective possibilities of tourism potential in Karabakh and Eastern Zangezur regions, as well as to determine the role of rural tourism, which is an important component of the tourism sector, in the development of the agricultural sector.

The tourism potential of Karabakh is distinguished by its richness, where there are all opportunities for the development of various types of tourism - ecotourism, mountain tourism, agrotourism, winter tourism, and health tourism. For example, the development of winter and health tourism in Kalbajar and Lachin is possible. It is planned to hold festivals in Shusha, which is considered the cradle of culture, and to openly show the results of the conflict in Aghdam [3, p. 11].

Despite the development of the tourism sector in our country, the development of rural tourism is weak here. This type of tourism is preferred by people who are tired of the noise and hectic work regime of the city population and who prefer to live a rural life in the bosom of nature, work there, get rural tranquility, and get emotional peace. Thus, rural tourism - ensuring the attraction of tourists to the rural lifestyle, as well as their participation in agricultural activities, including participation or assistance in the production of agricultural products, animal feeding, production of dairy products, preparation of various dishes related to local cuisine using meat products is connected. Agrotourism is a type of tourism formed from the intersection of agriculture and tourism sectors. The development of rural tourism, in addition to ensuring the sustainable development of rural areas, will lead to the development of infrastructure, an increase in the level of social welfare of the population, the creation of jobs and thereby a decrease in the level of urbanization, environmental protection, an increase in the income of the rural population, and an increase in the demand for agricultural products. Considering this point, it can be noted that agrotourism has the ability to have an important impact on the development of agriculture [4, p. 64]. However, in general, the development of tourism in rural areas can result in certain negative consequences, and in order to prevent this from happening, strong

propaganda among the rural population, training of professional specialists in the field of tourism, efficient and correct performance of state bodies, preservation, maintenance of the traditions of the society are necessary. So, in the following table, what possible results can be obtained due to the development of rural tourism in Karabakh and East Zangezur are grouped.

Table 1

**Negative and positive consequences of tourism
development in Karabakh region**

factor	Positive affect	Negative affect
religion	Despite the predominance of the Islamic religion in Azerbaijan, the independent and comfortable functioning of representatives of all religions will increase the respect of our religion and people by tourists.	organizing visits to monuments belonging to different religions in the post-conflict region, turning them into a tourist attraction, can lead to a decrease in religious spirituality.
Local population	elimination of unemployment among the permanently settled population in Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, people living an active lifestyle, developing themselves in all areas, preventing migration to cities, forming management and entrepreneurial skills, improving working conditions in farms	the residence of tourists in the regions along with the local population for a certain period of time can lead to differences in thinking and behavior among the population
Scenic places	allocating attention to the preservation of museums, historical and religious monuments, nature and ecology, which will be restored and reconstructed, by the state and the population, to be	damage by tourists to any unrestored monuments, construction of new buildings in non-traditional architectural style, and thus the relative weakening of the natural-geographical feature
Economic fields	access to new markets for traditional agriculture and other areas requiring manual labor, restoration of traditional crafts among the population	due to the influx of new customs and traditions into the post-conflict region, the opening of new public catering, cultural and recreational facilities.

Source: compiled by the author based on the analysis of local literature

Thus, taking into account the economic importance of rural tourism and its role in the development of rural areas, it is possible to develop rural tourism in the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions of Azerbaijan. It should be noted that the important advantage of rural tourism is that it increases regional income by using local products and existing opportunities and helps to overcome economic difficulties. This enables farmers to revive their farms. The development of rural tourism in Karabakh and Eastern Zangezur, will enable the formation of small and medium entrepreneurship, the provision of employment to the population that will permanently settle in the region, the efficient use of natural resources, the increase of the population's skills in the field of tourism, business, information and communication technologies, the rational use of resources, the improvement of transport infrastructure and the formation of service sectors [5, pp. 42-45].

Due to the relatively low development level of agrotourism in the Republic of Azerbaijan, in order to expand its application in the post-conflict region, the factors affecting its effective operation and their situation should be studied. Thus, the development of rural tourism depends primarily on the natural-climatic factors and geographical location of the region. This includes the safety of the environment, the existence and condition of local recreation areas, and the current state of transport and communication infrastructure. In this regard, complex measures should be taken by the Ministry of Ecology and Natural Resources, the Ministry of Digital Development and Transport, the Ministry of Culture and other various non-governmental organizations in the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions. Secondly, the existence of specific infrastructure for tourism in the post conflict region belongs to the category of main factors. This includes the presence of public catering facilities, hotels, recreation and entertainment facilities. Thirdly, the presence of organizational factors in the region is among the factors that determine the development trends of rural tourism. This includes informational and legal-normative provision of rural tourism, support and regulation of agrotourism by the state, training of highly professional specialists. All these mentioned, such as the implementation of improvement works in the fields of education, legislation, state

programs, production, and services spheres are necessary for Azerbaijan government. The development of agrotourism in Azerbaijan makes an important contribution to the agricultural sector, primarily in the economic regions of Karabakh and East Zangezur. Considering this point of view, the relationship between agrotourism and the agricultural sector, which is the subject of the study, should be extensively analyzed and the role of agrotourism development in the sustainable formation of the agrarian sector in the post-conflict region should be determined [6, pp. 19-25].

The formation of agrotourism in the Karabakh region will allow entrepreneurs who will be active in various agricultural fields to earn income from organizing trips to their farms, feeding large and small animals, harvesting plant products and presenting other similar activities to tourists. This can also be seen as a strategy to ensure the sustainability of small and medium-sized economic entities that will emerge in the Karabakh region. In addition, the strengthening of relations between agrotourism and agriculture is aimed at helping the formation of the regional economy, including increasing the volume of agricultural production, making rural life attractive among young people, and reducing the level of urbanization in rural areas. At this stage of the research, it is important to analyze the development possibilities of traditional agricultural fields in the post-conflict region and to determine the tendencies of rural tourism formation based on this. Thus, cotton, grape, grain, melon and fruit and vegetable products, large and small cattle breeding sectors have developed in Agdam and Fizuli regions, which are included in the Karabakh economic region [6, pp. 26-28]. Considering this point of view, the Karabakh economic region can be considered attractive for tourists in terms of grape harvesting and wine production, cotton harvesting, fruit and vegetable harvesting and animal feeding, cheese, butter and other dairy products production. Summarizing what has been said, it should be noted that in the post-conflict region of Azerbaijan, it is considered appropriate to form agrotourism mainly according to the following types:

- 1) **Active recreation** - this includes the organization of excursions on farms, hunting, harvesting, helping to feed birds and animals, participation in the preparation

of wine products, etc.

2) *Holding of agricultural festivals* - this refers to the holding of product festivals and fairs that will ensure the sale of products in accordance with the specialization of agricultural products of different regions [7, pp. 46-49].

Taking into account the development possibilities of large and small cattle breeding, cocooning, beekeeping, fruit and vegetable growing and horticulture in Kalbajar district, which is included in the Eastern Zangezur economic region, development possibilities of small and cattle breeding, horticulture, fruit and vegetable growing in Lachin region, development opportunities of viticulture in Gubadli, Jabrayil and Zangilan districts along with these areas, the production opportunities of dairy products, cocoon production, livestock products, honey products, and winemaking products lead to opportunities for the development of agrotourism in the East Zangezur economic region. In general, it is important to determine the future development directions of agrotourism in Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, including the potential opportunities of the region and the existing risks of the field. Considering this point of view, it is an important condition to carry out a SWOT analysis of the post-conflict region based on foreign methodology.

Table 2

Analysis of the current situation on the development of agrotourism in Karabakh and East Zangezur economic regions

Strength	Weakness
<ul style="list-style-type: none"> • Availability of abundant natural resources • Presence of rich religious and cultural monuments of different peoples and religions • Post-conflict restoration of all areas of the region, a priority obligation for the government 	<ul style="list-style-type: none"> • Lack of popularization of rural tourism among the population; • Lack of a specific state support mechanism for this field; • Low competitiveness of Azerbaijan in the tourism market; • General lack of infrastructure in many rural areas
Opprtunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> • Implementation of all necessary infrastructure projects in the region; • High agricultural potential of the region; • Availability of a favorable business environment for the implementation of investment-innovation policy. 	<ul style="list-style-type: none"> • Political and military instability still exists in some areas of the region; • The price of tourism products in Azerbaijan is high compared to foreign tour packages; • Formation of favorable ecosystem should be of long-term nature; • Sharp nature of competition in the agrotourism sector from other countries in the region.

Source: compiled by the author based on the analysis of local literature

As can be seen from the table, despite the presence of certain prospective opportunities, there are also factors that hinder the development of the agrotourism sector in this region. The improvement of the organizational and economic mechanisms of the institutional base for the elimination of these risks and weaknesses in the future period has an important role. Thus, while protecting the biodiversity of the post-conflict region of the Republic of Azerbaijan, agrotourism will contribute to improving the economic conditions of the regions and diversifying the production of agricultural products [8, p. 38].

Summarizing what has been mentioned, it can be noted that agrotourism is a new field for Azerbaijan, and its formation in the post-conflict region, the study of foreign experience and the provision of an institutional and favorable economic environment based on it are considered to be the first steps to be taken. In the current period, the formation and sustainable development of agrotourism is relevant in eliminating unemployment among the rural population, in increasing the demand for agricultural fields, in improving the well-being of the population, and in promoting the country's culture and traditions at the international level. The formation of agrotourism is an important component of the country's economy, which positively affects the social, economic and cultural conditions of rural areas [9, p. 53].

The main conditions for this are the issues of strategic planning of the systematic development of the Garabagh region, conducting marketing research and, most importantly, the existence of mutual interests in the formation of agrotourism within the framework of the joint cooperation of the local population and local state authorities.

LIST OF LITERATURE

1. <https://www.stat.gov.az/>
2. Muzaffarli N., Ismayilov E. Reconstruction of post-conflict territories of Azerbaijan: conceptual foundations. Baku: Qafqaz publishing house, 2010
3. Leyla Rashid, "Economic potential and development prospects of regions liberated from occupation", newspaper "Nation", December 9, 2020

4. Alirzayev A. Q. "Tourism economics and management", Baku 2010.
5. Abbasova A. A., "Agritourism as a factor in solving economic and social problems in the countryside", Journal "Issues of Structuring the Economy», 2018, No.1
6. Guidebook on the organization of agrotourism activities, State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan and USAID, 2020
7. Kaznacheeva S. N., Chelnokova E. A., "Agricultural tourism as one of the promising areas of the tourism industry", International Journal of Applied and Basic Research, 2017 No. 3
8. Oborin M. S., "Agritourism as a factor in the diversification of the economy of regions with low industrial potential", journal "Bulletin of the Transbaikal State University", 2018, No. 3
9. Polukhina A. N., Rukomoynikova V. P., "Rural tourism as an innovative way to develop the agro-industrial complex of Russia", journal "Tourism and Hospitality", 2019, No.1

VETERINARY SCIENCES

УДК :619:636.4.636.09

КОРЕКЦІЯ МЕХАНІЗМІВ НЕСПЕЦИФІЧНОГО ЗАХИСТУ ОРГАНІЗМУ ПОРОСЯТ

Камбур Марія Дмитрівна

д. вет. наук, професор,
завідувач кафедри анатомії,
нормальної та патологічної фізіології
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Замазій Андрій Анатолійович

д. вет. наук, професор
кафедри інфекційної патології,
гігієни, санітарії та біобезпеки
Полтавський державний аграрний університет
м. Полтава, Україна

Анотація. Технологія виробництва свинини на спеціалізованих господарствах порушує відносини свиней з екосистемою яка склалась впродовж тисячоліть. Ізоляція свиней від зовнішнього середовища призвела до формування якісно нової системи існування. У поросят - сосунів і, особливо, за умов раннього отьему від свиноматок виникають групові патології з порушенням захисних механізмів організму [1. с. 127; 2. с. 2750; 3. с. 612; 4. с. 1023]. Це викликає необхідність приділяти значну увагу стану організму новонароджених поросят та проводити адекватну корекцію [5. с. 197; 6. с. 37]. З цією метою дослідники використовували різноманітні засоби [7. с. 99; 8. с. 387; 9. с. 14; 10. с. 123;]. Корекцію факторів неспецифічної резистентності організму поросят проводили з 14 по 24 добу після народження. Поросят розподіляли на групи по 3 тварини залежно від порядкового номеру народження. Корекцію

факторів неспецифічної резистентності у поросят проводили впродовж 10 діб введенням в раціон тварин білково – ліпідного концентрату із копрофагов (імуно корігуючій вплив), по 0,5 г на кг маси тіла; перорально з водою «Чиктоник» і з розрахунку 2 мл на тварину впродовж 10 діб, а на 20 добу життя поросят ввели в/мязеву по 1 мл імуностимулятора «Ріботан».

Нами встановлено, що корекція механізмів неспецифічної резистентності організму поросят позитивно вплинула на їх активність [11. с. 527; 12. с. 428; 13. с. 1271; 14. с. 5184; 15. с. 262; 16. с. 88; 17. С, 852]. За умов корекції, збільшується активність фагоцитозу, ФЧ лейкоцитів поросят перших двох груп підвищилась під впливом корекції в 1,09 – в 1,07 рази, третьої групи – в 1,02 рази, в 1,11 рази у поросят четвертої групи. Вміст лізоциму (мурамідази) підвищився під впливом корекції в 1,95 рази, в 1,84 рази, в 1,66 рази та 1,63 рази, а пропер дину виявлено в 1,19, в 1,12 , в 1,19 та в 1,23 раза більше. С - реактивного білку виявлено, менше ніж на 14 добу в 2,85 рази, в 1, 73 рази, в 1,79 та 1,81 рази.

Ключові слова : поросята, пропер дин, лізоцим, Чиктоник, Ріботан.

За умов корекції механізмів неспецифічної резистентності організму поросят фагоцитоз у поросят першої групи на 24 добу після народження, становив $96,77 \pm 3,32$ %, що в 1,02 рази більше даного показника на 14 добу і в 1,02 рази поросят другої групи, в 1,04 рази, у поросят третьої групи і 1,04 рази, у поросят четвертої групи (порівняно з 14 добою). ФЧ лейкоцитів поросят перших двох груп підвищилась під впливом корекції в 1,09 – в 1,07 рази, третьої групи – в 1,02 рази, в 1,11 рази у поросят четвертої групи.

Вміст лізоциму (мурамідази) та пропер дину значно підвищилось під впливом корекції. У поросят усіх груп його вміст у порівнянні з показниками на початок корекції вияв ся в 1,95 рази, в 1,84 рази, в 1,66 рази, в 1,63 рази більше. Пропердину у крові поросят до корекції було відповідно: в 1,19 рази, в 1,12 рази, в 1,15 рази та в 1,14 рази менше. С - реактивного білку виявлено, менше в крові поросят усіх груп: $0,122 \pm 0,014$, $0,314 \pm 0,016$, $0,326 \pm 0,018$,

0,357±0,017 мг/л, що менше, ніж на 14 добу в 2,85 рази, в 1, 73 рази, в 1,79 та 1,81 рази.

Таблиця 1

Активність неспецифічних факторів у новонароджених поросят на 24 добу за умов корекції (M±m)

Показники	Група поросят по порядковому номеру народження			
	1-3	4-6	6-9	10-12
Фагоцитоз, %	98,774±3,324	89,886±2,998	89,346±3,002	87,298±3,184
ФЧ, од	13,344±0,608	11,084±0,736	11,848±0,852	10,124±0,534
Лізоцим (мурамідаза), мг/мл	0,394±0,052	0,356±0,048	0,308±0,034	0,301±0,035
Пропердин, мг/л	5,906±0,532	5,412±0,624	5,226±0,448	5,048±0,532
С реактивний білок, мг/л	0,122±0,014	0,314±0,016	0,326±0,018	0,357±0,017
Лецитин, г/л	1,806±0,232	1,736±0,148	1,684±0,256	1,596±0,198

Примітка: * < p 0,05; ** < p 0,01; *** p < 0,001. у порівнянні між групами

Гуморальні фактори неспецифічної резистентності організму новонароджених поросят на 24 добу після народження мали значні відмінності (табл. 2). Вміст ерїтрину, який синтезується еритроцитами у поросят першої групи був на рівні 4,01±0,068 мо/мл на 14 добу і склав 3,87±0,532 мо/мл на 24 добу. У поросят другої групи вміст ерїтрину становив -3,99±0,054 на 14 добу і 3,53±0,484 на 24 доби. В крові поросят другої та третьої групи виявлено ерїтрину 3,01±0,636, 3,008±0,347 на 24 добу. Вміст комплементу становив по групах поросят на 14 добу: 24,01±1,036, 20,008±1,204, 19,74±1,232.

І підвищився до 24,93±1,532, 20,99±1,442, 20,34±1,384, 20,008±1,286 на 24 добу під впливом корекції. БАСК та ЛАСК поросят під впливом корекції суттєво підвищились. Необхідно відмити, що фактори неспецифічної резистентності найбільшими виявились у поросят, які віднесені до першої групи, тобто народились першими.

Таблиця 2

Гуморальні фактори неспецифічної резистентності на 24 добу за умов корекції (M±m)

Показники	Групи поросят			
	1-3	4-6	6-9	10-12
Лейкіни, мг	21,39±1,636	20,84±1,384	20,13±1,006	20,01±1,022
Ерїтрин, мо/мл	3,87±0,532	3,53±0,484	3,01±0,636	3,008±0,347
Комплемент, %	24,93±1,532	20,99±1,442	20,35±1,384	20,008±1,286
Сироватковий інтерферон, мо/мл	23,53±1,034	22,24±1,424	21,93±0,092	21,55±0,078

ЛАСК, %	78,59±3,836	76,62±2,656	75,77±5,773	74,38±4,004
БАСК, %	86,86±3,934	82,93±3,436	81,97±3,597	81,12±3,342
Лужна фосфатаза, од/д	286,69±4,642	242,74±3,938	218,06±5,003	208,13±4,018

Примитка: * < p 0,05; ** < p 0,01; *** p < 0,001. у порівнянні між групами

Індекси неспецифічної резистентності організму новонароджених поросят (24 доба) представлені в таблиці 3. Так, УА лейкоцитів більше виявилась у поросят першої групи. Даний індекс підвищилась до 2,56±0,950 за умов корекції і становила лише 2,30±0,094 од. перед корекцій, що 1,12 рази більше, ніж до корекції. Даний показник становив 2,10±0,148 у поросят другої групи, 1,81±0,634 у тварин третьої групи та 1,73±0,248 од. у тварин четвертої групи до корекції і підвищилась в 1,04 рази, в 1,09 рази та в 1,06 рази після корекції.

УГ лейкоцитів становив у поросят першої групи до корекції - 4,22±0,962 од, 3,88±0,888 од., у поросят другої групи, 3,02±0,056 од. у поросят третьої групи та 3,78±0,596 од. у поросят четвертої групи, що було 1,09, 1,03, 1,25 та 1,03 менше, ніж після корекції.

Таблиця 3

Індекси неспецифічної резистентності новонароджених поросят на 24 добу за умов корекції (M±m)

Індекси	Група поросят			
	1-3	4-6	7-9	10-12
УА лейкоц. од	2,560±0,950	2,188±0,082	1,984±0,784ш	1,842±0,536
ЛШ, од	1,138±0,036	1,496±0,042	2,004±0,106	2,012±0,093
УГ, од	4,594±0,236	4,004±0,308	3,838±0,292	3,810 ±0,346
УЗЯ, %	73,132±3,424	75,346±4,012	77,834±4,333	79,882±3,998
ЛУ	0,042±0,001	0,054±0,002	0,068±0,002	0,072±0,001
УР	5,302±0,038	5,001±0,043	4,648±0,054	4,208±0,062
НЛК	0,696±0,046	0,622±0,058	0,564±0,034	0,498±0,078
УНЗ	0,694±0,034	0,652±0,086	0,598±0,094	0,536±0,072

Примитка: * < p 0,05; ** < p 0,01; *** p < 0,001. у порівнянні між групами

Показники еритроцитопоезу у новонароджених поросят на 24 добу після корекції були наступними. Кількість еритроцитів в крові поросят від першої до четвертої групи становила 9,01±0,632 - 8,39±0,486 * 10¹²/л, що вірогідно більше, ніж до корекції. Кількість лімфоцитів на початок корекції (14 доба), % до загальної кількості лейкоцитів була менше, ніж до корекції і підвищились до

71,00±5,01, 77,44±4,34, 77,45±4,34, 77,99±5,22 %.

На 14 добу перед початком корекції абсолютне значення лімфоцитів була більше у поросят четвертої групи - $9,00 \pm 0,66 * 10^9/\text{л}$. Даний показник був на рівні $8,94 \pm 0,67$ у поросят третьої групи, $8,53 \pm 0,54 * 10^9/\text{л}$ у тварин другої групи. На 24 добу вона становила $7,12 \pm 1,003$, $8,93 \pm 2,044$, $9,00 \pm 2,136$, $9,25 \pm 1,938$. На 14 добу кількість моноцитів, % до загальної кількості лейкоцитів становила $7,422 \pm 0,814$ % у поросят першої групи, і значно менше у поросят наступних груп - $7,01 \pm 0,984$, $6,99 \pm 0,332$, $6,66 \pm 0,008$ %. В кінці корекції воно незначно знизилось до $7,59 \pm 1,342$, $7,01 \pm 1,982$, $6,78 \pm 1,538$, $6,65 \pm 1,836$. Кількість гранулоцитів: % до загальної кількості лейкоцитів була на рівні $21,04 \pm 1,004$ у поросят першої групи і $16,38 \pm 1,238$ % у поросят четвертої групи, що в 1,312 рази менше (14 доба) На 24 добу -. $21,41 \pm 1,094$, $16,77 \pm 1,676$, $15,76 \pm 1,558$., $15,35 \pm 1,486$. Так, тип крові у поросят є нейтрофільним. Відсоток даних клітин вияв ся на рівні $68,484$, $69,128$, $69,246$ % на 14 добу і незначно підвищився на 24 добу. Тромбограма поросят дослідних груп також суттєво відрізнялась. Кількість тромбоцитів в крові поросят першої групи становила $422,838 \pm 6,044 * 10^9/\text{л}$. Значно менше їх кількість виявилась у поросят другої групи $368,364 \pm 5,324 * 10^9/\text{л}$, третьої групи - $352,22 \pm 4,982 * 10^9/\text{л}$, і четвертої групи - $348,856 \pm 5,012$, однак даний показник був більше, ніж до корекції. Більш висока кількість тромбоцитів у крові вплинула на показник тромбокрита. Він у поросят першої групи становив $0,812 \pm 0,004$, $0,756 \pm 0,004$, $0,722 \pm 0,002$, $0,686 \pm 0,003$ у тварин останніх груп.

Корекція вплинула на масу тіла поросят. Маса тіла новонароджених поросят була різною при народжені. Вона становила 1,050 кг у поросят першої групи, 1,020 кг у поросят другої групи, 1,005 кг у тварин третьої групи та 0,998 кг у поросят четвертої групи. На початок корекції вона підвищилась у тварин першої групи до 3,300 кг, 3,250 кг, 3,180 та 3,080 кг відповідно по групах. В кінці корекції маса тіла поросят першої групи становила 5,80 кг, другої групи - 5,72 кг, третьої - 5,57 кг, та 5,48 кг., що становило на 2,50, 2,40, 2,44 та 2,49 кг. Дані показники були більше, ніж у тварин контрольних груп на:

0,900 кг, 0,820, 0,700 та 0,500 кг більше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фізіолого-біохімічні методи досліджень у біології, тваринництві та ветеринарній медицині: довідник / В. В. Влізло, Р. С. Федорук, І. А. Макар та ін. - Львів : ВМС, 2004. - 399 с.
2. Cefalu W. T. Role of chromium in human health and in diabetes / W. T. Cefalu, F. B. Hu // *Diabetes Care*. - 2004. - Vol. 27, N 11. - P. 2741-2751.
3. Chromium attenuates hepatic damage in a rat model of chronic cholestasis / W. Y. Chen, C. C. Jung, L. J. Wang et al. // *Life Sciences*. - 2009. - Vol. 84. - P. 606-614.
4. Dickinson D. A. Cellular glutathione and thiols metabolism / D. A. Dickinson, H. J. Forman // *Biochem. Pharmacol.* - 2002. - Vol. 64. - P. 1019-1026.
5. Lai M.-H. Antioxidant effects and insulin resistance improvement of chromium combined with vitamin C and E supplementation for type 2 diabetes mellitus // *Journal of Clinical Biochemistry and Nutrition*. - 2008. - Vol. 43, N 3. - P. 191-198.
6. Okada S. Effect of chromium (III) on nuclear RNA-synthesis / S. Okada, H. Tsukada, M. Tezuka // *Biological Trace Element Research*. - 1989. - Vol. 21. - P. 35-39.
7. Okada S. Enhancement of ribonucleic acid synthesis by chromium (III) in mouse liver / S. Okada, M. Susuki, H. Ohba // *Journal of Inorganic Biochemistry*. - 1983. - Vol. 19. - P. 95-103.
8. Park G. J. Aspartate aminotransferase: Alanine aminotransferase ratio in chronic hepatitis C infection: Is it a useful predictor of cirrhosi / G. J. Park, B. P. Lin, M. C. Ngu et al. // *J. Gastroenterol. Hepatol.* - 2000. - Vol. 15, N 4. - P. 386-390.
9. Pechova A. Chromium as an essential nutrient: A review / A. Pechova, L. Pavlata // *Veterinarni Medicina*. - 2007. - Vol. 52, N 1. - C. 1-18.
10. Reduced levels of rat lens antioxidant vitamins upon in vitro UVB

irradiation / G. B. Reddy, S. Nayak, P. Y. Reddy et al. // The Journal of Nutritional Biochemistry. - 2001. - Vol. 12, is. 2. - P. 121-124.

11. Roginski E. F. Effects of chromium (III) supplementation on glucose and amino acid metabolism in rats fed a low protein diet / E. F. Roginski, W. Mertz // Journal of Nutrition. - 1969. - Vol. 97. - P. 525-530.

12. Sahin E. Stress dependent induction of protein oxidation, lipid peroxidation and antioxidants in peripheral tissues of rats: Comparison of three stress models / E. Sahin, S. Gumuslu // Exp. Pharmacol. Physiol. - 2007. - Vol. 34, N 5-6. - P. 425-431.

13. Two distinct 4-hydroxynonenal metabolizing glutathione S-transferase isozymes are differentially expressed in human tissues / J. Z. Cheng, Y. Yang, S. P. Singh et al. // Biochem. Biophys. Res. Commun. - 2001. - Vol. 282, N 5. - P. 1268-1274.

14. Rababah T.M., Hettiarachchy N.S., Horax R. Total phenolics and antioxidant activities of fenugreek, green tea, black tea, grape seed, ginger, rosemary, gotu cola and ginkgo extracts, vitamin E and tert-butylhydroquinone // J. Agric. Food Chem. -2004. -V. 52. -P. 5183-5186.

15. Palozza P. Prooxidant actions of carotenoids in biologic systems // Nutr. Rev. -1998. -V. 56. -P. 257-265.

16. Moini H., Packer L., Saris N.E. Antioxidant and prooxidant activities of alpha-lipoic acid and dihydrolipoic acid // Toxicol. Appl. Pharmacol. -2002. -V. 182. P. 84-90.

17. Lu J.M., Lin P.H., Yao Q., Chen C. Chemical and molecular mechanisms of antioxidants: experimental approaches and model systems // J. Cell. Mol. Med. - 2010. -V. 14. -P. 840-860.

АКТИВНІСТЬ ЛЕЙКОЦИТІВ КРОВІ ТЕЛЯТ У РІБІЛДІНГ ПЕРІОДІ

Коленченко Віктор Анатолійович

аспірант

Сумський національний аграрний

університет

м. Суми, Україна

Анотація. Ріст та розвиток плоду є важливим періодом що визначає стан організму новонароджених телят. Фізіологічна перебудова в організмі корів, які пов'язані з тільністю вимагають значних змін у течії усіх метаболічних процесів. Важливим є формування захисних механізмів в організмі плоду, які після народження телят впливають на їх резистентність. Забезпечують здатність організму пристосовуватись до нових умов існування, особливо у рибілдінг періоді, тобто у перші години після народження. За цей час на організм плоду впливають пологи, які є надзвичайним стрес – фактором та багато чисельні фактори нових умов існування, тобто зовнішнього середовища після народження. В цей час у новонароджених тварин функції багатьох систем перенапружена. Критичний стан обумовлений перенапруженням функції шлунково - кишкового тракту та терморцепторів. Й надзвичайно важливо це для телят які народились з ознаками гіпоксії. Встановлено, що залежно від стану організму після народження у функціонально активних телят значно більше проявляється активність фагоцитарної ланки захисту. Фагоцитарна активність лейкоцитів виявилась на 15,4 % більше, фагоцитарне число в 1,29 рази більше. Кількість активних фагоцитів (КАФ) в крові телят першої групи становила $1,90 \pm 0,22 \times 10^9$ /л, що в 1,60 рази більше даного показника телят другої групи ($p < 0,01$). Така активність лейкоцитів крові телят першої групи забезпечувала знешкодження $15,66 \pm 1,08 \times 10^9$ /л мікробів, в той час як у телят другої групи даний показник виявся в 1,46 рази менше ($p < 0,01$).

Ключові слова : період, рибілдінг, організм, резистентність, індекс.

Результати досліджень свідчать, що лейкоцитарна формула крові телят після народження, у рибідінг періоді значно відрізняється і залежить від функціонального стану організму. Так, загальна кількість лейкоцитів у крові телят другої групи становила $12,98 \pm 1,06 \times 10^9$ що було вірогідно більше даного показника телят першої групи (табл 1). У функціонально активних телят кількість лейкоцитів в крові становила $7,56 \pm 0,92 \times 10^9$, що в 1,71 раза менше, ніж у телят другої групи ($p < 0,01$).

Таблиця 1

Лейкоцитарна формула крові телят через 12 годин після народження, рибідінг період ($M \pm m$, $n =$)

№ п/п	Лейкоцитарна формула	Од. виміру	Показники	
			I група	II група
1	Лейкоцити	$10^9/\text{л}$	$9,74 \pm 1,36$	$13,78 \pm 1,02^{**}$
2	Базофіли	%	$0,50 \pm 0,05$	$1,20 \pm 0,14$
3	Еозинофіли	%	$0,50 \pm 0,08$	$1,10 \pm 0,12$
4. Нейтрофіли :				
	- всього	%	$69,41 \pm 2,83$	$62,65 \pm 3,31^*$
	- молоді	%	$0,15 \pm 0,03$	$0,50 \pm 0,05$
	- юні	%	$0,66 \pm 0,07$	$1,20 \pm 0,15$
	- палочкоядерні	%	$4,60 \pm 0,74$	$8,50 \pm 1,04^{**}$
	- сегментоядерні	%	$64,00 \pm 3,20$	$52,45 \pm 2,33^{**}$
5	Лімфоцити	%	$25,20 \pm 2,54$	$20,34 \pm 2,62^*$
6	Моноцити	%	$4,30 \pm 0,82$	$3,20 \pm 0,60$

Примітка: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$ у порівнянні між групами

В лейкоцитарній формулі телят другої групи менше був відсоток нейтрофілів - $40,95 \pm 1,03$ % при $53,87 \pm 0,63$ % у функціонально активних телят. В той же час у лейко формулі крові телят які народились з ознаками гіпоксії переважав відсоток юних та палочко ядерних нейтрофілів в 1,09 та в 1,16 рази. Сегментоядерних нейтрофілів виявлено в крові телят першої групи $53,87 \pm 0,63$ %, а у телят другої групи - $40,95 \pm 1,19$ %. Різниця даної групи формених елементів крові виявилась в 1,32 раза. На нашу думку це є показником активності процесу гемопоезу в організмі телят залежно від його стану при народженні, що співпадає з даними деяких авторів [1, с. 77]. Вміст лімфоцитів у крові телят другої групи був на 12,86 % більше.

Результати проведених досліджень свідчать про зниження рівня активності лейкоцитів у телят які народились з ознаками гіпоксії, що співпадає з даними ряду авторів Встановлено, що фагоцитарна активність лейкоцитів крові функціонально активних телят була на 15,4 %, фагоцитарне число в 1,29 рази більше, ніж у телят , які народились з ознаками гіпоксії. Завершеність процесу фагоцитозу становила 80,26 % у телят першої групи і виявилась в 1,36 раза менше у телят другої групи.

Ядерний індекс у телят функціонально активних був в 1,57 раза менше, ніж у телят другої групи Важливим є той факт, що в крові функціонально активних телят загальний відсоток активних нейтрофілів становив 19,51 %, а у телят другої групи лише 12,20 % (табл 2). Важливими показниками в даному процесі є загальна кількість активних нейтрофілів.

Так, у телят які народились функціонально активними (перша група тварин) даний показник становив $19,51 \pm 1,17\%$, в той час, як у телят другої групи загальна кількість активних нейтрофілів була лише на рівні $12,20 \pm 1,14\%$. Тобто, у телят які народились з ознаками гіпоксії знижується загальна активність лейкоцитів в 1,60 рази [2, 378].

Кількість активних фагоцитів (КАФ) в крові телят першої групи становила $1,90 \times \pm 0,22 \times 10^9$ /л, що в 1,60 рази більше даного показника телят другої групи ($p < 0,01$). Така активність лейкоцитів крові телят першої групи забезпечувала знешкодження $15,66 \pm 1,08 \times 10^9$ /л мікробів, в той час як у телят другої групи даний показник виявся в 1,46 раза менше ($p < 0,01$).

Таблиця 2

Активність лейкоцитів організму новонароджених телят у рибіндинг- періоді ($M \pm m$)

№ п/п	Показники	Групи тварин	
		I група	II група
1	Фагоцитарна активність, %	$84,20 \pm 5,22$	$68,80 \pm 4,92$
2	Фагоцитарне число, од	$8,24 \pm 0,96$	$6,40 \pm 0,74$
3	Фагоцитарний індекс	$78,30 \pm 4,05$	$61,39 \pm 3,97$
4	Індекс завершеності фагоцитозу, %	$80,26 \pm 3,98$	$58,90 \pm 2,95$

5	Ядерний індекс	0,14±0,02	0,22±0,04
6	Індекс резистентності	0,39±0,07	0,39±0,06
7	ЗАЛ, %	19,51±1,17	12,20±1,14**
8	КАФ, 10 ⁹ /л	1,90 x ±0,22 x10 ⁹ /л	1,68 ±0,24 x10 ⁹ /л**
9	Мікробне число, 10 ⁹ /л	15,66 ±1,08 x10 ⁹ /л	10,75 ±0,82 x10 ⁹ /л**

Примітка: * p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001 у порівнянні між групами

Значний рівень активності лейкоцитів, які забезпечують захист організму від різноманітних факторів зовнішнього середовища виявились більш активними. Так, лейкоцитарний індекс інтоксикації (ЛІІ) який демонструє ефективність захисту організму від запальних процесів свідчить, що у телят першої групи він був менше, ніж у телят, які народились у стані гіпоксії (табл. 3). Дослідники вважають, що початковий етап ефективної дії імунної системи - запалення - зумовлюється низкою неспецифічних і специфічних факторів. Поєднання їх дії складає суть першого принципу реалізації ефекторних імунних механізмів. Другим принципом є каскадність дії, він характеризується тим, що незначна кількість специфічних механізмів, в свою чергу, запускає основну масу неспецифічних факторів. Третій принцип - принцип надлишковості (дублювання) - включає нагромадження в організмі специфічних сенсibiliзованих Т-лімфоцитів і імуноглобулінів антитіл, які належать до набутого імунітету [5, с. 76]. Резистентність організму людини і тварин проти шкідливих факторів природжена, але в онтогенезі вони доповнюються набутими адаптивними захисними механізмами.

Таблиця 3

Індекси резистентності організму новонароджених телят у рибіддинг періоді (M±m)

№ п/п	Індекси	Показники	
		I група	II група
1	Лейкоцитарний індекс інтоксикації (ЛІІ)	2,39±0,23	2,76±0,32
2	Індекс зсува лейкоцитів (ІЗЛ)	2,41±0,29	2,76±0,34
3	Лейкоцитарний індекс	1,74±0,22	0,48±0,06***
4	Нейтрофільно – лімфоцитарний коефіцієнт (НЛК)	2,75±0,35	3,08±0,42
5	Індекс нейтрофільного зсуву	0,08±0,001	0,18±0,02

Примітка: * p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001 у порівнянні між групами

Нами встановлено, що Індекс зсува лейкоцитів (ІЗЛ) у телят першої групи був в 1,15 раза менше даного показника телят другої групи, та свідчить про значні порушення у процесах лейкоцитопоезу.

Про значні порушення у процесах гематоцитопоезу в організмі телят, які народились з ознаками гіпоксії свідчить лейкоцитарний індекс. У телят другої групи він виявився в 3,63 раза менше ($p < 0,001$), що свідчить про порушення формування профілю крові у телят другої групи [3, с. 82; 4, с. 55]. В цей період у тварин другої групи лейкоцитарна формула зберігає ознаки крові телят після народження. Нейтрофільно – лімфоцитарний коефіцієнт (НЛК) також свідчить про те, що в крові телят другої групи переважають формені елементи крові нейтрофільного ряду [6, с. 28; 7, с. 91]. і значно менше в крові лімфоцитів, а відповідно і резистентність даних телят значно менше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Замазій А. А., Камбур М. Д., Нечипоренко О. Л., Симон В. С. Гіпоксія тварин та її регуляція. Монографія. Суми: видавничо- виробниче підприємство «Мрія – 1». – 2021.- 131 с.

2. Замазій А. А., Камбур М. Д., Нечипоренко О. Л., Нечипоренко В. В. Реологія крові і показники клітинної адаптації у новонароджених лошах з ознаками гіпоксії. Fundamental and applied research in the modern world. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2021. Pp. 376-379.

3. Нікітчук Т. М. Дослідження можливості визначення реологічних властивостей крові за параметрами пульсової хвилі [Електронний ресурс] / Т. М. Нікітчук, В. В. Виниченко – Режим доступу до ресурсу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/119.pdf>

4. Замазій А. А. Неонатологія // Посібник. Замазій А. А., Камбур М. Д., Коваленко Л. М.– Суми: Сумський національний аграрний університет. – 2016. 78 с.

5. Камбур М.Д., Замазій А.А., Колечко А.В. Рубцева ферментація та

резистентність організму телят. Науково-технічний бюлетень НДЦ біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК, Т.6. №2.- 2018.- С. 72 -79.

6. Камбур М. Д., Замазій А. А., Колечко А. В., Лермонтов А. Ю., Бутов О. В. Властивості крові корів в період тільності, їх вплив на репродуктивну функцію тварин та життєздатність новонароджених телят. Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences, VI (17), Issue: 157, 2018 С. 26-30.

7. Stein M.R. Clinical immunology in practice, new opportunities / M.R. Stein // Clin.Rev.Allergy Immunol, 2004. - V.27. - P.83-92.

MEDICAL SCIENCES

UDC: 616-089.882+616-089+616.314.17-008.1

ORAL HABITS AND THE DEVELOPMENT OF ACQUIRED DEFORMATIONS IN THE MAXILLOFACIAL AREA

Makhlynets Nataliia

MD, PhD, Assoc. Prof.,

Therapeutic Dentistry Department,

Pavlyshyn Mariana

Ass., Pediatric Dentistry Department

Ozhogan Zinovii

DDS, PhD, DSci. Prof.,

Head of the Department of Orthopedic Dentistry

Anotation. Oral habits in children with existing maxillomandibular anomalies is relevant, as they progress more and more rapidly and intensively among young people who are on distance education. Emotional instability among young people is associated with a long life in chronic stress caused by the presence of the pandemic and online learning. Research shows that to reduce the impact of stress factors, children use oral habits: they rest their head on their hands in the same position, causing chronic trauma in this area, they sit in front of the monitor with their mouths open, despite a positive breath test (presence of nasal breathing), they suck fingers, bit nails, pencils or pens. It is believed that oral habits are an element of adaptation to existing chronic stress [2, p. 88-93; 3, 240 p; 6, 324 p.].

Systematic use of the oral habit in the course of emotional struggle leads to changes in the facial skeleton and maxillofacial area [2, p. 88-93; 7, p. 75-81]. We assume that the oral habit, especially one associated with long-term mechanical impact on the facial skeleton and jaw bones, is the trigger for deformation in the processes of cellular mechanotransduction of the formation of the functional matrix

of the bone apparatus and is a phenotypic expression of the human body. The bone "tunes" to the precise frequencies of skeletal muscle activity. Incorporating concepts and databases related to the intracellular and intercellular mechanisms and processes of bone cell mechanotransduction and the organization of bone as a biologically connected cellular network allows for a revision of the functional matrix hypothesis that proposes an explanatory chain extending from the epigenetic event of muscle contraction hierarchically down to the regulation of the bone cell genome [4, p. 479-485; 5, p. 1814-1817]. We hypothesize that intercellular mechanotransduction is a critical component in achieving coordinated remodeling responses to force application in connective tissues, which requires further study and scientific justification. It is for the purpose of studying the influence of harmful genes on the personality phenotype that it is necessary to carry out a cephalometric examination of patients and stages of complex treatment.

Key words: oral habits, bone structure, functional matrix, orthodontic treatment, myofunctional devices.

Research methods: We conducted clinical, radiological methods of examination of 60 patients 12-15 years old with acquired maxillomandibular anomalies and oral habits, 15 persons aged 12-15 years without maxillomandibular anomalies and acquired deformities (norm group). We studied the data of computer tomograms, performed stereotopometric analysis (three-dimensional cephalometry), determination of the thickness of the masticatory muscles in symmetrical areas of the face. Statistical processing of the results was performed using a personal computer using the software package Statistica 12.0. Data distribution was assessed using the Kolmogorov-Smirnov test of normality. Mean values and standard errors were calculated for continuous variables. Correlation between parameters was analyzed using Spearman's correlation coefficient and tested for significance. Significance was set at $p < 0.05$ [1, 502 p.].

Scientific novelty. Clinical examination showed that oral habits were manifested in 98.3% of patients. The results of clinical and radiological examination,

analysis of cephalometric parameters and data on the thickness of the masticatory muscles on symmetrical areas of the face confirm the relationship between chronic oral habits and formation of acquired maxillomandibular anomalies; confirm the presence of acquired rather than congenital deformity of the facial skeleton, which is associated with changes in the thickness of the masticatory muscles on the part of the deformation and compensatory muscle hypertrophy on the opposite side. After 12 months, the patients' cephalometric parameters differed significantly from the indicators before active orthodontic treatment and elimination of the oral habit, an increase in muscle thickness was observed in the areas where there was a chronic injury ($p \leq 0.05$). An increase in the thickness of the bone structure of the facial skull and an increase in the thickness of the masticatory muscles on the side where the oral habit was eliminated were observed.

Conclusions: Oral habits progress regardless of the patient's age, they appear in 96.6% of patients in this group of patients. The results of clinical and X-ray research, analysis of cephalometric indicators and level of the thickness of the masticatory muscles confirm the relationship between a chronic oral habit and the development of the bone and muscle system. The obtained results indicate the ability of bone tissue to change its thickness and contours after eliminating a bad habit and confirm the presence of a functional matrix of bone structure development.

LITERATURE

1. Forthofer R. N. Biostatistics: A Guide to Design, Analysis, and Discovery. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2007: 502.
2. Joelijanto R. Oral Habits That Cause Malocclusion Problems. IDJ. 2012;1(2):88-93.
3. Kozlyakovskyy PA. Zahalna psykholohiya. Doslidzhennya tryvozhnosti (opytuvach Spilberhera – Khanina). Mykolayiv : Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 2004. 240. [in Ukrainian].
4. Moss ML. Twenty years of functional cranial analysis. American Journal of Orthodontics 1972;61:479-485.

5. Moss-Salentijn L, Melvin L. Moss and the functional matrix. *Journal of Dental Research* 1997;76:1814-1817.
6. Naugolnyuk LV *Psykholohiya stresu*. Lviv. 2015:324. [in Ukrainian].
7. Pompeia LE, Rossetti RM, Faria PR, Ortolani CLF, Faltin Jr K. Myofunctional therapy as treatment for anterior open-bite-case report. *Orthod sci pract*. 2017; 10(37): 75-81 DOI: 401401-406

УДК 616

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТІВ

Антонов Андрій Геннадійович,

К.м.н., доцент

Донецький національний медичний університет

Сургай Наталя Миколаївна,

К.м.н., доцент

Донецький національний медичний університет

Шилан Володимир Іванович,

Керівник

«Кіровоградське обласне бюро судово-медичної експертизи»

Узбек Тетяна Степанівна

Асистент

Донецький національний медичний університет

м. Кропивницький, Україна

Анотація: Підготовка лікарів-судово-медичних експертів завжди була дуже складним і відповідальним процесом. Основною задачею нашої роботи є ґрунтовний аналіз проблем підготовки фахівців із судово-медичних спеціальностей, системи її вдосконалення та аналіз взаємозв'язку патологічної анатомії та судової медицини ще на етапі їх викладання.

Ключові слова: інтернатура, судово-медичний експерт, патологоанатом, патологічна фізіологія, патологія.

Підготовка лікарів-судово-медичних експертів є технологічно дуже складним і відповідальним процесом. Професійні компетенції судово-медичного експерта знаходяться на межах багатьох медичних спеціальностей. У медичному середовищі існує думка, що найближчою, навіть «спорідненою», спеціальністю є патологічна анатомія, для чого існують певні підстави.

Першим, найбільш поширеним, аргументом слід вважати те, що

лікарі-судово-медичні експерти та лікарі-патологоанатоми під час дослідження трупів використовують однаковий метод – розтин. Окрім розтину і ті, і інші застосовують мікроскопічне дослідження. Але суттєвою різницею є те, що лікар-патологоанатом самостійно досліджує мікроскопічний препарат, а судово-медичний експерт передає його для вивчення іншому фахівцю - лікарю-судово-медичному експерту-гістологу. Ці речі є загальновідомими для фахівців із судово-медичної експертизи та патологічної анатомії, начебто не потребують змін. Проте практика великої кількості країн світу, зокрема найрозвинутіших, свідчить про інший підхід до професійних компетенцій фахівців морфологічних спеціальностей, що реалізується на етапі їхнього післядипломного навчання. Так, у США ще в 1959 р. була запроваджена сертифікація фахівців із судової медицини, якій передувала підготовка з патологічної анатомії. Наразі за цією системою в США випускаються біля 70 судово-медичних експертів щороку. [1] У Німеччині для отримання права на складання атестаційного іспиту з судової медицини лікар повинен мати стаж з патологічної анатомії та судової психіатрії не менше ніж 1,5 роки. [2] Ці приклади вказують на стале сприйняття як у медичних колах, так і за їхніми межами патологічної анатомії як невід'ємної складової в підготовці судово-медичних експертів.

Ми вважаємо, що не викликає заперечень теза про те, що підготовка лікаря за будь-яким фахом починається ще під час навчання в медичних закладах вищої освіти, а не на етапі післядипломної підготовки. Звісно, донині підготовка судово-медичних експертів в Україні була повністю відмінною від США та Німеччини, полягала в навчанні в інтернатурі протягом 1,5 років. [1, 2]

З 2022 р. підготовка судово-медичних експертів буде відбуватися шляхом вторинної спеціалізації протягом 3 місяців у фахівців, які отримали спеціальність «патологічна анатомія». [3] На перший погляд, це начебто є ідентичним до закордонного досвіду та відповідає загальносвітовій практиці. Але слід звернути увагу на сукупність компетенцій, які має набути майбутній судово-медичний експерт у Німеччині. Для отримання права на атестацію як

судово-медичного експерта німецький лікар має відпрацювати 3,5 роки в судовій медицині, 1 рік у патологічній анатомії та пів року в судовій психіатрії. За цей час він має виконати дослідження понад 700 трупів і 2000 гістологічних препаратів. [2] Такі вимоги, безумовно, є достатніми для підготовки фахівця. Підготовка судово-медичного експерта в США передбачає набуття лікарем-патологоанатомом протягом року додаткових компетенцій судово-медичного експерта та складання атестаційного іспиту у фаховій професійній асоціації. [1] Отже, слід констатувати, що відповідність світовому досвіду полягає лише в тому, що відтепер підготовка судово-медичних експертів буде відбуватися з контингенту лікарів-патологоанатомів. Тому варто проаналізувати, в чому сучасна підготовка фахівців із судово-медичних спеціальностей потребує вдосконалення та для цього піддати аналізу взаємозв'язок патологічної анатомії та судової медицини ще на етапі їх викладання.

Існують закордонні підручники, що є загальноновизнаними як певний стандарт при підготовці майбутніх лікарів у провідних медичних закладах вищої освіти. [4,5] Аналіз їхньої структури дозволяє дійти висновку про те, що інтегрований підхід до викладання патологічної анатомії, судової медицини та навіть патологічної фізіології відбувається вже на етапі отримання студентом вищої медичної освіти.

Така інтеграція навчальних дисциплін призводить до набуття студентом розуміння того, що патологічна анатомія та судова медицина є частинами однієї великої навчальної дисципліни – Pathology. Патологічна фізіологія також є її складовою та за обсягом викладання практично дорівнює патологічній анатомії. Важливо, що патологічна анатомія поєднана з патологічною фізіологією в такий спосіб, що відокремити їх дуже складно, оскільки порушення структури та функції розглядаються одночасно.

Такий метод викладання заздалегідь формує в студентів розуміння, що судова медицина спирається на фундаментальні медичні знання та щільно інтегрована з іншими медичними спеціальностями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клевно В.А., Назаров Ю.В., Романько Н.А. Судебная медицина в Соединенных Штатах Америки, прошлое и настоящее // Судебная медицина.- Том 4.- № 1.- 2018.- с.48-50. <http://dx.doi.org/10.19048/2411-8729-2018-4-1-48-50>
2. Э. Эдвин. Судебно-медицинская экспертиза в Германии: процессуальные, организационные и методологические аспекты // Судебная медицина.- Том 1.- № 2.- 2015.- с.31-32.
3. Положення про інтернатуру та вторинну лікарську (провізорську) спеціалізацію, затверджене Наказом МОЗ України від 22.06.2021 року № 1254. https://moz.gov.ua/uploads/6/32466-dn_1254_22_06_2021_dod.pdf
4. Vinay Kumar et al. - Robbins and Cotran Pathologic Basis of Disease.- Elsevier – 2021.- 1392 p. ISBN: 9780323531139
5. Liang Cheng et al. - Essentials of Anatomic Pathology.- Springer – 2016.- 1879 p. ISBN: 978-3-319-23380-2

УДК 616.9

ФЕНОТИПИ МУЛЬТИСИСТЕМНОГО ЗАПАЛЬНОГО СИНДРОМУ У ДІТЕЙ, АСОЦІЙОВАНІ З COVID-19

Антонюк Любов Василівна,
асистент кафедри дитячих інфекційних хвороб
Івано-Франківський національний медичний університет
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: у рамках даного дослідження проаналізовані фенотипи мультисистемного запального синдрому у дітей, асоційовані з COVID-19. Зокрема, визначено три основні фенотипи MIS-C з їх клінічними проявами у дітей з позитивними результатами на SARS-COV-2 RT-PCR: кардіальний, респіраторний, шкірно-слизовий.

Ключові слова: інфекції, інфекційні хвороби, дитячі інфекційні хвороби, пандемія, коронавірусна хвороба (COVID-19), мультисистемний запальний синдром у дітей.

Протягом своєї історії людство зазнало багато пандемій, які охоплювали значну частину земної кулі, забираючи життя мільйонів людей. Серед них: пандемія чуми, чума Юстиніана, третя пандемія холери, пандемія грипу «іспанка» та азійського грипу, тощо. В грудні 2019 року світ зіткнувся з новою проблемою – пандемією SARS-CoV-2, яка досить швидко поширилася по всіх континентах світу – її з певністю можна вважати «чумою» XXI сторіччя.

Найбільший ризик тяжкого перебігу захворювання та смерті від COVID-19 мають люди похилого віку та особи із супутньою патологією, такою як гіпертонічна хвороба, хронічні захворювання легень та онкопатологія [1]. Обмежені дані свідчать, що в дітей клінічні прояви інфекції SARS-Cov-2 зазвичай менш виражені, ніж у дорослих, хоча деякі також потребують госпіталізації та інтенсивної терапії [2]. Найменше випадків реєструють серед новонароджених, а в тих, в кого підтвердили COVID-19, зазвичай

спостерігають легку форму інфекції. Однак, в травні 2020 року в журналі «Лансет» (The Lancet) опубліковано спостереження восьми випадків мультисистемного запального синдрому (MIS-C) з клінічними ознаками, подібними до хвороби Кавасакі [1; 3]. Це питання залишається дискусійним, адже обидві патології – це гіперінфекційні синдромні комплекси клінічних фенотипів з різним ступенем ускладнень.

На даний час, виділяють три основні фенотипи MIS-C, при всіх позитивні результати на SARS-COV-2 RT-PCR:

- кардіальний – в клініці переважають ураження серця, що протікають у вигляді міокардитів, також можливий біль в животі, кишкові розлади та екзантеми. Лабораторні зміни: лімфопенія, підвищення С-реактивного протеїну, підвищення феритину та тропоніну (серцевий маркер дилатації коронарних артерій);

- респіраторний – в клініці наявний кашель, задишка, пневмонії, дистрес-синдром. Лабораторні зміни: підвищення маркерів запалення, дилатація коронарних артерій;

- шкірно-слизовий – поліморфна висипка, шкірно-слизові ускладнення, дилатація коронарних артерій.

Отже, діти з підозрою на MIS-C потребують опіки «мультидисциплінарної» бригади, індивідуального групового підходу у лікуванні враховуючи широкий спектр можливих порушень і необхідність їх корекції [4], включаючи дитячого ревматолога, кардіолога, гематолога та інфекціоніста. Залежно від спостережуваних клінічних симптомів також може знадобитися консультація інших фахівців, в тому числі невролога, нефролога і гастроентеролога тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Alqahtani JS, Oyelade T, Aldhahir AM, Alghamdi SM, Almeahmadi M, Alqahtani AS, et al. Prevalence, Severity and Mortality associated with COPD and Smoking in patients with COVID-19: A Rapid Systematic Review and Meta-

Analysis. *PLoS One*. 2020. 15(5). Epub 2020/05/12. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0233147&type=printable>. (дата звернення 12 лютого 2023 року).

2. Huang C, Wang Y, Li X, Ren L, Zhao J, Hu Y, et al. Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet*. 2020.395(10223):497-506. Epub 2020/01/28. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31986264/> (дата звернення 12 лютого 2023 року).

3. Zhou F, Yu T, Du R, Fan G, Liu Y, Liu Z, et al. Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *Lancet*. 2020.395(10229):1054-62. Epub 2020/03/15. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32171076/> (дата звернення 12 лютого 2023 року).

4. Harwood R.A. National consensus management pathway for paediatric inflammatory multisystem syndrome temporally associated with COVID-19 (PIMS-TS): results of a national Delphi process. *The Lancet Child Adolesc Health*. 2021;5(2):133-141. Epub 2020/18/09. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32956615/>. (дата звернення 12 лютого 2023 року)

УДК 616.9

ДІАГНОСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ СПИННОМОЗКОВОЇ РІДИНИ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗНОМУ МЕНІНГІТІ

Гєжина Аліна Віталіївна
студентка ХНМУ
Соломенник Ганна Олегівна
к.мед.н, доцент ХНМУ

Анотація: у статті наведено особливості змін з боку клінічних і біохімічних показників спинномозкової рідини, що відбуваються в хворих на туберкульозний менінгіт. Саме адекватна інтерпретація результатів аналізу може бути надійним діагностичним критерієм ранньої діагностики туберкульозного менінгіту із наступним своєчасним початком етіотропної терапії.

Ключові слова: туберкульозний менінгіт, діагностика, ВІЛ-інфекція, показники спинномозкової рідини.

За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно у світі 10 млн людей хворіють на туберкульоз і 1,5 млн осіб помирають від нього. На сьогодні, на жаль, Україна належить до країн із найвищим тягарем мультирезистентної інфекції, спричиненої *M. Tuberculosis*. Туберкульозний менінгіт є однією з найтяжчих, безпосередньо загрозливих для життя, форм туберкульозу, а встановлення цього діагнозу – дуже складним процесом. Саме тому питання своєчасної діагностики туберкульозу мозкових оболонок, або туберкульозного менінгіту, залишається актуальним і натеper, а проблема мультирезистентності постає дуже гостро, бо найчастішою причиною менінгіту, зокрема хронічного, в ендемічних районах в усьому світі, особливо серед пацієнтів, інфікованих ВІЛ, є штами, резистентні до переважної більшості протитуберкульозних препаратів [1-5].

«Золотим стандартом» діагностики туберкульозного менінгіту є

виділення мікобактерій туберкульозу зі спинномозкової рідини бактеріологічним методом. Вважають, що він є специфічним на 100 %. До сучасних методів діагностики належать прискорене бактеріологічне дослідження ВАСТЕС, молекулярно-генетичні тести G-xpert, HAIN-test, Bioneer, результат яких можна отримати протягом кількох годин. Крім того, автоматизована система аналізу Xpert M. tuberculosis / рифампіцин (MTB/RIF) дає змогу визначити стійкість збудника до рифампіцину. Саме цей тест Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує застосовувати з метою виявлення ДНК M. tuberculosis у спинномозковій рідині на першому етапі діагностичного процесу в хворих із підозрою на менінгіт туберкульозної етіології. Стійкість не лише до рифампіцину, а й до ізоніазиду визначає модифікований лінійним зондом тест Genotype MTBDR (Hain Life-Science, Nehren, Німеччина). Хоча бактеріальне навантаження в спинномозковій рідині замало для прямого використання даного тесту, його можна використовувати на бактеріях, що культивуються із зразків спинномозкової рідини, що має скоротити час до виявлення стійкості. Навпаки, Xpert MTB/RIF дає змогу виявляти мікобактерії туберкульозу та стійкість до рифампіцину у спинномозковій рідині навіть при невеликій їх кількості. Нещодавно у повсякденну практику для діагностики як латентного, так і активного туберкульозу, особливо позалегової локалізації, увійшов квантифероновий тест (QuantiFERON®-TB Gold) [4, 6, 7].

Клінічне та біохімічне дослідження спинномозкової рідини дає змогу виявити плеоцитоз, підвищений вміст білка, виражену гіпоглікозахію. Під час інтерпретації даних дослідження спинномозкової рідини велике значення має наявність типового для туберкульозного менінгіту синдрому білково-клітинної дисоціації, що відбиває ураження, при якому застійні явища виходять на перший план. Суть цього синдрому – високий уміст білка і порівняно низький цитоз, близький до норми або незначно його перевищуючий, що свідчить про значне порушення циркуляції спинномозкової рідини [7].

За даними Феценко Ю.І. та ін. (2019), середня кількість лейкоцитів у

спинномозковій рідині в хворих на туберкульозний менінгіт становить 223 клітини в 1 мкл. До того ж, слід враховувати, що майже в 27 % пацієнтів цитоз може бути переважно за рахунок нейтрофілів, а в 6 % хворих він узагалі перебуває у межах нормальних значень, що суттєво утруднює інтерпретацію отриманих даних і перешкоджає встановленню вірного діагнозу. Вміст білка в спинномозковій рідині в середньому складає 2,24 г/л, але в 6 % обстежених осіб він також може не перевищувати верхню межу норми. За таких обставин особливого значення набуває саме вміст в спинномозковій рідині глюкози, який закономірно є нижчим за нормальні значення, причому що нижчим виявляється цей показник, то гіршим є прогноз. Зниження вмісту глюкози більш, ніж удвічі від норми, відбувається у 72 % хворих із туберкульозним менінгітом. Крім того, типовим для туберкульозного менінгіту є утворення фібринозної плівки (випадіння грубодисперсного білка) у вигляді павутинки або воронки. Плівка утворюється в пробірці за 12–24 год від початку відстоювання [7].

Особливою проблемою є встановлення діагнозу туберкульозного менінгіту у ВІЛ-інфікованих осіб, оскільки відсоток пацієнтів із нормальним або нейтрофільним цитозом збільшується до 16 % і 42 % відповідно, а з нормальним вмістом білка – до 43 % хворих. До того ж, гіпоглікорахію виявляють лише в 69 % пацієнтів, а бактеріологічне дослідження є позитивним лише в 23 % випадків [8].

Таким чином, незважаючи на широкі діагностичні можливості (введення в повсякденну практику методу ПЛР, швидких імунохроматографічних тестів тощо) сучасного етапу розвитку медичної науки, діагностика туберкульозного менінгіту залишається складною задачею, що вимагає від лікаря системного вдумливого комплексного підходу до пацієнта (врахування даних анамнезу життя, епіданамнезу, клінічної картини, клінічного, біохімічного та специфічного дослідження спинномозкової рідини). Особливо ретельно слід проводити диференційну діагностику в осіб із ВІЛ-інфекцією внаслідок надзвичайно високої частоти виникнення в них атипових форм хвороби та дуже великої кількості хибнонегативних результатів специфічних тестів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1415-р від 27.11.2019 р. «Про схвалення Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року».
2. Наказ МОЗ України № 597 від 06.09.2006 р. «Методичні рекомендації «Діагностика позалегеневого туберкульозу у ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД».
3. Наказ МОЗ України № 620 від 04.09.2014 р. «Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги дорослим, хворим на туберкульоз».
4. Наказ МОЗ України № 1039 від 31.12.2014 р. «Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги хворим на ко-інфекцію туберкульоз/ВІЛ-інфекція/СНІД» (зі змінами, внесеними згідно з наказом МОЗ України № 1292 від 05.06.2019 р.).
5. Литвинюк О.П., Зайков С.В., Дудник А.Б. Заболеваемость туберкулезом медицинских работников: обзор литературы и результаты собственных исследований // Клиническая инфектология и паразитология. – 2020. – Том 9, № 3. – С. 323–342.
6. Mikashmi Kohli, Ian Schiller, Nandini Dendukuri, Keertan Dheda, Claudia M Denkinge, Samuel G Schumacher, and Karen R, Xpert® // MTB/RIF assay for extrapulmonary tuberculosis and rifampicin resistance. – 2018. - No12. – P. 244-249.
7. Лабораторна діагностика туберкульозної інфекції: навч. посіб. / Ю.І. Фещенко, О.А. Журило, А.І. Барбова. – К.: ВСВ «Медицина», 2019. – 304 с.
8. Myelin basic protein and its diagnostic value in HIV-infected individuals with 4th clinical stage and neuroinfections / V. Kozko, M. Hvozdetka-Shaar, A. Sokhan, K. Yurko, G. Solomennyyk // ScienceRise: Medical Science. – 2021. – № 2(41). – С. 28–32.

КРАСНУХА: КЛІНІКА, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ

Козич Ірина Андріївна,

студентка

Рудан Іванна Василівна,

асистентка

кафедри інфекційних хвороб та епідеміології

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Анотація: В даній статті розглянуто основні аспекти клінічної картини, діагностики та лікування краснухи у сучасному світі. Краснуха, яку також називають німецьким кором, є інфекційним вірусним захворюванням, яке зазвичай починається з легкої лихоманки та лімфаденопатії з подальшою характерною короткою появою генералізованого еритематозного макуло-папульозного висипу. Як правило, краснуха є легкою і відносно доброякісною інфекцією. Однак захворювання жінки на краснуху протягом першого триместру вагітності може бути катастрофічним і може призвести до загибелі плода або народження немовляти з множинними вродженими аномаліями, відомими як синдром вродженої краснухи [1, с. 134].

Ключові слова: краснуха, клінічна картина, діагностика, лікування, синдром вродженої краснухи, ускладнення постнатальної краснухи.

Вступ. Краснуха – це гостре інфекційне захворювання, яке викликає Rubella virus, яке передається повітряно-крапельним шляхом, а також характеризується помірною інтоксикацією, незначним катаральним запаленням слизових оболонок очей та носа, дрібноплямистою екзантемою та генералізованою лімфаденопатією. Сприйнятливість до вірусу краснухи висока, а індекс контагіозності сягає 70-90%. Проте, тимчасово несприйнятливими вважаються діти перших шести місяців життя, матері яких мають імунітет проти краснухи. Варто зазначити, що майже 80% хворих на краснуху - це діти

[2, с. 54].

Людина є єдиним відомим резервуаром для зараження краснухою. Постнатальна краснуха передається переважно при вдиханні крапель, які містять вірус краснухи або при безпосередньому контакті з інфікованими виділеннями носоглотки. Пік зараження, як правило, припадає на кінець зими та початок весни.

Інкубаційний період постнатальної краснухи становить приблизно 14-21 днів (зазвичай від 16 до 18 днів) після контакту з людиною, хворою на краснуху [1, с. 135-136].

Як правило, продромальний період починається за один-п'ять днів до появи висипу і може характеризуватися субфебрильною температурою, головним болем, легкою нежиттю, нездужанням і кон'юнктивітом. У дітей зазвичай мало або зовсім немає симптомів. Лімфаденопатія, що включає потиличні, постаурикулярні та задні шийні вузли, може початися за 5-10 днів до появи висипу і є найбільш характерною ознакою.

Висип буває дифузним, точковим (червона точка) і макулопапульозним. Він свербить і спершу виникає на обличчі та може поширюватися на груди, руки і тулуб [3, с. 4]. Краснуха вважається найбільш заразною, коли висип з'являється вперше, але вірус може бути виявлений і за 7 днів до появи висипу та протягом 7 днів після появи висипу [4, с. 303].

Найбільш поширеним ускладненням постнатальної краснухи є артралгія та артрит, які виникають у 60-70% підлітків і дорослих жінок приблизно через 1 тиждень після висипу. Артралгія чи артрит зазвичай триває від 3 до 4 днів, але може зберігатися протягом 1 місяця.

Зазвичай симетрично уражаються зап'ястя, фаланги пальців, колінні суглоби. Також може виникнути ранкова скутість. Артралгія чи артрит рідко зустрічається у дітей та дорослих чоловіків. Інші рідкісні ускладнення включають синдром зап'ястного каналу, теносиновіт, тромбоцитопенію, пурпуру, гемолітичну анемію, синдром гемолітичної уремії, міокардит чи перикардит, гепатит, орхіт, ретинопатію, увеїт, синдром Гійєна-Барре та

постінфекційну енцефалопатію [1, с. 137-138].

У вагітних, хворих на краснуху, захворювання може протікати безсимптомно або з субфебрильною температурою, катаральними явищами, дрібноплямистою висипкою та збільшеними лімфатичними вузлами [5, с. 238].

Також, відомо, що краснуха може передаватися від інфікованих вагітних жінок до їх майбутніх дітей. Внутрішньоутробне зараження краснухою надзвичайно небезпечне та може завершитися викиднем, мертвонародженням, медичним абортom, синдромом вродженої краснухи або продовжитися як безсимптомна інфекція у немовляти. Виникнення краснухи на ранніх стадіях вагітності, особливо протягом перших 12 тижнів, підвищує ризик більш важких наслідків [6, с. 1].

Синдром вродженої краснухи виникає при інфікуванні жінки у будь-який період вагітності. Для даного захворювання характерна тріада Грега: глухота, вроджені вади серця та вади зору.

До вроджених вад серця, що виникають внаслідок захворювання на краснуху відносять: відкриту артеріальну протоку, дефект міжпередсердної чи міжшлуночкової перегородки, стеноз легеневої артерії. Дані вади виявляються у 50% інфікованих малюків у перші місяці життя. Серед вад зору характерними є катаракта, аномалії слізного каналу, мікрофтальмія, хоріоретиніт, гіпоплазія райдужної оболонки, глаукома, пігментна ретинопатія. Зазвичай це двосторонні ураження очей [5, с. 238].

Лабораторними критеріями підтвердження випадку захворювання на краснуху є:

- виявлення антитіл до IgM краснухи або
- виділення вірусу краснухи та ідентифікація за допомогою реакції гальмування гемаглютинації або
- виявлення вірусної РНК краснухи методом ПЛР або
- значне зростання антитіл до краснухи IgG в парних сироватках [7, с. 11].

Серед усіх доступних серологічних тестів найчастіше використовується

імуноферментний аналіз (ІФА), що дозволяє вимірювати специфічні для краснухи IgG та IgM, оскільки вони дуже чутливі, високоспецифічні, технічно прості у виконанні, швидкі та відносно недорогі.

Антитіла IgM, специфічні до краснухи, присутні приблизно у 50% пацієнтів у день появи висипу, але майже у всіх випадках через 5 днів після появи висипу можна виявити дані антитіла, що мають тенденцію зберігатися ≥ 8 тижнів [1, с. 138].

Протягом перших днів захворювання загальний аналіз крові хворого на краснуху характеризується лімфоцитозом, властивим вірусним інфекціям, наявністю плазматичних клітин; загальний аналіз сечі – дуже рідко на фоні значного інтоксикаційного синдрому може характеризуватися лейкоцитурією та незначною протеїнурією як прояв токсичного ураження нирок [8, с. 18].

Лікування краснухи в основному є симптоматичне. Часто використовують парацетамол для полегшення симптомів. Глюкокортикоїди, переливання тромбоцитів та інші підтримуючі заходи призначаються для пацієнтів з такими ускладненнями, як тромбоцитопенія або енцефалопатія.

Однак через потенційно руйнівний вплив на плід жінкам слід консультиватися з професіоналами щодо переривання вагітності, особливо до 16 тижнів вагітності. Після 20 тижнів вагітності лікування слід індивідуалізувати, а батьків проконсультиувати щодо потенційних наслідків інфекції краснухи.

У даних час, вакцинація проти краснухи рекомендована всім дітям в 12 місяців і в 6 років спільно з вакциною проти кору та паротиту. Всі інші особи повинні бути вакциновані, якщо імунітет не підтверджений серологічним аналізом [9, с. 4].

Після перенесеної інфекції імунітет стійкий довічний. При захворюванні на краснуху розвивається як гуморальний, так і клітинний імунітет [10, с. 15].

Висновок. Краснуха, як правило, є легким захворюванням, що характеризується еритематозним макулопапульозним висипом, якому іноді передують продромальні симптоми, такі як субфебрильна температура,

кон'юнктивіт, нежить, біль в горлі та кашель. Краснуха у жінки на ранніх термінах вагітності може мати катастрофічні наслідки для плоду, що розвивається, та може призвести до викидня, внутрішньоутробної загибелі плода, передчасних пологів, затримки внутрішньоутробного розвитку та синдрому вродженої краснухи. Лікування краснухи в даний час є симптоматичним. Щоб усунути краснуху з популяції, необхідна дитяча імунізація, а також вакцинація всіх сприйнятливих осіб вакциною проти краснухи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Leung A. (2019) Rubella (German measles) revisited. Hong Kong Academy of Medicine, (25), 134-141.
2. Дуда О.К., Бойко В.О., Беклеміщева А.О. (2015) Краснуха: особливості перебігу у дорослих. Медична газета Здоров'я України, 24 (373), 54.
3. Government of Alberta (2018) Rubella. Alberta Health Public Health Disease Management Guidelines, 1-9.
4. Lanzieri T., Haber P., Icenogle J. P. and Patel M. (2021) Rubella. Epidemiology and Prevention of Vaccine-Preventable Diseases, (20), 14, 301-314.
5. Побєдімова Д. С., Камчатна В. А., Шенгелія Т. Є. (2022) Перинатальні інфекції: краснуха. Фестиваль молодіжної науки "медицина третього тисячоліття", 237-239.
6. Tamirat B., Hussen S., Shimelis T. (2017) Rubella virus infection and associated factors among pregnant women attending the antenatal care clinics of public hospitals in Hawassa City, Southern Ethiopia: a crosssectional study. BMJ Open, 7, 1-8.
7. WHO Regional Office for Europe (2013) Guidelines for measles and rubella outbreak investigation and response in the WHO European Region, 1-33.
8. Усачова О.В, Пахольчук Т.М., Сіліна Є. А., Конакова О.В., Рябоконт Ю.Ю. (2021) Алгоритми діагностики та лікування дитячих

інфекційних хвороб із синдромом екзантеми. Навчальний посібник для студентів 5-6 курсу медичних ВНЗ , лікарів-інтернів педіатрів, інфекціоністів та сімейних лікарів, 15-25.

9. Riley L. E. (2017) Rubella in pregnancy. UpToDate, 1-10.

10. Мішина М. М., Кочнева О. В., Коцар О. В. (2019) Лабораторна діагностика TORCH-інфекцій. Навчальний посібник з дисципліни «Мікробіологія, вірусологія та імунологія» для студентів II–III курсів медичного та стоматологічного факультетів, 10-16.

ВПЛИВ ВІЙНИ З РФ НА СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ СИСТЕМИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННІ

Слабкий Геннадій Олексійович

д.мед.н., професор
завідувач кафедри наук про здоров'я

Іваць - Чабіна Анна Романівна

викладач кафедри наук про здоров'я

Чірка Вікторія Золтанівна

магістр громадського здоров'я

Ужгородський національний університет

м. Ужгород, Україна

Анотація. Війна з РФ негативно впливає на стан психічного здоров'я населення України, що призводить до його ментального виснаження. Високий рівень негативного впливу війни на стан психічного здоров'я опитаного населення проявляється в тому, що вони живуть в постійному страсі. Це призводить до втрати віри в майбутнє комфортне життя. Результатом ментального виснаження є високі рівні підвищеного бажання приймати алкогольні напої (47,8%) та саморуйнівної поведінки (34,3%). З метою подолання даного виду кризи необхідно створення, в рамках системи громадського здоров'я, системи доступної для населення цілодобової психологічної підтримки.

Ключові слова: війна, населення, психічне здоров'я, вплив, збереження, громадське здоров'я.

Вступ. Збройні конфлікти та пов'язані з ними примусове переміщення людей, безробіття, бідність призводять до психосоціального стресу та високого рівня розладів психіки і поведінки у населення, яке постраждало внаслідок воєнного конфлікту [1, 2].

Ситуація, яку переживає населення України в умовах війни із РФ відмічає

зростання тягаря внаслідок розладів психіки і поведінки [3, 4]. При цьому умови війни призводять і до зростання рівня вживання психоактивних речовин [5, 6].

Негативним наслідком війни для населення є розвиток посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Значний внесок у високі показники ПТСР роблять неодноразова кількість примусової зміни місця проживання та страждання від звуків війни [7, 8].

Розлади психіки та поведінки займають особливе місце при воєнних діях у зв'язку з тим, що вони можуть одночасно виникати у значної кількості людей. Військова агресія росії проти України уже призвела до значної кількості загиблих і поранених, а також осіб, які стали біженцями. Значна кількість людей перебуває у стані постійної тривоги за себе, своїх дітей, родичів, що негативно впливає на стан психічного здоров'я [9, 10].

Мета. Дослідити вплив війни з рф на стан психічного здоров'я населення України та визначити місце системи громадського здоров'я в його збереженні.

Матеріали та методи. *Матеріали дослідження:* дані наукових інформаційних джерел та результати соціологічного дослідження, яким охоплено 67 респондентів. В ході проведення дослідження було забезпечено збереження конфіденційності інформації про респондентів. Участь у дослідженні була добровільною. Активність респондентів склала 67,0% (роздано 100 анкет для проведення опитування). *Методи дослідження:* біблеосемантичний, соціологічний, медико-статистичний та структурно-логічного аналізу.

Результати.

В табл.1 представлено характеристику респондентів – учасників соціологічного дослідження.

Наведені в табл.1 дані про учасників соціологічного дослідження вказують на те, що в проведеному соціологічному опитуванні прийняли участь як жителі Закарпатської області так і переселенці. При цьому більшу частину опитаних склали жінки (67,2%) та особи працездатного віку (68,7%).

Таблиця 1

**Характеристика респондентів - учасників
соціологічного дослідження**

Характеристика	абс	%
Всього	67	100
Постійні жителі Закарпатської області	38	56,7
Вимушені переселенці	29	43,3
Чоловіки	22	32,8
Жінки	45	67,2
Особи працездатного віку	46	68,7
Особи пенсійного віку	21	31,3

В табл. 2 наведено результати соціологічного дослідження щодо впливу війни з рф на стан психічного здоров'я опитаних.

Таблиця 2

Вплив війни з рф на стан психічного здоров'я населення

Характеристика	абс	%
Часте безсоння	48	71,6
Високий рівень дратівливості	43	64,2
Високий рівень агресії	19	28,4
Високий рівень неопоясненої тривоги	29	43,3
Не бажання спілкуватися, навіть з близькими людьми	26	38,8
Постійна апатія	36	53,7
Страх телефонних звінків	24	35,8
Постійний страх втратити житло	19	28,4
Постійний страх втрати роботи (особи працездатного віку)	25	54,3
Постійний страх за життя близьких людей	42	62,7
Постійний страх за особисте життя	31	46,3
Страх можливого голоду	27	40,3
Невпевненість в найближчому майбутньому	31	46,3
Байдужість до свого зовнішнього вигляду	28	41,8
Відчуття повної зневіри	26	38,8
Не бажання жити	23	34,3
Підвищене бажання приймати алкогольні напої	32	47,8
Бажання постійно приймати заспокійливі засоби	37	55,2

Аналіз наведених в табл.2 результатів дослідження вказує на високий рівень негативного впливу війни на стан психічного здоров'я опитаного

населення. Основним із них є життя в постійному страсі. Це призводить до ментального виснаження та втрати віри в майбутнє комфортне життя. Результатом ментального виснаження є виский рівень підвищеного бажання приймати алкогольні напої (47,8%) та саморуйнівної поведінки (34,3%).

Концептуально задача системи громадського здоров'я полягає в забезпеченні населення, особливо вразлив груп, психологічною підтримкою, яку воно може отримати в плановому порядку та цілодобово в критичних станах.

Висновки. Війна з РФ негативно впливає на стан психічного здоров'я населення України, що призводить до його ментального виснаження і потребує створення в рамках системи громадського здоров'я ефективної доступної цілодобової психологічної підтримки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Roberts B., Fuhr D.C. (2019) Scaling up mental health interventions in conflict zones. *The Lancet Public Health*, 4(10): e489–e490.
2. Pinchuk I.Ia., Tabachnikov S.I., Chaban O.S. (2015) Diahnostyka ta korektsiia psykhofiziologichnykh ta psykhichnykh porushen zdorovia v pisliastresovyi period. *Ukr. NDI sots. i sud. psykhiiatrii ta narkolohii MOZ Ukrainy*, DP Ukr. NDI medytsyny transp. M-va okhorony zdorovia Ukrainy. Odesa, Feniks, 109s.
3. Türközer H.B., Öngür D. (2020) A projection for psychiatry in the post-COVID-19era: potential trends, challenges, and directions. *Mol. Psychiatry*, 25(10): 2214–2219.
4. Demianenko B.L., Demianenko V.M. (2020) Sotsialno-stresovi rozlady u konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Dombrovska Ya.M.; Br. DU*
5. Bainbridge J., Carrizales T. (2017) Global homelessness in a post-recession world. *J. Public Manag. Soc. Policy*, 24: 6.
6. Katikireddi S.V., Niedzwiedz C.L., Popham F. (2012) Trends in population mental health before and after the 2008recession: a repeat cross-sectional analysis of the 1991–2010 health surveys of England. *BMJ Open.*, 2: e001790.

7. Kakaje A., Al Zohbi R., Hosam Aldeen O. et al. (2021) Mental disorder and PTSD in Syria during wartime: a nationwide crisis. *BMC Psychiatry* 21: 2. doi.org/10.1186/s12888-020-03002-3.

8. Priebe S., Giacco D., El-Nagib R. (2016) WHO Health Evidence Network Synthesis Report 47: Public Health Aspects of Mental Health Among Migrants and Refugees: A Review of the Evidence on Mental Health Care for Refugees, Asylum Seekers and Irregular Migrants in the WHO European Region (HEN Report). Copenhagen: WHO

9. Markova M.V., Markov A.R. (2019) Medyko-psykholohichni determinanty informatsiino-psykholohichnoi bezpeky tsyvilnoho naseleattia (monohrafiia). Kharkiv, «Drukarnia Madryd», 248 s.

10. Maruta N.O., Markova M.V. (2015) Informatsiino-psykholohichna viina yak novyi vyklyk suchasnosti: stan problemy ta napriamky yii podolannia. *Ukr. visn. psykhonevrol.*, 23, vyp. 3(84): 21–28

АКТИВНІ ТЕРАПЕВТИЧНІ ВИРОБИ ДЛЯ ВВЕДЕННЯ АБО ОБМІНУ ЕНЕРГІЇ: ПРАВИЛА КЛАСИФІКАЦІЇ

Слабкий Геннадій Олексійович

д.мед.н., професор
завідувач кафедри наук про здоров'я
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Картавцев Ростислав Леонідович,

к.мед.н.
генеральний директор
Державне українське об'єднання «Політехмед»
м. Київ, Україна

Фейса Іван Іванович

асистент кафедри громадського здоров'я
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Анотація. Правила класифікації медичних активних терапевтичних виробів для введення або обміну енергії базуються на Технічному регламенту щодо медичних виробів затвердженим КМУ з визначенням цільового призначення медичного виробу та з потенційним визначенням вразливості людського тіла при застосуванні медичного виробу.

Ключові слова: активні терапевтичні вироби для введення або обміну енергії; класифікація; правила.

Вступ. В системі охорони здоров'я України впроваджується перший національний “Класифікатор медичних виробів” в редакції НК 024:2022, який було розроблено базуючись на загально визнаних міжнародних підходах з метою забезпечення уніфікованих підходів технічного та економічного характеру і ідентифікації медичних виробів [1]. Вказаний Класифікатор розроблено базуючись на Технічні регламенти щодо медичних виробів, які використовувалися в країні [2-4]. З метою організації ефективного

впровадження вказаного класифікатора в країні, за нашою участю, було розроблено та впроваджено методичні рекомендації «Класифікація медичних виробів», які затверджені наказом МОЗ України від 22.01.2020 р. № 142 [5].

Мета: проаналізувати і представити правила класифікації активних терапевтичних виробів для введення або обміну енергії.

Матеріали та методи. *Матеріали дослідження:* Класифікатор медичних виробів (НК 024:2022) та Технічні регламенти щодо медичних виробів, які затверджено постановою КМУ від 02.10.2013 № 753 «Про затвердження Технічного регламенту щодо медичних виробів». *Методи дослідження:* контент-аналізу та структурно-логічного аналізу.

Результати та обговорення. Класифікація медичних виробів побудована на потенційності вразливості тіла людини з урахуванням можливих ризиків при застосуванні конкретного медичного виробу. Такий підхід під час проведення класифікації дозволяє застосовувати набір певних критеріїв, які використовуються для визначення, таких важливих в клінічній практиці показників як тривалість контакту медичного виробу з тілом людини та ступінь інвазивності, а також співвідношення системного і локального ефектів застосування. Класифікація медичних виробів визначає обсяг клінічного випробування медичного виробу та здійснення маркування, яке має проводити виробник. Відповідно до методології класифікації медичних виробів, клас виробу визначає його цільове призначення, а не технічні характеристики конкретного медичного виробу. Необхідно враховувати, що вразі якщо медичний виріб можна класифікувати за кількома правилами, то застосовується максимально можливий клас даного медичного виробу. В таблиці наведено правила класифікації медичних активних терапевтичних виробів для введення або обміну енергії, які визначені правилом/пунктом 17 Технічного регламенту щодо медичних виробів. Необхідно зазначити, що медичні вироби, які класифіковані за цим правилом це в основному, електрообладнання, що використовується в хірургічній практиці, таке як лазери та хірургічні генератори. Крім того, існують медичні вироби для спеціалізованого лікування,

такого як променева терапія. До іншої категорії медичних виробів відносяться вироби для стимуляції, проте, не всі вони можуть вважатися такими, що мають небезпечний рівень енергії, який надходить до тканин людини.

Таблиця

Правила класифікації активних терапевтичних виробів для введення або обміну енергії

Правило/пункт 17	Приклад
Усі активні медичні вироби для терапії, призначені для передачі або обміну енергією, відносяться до класу II-а,	<p><i>Електрична та/або магнітна та електромагнітна енергія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - М'язові стимулятори. - Зовнішні стимулятори росту кісток - Очні електромагніти. - Електрична акупунктура. <p><i>Термальна енергія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Обладнання для кріохірургії. - Теплообмінники, за винятком типів, описаних нижче. <p><i>Механічна енергія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Підключені дерматоми. - Підключені свердла. - Стоматологічні наконечники. <p><i>Світло:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Фототерапія для догляду за шкірою і для догляду за новонародженими. <p><i>Звук:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Слухові апарати. <p><i>Ультразвук:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Обладнання для фізіотерапії.
крім виробів, характеристики яких дають змогу подавати енергію до людського тіла або здійснювати енергообмін в потенційно небезпечний спосіб, з урахуванням властивостей, інтенсивності та місця застосування енергії. У такому разі вироби відносяться до класу II-б.	<p><i>Кінетична енергія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Апарати для штучної вентиляції легенів - Інкубатори для новонароджених - Ковдри для зігрівання - Підігрівачі крові - Теплообмінники з електричним приводом (наприклад, такі, що використовуються для пацієнтів, що не мають можливості відчувати) <p><i>Електроенергія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Високочастотні хірургічні генератори і електрокоагуляційне обладнання, в тому числі їхні електроди. - Зовнішні кардіостимулятори та дефібрилятори. - Обладнання для електросудомної терапії. Когерентне світло: - Хірургічні лазери. <p><i>Ультразвук:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Літотріптери, хірургічні ультразвукові вироби. Іонізуюче випромінювання: - Радіоактивні джерела для терапії подальшого введення. - Терапевтичні циклотрони та лінійні прискорювачі.\ - Терапевтичні рентгенівські джерела.
Усі активні медичні вироби, призначені для контролю або моніторингу характеристик активних медичних виробів для терапії класу II-б або призначені для здійснення безпосереднього впливу на характеристики таких медичних виробів, відносяться до класу II-б.	<ul style="list-style-type: none"> - Зовнішні системи зворотного зв'язку для активних терапевтичних виробів. - Системи контролю для подальшого введення.

Пояснення:

Примітка 1: Поняття «потенційно небезпечний» залежить від типу технології та призначення виробу для пацієнта. Наприклад, всі вироби, призначені для іонізуючого випромінювання, всі апарати для штучної вентиляції легенів та літотріптери, слід відносити до Класу II-б.

Висновки. Правила класифікації активних терапевтичних виробів для введення або обміну енергії базуються на Технічному регламенту медичних виробів, що затверджено КМУ з визначенням їх цільового призначення та з визначенням можливості вразливості людського тіла, що пов'язано із застосуванням кожного конкретного медичного виробу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про затвердження національного класифікатора НК 24:2019 «Класифікатор медичних виробів». Наказ Мінекономрозвитку України від 05.02.2019 №159. Режим доступу: <https://www.dls.gov.ua=17537>. Назва з екрану.

2. Технічний регламент щодо медичних виробів. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 753. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2013-%D0%BF#Text>. Назва з екрану.

3. Технічний регламент щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 754. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246787748>. Назва з екрану.

4. Технічний регламент щодо активних медичних виробів, які імплантують. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2013 № 755. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2013-%D0%BF#Text>. Назва з екрану.

5. Класифікація медичних виробів. Методичні рекомендації. Наказ Міністерства охорони здоров'я України 22.01.2020 р. № 142. «Про затвердження методичних рекомендацій із застосування Технічного регламенту щодо медичних виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2013 року № 753, Технічного регламенту щодо медичних виробів для діагностики *in vitro*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2013 року № 754, та Технічного регламенту щодо активних медичних виробів, які імплантують, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2013 року № 755» Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0142282-20#n232#Text>. Назва з екрану.

УДК 611.423.011013:611.2/611.6

**УЛЬТРАСТРУКТУРНІ АСПЕКТИ БУДОВИ ПРИВІДНИХ
МІКРОСУДИН ПРОТОКАПІЛЯРНОЇ СІТКИ НА РАННІХ ЕТАПАХ
ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ ЛЮДИНИ**

Шевченко Олена Олександрівна

д.м.н.професор

Левон Марія Михайлівна

к.м.н., доцент

Національний медичний університет

ім. О. О. Богомольця

Назар Павло Степанович

д.м.н.,професор

ПВНЗ «Київський медичний університет»

Левон Володимир Федорович

к.х.н., с.н.с.

Національний ботанічний сад

ім. М. М. Гришка НАН Україн

Анотація. Процеси циркуляції крові в дифузному протокапілярному руслі сприяють виникненню особливих гемодинамічних умов, які приводять до розвитку привідних та відвідних мікросудин, які виконують головним чином функції доставки і відтоку крові, забезпечуючи кровопостачання тканинних мікрорегіонів, а також обмінних мікросудин, які визначають реалізацію трофічної функції серцево-судинної системи. Найбільш ранні ознаки ланкової диференціації судин протокапілярного русла з'являються в ендотеліоцитах, які є в цей період основним компонентом судинної сітки. В подальшому, ознаки ланкової диференцирування проявляються у формуванні шарів судинної сітки.

Ключові слова. Пренатальний онтогенез, протокапіляри, привідні судини, протокапілярна сітка, ендотеліоцити.

На початку другого місяця пренатального онтогенезу відбувається

підключення внутрішньоорганних первинних мікросудин (протокапілярів) через магістральні судини до загального судинного русла плода. Цей момент визначає початок циркуляційної фази у розвитку системи мікроциркуляції. Процеси циркуляції крові в дифузному протокапілярному руслі сприяють виникненню особливих гемодинамічних умов, що призведе до розвитку привідних та відвідних мікросудин, які виконують головним чином функції доставки і відтоку крові, забезпечуючи кровопостачання тканинних мікрорегіонів, а також обмінних мікросудин, які визначають реалізацію трофічної функції серцево-судинної системи.

Імовірно, прогресивне зростання метаболічних потреб структур, що розвиваються, є одним із домінуючих факторів, які ведуть до дивергентного диференціювання відділів протокапілярного русла, що призводить до поступової заміни первинного протокапілярного русла вторинним гемомікроциркуляторним руслом.

Для реалізації функціонального потенціалу органа, що розвивається, необхідно формування кровоносного русла, структурна організація якого найбільш повно забезпечує виконання органоспецифічних функцій і адекватно реагує на зміни функціональної та метаболічної активності органа. Імовірно, гемодинамічні умови, які виникають у різних мікрорегіонах судинної сітки, забезпечують розвиток артеріол і венул із привідних та відвідних мікросудин протокапілярного русла. Метаболічний фактор визначає ступінь розвитку обмінних мікросудин.

Привідним мікросудинам протокапілярного русла притаманний великий діаметр. Протягом 11-12 – 12-14 тижнів пренатального онтогенезу визначається зменшення діаметру привідних судин. Поступово знижується площа профілю ендотеліальної вистилки та площа профілю просвіту судини і відповідно знижається сумарна площа мікросудини. Тенденція до зниження діаметру мікросудини і площі його просвіту зберігається в наступні терміни пренатального онтогенезу – до 5-го місяця пренатального онтогенезу. Люмінальна поверхня ендотеліоцитів привідних мікросудин на 11-12 тижні

внутрішньоутробного розвитку досить рухлива, про що вказує низький рівень фактора форми люмінальної поверхні ендотеліальної вистилки. З ростом плода спостерігається відносна стабілізація люмінальної поверхні ендотеліальної вистилки. Паралельно визначається зниження довжини контуру люмінальної поверхні. Від 11-12 до 14 -го тижнів внутрішньоутробного розвитку визначається зниження довжини контуру базальної поверхні ендотеліальної вистилки, причому одночасно відмічається і зменшення її рухливості, про що свідчить збільшення фактора форми базальної поверхні ендотеліальної вистилки. Фактор форми ендотеліальної вистилки перевищує 1 і це свідчить про переважання довжини контуру базальної поверхні ендотеліальної вистилки над довжиною її люмінальної поверхні.

До 12-14 тижнів пренатального онтогенезу визначається тенденція до зниження середньої товщини ендотеліального шару.

Одним із перших ультраструктурних ознак цитодиференціювання ендотеліоцитів привідних мікросудин є зміни їх орієнтації вздовж довгої вісі судини.

В ендотеліоцитах привідних мікросудин розміщено ядро неправильної овальної форми; визначається маргінація хроматину у внутрішнього листка каріолеми. В центрі ядра розташовані поодинокі дрібні глибокі хроматину. Ядра ендотеліоцитів привідних мікросудин відрізняються досить значними розмірами. Конттури ядер звивисті. З ростом плода визначається поступове зниження розмірів ядер.

Органели синтетичного апарату переважно розташовані в зоні перикаріону. В цитоплазмі визначаються мітохондрії округлої або овальної форми. Кристи нещільно прилягають одна до одної і занурені у мітохондріальний матрикс середньої електронної щільності. В цитоплазмі ендотеліоцитів привідних мікросудин розташовані короткі фрагменти зернистої ендоплазматичної сітки, які оточують мітохондрії. Вільні рибосоми розташовані в цитоплазмі або дискретно, або об'єднуються і формують комплекси – полісоми. Комплекс Гольджі утворений системою сплосчених

каналців і дрібних пухирців, які заповнені вмістом помірної електронної щільності. На 11-12 тижні внутрішньоутробного розвитку в цитоплазмі ендотеліоцитів привідних мікросудин визначається значний розвиток органел синтетичного апарату.

Значний розвиток органел синтетичного апарату свідчить про активні біосинтетичні функції ендотеліоцитів, які продукують різні речовини на «експорт», імовірно, для формування базальної мембрани. З віком плода визначається редукція органел синтетичного апарату, що є загальною ознакою структурної цитодиференціації ендотеліоцитів.

В цитоплазмі визначається невелика кількість вільних мікропіноцитозних везикул із середнім діаметром 0,875 мкм. На люмінальній та базальній поверхнях ендотеліальної вистилки також є прикріплені мікропіноцитозні везикули. Елементи цитоскелету достатньо розвинуті і поступово набувають поздовжньої орієнтації вздовж довгої вісі судини.

Типи міжендотеліальних контактів досить варіабельні. Протягом одного міжендотеліального стику визначається чергування ділянок контактуючих цитолем, що злилися, і розширених проміжків, які заповнені речовиною середньої електронної щільності. Ділянки щільних міжендотеліальних контактів, як правило, розташовані у базальній поверхні клітин. У напрямку до апікальної поверхні ендотеліоцитів міжендотеліальні простори поступово розширюються і досить часто лійкоподібно відкриваються до просвіту судини.

Навколо базальної поверхні ендотеліальної вистилки визначається поступове формування базальної мембрани, яка з віком плода потовщується і стає неперервною. Морфологічно становлення базальної мембрани завершується до 12-14 тижня пренатального онтогенезу.

На 5-му місяці пренатального онтогенезу в субендотеліальній зоні визначаються перші ознаки формування еластичної мембрани. У синтезі компонентів еластичної мембрани імовірно приймають участь ендотеліоцити привідних мікросудин.

Зовні привідні судини оточують клітини, що належать до паравазальної

сполучної тканини. Клітини паравазальної сполучної тканини починають концентруватися навколо ендотеліальної вистилки привідної мікросудини. Однією із перших ознак ланкового диференціювання клітин паравазальної сполучної тканини є зміна їх орієнтації вздовж довгої вісі судини. В привідних мікросудинах ці клітини набувають вертикального положення. Імовірно, джерелом усіх клітин, що оточують ендотеліальну вистилку, є клітини мезенхіми зірчастої форми.

За даними нашого дослідження, найбільш ранніми ознаками ланкової диференціації судин протокапілярного русла з'являються в ендотеліоцитах, які є в цей період основним компонентом судинної сітки. В подальшому, ознаки ланкового диференціювання проявляються у формуванні шарів судинної сітки.

PHARMACEUTICAL SCIENCES

STUDY OF ANTIOXIDANT AND CYTOTOXIC ACTIVITY OF SOME SPECIES OF THE GENUS VICIA L.

Hajibayli T. A.,

Qafarova D. S.,

Zeynalova G. R.

Azerbaijan Medical University,

Department of Pharmaceutical Chemistry

Vicia is a genus of around 160 species of plants that belong to the legume family (Fabaceae). These plants are commonly known as vetches and are native to Europe, Asia, and Africa. Vicia species are herbaceous plants that are either annual or perennial. They have delicate leaves and produce small, pea-like flowers in various shades of blue, purple, and yellow. The flowers are followed by long, slender pods that contain seeds. One of the most popular Vicia species is Vicia faba, also known as the broad bean. This species is widely cultivated for its large, edible seeds and is a staple food in many parts of the world, especially in Mediterranean and Middle Eastern cuisine.

Key words: genus Vicia, antioxidant activity, cytotoxic effect

The seeds are high in protein, fiber, and minerals such as iron and phosphorus. Another well-known Vicia species is Vicia sativa, commonly known as the common vetch. This species is often grown as a cover crop because of its ability to fix nitrogen in the soil, improving soil fertility for subsequent crops. In addition, the plant's leaves and seeds are also edible. Vicia species are not only useful for food production but also for ornamental purposes. Some species, such as Vicia cracca, have beautiful purple or blue flowers that are attractive to bees and other pollinators. These plants are often used in wildflower meadows, cottage gardens, and as border plants. In

conclusion, the *Vicia* genus includes a wide variety of plants that are valuable for both their ornamental and practical uses. Whether grown for food, nitrogen fixation, or simply for their beauty, *Vicia* species are an important component of many ecosystems and human cultures.

The plant *Vicia* L. has not been enough studied phytochemically, so the purpose of our study is extracting substances from raw materials and evaluating their biological activity. From *Vicia Sativa* L has been obtained previously unknown flavanol, (2R,3S)-3,3'-dihydroxy-4',7-dimethoxyflavanol (1), two flavones (2-3), one coumarin (4) and six oleanane triterpenoids (5-10) . Structure of the new compounds determined by using IR spectrum data. Other extracted elements are consistent with the results from literature data obtained by NMR spectra and CD. Then have been carried out 3 antioxidant tests and has been determined antioxidant effect DPPH (1,1-diphenyl-2-picrylhydrazyl) . Regarding cytotoxic activity, compound 3 had a moderate cytotoxic effect against tumor cells.

Acetone extract of *Vicia faba* L. (*Faba* species) has the highest antioxidant activity among all *Vicia* L. extracts.

Vicia species are known to contain various bioactive compounds, such as flavonoids, phenolic acids, and phytic acid, which have been reported to have antioxidant properties. Antioxidants are substances that protect cells from damage caused by harmful molecules known as free radicals. This makes *Vicia* species valuable sources of natural antioxidants that can help prevent a variety of health problems, including cancer, heart disease, and aging. In addition to their antioxidant properties, some *Vicia* species have also been shown to have cytotoxic activity, meaning they have the ability to kill or inhibit the growth of cancer cells. For example, a study conducted on *Vicia faba* found that the plant extracts exhibited significant cytotoxic activity against human cancer cell lines, suggesting the potential use of *Vicia faba* as an anti-cancer agent. It is worth noting that while these findings are promising, further research is needed to determine the safety and effectiveness of *Vicia* species as a natural source of antioxidants and anti-cancer agents. In conclusion, *Vicia* species are not only valuable for their ornamental and practical uses

but also for their potential health benefits. These plants are rich in bioactive compounds that have been shown to have antioxidant and cytotoxic properties, making them an important area for further study and potential use in the development of natural health products.

REFERENCES

1. Li-Fang Liu Wen-Hai Li Man-Yu Li Xiao Zhen Wu Fan Yang Jia-Nan Xu Cheng-Shan Yuan //Chemical constituents from common vetch (*Vicia sativa* L.) and their antioxidant and cytotoxic activities
2. Dhiraj Kumar Choudhary Abha Mishra //In vitro and in silico interaction of faba bean (*Vicia faba* L/) seed extract with xanthine oxidase and evaluation of antioxidant activity as a therapeutic potential//
3. Campeol E, Catalinos S.D., Gremonni R., Morelli I. Flavonoids analysis of *Vicia* species of Narbonensis complex: *V. Kalakhensis* Khatt. and *V. eristaloides* Maxt// *Caryologia*, 2000, Vol.53, №1, p.63-68
4. Vani P., Gouri S., Rajinder K. Phytochemical and antioxidant activity of underutilized legume *Vicia faba* seeds and formulation of its fortified biscuits// *Journal of Pharmacognosy and phytochemistry*, 2014, №2, p.75-80
5. Campeol E, Catalinos S.D., Gremonni R., Morelli L. Analysis of flavonoid species *Vicia*, 2000, Vol.53, N 1, p.63-68.

CHEMICAL SCIENCES

УДК 10167

ГЕТЕРОГЕННО-КАТАЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕВРАЩЕНИЯ 4-ХЛОРО-о-КСИЛОЛА В УСЛОВИЯХ О КИСЛИТЕЛЬНОГО АММОНОЛИЗА

Багирзаде Гулу Ахмед оглы,
к.х.н., доцент

Кулиев Фикрет Али оглы,
д.х.н., профессор

Азербайджанский медицинский университет
г. Баку, Азербайджан

Аннотация: При парофазном окислительном аммонолизе 4-хлор-о-ксилола образуются 4-хлор-о-бензонитрил, 4-хлор-о-толунирил, 4-хлор-о-фталонитрил, 4-хлорфталимид и CO_2 . Основными продуктами окислительного аммонолиза 4-хлор-о-ксилола являются 4-хлорфталонитрил и 4-хлорфталимид. Действительно орто-заместители создают пространственное напряжение, благоприятствующее внутримолекулярной циклизации, благодаря чему образуется имид из субстрата и динитрила, а под влиянием полярного эффекта происходят изолированные превращения ксилолов с образованием динитрилов. Поэтому выход основных продуктов, находясь в большой зависимости от условий проведения процесса и используемого катализатора, определяется строением исходных и промежуточных веществ.

Ключевые слова: Окислительный аммонолиз, 4-хлор-о-ксилол.

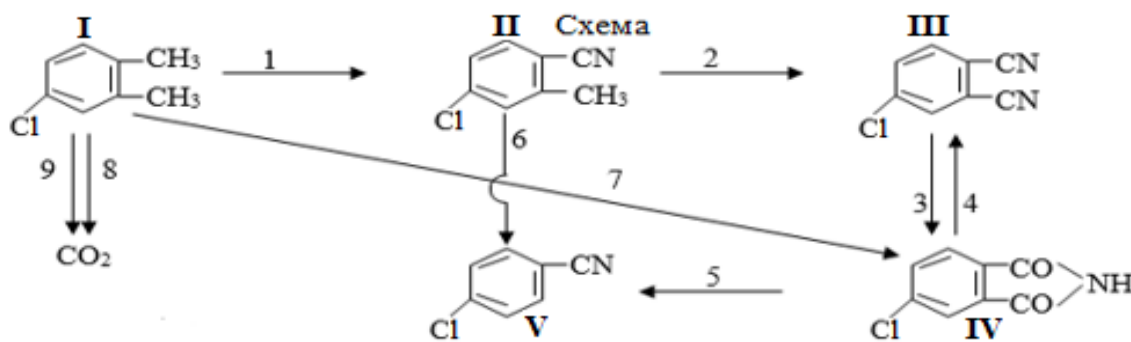
Известно, что окислительный аммонолиз ароматических соединений, имеющих метильные группы в орто-положении, приводит к получению в качестве основного продукта как динитрила [1, с. 39], так и имида [2, с. 305],

которые используются в производстве фталоцианиновых пигментов и красителей, полупроводниковых материалов, термически стабильных полимеров, лазерных красителей и оптических фильтров, фотосенсибилизаторов ближней ИК области спектра для фотодинамической терапии рака, лекарственных препаратов, химических средств защиты растений, красителя индиго, замедлителей преждевременной вулканизации резиновых смесей, стабилизаторов и антипиренов для пластических масс, присадок к смазочным материалам и других областях органического синтеза для получения промышленно важных соединений. Окислительный аммонолиз о-ксилола [3, с. 1636] и его 4-фенил- [4, с. 124] и 4-бромзамещенных [5, с. 1360] на V-Sb-Bi-Zr/ γ -Al₂O₃-оксидном контакте проводили с целью получения соответствующего динитрила при большой концентрации аммиака, начиная с 15 молей аммиака на 1 моль исходного сырья. При этом динитрил образуется из исходного сырья, последовательно через мононитрил. Варьирование парциального давления аммиака показало, что скорости превращения исходного сырья и накопления мононитрила практически не зависят от этого параметра. Определено, что варьирование парциального давления кислорода при большой концентрации аммиака не изменяет наблюдаемых скоростей превращения исходного сырья и накопления продуктов реакции. Найдено, что скорости превращения исходного сырья и мононитрила описываются уравнениями половинного порядка по соответствующим компонентам и не зависят от концентрации кислорода и аммиака. Выяснено, что образование другого основного продукта—имида при высоких концентрациях аммиака происходит только через стадию обратимой реакции гидролиза динитрила. Диоксид углерода образуется окислением исходного сырья и декарбоксилированием имида, соответствующий бензонитрил— из мононитрила и имида [6, с. 36]. Отсутствие соответствующего бензонитрила в продуктах реакции при малых временах контакта и появление при относительно больших глубинах превращения исходного сырья указывает на последовательный характер его образования и отвергает параллельный путь непосредственно из

исходного сырья [7, с. 27].

При низких концентрациях аммиака реализуются дополнительные маршруты образования, соответствующего имида и CO_2 непосредственно из исходного сырья. Варьирование парциального давления аммиака в более широком диапазоне показало, что нулевой порядок по этому компоненту во всей изученной области наблюдается только для суммарной скорости превращения каждого исходного сырья. При парциальном давлении аммиака (P_{NH_3}), меньше некоторого значения (15 молей аммиака на 1 моль исходного сырья), названного $(P_{\text{NH}_3})_{\text{min}}$, растет селективность образования в каждом случае имида, бензонитрила и CO_2 , и соответственно, уменьшается селективность образования моно – и динитрила. Эти закономерности наблюдаются при всех изученных температурах [8, с. 9].

Аналогичная картина наблюдается при изучении парофазного окислительного аммонолиза 4-хлор-о-ксилола на V-Sb-Bi-Zr/ $\gamma\text{-Al}_2\text{O}_3$ -оксидном катализаторе с целью гетерогенно-каталитического синтеза как основного продукта 4-хлорфталонитрила. Действительно, при окислительном аммонолизе 4-хлор-о-ксилола на этом катализаторе 4-хлорфталонитрил получается с селективностью 86.42% при 97.6% конверсии исходного 4-хлор-о-ксилола (хо-кс), т.е. выход целевого динитрила составляет 84.35% при $T = 673\text{K}$, времени контакта 1.87 с, $P_{\text{хо-кс}}^0 = 1.24\text{ кПа}$, $P_{\text{O}_2}^0 = 7.80\text{ кПа}$ и $P_{\text{NH}_3}^0 = 61.91\text{ кПа}$ [9, с. 66]. В соответствии со схемой при парофазном окислительном аммонолизе 4-хлор-о-ксилола (I) образуются 4-хлор-о-толунитрил (II), 4-хлорфталонитрил (III), 4-хлорфталимид (IV), 4-хлорбензонитрил (V) и CO_2 . При этом 4-хлорфталимид образуется с

выходом 2.88%, который считается вторым основным продуктом наряду

с 4-хлорфталонитрилом. Так как орто-заместители создают пространственное напряжение, благоприятствующее внутримолекулярной циклизации, благодаря чему образуется имид из субстрата и динитрила, а под влиянием полярного эффекта происходят изолированные превращения ксилолов с образованием динитрилов [10, с. 67]. Выход основных продуктов, находясь в большой зависимости от условий проведения процесса и используемого катализатора, определяются строением исходных и промежуточных веществ [11, с. 140]. Изучены кинетические закономерности образования и расходования побочных продуктов при окислительном аммонолизе 4-хлор-о-ксилола в интервале температур 633-713 К [12, с. 143].

Определено, что образование 4-хлорфталимида при высоких концентрациях NH_3 происходит посредством гидролиза 4-хлорфталонитрила; CO_2 образуется окислением 4-хлор-о-ксилола и декарбоксилированием 4-хлорфталимида; 4-хлорбензонитрил – из 4-хлор-о-толунистрила и 4-хлорфталимида. При низких концентрациях NH_3 реализуются дополнительные маршруты образования 4-хлорфталимида и CO_2 из 4-хлор-о-ксилола (соответственно маршруты 7 и 8, схема). Были изучены закономерности накопления 4-хлорфталимида, 4-хлорбензонитрила и CO_2 - побочных продуктов окислительного аммонолиза 4-хлор-о-ксилола. Варьирование парциальных давлений NH_3 (P_{NH_3}) в более широком диапазоне показало, что нулевой порядок по этому компоненту во всей изученной области наблюдается только для суммарной скорости превращения 4-хлор-о-ксилола. При P_{NH_3} , меньших некоторого значения, названного $(P_{\text{NH}_3})_{\text{min}}$, растет селективность образования 4-хлорфталимида, 4-хлорбензонитрила и CO_2 и соответственно падает селективность образования 4-хлорфталонитрила и 4-хлор-о-толунистрила. При высоких концентрациях NH_3 зависимость селективности образования CO_2 от времени контакта выражена слабее.

Это указывает, что CO_2 в основном образуется непосредственно из 4-хлор-о-ксилола. Однако при $P_{\text{NH}_3} < (P_{\text{NH}_3})_{\text{min}}$ селективность по CO_2 существенно возрастает. Это доказывает наличие по крайней мере двух путей

образования CO_2 из субстрата. Отсюда вытекает, что при высоких концентрациях NH_3 скорость образования CO_2 не зависит от P_{NH_3} , а при низких концентрациях NH_3 скорости дополнительная образования как 4-хлорфталимида, так и CO_2 зависит от P_{NH_3} .

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Bagirzade G.A., Tagiyev D. B., Guliyev F.A. The gas-phase catalytic oxidative ammonolysis as an effective method for the synthesis of imides and nitriles of aromatic nature // European Journal of Analytical and Applied Chemistry. – 2017. № 1. – P. 39-43.

2. Bagirzade G.A., Tagiyev D. B., Guliyev F.A., Manafov M.R. Preparation of Phthalimide and Kinetics of Vapour Phase Ammoxidation of o-Xylene on V-Sb-Bi-Cr / $\gamma\text{-Al}_2\text{O}_3$ Oxide Catalyst – III //Asian Journal of Chemistry. – 2018. – Vol. 30. – No 2. – P. 305-308.

3. Багирзаде Г.А., Тагиев Д.Б., Фатуллаева С.С. Пути превращения о-ксилола и его 4-замещенных при парофазном окислительном аммонолизе //Журнал прикладной химии. –2014. – Т.87. – Вып. 11. – С. 1636-1641.

4. Багирзаде Г.А. Получение 4-фенилфталонитрила парофазным окислительным аммонолизом 4-фенил-о-ксилола. Изучение кинетики реакции //Нефтехимия. – 2012. – Т. 52. – № 2. –С. 124-131.

5. Багирзаде Г.А. Кинетика окислительного аммонолиза 4-бром-о-ксилола I. Превращение 4-бром-о-ксилола и 4-бром-о-толунитрила //Журнал общей химии. –2010. –Т. 80. –Вып. 8. –С. 1360-1364.

6. Bagirzade G.A. On the impossibility of comparisons transformations of 4-phenyl-, 4-bromo- and o-xylene in an oxidative ammonolysis within the same reaction series //European Journal of Technical and Natural Sciences. – 2019. – No1. P. 36-40.

7. Bagirzade G.A., Guliyev F.A., Tagiyev D. B. Electronic and spatial effects in the reactions of formation of dinitriles and imides as the main products in the vapor phase catalytic ammoxidation of o-xylene and its 4-substitutes //European

Applied Sciences. – 2016. – No. 7. –P. 27-30.

8. Багирзаде Г.А., Тагиев Д.Б. О двух областях влияния парциальных давлений аммиака на образование основных продуктов при окислительном аммонолизе о-ксилола и его 4-замещенных в присутствии ванадийсодержащих сложно оксидных катализаторов //Тез. докл. IV Международной конф. Российского химического общества им. Д.И. Менделеева «Химическая технология и биотехнология новых материалов и продуктов» в 2 т. – М. – 2012. Т. 1. –С. 9-11.

9. Багирзаде Г. А., Кулиев Ф. А. Изучение реакции парофазного окислительного аммонолиза 4-хлор-о-ксилола на оксидных катализаторах //Сборник тез. докл. V Международной конференции «Техническая химия. От теории к практике». –Пермь. –2016. –С. 66.

10. Багирзаде Г.А., Кулиев Ф.А., Тагиев Д.Б. Гетерогенное превращение о-ксилола и его 4-замещенных с формированием N- и O-содержащих имидных производных о-фталевой кислоты при окислительном аммонолизе //Сборник тез докл. V Международной конференции «Техническая химия. От теории к практике». – Пермь. – 2016. –С. 67.

11. Багирзаде Г.А., Кулиев Ф.А. Изучение процесса парофазного окислительного аммонолиза 4-хлор-о-ксилола на V–Sb–Bi–Zr/ γ -Al₂O₃-оксидном катализаторе //Сб. тезисов VII Всероссийской конференции с международным участием «Техническая химия. От теории к практике», посвященной 50-летию академической науки на Урале. –Пермь. –2022. –С. 140.

12. Багирзаде Г.А., Кулиев Ф.А. Парофазный окислительный аммонолиз 4-хлор-о-ксилола III. Пути образования побочных продуктов //Сб. тезисов VII Всероссийской конференции с международным участием «Техническая химия. От теории к практике», посвященной 50-летию академической науки на Урале. Пермь. –2022. – С. 143.

КОМБІНОВАНІ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ В БРАЗИЛЬСЬКОМУ СТИЛІ НА ТЕМУ ДЖАЗОВОЇ ПІСНІ

Ткач В. В.

Чернівецький національний університет
ім. Ю. Федьковича, Україна

Кушнір М. В.

Підлубна С. І.

Чернівецький міський ліцей №5 «Оріянна», Україна

Петрусяк Т. В.

Чернівецька музична школа №1, Україна

Останнім часом, діти поступово втрачають інтерес до вивчення точних та природничих наук. Це пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, одним із яких є недосконалість традиційного педагогічного підходу до учнів.

Одним із засобів зацікавлення учнівської аудиторії до пояснюваного матеріалу є задіяння міжпредметних зв'язків. Хімічний матеріал дозволяє підібрати міжпредметні зв'язки хімії із будь-яким предметом шкільної програми – як природничо-математичного, так і суспільно-гуманітарного та мистецького циклу, включаючи музику, що буде показано у даній роботі.

Тут подані три приклади оригінальних задач. При її підготовці автори орієнтувалися на типи та рівень складності завдань іспитів з хімії, які були задані у різні роки у школах різних штатів Бразилії. В них формулювання умови задачі здійснюється через переосмислення текстів відомих пісень з точки зору хімічних речовин або процесів, що описуються у них.

Тут подані завдання, засновані на пісні «Rock around the clock» (муз. Дж. Маєрса, сл. М. Фрідмена):

One, two, three o'clock, four o'clock, rock
Five, six, seven o'clock, eight o'clock, rock
Nine, ten, eleven o'clock, twelve o'clock, rock
We're gonna rock around the clock tonight

Put your glad rags on and join me, hon'
We'll have some fun when the clock strikes one
We're gonna rock around the clock tonight
We're gonna rock, rock, rock, 'til broad daylight
We're gonna rock, gonna rock, around the clock tonight

When the clock strikes two, three and four
If the band slows down we'll yell for more
We're gonna rock around the clock tonight
We're gonna rock, rock, rock, 'til broad daylight
We're gonna rock, gonna rock, around the clock tonight

When the chimes ring five, six and seven
We'll be right in seventh heaven
We're gonna rock around the clock tonight
We're gonna rock, rock, rock, 'til broad daylight
We're gonna rock, gonna rock, around the clock tonight

When it's eight, nine, ten, eleven too
I'll be goin' strong and so will you
We're gonna rock around the clock tonight
We're gonna rock, rock, rock, 'til broad daylight
We're gonna rock, gonna rock, around the clock tonight

When the clock strikes twelve, we'll cool off then
Start a rockin' round the clock again
We're gonna rock around the clock tonight
We're gonna rock, rock, rock, 'til broad daylight
We're gonna rock, gonna rock, around the clock tonight

Пісня була написана у 1952 році Фрідманом і Маєрсом для Білла Хейлі та

його групи The Comets, але Хейлі зміг записати його тільки після 1954 року, коли змінив продюсера та студію звукозапису. Оскільки терміну «рок-н'ролл» в його сучасному значенні ще не існувало, пісню охарактеризували як «фокстрот».

Тільки після чого пісню очікував справжній успіх. Мало того, пісня запустила популярність такого жанру як рок-н'ролл.

Саме на цій пісні базуються завдання 1 – 4:

1. «Радієві дівчата» - співробітниці американської компанії US Radium Corporation, що під час роботи зі сполуками Радію без засобів індивідуального захисту протягом 1917 – 1926 років отримали смертельне радіаційне ураження.

Компанія займалася отриманням та переробкою сполук Радію з метою отримання спеціальної фарби для годинників, що світилася у темряві. Фарбу продавали під торгівельною маркою Undark. На головній фабриці у місті Ориндж, штат Нью-Джерсі, а також на допоміжному підприємстві у штаті Іллінойс працювали понад 2000 робітниць.

Компанія ввела в оману робітниць заводів заявивши, що Радій безпечний і навіть корисний. При цьому її керівництво знало про негативну дію Радію та його сполук на організм людини і уникало будь-якого контакту із ними. Мало того, вони публікували статті про це у спеціалізованих медичних журналах.

Фарба наносилася на циферблат спеціальними пензликами із верблюжої шерсті. Всього за робочий день кожен робітник готував в середньому 250 циферблатів, отримуючи по півтора цента за кожен (що відповідає приблизно 30 центам у цінах 2020 року). Оскільки пензлі, а також рівномірність нанесення фарб на них втрачалася після декількох мазків, керівництво компанії рекомендувало робітницям відновлювати їх з допомогою власних губ. Окрім цього, робітниці заради забави фарбувалим собі радійвмісною фарбою нігті, зуби та обличчя.

Як результат – робітниці фабрики почли страждати від анемії, частих переломів та некрозу щелепи (т.зв. радієва щелепа). Будучи більш активним аналогом Кальцію, Радій витісняє його із кісток та м'язів, призводячи до

крихкості кісток.

Цей випадок призвів до вдосконалення норм праці та світового законодавства про охорону праці та страхування від нещасних випадків.

Сама смертельна фарба складалася із солей Радію, яким відповідає Радій гідроксид $Ra(OH)_2$. Це розчинна у воді основа, яка за властивостями наближається до Цезій гідроксиду.

1.1. Трьома реакціями проілюструйте властивості Радій гідроксиду як сильної основи

1.2. Щодо Радій гідроксиду, вкажіть невірне твердження

а) 20 г Радій гідроксиду відповідають $\frac{1}{13}$ моля

б) Зі 130 г Радій гідроксиду 117 припадають на Радій

в) Радій гідроксид є сильною основою і забарвлює лакмусовий папірець у синій колір

г) Радій гідроксид взаємодіє з сульфатною кислотою з утворенням нерозчинної солі

г) Радій гідроксид може бути утвореним взаємодією Радій оксиду та води

1.3. До надлишку розчину Радій гідроксиду додали 7 г сульфатної кислоти. Знайдіть масу утвореного Радій сульфату.

2. Швейцарські годинники вважаються найнадійнішими у світі, з огляду на довговічність їх механізму. Це пояснюється тим, що він виробляється із особливої нержавіючої низьковуглецевої сталі 316L, яка містить також до 20 % Хрому, до 13 % Ніколу та до 2 % Молібдену.

2.1. Запишіть реакції виплавлення чавуну та сталі коксохімічним та водневим методом. Запишіть також реакції, за якими до складу сталі потрапляють Хром, Нікол та Молібден.

2.2. Щодо реакцій відновлення оксидів металів, вкажіть невірне твердження:

а) Кокс в усіх реакціях виступає як відновник, тимчасом як металеві елементи – як окисники;

б) У Ферум (II, III) оксиді ступінь окиснення Феруму дробова і дорівнює $\frac{8}{3}$

в) З врахуванням доокиснення Карбон (II) оксиду до Карбон (IV) оксиду, молярне відношення початкового Fe_2O_3 до виділеного Карбон діоксиду складатиме 6:17

г) При підвищенні температури у реакторі відновна властивість коксу спадає, тому реактор потрібно періодично охолоджувати

г) При високій температурі відновні властивості коксу проявляються краще, тому реактор нагрівають до температур аж до $1200\text{ }^\circ\text{C}$

2.3. При переробці у реакторі певної кількості руди в томасівському реакторі виділився Карбон діоксид, об'єм якого за нормальних умов склав $1306,144\text{ м}^3$. Знайдіть масу руди, враховуючи, що вихід Ферум (III) оксиду із руди склав 82,32 %

3. У 1995 році компанія Dreamworks Interactive за підтримки компанії Microsoft створила комп'ютерну гру в жанрі квесту – “The Neverhood”, яка стала культовою. Всі локації гри виконані в жанрі пластилінової анімації. Музику до гри написав відомий композитор Террі Скот Тейлор. Музичні композиції з гри, написані в жанрах скет (напрямок у джазі) та рок-н'ролл стали популярними і дуже часто використовуються рекламодавцями для супроводу рекламних роликів.

В одному із епізодів гри головному герою – Клеймену – аби перемогти страшного монстра необхідно зібрати свою власну копію - ляльку із вибухової речовини ТНТ, підпалити її і згодувати чудовиську. Відтак воно вибухає «зсередини». Аббревіатура ТНТ відповідає 2,4,6-тринітротолуену, також відомому як тол та тротил. Дана вибухова речовина і поза комп'ютерною грою ще використовується у військовій практиці і для створення керованого вибуху при знесенні будівель.

3.1. Запропонуйте схему синтезу 2,4,6-тринітротолуену із бензену. Поясніть, чому реакцію Фріделя-Крафтса слід виконати в першу чергу

3.2. Щодо тринітротолуену та реакції синтезу, вкажіть невірне твердження

а) Нітрування толуену проходить легше, ніж нітрування бензену, з огляду на те, що метильна група активує бензенове ядро

б) Введення однієї нітрогрупи пасивує бензенове ядро, друга нітрогрупа входить затруднено

в) При введенні в послідовність реакцій 52 г бензену утворюється 2,4,6-тринітротолуен масою $75\frac{2}{3}$ г

г) Після введення першої нітрогрупи в нітрований толуен, введення двох наступних нітрогруп полегшується узгодженою орієнтацією замісників

г) В реакції нітрування аренів з ними взаємодіє нітрат-йон

3.3. Для того, щоб вибухнув величезний зелений монстр, необхідно зібрати тротилового чоловічка масою 11,35 кг. Яка маса бензену необхідна для отримання відповідної маси вибухівки?

4. Ще у 1850-х роках німецький хімік Август Кекуле встановив два важливі теоретичні положення щодо будови органічних сполук:

- Чотиривалентність атома Карбону;
- Здатність атомів Карбону сполучатися між собою та утворювати відкриті та циклічні ланцюги.

Що ж до формули бензену, то точну структуру сполуки із шести атомів Карбону та Гідрогену було встановлено Кекуле у 1865 році (Рис. 21 зліва). Інші хіміки також пропонували свої варіанти структури бензену. Наприклад, Ладенбург припустив, що молекула бензену має форму рівносторонньої трикутної призми (в центрі). Пізніше, вже в 1973 році, «бензен за Ладенбургом» було синтезовано і названо «призманом». З огляду на значну різницю валентного кута у молекулі і валентного кута sp^3 -гібридного атома Карбону, незважаючи на відносну стійкість молекули, призман повільно ізомеризується на бензен.

Інший англійський хімік Дьюар запропонував свою формулу для бензену (справа). На його думку, бензен являв собою циклічну молекулу, в якій атоми Карбону 2 та 3, 5 та 6 сполучалися подвійними зв'язками, а атоми Карбону 1 та

4 – одинарним зв'язком через усю молекулу. Сполуку з формулою бензену за Дьюаром синтезували у 1971 році. Дана сполука швидко і майже кількісно ізомеризується на бензен.

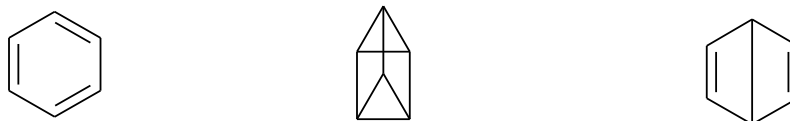

Рис. 1. Гіпотетичні формули бензену

4.1. Порівнявши валентний кут sp^2 -гібридного атома Карбону та кут при стороні рівностороннього шестикутника, поясніть, чому бензен стійкіший за свої циклічні ізомери. Прим.: сума кутів у шестикутнику дорівнює 720° .

4.2. Щодо бензену, вкажіть невірне твердження:

а) Бензен є плоскою молекулою. Довжина зв'язків між атомами Карбону у бензені та етилені відрізняється

б) У бензені кратність зв'язків усереднена між одинарним та подвійним зв'язками, з огляду на їх спряження

в) Молярні маси бензену та призмани є ідентичними, оскільки молекули є міжкласовими ізомерами

г) Бензен за Дьюаром не є стійким, оскільки діагональ шестикутника є довшою за його сторону. Довжина діагоналі перевищує довжину зв'язку як в алкенах, так і в алканах. Відтак, зв'язок легко розривається

г) Молярні маси призмани та бензену за Дьюаром перевищують молярну масу бензену за Кекуле, з огляду на відмінність у кількості атомів Гідрогену при sp^3 -гібридних атомах Карбону

4.3. При 90°C призма перетворюється на бензен наполовину за 11 годин. Реакцію почали о дванадцятій ночі 28 лютого 2008 року з 80 г призмани. О котрій годині і в який день призмани залишилося 5 г? Яка була масова частка призмани у суміші ізомерів у цей момент реакції?

TECHNICAL SCIENCES

UDC [621.181:662.613]:66.047.004.1

ENSURING THE RELIABLE OPERATION OF GAS EXHAUST TRACTS AND CHIMNEYS OF BOILER PLANTS

Fialko Nataliia Mykhailivna,

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of NAS of Ukraine, department head

Navrodska Raisa Oleksandrivna,

Candidate of Technical Sciences (Ph. D.),
Senior Scientific Researcher, Leading Researcher

Gnedash Georgii Oleksandrovych,

Shevchuk Svitlana Ivanivna

Candidate of Technical Sciences (Ph. D.), Senior Researcher
Institute of Engineering Thermophysics of NAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Summary: The conditions for the formation of water condensate in the gas exhaust tract of gas-fired boiler plants and the factors that determine the thermal and moisture conditions in the exhaust ducts are considered. A complex of calculation parameters describing the minimum necessary conditions under which the absence of condensation on the inner surface of the gas exhaust tract, including the exit from the chimney, is ensured.

Keywords: exhaust-gases, dew point temperature, condensation formation, thermal-humidity regime, thermal insulation.

Increasing the efficiency of fuel use in gas-fired heating boiler installations by applying heat-recovery technologies with deep cooling of exhaust gases [1-10] leads to a decrease in the temperature of these gases, which contributes to the strengthening of the process of condensate formation in exhaust tracts.

Taking into account the danger of condensate formation, the reliability of the operation of gas exhaust tracts, including chimneys, can be ensured in two ways [11-15]. The first way allows condensate formation and provides for the strengthening of thermal insulation, as well as moisture-resistant and anti-corrosion protection in combination with devices for draining condensate with its further beneficial use [16-19]. The second way prevents the formation of condensate and provides for the creation and maintenance of the necessary temperature and relative humidity of the waste gases at the appropriate point of the gas outlet, the combination of which excludes the formation of condensate. In both cases, ensuring the reliability of the gas exhaust tract requires appropriate capital investments and operating costs. In any case, the formation of condensate in the trunks of brick and reinforced concrete chimneys, which remove the products of gaseous fuel combustion, is not allowed, regardless of the mode of operation of the boiler units.

The main factor that determines the formation of condensate in the chimney is the ratio of the temperature of the gases, the temperature of the dew point, which depends on the moisture content of the gases, and the temperature of the inner surface of the wall at the entrance to the chimney. In real conditions, the heat-humidity situation in the chimney is generally determined by a number of negative factors from the point of view of ensuring reliability, which include:

- cooling of gases along the height of the chimney due to heat transfer to the environment;
- cooling of gases in the direction from the axis of the chimney to the wall due to heat transfer;
- cooling of gases due to their isentropic expansion.

The equations describing the minimum necessary conditions that ensure the absence of condensate formation in the gas exhaust tract in the area between the heat-recovery unit (gas cooler) and the exit from the chimney are of the form:

$$\delta t_{gh} + \delta t_{mix}^g + \delta t_g^w - \delta t_g - \delta t_c^h - \delta t_c^{is} - \delta t_c^m = 0 \quad (1)$$

$$t_w^m - t_{dp}^m = 0, \quad (2)$$

where δt_{gh} – heating of gases in a surface heat exchanger (gas heater); δt_{mix}^g - heating (or cooling) of gases due to the mixing of a gaseous heat carrier (gases, air, steam-air mixture); δt_g^w – heating (or cooling) of gases as a result of water mixing (splash-removal); δt_g – cooling of gases in the area between the heat-recovery unit and the entrance to the chimney; δt_c^h – cooling of gases along the height of the chimney due to heat transfer; δt_c^{is} – cooling of gases due to their isentropic expansion along the height of the chimney; δt_c^m – cooling of gases in the mouth of the chimney in the direction from the axis of the chimney to the wall; t_w^m - the temperature of the inner surface of the wall at the exit of gases from the chimney; t_{dp}^m – the temperature of the dew point of water vapor at the exit of gases from the chimney (assumed to be the same as at the entrance to the chimney); is determined by the formula:

$$t_{dp}^m = 16.129 \ln \frac{X_c^m \cdot 10^4}{0.847 \alpha_g + 37.67}, ^\circ\text{C} \quad (3)$$

where X_c^m – moisture content of gases at the exit from the chimney, kg/kg of dry gases; α_g – coefficient of excess air in gases at the exit from the chimney.

The values of X_c^m and α_g are taken as the same as at the entrance to the chimney.

Moisture content of gases at the exit from the chimney:

$$X_c^m = X_{he}^{out} + \delta X_{mix}^g + \delta X_{mix}^w, \quad (4)$$

where X_{he}^{out} – moisture content of gases at the exit from the heat-recovery unit (gas cooler); δX_{mix}^g – change in the moisture content of gases due to the mixing of a gaseous heat-transfer agent; δX_{mix}^w – change in moisture content of gases as a result of mixing (splash-removal) or water separation.

Thus, all the factors listed above that cause changes in the temperature of gases are directly included in equation (1), and those that cause changes in the moisture

content of gases are included in equation (2) through expressions (3) and (4).

Thus, thanks to the balance of positive and negative factors that affect the heat-moisture situation in the gas exhaust tract of the boiler plant, it is possible to identify the need for drying gases before they enter the chimney and determine the the heat-transfer agents parameters, that are used for heat-moisture treatment.

REFERENCES

1. Fialko, N., Navrodska, R., Gnedash, G., Shevchuk, S., & Sbrodova, G. (2021). Improvement of complex heat-recovery systems for gas-fired boiler units. *International Scientific Journal "Internauka"*, (9). <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-9-7427>
2. Fialko, N. M., Navrodska, R. O., Shevchuk, S. I., Gnedash, G. O., & Glushak, O. Y. (2019). Reduction of moisture content of exhaust gases in condensing heat-recovery exchangers of the boiler plants. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(8), 116-119. <https://doi.org/10.36930/40290821>
3. Fialko, N. M., Navrodska, R. O., Shevchuk, S. I., & Gnedash, G. O. (2020). The environmental reliability of gas-fired boiler units by applying modern heat-recovery technologies. *Scientific Bulletin of National Mining University*, (2). <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-2/096>
4. Fialko, N. M., Presich, G. A., Gnedash, G. A., Shevchuk, S. I., & Dashkovska, I. L. (2018). Increase the efficiency of complex heatrecovery systems for heating and humidifying of blown air of gasfired boilers. *Industrial Heat Engineering*, 40(3), 38–45. <https://doi.org/10.31472/ihe.3.2018.06>
5. Fialko, N. M., Gnedash, G. O., Navrodska, R. O., Presich, G. O., & Shevchuk, S. I. (2019). Improving the efficiency of complex heat-recovery systems for gas-fired boiler installations. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(6), 79-82. <https://doi.org/10.15421/40290616>
6. Navrodska, R. A., Stepanova, A. I., Shevchuk, S. I., Gnedash, G. A., & Presich, G. A. (2018). Experimental investigation of heat-transfer at deep cooling of combustion materials of gas-fired boilers. *Scientific Bulletin of UNFU*, 28(6),

103-108. <https://doi.org/10.15421/40280620>

7. Fialko, N. M., Navrodska, R. O., Gnedash, G. O., Presich, G. O., & Shevchuk, S. I. (2020). Study of Heat Recovery Systems for Heating and Moisturing Combustion Air of Boiler Units. *Nauka innov.* 2020. V. 16, no. 2. P. 47—53. <https://doi.org/10.15407/scin16.03.047>

8. Fialko, N., Presich, G., Navrodska, R., & Gnedash, G. (2013). Ekolohichna efektyvnist kombinovanykh system utylizatsiyi teploty vykydnykh haziv kotelnoyi ustanovky [Ecological efficiency of combined heat recovery systems waste of exhaust gases for boiler plant]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Teoriya i praktyka budivnytstva*, 755, 429-434. <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/22345>

9. Fialko, N. M., Presich, G. A., Navrodska, R. A., & Gnedash, G. A. (2011). Improvement of the complex heat-recovery system of exhaust-gases of boilers for heating and humidifying blown air. *Industrial Heat Engineering*, 33(5), 88-95.

10. Navrodska, R., Fialko, N., Presich, G., Gnedash, G., Alioshko, S., & Shevcuk, S. (2019). Reducing nitrogen oxide emissions in boilers at moistening of blowing air in heat recovery systems. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 100, p. 00055). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201910000055>

11. Fialko N., Navrodska R., Shevchuk S., Presich G., Gnedash G. (2019). The use of thermal methods to protect the exhaust-channels of boilers equipped with heat-recovery units. *International scientific journal "Internauka"*. 11(73).

12. Fialko, N. M., Navrodska, R. O., Presich, G. A., Gnedash, G. A., & Shevchuk, S. I. (2020). Application of an air method for protecting chimneys of boiler plants in heat recovery systems. *International Scientific Journal "Internauka"*, 4(84), 84-87. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2020-4>

13. Fialko, N. M., Navrodska, R. O., Shevchuk, S. I., Gnedash, G. O., & Sbrodova, G. O. (2018). Applying the air methods to prevent condensation in gas exhaust ducts of the boiler plants. *Scientific Bulletin of UNFU*, 28(10), 76-80. <https://doi.org/10.15421/40281016>

14. Fialko N., Navrodska R., Gnedash G., Presich G., Shevchuk S. (2021).

Methods for protecting boiler chimneys against corrosion due to fall-out condensate from flue gases. *International scientific journal "Internauka"*,9(109), 30-32. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-9-7426>

15. Fialko, N. M., Navrodska, R. A., Shevchuk, S. I., Presich, G. A., Gnedash, G. A., & Glushak, O. Y. (2014). Teplovyye metody zashchity gazootvodyashchikh traktov kotelnykh ustanovok s glubokim okhlazhdeniyem dymovykh gazov [Thermal protection methods of gas exhaust ducts of boiler plants with deep exhaust gases cooling]. *Sovremennaya nauka: issledovaniya, idei, rezultaty, tekhnologii [Modern Science: Researches, Ideas, Results, Technologies]*, 2(15), 13-17. <https://chiffa.org/JournalEngine/engine/index.php/msj/article/view/439>

16. Fialko N. M., Navrodska R. O., Gnedash G. O., Novakivskii M. O., Presich G. O. (2022). Directions for the use of chemically aggressive water condensate in gas-fired boiler plants of municipal energy. *International scientific journal "Internauka"*. №3. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2022-3-7948>

17. Fialko, N., Navrodska, R., Gnedash, G., Novakivskii, M. (2022, May). Practical application of chemically aggressive water condensate in gas-fired boiler plants of municipal power. In *The 11 th International scientific and practical conference "International scientific innovations in human life" (May 11-13, 2022) Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. 810 p. (p. 188).*

18. Fialko N. M., Navrodska R. O., Gnedash G. O., Shevchuk S. I., Presich G. O. (2022). Neutralization of acidic water condensate of gas-fired boiler units by decarbonization method into the granular type filter. *International scientific journal "Internauka"*. №4. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2022-4-7971>

19. Fialko, N., Navrodska, R., Gnedash, G., Novakivskii, M., & Sbrodova, G. (2021). Use and disposal of acidic water condensate from gas-fired boiler units. *Municipal Economy of Cities*, 4(164), 24-30. <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2021-4-164-24-30>

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДОВИХ КІЛЬКОСТЕЙ ВУГЛЕВОДНЕВИХ СУМІШЕЙ

Ганзюк Алла Ярославівна,

к.т.н., доцент

Краєвська Маріна Сергіївна,

студентка

Хмельницький національний університет

Анотація. Проведені дослідження підтвердили доцільність використання сапонітових глин для виявлення слідових кількостей горючих рідин в речових доказах з місць пожежі. Це дає можливість, в свою чергу, удосконалити аналітичні методи і схеми комплексного дослідження об'єктів нафтохімічної природи та розробити методики вирішення нових експертних задач для судово - слідчої практики. Методом газової та тонкошарової хроматографій доведено можливість використання сапонітових глин у процесах вилучення слідів нафтопродуктів з спалених сміттєвих залишків, і ефективність отримання концентрованих гексанових екстрактів. Важливим пунктом використання природних сорбційних матеріалів з точки зору екології є їх безпечність та дешевизна, оскільки вони практично не містять речовини, які забруднюють акваторії. Варто відмітити, що не досконале концентрування гексанових екстрактів, може призвести експерта до похибки, яка і сформує не правильні висновки. Методом ІЧ-спектроскопії доведено наявність ароматичних фракцій, які є складовими нафтопродукту . Це дасть можливість довести, що причиною підпалу з місць пожежі є бензин. Методом тонкошарової хроматографії встановлено, що методика з використанням сапонітових глин має місце. Адже, під час проведення дослідження з використанням ТШХ, отримані хроматограми дали більш яскраві і добре виражені плями залишків вуглеводнів.

Ключові слова: адсорбція, нафтопродукти, хроматографія, октанове число, сапоніт, тиск насиченої пари.

Експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів - один з родів криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів (КЕМРІВ). Становлення його здійснюється на основі теоретичних і науково-методичних положень КЕМРІВ. Подальший розвиток експертизи нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів визначався, з одного боку, специфікою судово-слідчих завдань, а з іншого боку - можливостями аналітичних методів, на базі яких розроблялися приватні і комплексні методики, а також схеми вирішення конкретних експертних завдань. Експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів виникла в зв'язку з необхідністю встановлення фактичних даних і обставин при розслідуванні злочинів та судовому розгляді кримінальних справ про підпали, спалення трупів з метою приховування вбивств, про вбивства з використанням холодної і вогнепальної зброї, дорожньо-транспортних пригод. В даний час розвиток експертизи нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів триває в таких напрямках: розробки теоретичних основ вирішення ідентифікаційних завдань щодо об'єктів, які не мають власної стійкої форми; подальшого вдосконалення аналітичних методів і схем комплексного дослідження об'єктів нафтохімічної природи; розробки методів вирішення нових експертних завдань, висунутих судово-слідчою практикою; створення інформаційно-пошукових систем; розробки комплексів математичних програм для автоматичного вирішення типових експертних завдань. Об'єкт дослідження: сапоніти Ташківського родовища Хмельницької області; вуглеводневі суміші А-92 (Укрнафта). Предмет дослідження – це процеси вилучення слідових кількостей вуглеводневих сумішей з місць пожежі за допомогою природних сорбційних матеріалів. Для дослідження поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання: моделювати експеримент по дослідженню бензинів марки А-92 (Укрнафта); спалити від 50-90% вигоранням та вивітрюванням. Отримати нові екстракти бензинів та дослідити за допомогою газової хроматографії; вивчити досліджувані об'єкти на виявлення слідів вуглеводневих сумішей; дослідити вплив концентрування зразків на виявлення слідових кількостей бензинів в

місцях підпалу; дослідити вплив пожежогасіння на виявлення мікрослідів вуглеводнів в речових доказах; на підставі проведених досліджень удосконалити методики виявлення слідових кількостей вуглеводневих сумішей, що допоможуть у вирішенні експертних задач для судово-слідчої практики [1].

Криміналістичні дослідження нафтопродуктів (НП) і паливно-мастильних матеріалів (ПММ) - предметна експертна область знань, сформована на основі інтеграції юридичних, технічних та природничих наук. Її теоретичну основу складають дані криміналістики (перш за все, вчення про криміналістичну ідентифікацію), кримінального процесу, кримінального права. В області криміналістичного матеріалознавства вивчаються закономірності формування властивостей і виявлення об'єктів нафтохімічної природи, яка виступає в якості речових доказів і є джерелом доказової інформації, а також розробки наукових методів і схем дослідження або вирішення конкретних експертних завдань [2].

Предмет кожного роду експертизи визначається характером завдань і об'єктом експертного дослідження. Класифікаційні завдання вирішуються при необхідності віднесення конкретного об'єкта до певної класифікаційної категорії за браком об'єктів для порівняння. Класифікаційною категорією може бути будь-який загальноприйнятий клас (відповідно до ДСТУ, назви товарної продукції, науково-технічна класифікація, складеними за різними підставами), а також будь-яка множина об'єктів (більше двох). Діагностичні завдання спрямовані на встановлення властивостей і стану об'єктів (в тому числі початкового), виявлення невидимих слідів, встановлення динаміки події, причин і умов змін властивостей об'єкта, часових характеристик подій. Конкретні завдання експертного дослідження НП і ПММ визначаються, виходячи з обставин кримінальної справи і формуються у вигляді питань експертними органом, призначається експертні питання, поставлені перед експертом, складають предмет конкретної експертизи. З цього випливає, що експерт може розширити предмет конкретної експертизи, вийти за рамки питань, сформульованих в постанові, реалізуючи процесуальне право на ініціативу. Задача виявлення НП і ПММ ставиться перед експертом в тих

випадках, коли відсутні їх органолептичні ознаки, а обставини розслідуваної події не виключають можливості наявності цих слідів на різних предметах. Крім того, встановлення родової і групової приналежності може бути проміжним етапом в ідентифікаційному дослідженні при віднесенні об'єктів до класу можливо меншого обсягу з метою максимального наближення до кінцевої мети дослідження - встановлення індивідуальної totoжності [3]. Необхідність вирішення завдання індивідуальної totoжності часто виникає в тих випадках, коли НП і ПММ утворює сліди в результаті контактної взаємодії елементів. Встановлення факту контактної взаємодії - самостійне завдання судової експертизи, яка, як правило, не може бути вирішена в результаті дослідження тільки в рамках криміналістичної експертизи НП та ПММ. Суттєвим моментом є можливість безконтактно виявлення слідів НП і ПММ шляхом їх розбризування, перенесення через треті предмети. Це необхідно враховувати у випадках навіть позитивно завершилася експертної ідентифікації НП та ПММ. Знаходження залишків ПММ і НП найбільш ймовірно в зоні вогнища пожежі, тому починати їх пошуки необхідно з її зовнішнього огляду. Характерною зовнішньою ознакою вигорання горючої рідини є утворення на підлозі, конструкціях, предметах плям, ділянок обгорання з різко окресленою конфігурацією, в заглибленнях, щілинах утворюються більш глибокі прогари, ніж на плоских поверхнях. Подібні плями можуть виявлятися і на меблях, в тому числі, м'якої частини[4].

Таблиця 1

**Мінімальні кількості (мл) бензину А-92 і освітлювального газу,
залишки від згорання яких виявляються на поверхні
деревини і обгорілих тканинах**

Метод аналізу	Бензин А-92 на деревині	Керосин на деревині	Бензин А-92 на тканині
ГРХ	0,50	0,05	0.5-1.0
ТШК	0,20	0,05	0.05-0.1
ІЧ-спектроскопія	1,00	1,00	-

Отже, на реальній розвиненій пожежі сліди ПММ і НП слід шукати в

місцях, що піддавалися мінімальному тепловому впливу. Такими місцями є тильні сторони будівель, ґрунт біля основи облитих і підпалених стін сараїв, будинків. Тому якщо підлога в зоні вогнища, біля стіни завалені золою і обгорілими предметами, необхідно взяти їх розкопку і розбирання, звертаючи увагу на скляні посудини та їх осколки, пластмасову і металеву тари. Для отримання дослідницького матеріалу у пошуковій роботі імітували пожежу, дотримуючись правил техніки безпеки. Імітація проводилася на деревині, і також на ґрунті, так як на цих матеріалах найбільше залишаються слідові залишки НП і ПММ. Використання соснової деревини вибрано не даремно, адже більшість меблів у побуті з деревини соснової породи; також представлена деревина має властивість втягувати в себе залишки НП і ПММ. Другим дослідницьким матеріалом була земля. Отримано чотири зразки з різними ступенями вигорання, методами гасіння, а також різними по складу. Тому, кожен досліджуваний зразок потрібно розглядати окремо. Після екстрагування органічним розчинником, досліджуваний екстракт названо гексановий екстракт бензину з деревини або землі. Проби з деревини помістили у чотири фарфорові чашки: перша-вигорання деревини до 90%, друга - до 50%; третя - земля, випалена від 50 до 90%; четверта - облита земля без спалювання. Після проведеної екстракції провели процес концентрування. Адже, в гексановому екстракті дуже мала кількість НП і ПММ, дає похибку при дослідженні методом газової хроматографії і ІЧ-спектроскопії. Концентрування проводили по двох методиках: вивітрювання і нагрівання на водяній бані. Об'єм гексанового екстракту повинен бути не більше 5 мл. Після чого його досліджували методами газової хроматографії та ІЧ-спектроскопії. Дослідження продуктів горіння при ступені згорання до 50% показали, що якісний склад екстрактів наближається після екстракції гексаном до складу самого розчинника. Результати наведено на рисунках 1 та 2 у вигляді кругових діаграм, а фрагмент хроматограми на рисунку 3.

Рис.1. Масовий детальний вуглеводневий аналіз гексану

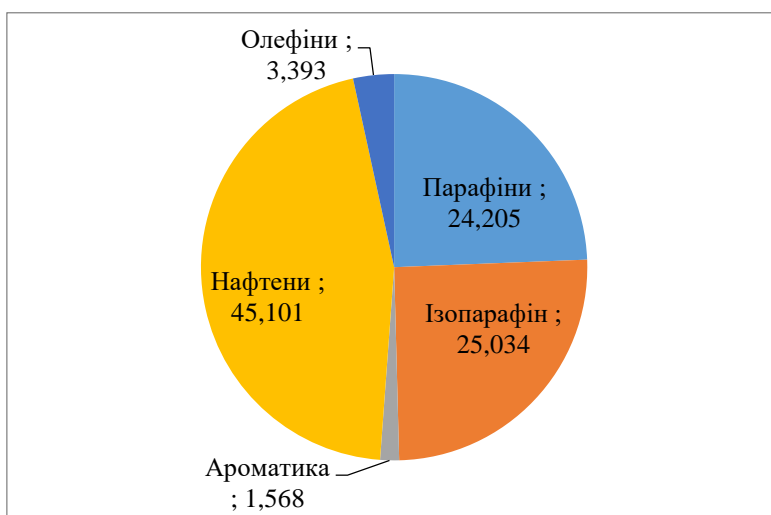

Рис.2. Масовий детальний вуглеводневий аналіз зразка деревини з 50% вигоранням

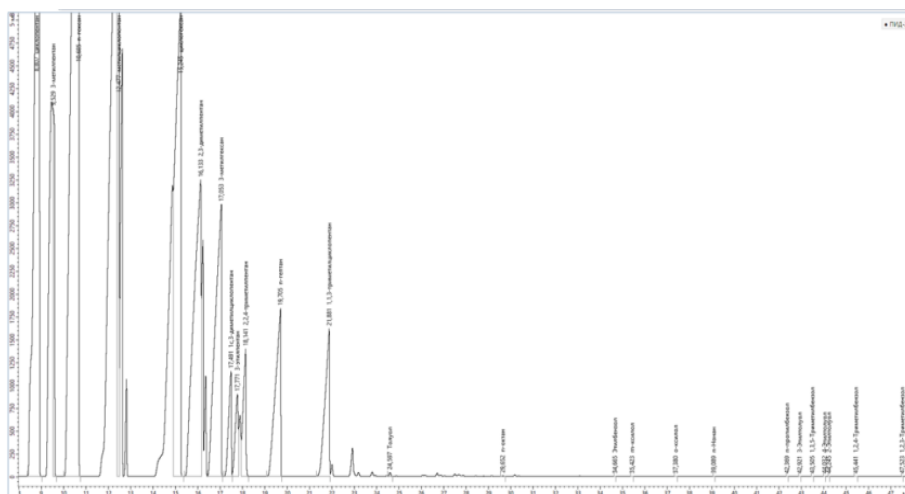

Рис.3. Фрагмент хроматограми зразка деревини з 50% вигоранням
Вміст основних компонентів може відрізнятися від їх вмісту в чистому

гексані, але наявність ароматичних компонентів в помітній кількості спостерігається тільки на зразках, які екстрагували на повітрі, що можливо пояснюється більш «м'якими» умовами концентрування отриманого екстракту. В таких же умовах проведені дослідження на зразках, де ступінь вигорання досяг 90%. Слід було очікувати підвищення вмісту ароматичних компонентів при збільшені кількості залишків продуктів горіння, але результати якісного та кількісного аналізу при обробці хроматограм встановили, що збільшення відбувається в незначній кількості. Найбільша кількість ароматичних вуглеводнів по аналогії з попередніми дослідженнями спостерігається при екстракції та концентруванні на повітрі без додаткового підігріву. Використання сапоніту не вплинуло на підвищення ступеня екстракції. Можна зробити попередній висновок, що дуже важливими є суворе дотримання методики екстрагування ароматичних компонентів із залишків продуктів горіння. Результати якісного та кількісного аналізу показали, що навіть при використанні методики концентрування, при якій випаровуються тільки 50% розчинника можна ідентифікувати ароматичні вуглеводні в помітних кількостях. Можливо, це пояснюється кращою здатністю до адсорбції продуктів, в яких міститься значна кількість мінералів порівняно з деревиною. В цих дослідженнях сапоніт також показує меншу величину екстрагованих ароматичних сполук, що пояснюється його роллю додаткового сорбенту. Так як в умовах пожежі відбуваються глибокі фізико-хімічні перетворення бензинів внаслідок їх вигорання та випаровування, а тому залишки на конструкціях знаходяться лише у слідових кількостях. Для експертів-криміналістів важливо виявити крапельні кількості нафтопродуктів. На наступному етапі модельного експерименту природний сапоніт змочили водою, сформували таблетку та висушили при кімнатній температурі. Зразок ґрунтової землі облили 5 мл бензину, спалили до повного вигорання. Сапонітову таблетку помістили в скляний бюкс, обгорнувши випаленою землею та витримували протягом 24 годин. Після чого розчинили суміш в гексані та досліджували за допомогою тонкшарової та газової хроматографії. Для визначення наявності

нафтопродуктів застосовувався метод ТШХ за умов, наведених у таблиці 2.

Таблиця 2

Умови використання методу ТШХ

Нерухома фаза	"Sorbfil ПТСХ-АФ-А-УФ"
Рухома фаза	октан-бензен (5:1)
Підйом фронту елюенту	100 мм
Детектування плям	УФВ (366 і 254 нм), 2% розчин формаліну в концентрованій сульфатній кислоті
Свідок	змінений (спалений) бензин

На рисунку 4 наведено фотографії хроматографічних пластинок, оброблених 2% розчином формаліну у концентрованій сульфатній кислоті.

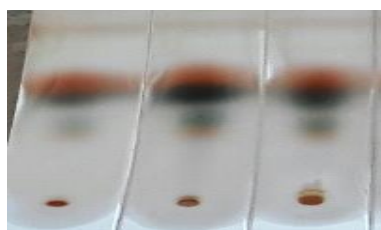

Рис. 4. – Фотографії хроматографічних пластинок: 1- чистий бензин; 2, 3 - екстракти з ґрунту та деревини

Отримані хроматограми оглядалися в УФВ, при цьому виявлено, що бензини концентруються в УФ світлі плямами продовгуватої форми з $R_f=0,45$ [7].

Результати досліджень наведені на рисунку 5. Частину об'єктів № 1, 2, 3, та свідки за допомогою капілярів було нанесено на стартову лінію пластини. Отримані хроматограми оглядалися в УФВ і оброблялися насиченими парами йоду та 2% розчином формаліну в концентрованій сульфатній кислоті. Результати дослідження методом ТШХ об'єктів дослідження зведено спільно з результатами свідків у таблицю 3.

В результаті проведеного дослідження встановлено: досліджувані об'єкти містить характерні для нафтопродуктів вуглеводні та картина хроматографічного розподілення характерна для змінених світлих нафтопродуктів (бензину). Сукупність отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що об'єкти містять сліди змінених світлих нафтопродуктів (бензин).

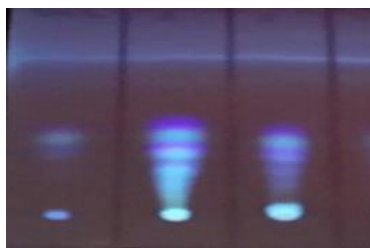

Рис.5. Фотографії хроматографічних пластинок в УФВ: 1- чистий бензин; 2, 3 – екстрактиз ґрунту та деревини

Таблиця 3

Результати дослідження методом ТШХ

Об'єкти	Огляд в УФВ		Обробка реактивом Маркі	
	Колір люмінесценції зон	R _f	Забарвлення зон	R _f
№ 1-10	блакитний	0.36	коричневе	0.26
	фіолетовий	0.39	синьо-зелене	0.33
Змінений бензин	блакитний фіолетовий	0.36 0.39	коричневе синьо-зелене	0.26 0.33
Гексан	-	-	-	-

Метод ІЧ-спектроскопії не може бути виконаний в процесі роботи для ідентифікації всіх компонентів, які містяться в сумішах, через їх значну кількість, але може бути застосований для визначення наявності ароматичного кільця суміші вуглеводнів різних класів. Для похідних (ароматичних сполук), характерні такі коливання зв'язків: валентні коливання – це ароматичні С-Н в області 3100-3010 см⁻¹; валентні коливання подвійного зв'язку С=C в області 1625-1450 см⁻¹; деформаційні коливання С-Н 1250-950 см⁻¹, 900-720 см⁻¹ додаткова.

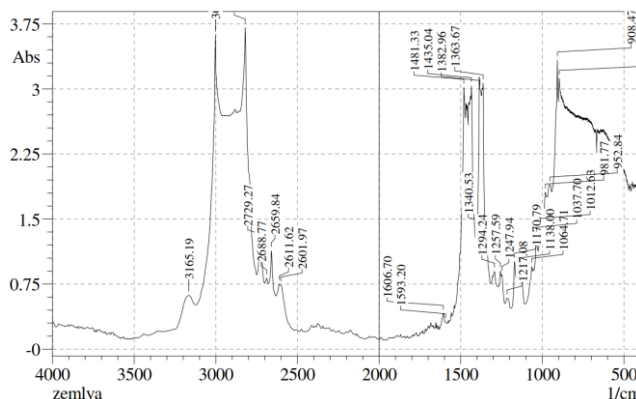

Рис.6. ІЧ-спектр зразка: бензиновий екстракт з ґрунту

Загальною характеристикою усіх ІЧ-спектрів, можна вважати наявність

однакових піків, що свідчить про аналіз однакової речовини. Тобто, можна вважати всі спектри гексану, який був взятий для екстракції і який складається з значної кількості додаткових компонентів, які були визначені під час аналізу на газовому хроматографі. Таким чином, ІЧ-спектроскопія недостатня інформативна для визначення наявності незмінної кількості ароматичних вуглеводнів гексанових екстрактів продуктів згорання, які залишаються після пожежі. Ймовірно, це можна пояснити низькою концентрацією цих речовин в суміші різних вуглеводнів. Дослідницьких робіт, в яких розглядаються питання поглинання неполярних вуглеводнів глинами є мало. Вивчення механізму їх поглинання має як теоретичне, так і прикладне значення. Проведені дослідження підтвердили доцільність використання сапонітових глин для виявлення слідових кількостей горючих рідин в речових доказах з місць пожежі. Це дає можливість, в свою чергу, удосконалити аналітичні методи і схеми комплексного дослідження об'єктів нафтохімічної природи та розробити методики вирішення нових експертних задач для судово - слідчої практики. Проведені дослідження підтвердили доцільність використання сапонітових глин для виявлення слідових кількостей горючих рідин в речових доказах з місць пожежі. Це дає можливість, в свою чергу, удосконалити аналітичні методи і схеми комплексного дослідження об'єктів нафтохімічної природи та розробити методики вирішення нових експертних задач для судово - слідчої практики. Методом газової та тонкошарової хроматографії доведено можливість використання сапонітових глин у процесах вилучення слідів нафтопродуктів з спалених сміттєвих залишків, і ефективність отримання концентруваних гексанових екстрактів. Важливим пунктом використання природних сорбційних матеріалів з точки зору екології є їх безпечність та дешевизна, оскільки вони практично не містять речовини, які забруднюють акваторії. Варто відмітити, що не досконале концентрування гексанових екстрактів, може призвести експерта до похибки, яка і сформує не правильні висновки. Методом ІЧ-спектроскопії доведено наявність ароматичних фракцій, які є складовими нафтопродукту. Це дасть можливість довести, що причиною

підпалу з місць пожежі є бензин. Методом тонкошарової хроматографії встановлено, що методика з використанням сапонітових глин має місце. Адже, під час проведення дослідження з використанням ТШХ, отримані хроматограми дали більш яскраві і добре виражені плями вуглеводневих залишків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Настільна книга слідчого [Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. - 2-ге вид., переробл. – К : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. - 728 с.

2. Сабадаш В. П. Криміналістика: навч. посібник / В. П. Сабадаш, М. О. Ларкін - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 228 с.

3. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : Текст лекции / А. Н. Колесниченко. – Х. : Юрид. ин- т, 1976. – 28 с.

4. Зуйков Г. Г. Учение о способе совершения преступления. Специальный курс криминалистики : Учебник / Г. Г. Зуйков. – К. : 1987. – 321 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ СТВОРЕННЯ ВОДНО-ПАЛИВНОЇ ЕМУЛЬСІЇ

Заболотний Олександр Віталійович

д.т.н., декан факультету

Ходєєв Андрій Андрійович

Аспірант

Національний аерокосмічний університет

ім. М. Є. Жуковського

"Харківський авіаційний інститут"

м. Харків, Україна

Анотація: В роботі були описані переваги використання водно-паливної емульсії як енергоефективного альтернативного палива, проаналізовані основні методи створення емульсій. Проведено пошук перспективних методів створення стійких водно-паливних емульсій та їх опис. Запропоновано дослідити можливість комбінування описаних методів для створення стійких водно-паливних емульсій та оцінити очікувані результати при такому комбінуванні.

Ключові слова: Водно-паливна емульсія, рідинне паливо, енергозбереження, методи емульгування, ультразвук, мембрана.

1. Актуальність

Використання рідинних енергоносіїв з великою ефективністю та з меншим відсотком шкідливих викидів у навколишнє середовище є актуальним і перспективним завданням. Подорожчання традиційних рідинних енергоносіїв та зростання навантаження на довкілля продуктами їх згорання призводять до необхідності постійного пошуку шляхів економії та ефективних способів спалювання, які забезпечують зменшення викидів шкідливих речовин. Одним з подібних енергоносіїв є водно-паливні емульсії (ВПЕ), які дозволяють покращити ефективність згорання палива, зменшити кількість викидів

шкідливих речовин в атмосферу, зменшити витрату палива-носія шляхом додавання в нього певного відсотка води. Враховуючи великі об'єми рідкого палива, яке використовується на цей день, заміна лише частки звичайного палива на ВПЕ дозволить значно покращити екологічну та економічну ситуацію у світі, адже більшість двигунів, які вже є у використанні, можуть бути переведенні на ВПЕ зі змістом водної основи до 20 % [1, с. 359].

Стабільну ВПЕ також можна використовувати на ТЕЦ, для комбінованих теплових та енергетичних установок, дизельних генераторів, електростанцій, морських суден, тепловозів. Теоретично ВПЕ можна застосовувати для всіх типів дизельних двигунів. Але складність використання ВПЕ полягає у тому, що вода та нафтові палива (дизель, гас, бензин тощо) погано змішуються між собою, тому після змішування відбувається швидке розшарування. Цей недолік усувають, використовуючи спеціальні технології та методи створення ВПЕ.

На стабільність емульсії головним чином впливають: обраний спосіб емульгування (змішування), тривалість емульгування, об'ємна частка води (дисперсна фаза), в'язкість безперервної фази (палива), концентрація поверхнево-активних речовин.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз сучасних методів виготовлення водно-паливних емульсій з метою формулювання напрямків подальшого удосконалення цих методів і виявлення шляхів виготовлення водно-паливних емульсій високої якості.

2. Матеріали та методи

Водно-паливні емульсії утворюють абсолютно різними способами: як стаціонарно, так і безпосередньо перед камерою згорання двигуна; із застосуванням емульгаторів (стабілізаторів, що перешкоджають розшаруванню ВПЕ) і без них; з використанням механічних, мембранних, роторно-пульсаційних, ультразвукових та гідродинамічних установок .

Найбільш поширені види створення ВПЕ наведено на малюнку 1.

Рис. 1 Найбільш поширені методи створення водно-паливної емульсії

Механічні методи. Полягають у механічному подрібненні часток води за допомогою механічних коливань та перемішування. Якість одержаної у такий спосіб емульсії не висока, вона має обмежену стабільність та потребує використання додаткових хімічних емульгаторів. Однак, внаслідок простоти, надійності та малої вартості механічні методи набули найбільшого поширення в експлуатаційній практиці.

Гідродинамічний метод. Для процесу емульгування використовують гідродинамічний удар та енергію впорскування палива форсунками із надзвукowymi швидкостями. Цей спосіб забезпечує виготовлення високоякісних емульсій, але є дуже складним з точки зору технічної реалізації.

Мембранний метод. [2, с. 971]. В процесі емульгування монодисперсні краплі утворюються шляхом диспергування однієї рідини (дисперсної фази) в другу рідину, що не змішується (безперервну фазу), через пори мембрани. Розмір крапель і розподіл крапель за розмірами переважно визначаються властивостями мембрани (розмір пор, розподіл пор за розмірами, змочуваність поверхні мембрани). Емульговані краплі утворюються і відокремлюються на кінцях пор послідовно, за принципом «крапля за краплею». Переваги мембранного емульгування порівняно із звичайними процесами виготовлення ВПЕ полягають у можливості отримувати емульсії з краплями дуже малого розміру, контролювати розмір крапель та отримувати вузький розподіл цих крапель за розмірами. Основним недоліком мембранного методу є низька продуктивність

Ультразвуковий метод. Стенд для створення емульсії складається із звукових генераторів та ультразвукових випромінювачів. Акустична обробка рідин ультразвуком генерує інтенсивні звукові хвилі тиску, які поширюються на все рідинне середовище, викликаючи швидке утворення та зростання вакуумних бульбашок мікронного розміру або "пустот" мікронного розміру. Ці умови призводять до ефективного перемішування, яке може ретельно гомогенізувати компоненти, що не змішуються, створюючи єдину емульсовану рідину. До переваг слід віднести високу дисперсність одержуваної емульсії. Ступінь диспергування досить висока, а розмір часток води виходить до 2...8 мкм. Ультразвуковий метод є одним з найбільш швидких та дає можливість отримати стабільну емульсію з розподілом великої кількості дрібних за розміром зважених часток води в об'ємі палива. Зведені показники різних методів утворення ВПЕ наведені у таблиці 1. [3, с. 364].

Таблиця 1

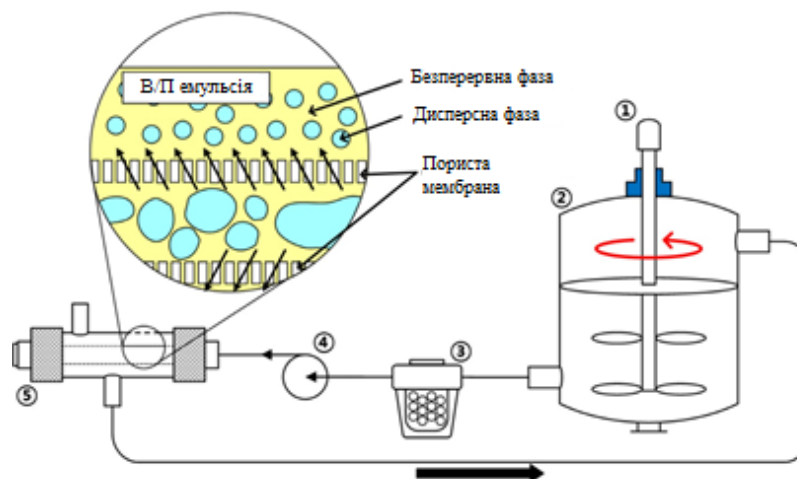
Порівняння різних пристроїв для створення емульсій

Пристрій для емульгування	Пропускна здатність	Середній розмір краплі (d _{4,3})	В'язкість кінцевого продукту	Енергоефективність	Режим течії рідини
Змішувачі з високим зсувом	Дозований або безперервний	15-25µm	Висока	Мала	Турбулентно-в'язкий, ламінарно-в'язкий
Ультразвукові гомогенізатори	Дозований або безперервний	0.1-2 µm	Мала	Висока	Кавітаційний
Гомогенізатори високого тиску	Безперервний	0.1-1 µm	Від низької до середньої	Висока	Турбулентно-в'язкий, ламінарно-в'язкий
Мікрофлюїдизатор	Безперервний	0.1-1 µm	Від низької до середньої	Висока	Турбулентно-в'язкий
Колоїдний млин	Безперервний	1-2 µm	Від низької до середньої	Висока	ламінарно-в'язкий
Мембранне емульгування	Дозований або безперервний	0.1-2 µm	Від низької до середньої	Дуже висока	Ін'єкційний

Під час аналізу літературних джерел за даною тематикою було взято до уваги ряд наукових робіт.

В роботі [4, с. 6644] для емульгування використано пористу мембрану, яка дозволяє приготувати стабільну емульсію з використанням невеликої кількості поверхнево-активної речовини (ПАР). На рис. 2 наведено схему

установки, яка складається з мотора з мішалкою, бака з паливом, фільтра, циркуляційного насосу і мембранного модуля з розміром пор 1,9 мкм. Отримана суміш була молочного кольору та являла собою непрозору макроемульсію, що могло бути пов'язано з розміром пор мембрани, використаної для приготування палива. Температура спалаху підготовленого палива мала постійне значення, на яке не впливала кількість вологи, що використовувалася під час приготування, вода не згорала сама по собі, і тому температура спалаху водоемульсійного палива була такою ж, як і у чистого дизельного палива. Результати вимірювання вмісту сірки також були нижчими за вимірюваний мінімальний рівень, який відповідає вмісту сірки в чистому дизельному паливі. Кінематична в'язкість не залежала від типу використаної ПАР. І навпаки, збільшення вмісту води мало тенденцію до лінійного збільшення кінематичної в'язкості.

**Рис 2. Схема виготовлення ВПЕ з використанням пористої мембрани, де:
1 – мотор з мішалкою; 2 – паливний бак; 3 – фільтр; 4 – циркуляційний насос; 5 – мембранний модуль**

Основною перевагою цього методу є можливість контролю розміру частинок води які проходять скрізь мембрану, підбравши заздалегідь необхідний розмір пор мембрани.

Розглянемо спосіб виготовлення ВПЕ за допомогою ультразвуку, який був описаний у роботі [5, с. 46]. Тут запропоновано бортову систему подачі палива та виготовлення ВПЕ за допомогою ультразвукового перетворювача.

Використовуючи цю систему, з'являється можливість утворювати ВПЕ біля паливних форсунок під час роботи двигуна та відразу відправляти новоутворене паливо на згоряння. Основні компоненти та принцип роботи системи продемонстровано на рис 3., де ECU- електронний блок керування, EDU- електронний блок водія.

Основою цієї конструкції є камера емульгування (змішування). Вона містить високоінтенсивний ультразвуковий перетворювач і електромагнітний імпульсний клапан. Вони забезпечують безперервне виробництво ВПЕ за допомогою ультразвукової кавітації високого тиску. Дизельне паливо та воду подають у вбудовану камеру емульгування в певному співвідношенні палива і води (наприклад: 7:1, 6:1, 5:1). Процес змішування проходить приблизно за 2 секунди, після чого щойно створену ВПЕ подають в загальну магістраль, де її впорскують в камеру згоряння для

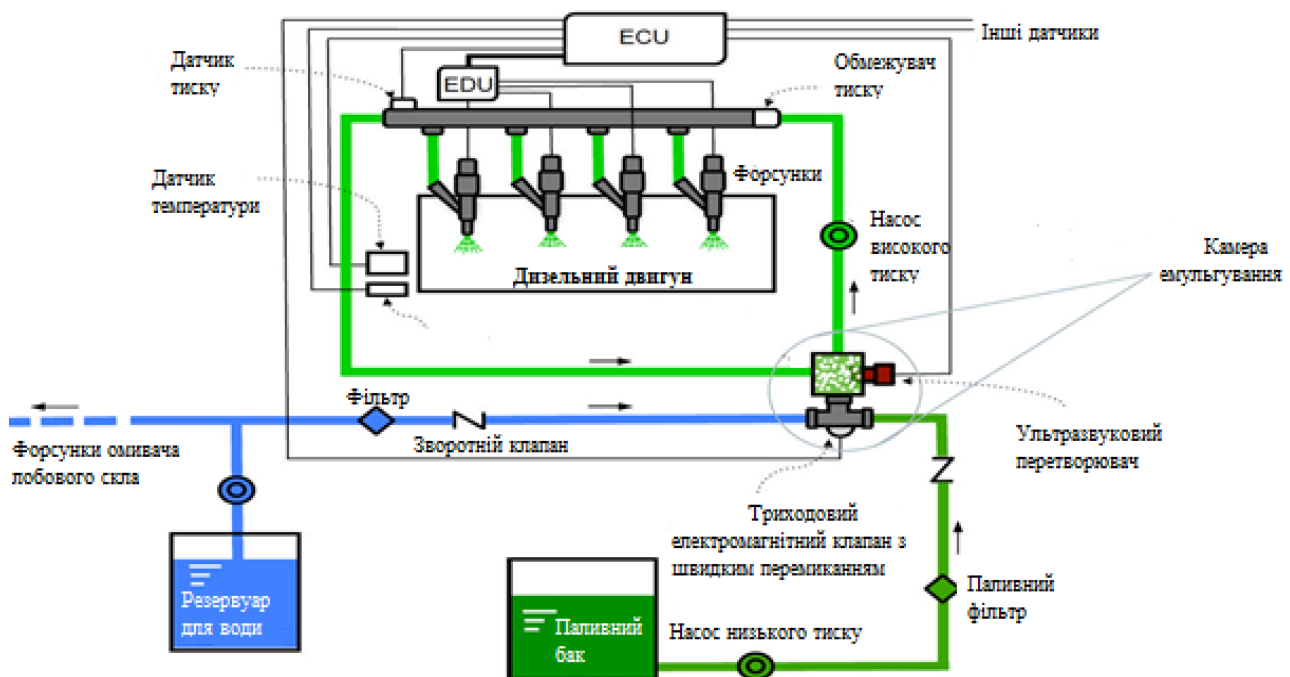

Рис 3. Схема бортової ультразвукової системи виготовлення і подачі ВПЕ запалювання від стиснення, а невикористане паливо знову повертається в камеру емульгування.

Основними перевагами цього методу є швидке приготування ВПЕ і усунення ефекту нестабільності емульсії в паливному баку або паливороздатних колонках.

Далі розглянемо спосіб виготовлення ВПЕ за допомогою насиченої пари, описаний в роботі [5, с. 3]. ВПЕ було виготовлено за допомогою спеціальної скляної колонки об'ємом 200 мл із схемою змішування, показаною на рис. 4.

Біодизелем заповнюють половину колонки через впускний отвір так, щоб паливо вийшло через бічне сопло, а потім двигун запрацював протягом 10 хвилин. Пар подають через нижнє сопло колони через впускний отвір для пари. Вхідне парове сопло прикріплено до пористого фриттового скла з порами в діапазоні від 40 до 100 мкм. Для виробництва пари використовувався парогенератор потужністю 400 Вт. На корпусі колонки та системі подачі палива встановлені термометри для контролю температури емульсії в колонці та в точці впорскування відповідно.

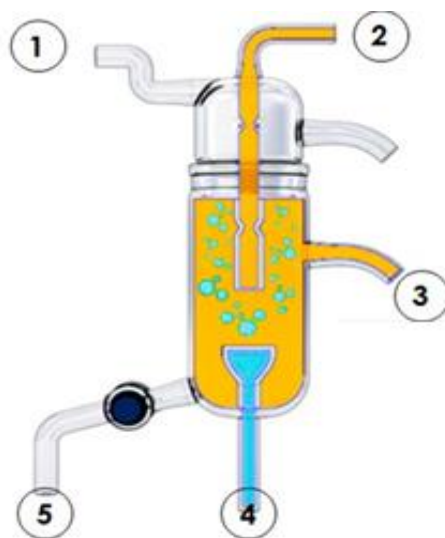

Рис 4. Схема пароемульсифікаційного змішувального пристрою, де:
1 -впускний отвір для пари; 2 – впускний патрубок для біодизеля ; 3 - вихід емульсії; 4 – вихідний канал пари; 5 – водовідвідний канал

Після 10-хвилинного прогріву пару подають в колонку, де її бульбашки піднімаються з парового сопла, створюючи турбулентне перемішування. Певна кількість пари залишає основну рідину неконденсованою через вихідний канал. Водяний конденсат, що накопичився в нижній частині пристрою, відводиться із змішувача вручну через водовідвідний канал.

Коли пара однорідно надходить у змішувальну колонку через пористу фриттову мембрану, пара протягом 20 с перетворюється на каламутні краплі

води через високу різницю температур між парою та біодизелем. Під час контакту певна кількість пари конденсується і змінює свою фазу на рідкі краплі води, зважені в дисперсії. Пізніше, у стаціонарній фазі, коли температура об'єму емульсії наближається до температури пари, частина бульбашок пари досягає поверхні та створює ефект кипіння, який збовтував об'єм емульсії протягом 25 с. Через 40 секунд перемішування, яке створюється паром, забезпечує однорідність емульсії перед тим, як вона потрапить у систему подачі палива двигуна. Таким чином, емульсійне паливо може бути утворене без використання будь-яких поверхнево-активних речовин і механічних змішувачів. Метод має величезний потенціал для подальшого вивчення, оскільки концепція пропонує альтернативний метод виготовлення емульсійного палива без використання звичайних механічних змішувачів та без використання ПАР.

3. Результати та їх обговорення.

У цій роботі були розглянуті найбільш перспективні способи виготовлення ВПЕ. В процесі подальших досліджень буде перевірено розглянута можливість комбінування зазначених методів: мембранного і ультразвукового, насиченої пари та ультразвукового. Наприклад, після приготування емульсії мембранною або паровою установкою можливо використати ультразвуковий кавітатор, що забезпечить додаткове подрібнення зважених частинок води з метою підвищення стійкості ВПЕ до розшарування.

Можна розглянути паралельне використання різних методів, коли емульгування буде здійснюватись мембранною або паровою установкою із паралельним встановленням ультразвукового перетворювача безпосередньо у ємності, в якій здійснюється приготування ВПЕ. Паралельне комбінування може як зменшити швидкість приготування, так і покращити стабільність через більш якісне подрібнення водної складової емульсії з повною або частковою відмовою від дорогих хімічних стабілізаторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bukkarapu K.R., Y. Jyothi, L. S. Raju, Babu G. C., Narayanan K.,(2017), A Review on Current Trends in Water in Oil Emulsions, International Journal of Mechanical Engineering and Technology, Vol. 8(4), P. 359-371.
2. Ali A., Syed U.T., Bak T.S., Quist-Jensen C.J.,(2022), Membrane Emulsification-A Novel Solution for Treatment and Reuse of Produced Water from Oil Field, membranes, Vol.12, P. 971. <https://doi.org/10.3390/membranes12100971>
3. Taha A., Ahmed, E., Ismaiel A., Ashokkumar M., Xu X.,Pan S., Hu H., (2020), Ultrasonic emulsification: An overview on the preparation of different emulsifiers-stabilized emulsions, Trends in Food Science & Technology, Vol.105, P.363-377. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2020.09.024>
4. Seungchul W., Woongil K., Jungkoo L., Kihyung L., (2021), Fuel properties of water emulsion fuel prepared using porous membrane method for low pollutant engine at various temperatures, Energy Report, Vol.7, P. 6638-6650. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.09.082>
5. Kojima K., Kojima J.,(2018), On-Board Ultrasonic Water-in-Diesel Emulsion (WiDE) Fuel System for Low-Emission Diesel Engine Combustion, The Ohio Journal of Science, Vol.118, P.44-56. <https://doi.org/10.18061/ojs.v118i2.6443>
6. Sugeng D.A., Ithnin A.M., Yahya W.J., Kadir H.A., (2020), Emulsifier-Free Water-in-Biodiesel Emulsion Fuel via Steam Emulsification: Its Physical Properties, Combustion Performance, and Exhaust Emission, Energies, Vol.13, P.5406. <https://doi.org/10.3390/en13205406>

СПОСОБИ ОХМЕЛЕННЯ ПИВА

Максян Альона

Магістрант

Руденко Олександр

Аспірант

Мукоїд Роман

к.т.н., доцент

Національний університет харчових технологій

м. Київ, Україна

Вступ. Хміль – один з основних і незамінних видів сировини для виробництва пива. Завдяки наявності специфічних речовин яких немає жодна інша рослинна, він надає пиву приємного гіркого смаку і хмелевого аромат, поліпшує піноутворення та піностійкість напою і підвищує його біологічну стійкість.

Ключові слова: Хміль, пиво, сусло, охмелення.

Матеріали та методи. Проведено аналітичний пошук літератури для вивчення відомих та новітніх методів охмелення пивного сусла та пива. В дослідженні застосовували загальноприйняті у пивоварній галузі фізико-хімічні та органолептичні методи контролю.

Результати та обговорення.

Термін традиційне охмелення включає додавання хмелю до суслотварильного апарату і вірпула. При ранньому охмеленні на початку кип'ятіння, через 10...15 хв, задають 30...35 % хмелю, 40...45 %, у середині кип'ятіння, але не пізніше як за 40хв до кінця кип'ятіння (в сучасних умовах кип'ятять 65...90 хв а інколи до 2-х годин), щоб забезпечити основну частину α -кислот, які, повинні за цей час ізомеризуватися, а остаток хмелю за 10...15 хвилин до кінця кип'ятіння. Спосіб «пізнього» охмелення заключається у наступному, більшу частину хмелю (75...80 %) задають на стадії кип'ятіння

сусла з хмелем, а меншу частину (15...25 %) ароматного сорту хмелю задають не під час кип'ятіння сусла з хмелем, а у вірпул. Аромат пива пізнього охмелення зазвичай характеризується квітковим або цитрусовим букетом. Традиційно для надання такої смако-ароматичної характеристики використовують класичні сорти хмелю. Також пивовари вибирають менш традиційні сорти (наприклад, Каскад) для надання аромату «пізнього охмелення» [1]

Проте додавання ароматичного хмелю на початку кип'ятіння також застосовується в деяких випадках, оскільки ця практика охмелення надає набагато більш вишукану «пряну/трав'янисту» ноту готовому пиву.

При одноразовому додаванні ізомеризується максимальна кількість гірких речовин хмелю. Унікальні сполуки хмелю, які не зустрічаються в жодній рослинні надають пиву характерного гіркового смаку й аромату, приймають участь в освітленні та утворенні піни, а також підвищують біологічну і колоїдну стійкість при зберіганні пива [9]. У разі засипку в кілька порцій, остання порція задається за 5-10 хвилин до кінця кип'ятіння або під час перекачування сусла в вірпул з метою збереження частини ароматичних хмельових олій, втрачаємих під час кип'ятіння [2].

Тому для створення сортів пива з яскравим ароматом доцільно замість внесення ароматичного хмелю в кінці кип'ятіння застосовувати прийом холодного охмелення, що дозволяє найбільш повно екстрагувати хмелеві олії без ризику їх втрат. Таким чином, створення нових сортів пива з застосуванням технології холодного охмелення є актуальним завданням. Пиво, приготоване за цією технологією, відрізняється насиченим ароматом хмелю.

Останнім часом набуває популярності серед виробників проведення процесу холодного охмелення для покращення органолептичних, фізико-хімічних показників готового пива та розширення асортименту продукції.

Холодне охмелення в світовій практиці пивоваріння в даний час є дуже популярним способом охмелення пива, який у порівнянні із традиційним

кип'ятінням сусла з хмелем, дозволяє внести у напій значно більшу кількість ароматичних речовин хмелю, особливо ефірної олії. В той же час це єдиний відомий технологічний прийом за допомогою якого можна приготувати пиво сенсорний профіль якого найбільше наближений до ароматичного профілю обраного сорту хмелю.

Аромат пива — це поєднання смаку, аромату та присмаків. Сухе охмелення надає аромат, але може також вплинути на смак і присмаки. Основна мета режиму сухого охмелення — екстрагувати з хмелю смакові та ароматичні сполуки, та зробити це з мінімальним впливом на колоїдну та окислювальну стійкість пива. Сухе охмелення безпосередньо переносить леткі олії хмелю в пиво. Аромат «сухого охмелення» дуже схожий з ароматом самого хмелю.

Технологічні процеси сухого охмелення з фізико-хімічної точки зору є складними процесами на які впливає багато факторів, а саме спосіб екстракції, тип хмелепродукту, час контакту з пивом, доза внесеного хмелю, присутність дріжджів, концентрація спирту, присутність кисню та інші [3].

Способи виробництва пива за технологією холодного охмелення можна розділити на статичні та динамічні. Основними відмінностями між ними є швидкість екстрагування та можливість регулювання смако-ароматичного профілю пива. Принцип застосування статичного методу для холодного охмелення полягає у внесенні хмелепродуктів в бродильний апарат, де відбувається поступова екстракція ароматичних компонентів. Зазвичай хміль задається на стадії головного бродіння або дозрівання, рідше в готове пиво (в кеги).

Регулювати час контакту хмелепродукту з пивом при статичному методі дуже складно, і тривале перебування хмелю в пиві може призвести до виникнення «трав'янистого» присмаку пива.

При динамічному способі створюється рух рідини внаслідок перекачування насосом або перемішування пива, це сприяє інтенсивному екстрагуванню ароматичних сполук ефірної олії хмелю. Ефективність динамічних методів холодного охмелення залежать від ряду факторів, таких як

швидкість потоку пива, характеристика потоку, рушійна сила, час контакту, а також складу самого пива та хмелепродукту [4].

Висновок. Враховуючи всі особливості процесу охмелення пивного сусла, можна рекомендувати сухе охмелення пивного сусла в пивоварній промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорти українського хмелю. «ТОВ «Хміль України»: веб сайт. <https://hop.net.ua/uk>. Дата звернення (10.01.2020).
2. Луцкий В.П. Исследование изомеризации ксантогумола в изоксантогумол / В.И. Луцкий, Б.Н. Баженов, А.Н. Чеснокова //Химия растительного сырья. - 2011. -№3. - С. 75-78.
3. Хоконова М. Б. Применение хмеля в пивоваренном производстве // Символ науки. 2015. №7-1.
4. Opstaele F. Van; De Causmacker B.; Aerts G. and De Cooman L.: Characterisation of Novel Varietal Floral Hop Aromas by Headspace Solid Phase Microextraction and Gas Chromatography – Mass Spectrometry/ Olfactometry; J. Agric. Food Chem. 60 (2012), P. 12270-12281

**ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛАНЦЮГАМИ ПОСТАЧАНЬ У
ТРАНСПОРТНІЙ ЛОГІСТИЦІ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ**

Мікуліна Марина Олександрівна

Кандидат економічних наук, доцент

Сумський національний аграрний університет

Клещ Олег Віталійович

Студент

Сумський національний аграрний університет

Анотація. Логістична система України, понад 30 років долає складний шлях становлення та розвитку, поступово перетворюючись з історичної спадщини на сучасну та високотехнологічну мережу транспортних об'єктів та споруд, що не тільки обслуговують економіку нашої країни, а ще набувають особливого значення у міжнародній транспортній системі, прямо впливаючи на її діяльність. Пройшовши шлях від визначення прав та обов'язків власників транспортних засобів до однієї з найбільш розвинених галузей у нашій країні, логістика України пережила чотири економічні кризи у 1998, 2008, 2014 та 2022 роках, підлаштувалася під зміни, пов'язані з періодом епідеміологічних обмежень та продовжила своє функціонування в період повномасштабного вторгнення, щодня стикаючись з рядом викликів.

Ключові слова: логістика, процес транспортування, ланцюги постачання, міжнародна транспортна система, постачанні товарів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд літературних джерел стосовно функціонування логістики у воєнний час, показав, що проблеми управління ланцюгами постачання та тенденції залежать від ряду проблем, що виникають внаслідок бойових дій.

Основні результати дослідження. Виходячи з поняття логістики, як окремої галузі, завдання якої полягає у постачанні товарів у найкоротші

терміни за умови найменших фінансових витрат та ефективного управлінні товарно-матеріальними запасами, слід зауважити, що факту отримання кінцевим споживачем матеріального блага передуює ланцюг постачання, в якому задіяно від трьох контрагентів. З цього випливає той факт, що чим більше учасників задіяно у механізмі постачання товару кінцевому споживачу, тим важче керувати ним при виникненні непередбачуваних проблем, спровокованих бойовими діями [1].

На прикладі наведеного на малюнку 1 ланцюгу постачання пропонуємо розглянути проблеми, що виникають у процесі транспортування товарів у військовий час.

Малюнок. 1

Першою проблемою з якою стикається існуючий ланцюг постачання є фізичне знищення шляхів сполучення між підприємствами, населеними пунктами та іншими регіонами країни. Відсутність наземних об'єктів інфраструктури, що забезпечують функціонування транспортної логістики, робить неможливим постачання товарів певними маршрутами, що призводить до їх перепланування або до неможливості здійснення безпосередньо процесу транспортування [2].

Друга проблема полягає у нестабільності в регіоні, що виникає внаслідок ведення бойових дій, обстрілів за допомогою далекобійної зброї та зброї з дистанційним керуванням. Пошкодження об'єктів критичної інфраструктури призводить до відсутності електроенергії, без якої функціонування сучасної логістики, що активно використовує електричні пристрої, стає складним, в деяких випадках зовсім неможливим. Так як сучасні транспортні компанії,

оптові та роздрібні фірми, підприємства, що виготовляють товар, сплачують за послуги один одного та здійснюють обмін документами за допомогою цифрових технологій, процес комунікації між ними теж страждає. Оскільки канали зв'язку пошкоджені або повністю знищені, окрім фізичних зустрічей, контрагенти не мають можливості замовляти товари та послуги один в одного.

Третя проблема, через яку страждають ланцюги постачання, полягає у дефіциті фахівців у вигляді менеджерів, логістів, механіків та водіїв, що спровоковано мобілізацією населення певних вікових рамок, передбачених законодавством країни. Відсутність досвіду у новачків, якими компанії компенсують втрату професійних кадрів, не дозволяє їм досягти попереднього рівня ефективності, що обумовлюється складністю роботи на кожному етапі функціонування ланцюгу постачання та набуття професійних навичок, які приходять виключно з досвіду роботи.

Четверта проблема полягає у дефіциті паливних ресурсів та запчастин для обслуговування обладнання та техніки. Це призводить до збільшення ціни на комплектуючі, мастила, паливо, запчастини та розхідники, що пояснюється великим значенням попиту відносно пропозиції на ринку.

Вищезазначені фактори породжують не тільки проблеми при управлінні ланцюгами постачань, а ще й призводять до тенденцій у цій галузі [3-5]. Таким чином популярності набула тенденція серед транспортних компаній України, що полягає у активному користуванні послугами логістів, що працюють віддалено. Це пояснюється тим, що через війну більшість компаній віддають перевагу накопиченню товарно-матеріальних запасів на своїх складах, оскільки транспортна мережа або ланцюг постачань у будь-який момент може перестати функціонувати через дії супротивника. За звичайних умов функціонування логістики відбувалося за допомогою штату менеджерів-логістів у кожного контрагенту, що вимагає постійних витрат на заробітні плати, оренду приміщення та сплату комунальних послуг. Так як постачання товарів залежить від зовнішніх факторів і в будь-який момент може бути обмеженим, тримати повноцінний штат логістів стає невигідно, тому транспортні компанії та інші

контрагенти ланцюгу постачань, віддають перевагу співпраці зі спеціалістам, які надають свої послуги дистанційно, що є для них вигідним, оскільки тоді компанії сплачують гроші за їхні послуги виключно тоді, коли їй потрібно здійснити операцію з транспортування.

Висновок. В умовах війни ціль логістики незалежно від виду транспорту змінилася зі створення транспортної мережі, мета якої найбільш ефективно при найменших витратах забезпечити функціонування підприємств, його партнерів та забезпечити безперебійне постачання певних товарів для кінцевого споживача; на ціль у будь-який спосіб забезпечити кожний населений пункт необхідним мінімумом життєвоважливих товарів, яких буде достатньо на якнайбільший період у часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мікуліна М. О. Логістика як фактор забезпечення конкурентоздатності підприємства [Електронний ресурс] // Науковий журнал «Наукові інновації та передові технології» - 2022 - №11(13). – С. 200-208. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11\(13\)-200-208](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-11(13)-200-208)

2. Mikulina M. A., Polyvanyi A. D. STATE AND ECONOMIC REGULATION OF TRANSPORT AND LOGISTICS COMPLEXES IN UKRAINE // Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Stockholm, Sweden. MODERN SCIENCE: INNOVATIONS AND PROSPECT. 2022. Pp. 61-67.

3. Мікуліна М. О., Богуславська В. С., Поливаний А. Д. Міжнародні аспекти транспортної логістики. Збірник тез по матеріалах міжнародної науково-практичної конференції “Автомобільний транспорт в аграрному секторі: проектування, дизайн та технологічна експлуатація” (8 грудня 2020 року, м. Харків): науковий збірник Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П.Василенка ХАРКІВ, Україна. Харків, 2020. С. 20-23

4. Мікуліна М. О., Поливаний А. Д. Проблеми та перспективи розвитку транспортної мережі України [Електронний ресурс] / М. О. Мікуліна, А. Д. Поливаний // Збірник тез доповідей по матеріалах 27-ї Міжнародної науковопрактичної конференції «Технології XXI сторіччя», (Суми, 24-26 листопада 2021 р.). – Суми : СНАУ, 2021. – Ч. 1. – С. 152-154.

5. Mikulina M., Polyvanyi A. International aspects of controlling of transport and logistics complexes [Electronic recurs] / M. Mikulina, A. Polyvanyi // The 2nd International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (August 4-6, 2021). – Chicago : BoScience Publisher, 2021. P. 59-64.

УДК 62-988:621.921.34:620.178

**СТРУКТУРА І ФІЗИКО-МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АЛМАЗНОГО
ГІБРИДНОГО ПОЛІКРИСТАЛІЧНОГО КОМПОЗИТУ, ОДЕРЖАНОГО
СПІКАННЯМ ПРИ ВИСОКИХ ТИСКАХ**

**Соколов Олександр Миколайович,
Гаргін Владислав Герасимович,
к.т.н., старші наукові співробітники
Русінова Наталія Олександрівна,
молодший науковий співробітник
Інститут надтвердих матеріалів
ім. В. М. Бакуля НАН України
м. Київ**

Анотація: Досліджено структуру і фізико-механічні властивості алмазного гібридного полікристалічного композиту, одержаного спіканням при високих тисках. Встановлено значне підвищення твердості полікристалічної пластини CVD-алмазу, укладеної в оболонку з алмазного полікристалічного матеріалу, що є результатом створення при високому тиску та температурі складного структурно-напруженого стану.

Ключові слова: алмаз, композит, високі тиски, комбінаційне розсіяння світла твердість, тріщиностійкість

Одна з основних проблем, які необхідно вирішувати при спіканні композиційного матеріалу на основі порошків алмазу, призначеного для оснащення вигладжувального, різального, правлячого, бурового і т. п. інструментів, є підвищення його зносостійкості, на величину якої, в свою чергу, найбільший вплив з фізико-механічних властивостей має твердість і міцність матеріалу.

В даний час активно розвивається новий напрямок створення надтвердих матеріалів – полікристалічні надтверді композиційні матеріали з гібридною алмазною основою [1]. Зокрема був створений надтвердих матеріал з гібридною

алмазною основою (торговий знак «гібридайт» [2], що являє собою полікристалічний алмазний композиційний термостійкий матеріал (АКТМ), армований пластиною моно- або полікристалічного CVD-алмаза. Таким чином реалізується гібридна структура матеріалу, що поєднує унікальні фізико-механічні і теплофізичні характеристики CVD-алмаза з високою твердістю, міцністю і термостійкістю полікристалічної оболонки з алмазів статичного синтезу.

Такий підхід дозволив подолати суттєві технологічні перешкоди на шляху одержання ефективного інструменту на основі CVD-алмазу. По-перше, це характерний для алмазу як такого і CVD-алмазу, зокрема, низький коефіцієнт теплового розширення. По-друге, це анізотропія властивостей полікристалічних CVD-алмазів, обумовлена колончастою будовою кристалітів.

Характерною особливістю полікристалічної алмазної оболонки гібридайту є наявність безперервного жорсткого каркаса з зрощених зерен алмазу, який формується в області його термодинамічної стабільності. Зерна, що становлять каркас, – це, по суті, монокристали алмазу, які об'єднують унікальні фізико-механічні та теплофізичні властивості. Наскільки ці властивості реалізуються в полікристала залежить від ступеня зв'язку алмаз - алмаз. Основна роль в цьому процесі належить пластичній деформації частинок матеріалу, що формує оболонку.

Експериментальні дослідження показали, що в гібридному матеріалі відсутній зв'язок CVD-алмаз – алмаз полікристалічної оболонки, а ці дві компоненти гібридного матеріалу зв'язані через прошарок з карбїду кремнію і міцність цього зв'язку визначає фізико-механічні і експлуатаційні властивості гібридного матеріалу в цілому.

У цій роботі обговорюються результати дослідження структури та фізико-механічних властивостей алмазного гібридного полікристалічного композиту, одержаного спіканням при високих тисках.

При виготовленні гібридного матеріалу як вихідні матеріали використовували алмазний мікропорошок АСМ 40/28 та пластини

полікристалічного CVD-алмазу розміром 4×0,9×0,5 мм.

Спінання виконували в апараті високого тиску типу тороїд з діаметром центрального заглиблення 30 мм. Спочатку підвищували тиск до 8 ГПа. Потім проводили нагрівання до температури 900 °С та витримку при цій температурі 50 с. Далі підвищували температуру до 1300 °С, до плавлення кремнію, та витримували 90 с. В результаті одержували зразки алмазного гібридного полікристалічного композиту діаметром 4,5 мм, висотою 5 мм (рис. 1).

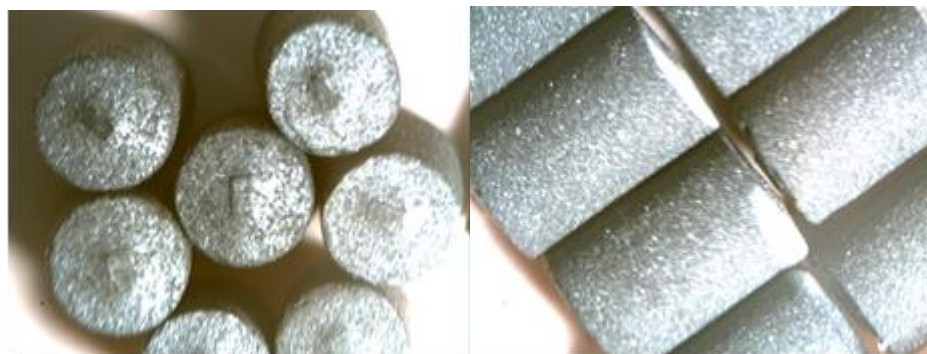

Рис.1. Зовнішній вигляд зразків гібридного матеріалу

Структуру одержаних зразків вивчали на основі аналізу спектрів комбінаційного розсіяння (КР) світла та рентгенівської мікротомографії.

Раманівські спектри вимірювались з допомогою потрійного спектрометра T-64000 Horiba Jobin-Yvon, обладнаного електрично охолоджуваним Si CCD детектором та мікроскопом Olympus VX41. Для збудження використовувалась лінія лазера Ar-Kr з довжиною хвилі 488 нм. Раманівські спектри вимірювались при кімнатній температурі в геометрії на відбивання з роздільною здатністю 0.15 cm^{-1} у потрійній моді спектрометра з додаванням дисперсії.

Твердість зразків гібридного матеріалу визначали мікротвердоміром ПМТ, використовуючи як індентор алмазну піраміду Віккерса. Твердість визначали за загальноприйнятою формулою $HV = 1,8544 \cdot \frac{P}{d^2}$ де P - навантаження на індентор; d – середнє арифметичне двох діагоналей відбитка. Твердість вимірювали при навантаженні на індентор 4,9 і 9,8 Н. Розмір діагоналей відбитка вимірювали за допомогою оптичного мікроскопа Неофот при збільшенні 800×.

Вибраний діапазон навантаження на індентор при вимірюванні твердості

можна вважати оптимальним, оскільки при використанні обох навантажень на індентор була отримана практично однакова твердість, до того ж при впровадженні індентора матеріал не руйнувався, про що свідчила відсутність тріщин в кутах відбитків, залишених індентором. При вимірюванні твердості особливу увагу приділяли стану вершини алмазної піраміди, яке оцінювали за результатами вимірювання відбитків полірованої поверхні еталонних зразків з металевого вольфраму твердістю близько 4 ГПа. Після трьох вимірювань твердості досліджуваних зразків на еталонний зразок наносили відбиток. Розміри діагоналей зразка порівнювали з тими, що мали відбитки, залишені на еталонному зразку алмазною пірамідою після виготовлення. У разі відхилення розміру діагоналей відбитка від початкового більш ніж на 3% алмазну піраміду переогранювали. У процесі вимірювання твердості у використаному діапазоні навантажень на індентор не було виявлено випадки руйнування індентора.

Звичайні методи визначення тріщиностійкості K_{1C} (подвійне кручення, позацентрове розтягування, згинання зразка з вихідною тріщиною) є неефективними при випробуванні надтвердих матеріалів (НТМ). Це пов'язано з тим, що в матеріалах з ковалентними зв'язками та високим бар'єром Пайєрлса, до яких відносяться НТМ, рух дислокацій при кімнатній температурі вкрай утруднений, що викликає їхню високу чутливість до надрізів, сколів, включень, тріщин та інших концентраторів напруги.

У зв'язку з цим для визначення тріщиностійкості ковалентних матеріалів була розроблена методика, заснована на вдавлюванні індентора Віккерса в плоску поверхню крихкого тіла при навантаженнях, що призводять до розвитку радіальних тріщин з кутів відбитка. В Інституті надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України цю методику було вдосконалено за рахунок підвищення точності виявлення тріщин навколо відбитка. Вимірювання довжини тріщин, що утворюються у відбитків при навантаженні і проходять як продовження діагоналей відбитка, і довжини діагоналей відбитка дозволяє оцінити тріщиностійкість матеріалу за формулою Палмквіста:

$$K_{1c} = 0,09 \cdot \frac{P}{C^{3/2}},$$

де P – навантаження на індентор; $C = \frac{2C_x + 2C_y}{4}$, $2C_x$, $2C_y$, – сума довжин тріщин та діагоналі відбитка по відповідній осі. Коефіцієнт 0,09 було прийнято як стала величина всім випробуваним матеріалів.

Аналіз одержаних спектрів КР поблизу алмазної лінії на зміщеній частоті $1332,5 \text{ см}^{-1}$ дозволив зробити наступні висновки. Ширина лінії вихідного алмазного мікропорошку АСМ 40/28 і пластини CVD-алмазу, на половині висоти її інтенсивності, складає $2,5 \text{ см}^{-1}$, що свідчить про високу структурну досконалість вихідних алмазних матеріалів.

Встановлено, що після спікання ширина алмазної лінії пластини CVD алмазу збільшується до 4 см^{-1} , а лінія спеченого мікропорошку АСМ – до $5,5 \text{ см}^{-1}$, що, очевидно, пов'язано із збільшенням концентрації структурних дефектів в цих матеріалах.

Аналіз поверхні спеченого мікропорошків АСМ в різних точках одержаного зразка гібридного полікристалічного матеріалу методом КР (рис. 2, а) показав сильний розкид ширини алмазної лінії від точки до точки (рис. 2, б).

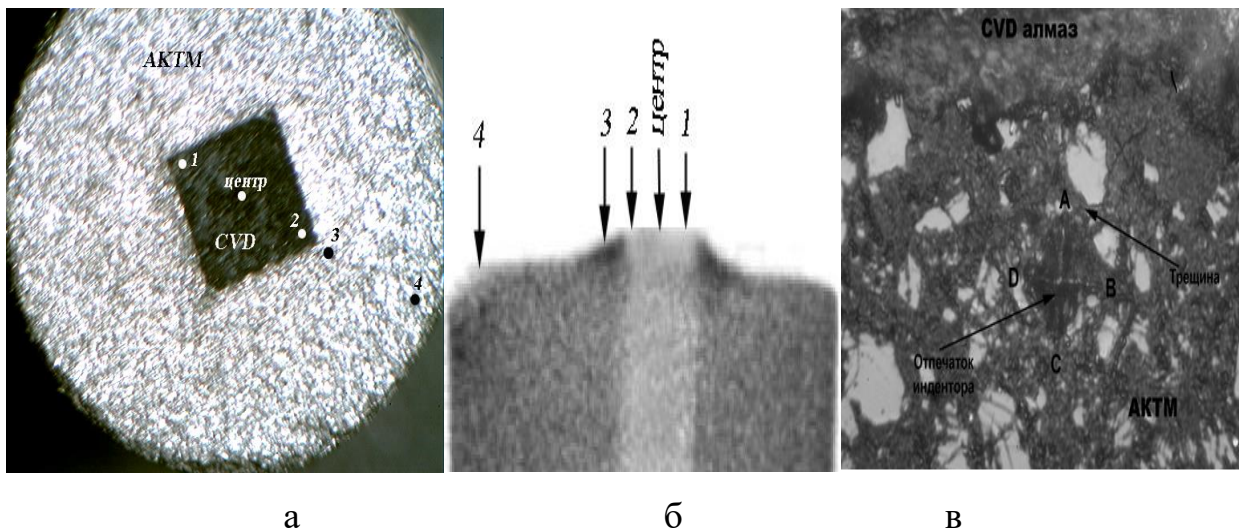

Рис. 2. Зовнішній вигляд зразка гібридного полікристалічного матеріалу, армованого CVD-алмазом (світлим) (а), фрагмент його рентгенівської мікротомограми (б) і відбиток піраміди Віккерса на поверхні АКТМ

Ширина лінії КР в точці 1 (рис. 2, а) склала $3,8 \text{ см}^{-1}$; центрі – $3,8 \text{ см}^{-1}$; точці 2 – $4,0 \text{ см}^{-1}$; точці 3 – $19,7 \text{ см}^{-1}$; точці 4 – $5,4 \text{ см}^{-1}$.

Таким чином, в результаті баротермічної обробки пластини CVD-алмазу, що грає роль армуючого елемента в матриці з АКТМ гібридного полікристалічного матеріалу, ширина лінії КР збільшилася до $3,8\text{--}4,0 \text{ см}^{-1}$, а для алмазної полікристалічної оболонки в точці 3 – до $19,7 \text{ см}^{-1}$, в той же час вихідне значення складало $2,5 \text{ см}^{-1}$, тобто полікристалічна алмазна оболонка є не однорідною за структурою.

Поблизу CVD алмазу оболонка значно напруженіша, ніж на периферії, що підтверджують і результати рентгенівської мікротомографії (рис. 2, б) – ця ділянка відрізняється і найбільш високою щільністю матеріалу (чим темніше контраст, тим вище щільність).

Виходячи з одержаних даних, для оцінки фізико-механічних властивостей оболонки з АКТМ вимірювання твердості і оцінку на підставі аналізу отриманих відбитків тріщиностійкості проводили в області між точками 3 і 4 (рис. 2). Твердість становила в середньому 50 ГПа , а тріщиностійкість $9\text{--}12 \text{ МПа}\cdot\text{м}^{1/2}$.

На рис. 2, в наведений зовнішній вигляд відбитка піраміди Віккерса на поверхні оболонці з АКТМ. Спостерігається утворення тріщини з вершини А відбитка індентора в сторону CVD алмазу. У той же час з вершин відбитка В, С і D (у напрямку матеріалу АКТМ) тріщин не спостерігається, що вказує на більш високу тріщиностійкість в цих напрямках.

Твердість вихідної полікристалічної пластини CVD-алмазу склала 77 ГПа , а твердість цієї ж пластини, укладеної в оболонку з АКТМ, але після впливу високих тисків і температур, дали набагато вищі значення 142 та 139 ГПа при навантаженні на індентор $4,9$ та $9,8 \text{ Н}$, відповідно, тобто твердість зросла в $1,8$ рази. Наведені значення твердості є середнім результатом $3\text{--}5$ вимірів, середньоквадратична помилка вбирається у $2,5 \%$.

Таким чином, як впливає з результатів дослідження в процесі спікання ($p = 8 \text{ ГПа}$; $T = 1570 \text{ К}$) гібридного полікристалічного матеріалу, армованого

CVD-алмазом, відбувається пластична деформація алмазних зерен в процесі формування жорсткого каркаса навколо пластини CVD-алмазу, що призводить при високому тиску до створення складного структурно-напруженого стану, що проявляється в уширенні ліній КР як CVD-алмазу, так і алмазів в оболонці, особливо в алмазах, найбільш близько розташованих до CVD-алмазу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шульженко А.А., Соколов А.Н., Гаргин В.Г. Новые ультратвердые поликристаллические композиционные материалы // Наука про матеріали: досягнення та перспективи. У 2-х т. Т. 1 / Редкол.: Л. М. Лобанов (голова) та ін.; НАН України. – К.: Академперіодика, 2018. – С. 572–591.
2. Свідоцтво України на знак для товарів і послуг № 158183. – Гібридайт. – Опубл. 10.07.12, Бюл. № 13.

ARCHITECTURE

УДК 72

ПЛАНУВАННЯ ТА БЛАГОУСТРІЙ ТЕРИТОРІЇ ВИСТАВКОВОГО БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

Авдєєва Марина Самуїлівна,
к. арх., доцент

Александрова Юлія Сергіївна
Студентка 2 курс група А-21-2(М)

ВСП «Інститут інноваційної освіти КНУБА»
м. Київ, Україна

Анотація: З моменту початку війни в Україні почалась розвиватись українська творчість у всіх її напрямках. Створення багатофункціонального простору для підтримки української творчості є потребою для творчого майбутнього країни на міжнародному рівні. Створення багатофункціонального об'єкту для творчості різних напрямків є важливим складовим, що впливає на соціальне та культурне життя людей. Велику увагу слід звернути на планування благоустрою території та об'єкта в цілому.

Ключові слова: багатофункціональна будівля, виставковий комплекс, групи приміщень, масові заходи, функції середовища, комплекс, розвиток.

Актуальність теми обумовлена необхідністю створення виставкової багатофункціональної будівлі для спільнот всебічних потенціалів молоді, їх розвитку та просування. В цілому, в нашій країні і за кордоном накопичено досить великий обсяг досліджень з окремих аспектів формування і практичних розробок в області проектування і будівництва багатофункціональних споруд мистецького напрямку. Більш того, постійно змінюються соціально-економічні умови життєдіяльності людей, які диктують пошук нових перспективних

шляхів удосконалення функціонального середовища. Такі комплекси мають стати якісно новим багатофункціональним просторовим середовищем, здатним спрямувати на духовний і фізичний розвитку молоді, можливість її самореалізації та підвищити її культурний рівень. Проблема організації дозвілля молоді є актуальною і потребує невідкладного вирішення.[1, с. 2]

Метою є дослідити підходи до планування та благоустрою території виставкового багатофункціонального комплексу. Основні задачі виставкового комплексу – проведення заходів, стимулювання творчої енергії молоді для розвитку і капіталізації людського потенціалу, підвищення якості міського середовища і поліпшення якості життя.

Створення комплексного місця, яке надає сучасній людині можливість всебічного розвитку і самовизначення в сфері вільного і робочого часу, яке сприяє організації змістовного проведення дозвілля і відпочинку.

Проектування виставкового комплексу як першого в Україні такого поліфункціонального об'єкту, що створить базу для розвитку творчого, спортивного та інтелектуального потенціалу людства. Даний проєкт є розробкою принципів і прийомів архітектурно-планувальної організації багатофункціональної будівлі для людей за різними інтересами.

Передумовою для створення проєкту є потенціал сучасної молоді, тенденції появи нових занять, зокрема пов'язаних з творчістю, відсутність в Україні багатофункціональної будівлі для реалізації проведення масових заходів і робочого місця для творчого, і не тільки, потенціалу людини.

Важливим при функціонуванні комплексу є гармонійне поєднання різних мистецьких функцій як на території так і в середині. Планування експозиції різно-габаритних масштабів формує свій творчий «простір у просторі». Проектуючи простір, що трансформується можна налаштувати, залучити у творчій процес не тільки митця, а відвідувача, зробити простір інтерактивним, гнучким. Залучення сучасних новітніх технологій підвищить привабливість та економічну доцільність будівництва такого виду споруд.

Сучасним підходом до проектування виставкових багатофункціональних

комплексів на даний час є також врахування належного рівня безпеки при великому скупченні відвідувачів. Цей аспект особливо враховується також при плануванні та благоустрою території. Розмежування, направлення потоків, комфортне пересування маломобільних груп населення, безпека – головні напрямки проектування.

Висновок. Основним підходом до планування та благоустрою виставкового багатофункціонального комплексу є значною мірою забезпечення людей мистецьким простором – багатофункціональною будівлею з різними за призначенням групами приміщень, будівлею в якій можна зібратися людям за різними інтересами, обмінюючись власним досвідом. Такий простір буде спонукати людей до творчого потенціалу, спортивної підготовки, інтелектуального розвитку, тобто сконцентрує всі необхідні функції в одній будівлі та задовольнить потреби людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Н.А.Васильєва «Основные подходы к организации архитектурно-пространственной среды досуговых центров для молодежи» стаття -5с.
2. ДБН В.2.2-9:2018 Громадські будинки та споруди. Основні положення: [Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництво України від 28.09.2018 р. №260]. – Офіц. вид. – Київ, 2019, - 43с.
3. ДБН В.2.2-16:2019 Культурно-видовищні та дозвіллеві заклади – Офіц. вид. – Київ, 2019, - 97с.

ASTRONOMY

UDC 523.41

FEATURES OF THE RELIEF ON THE SURFACE OF MERCURY

Vidmachenko Anatoliy Petrovych

Doctor Phys.-Math. Sci., Professor,
Professor of Department of Physics
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Abstract: One of the hottest regions on Mercury is the Caloris Impact Basin. Lava spills and craters were found there. Volcanic craters on Mercury - are twice as small as on other planets. It is believed that after the collision of Mercury with a celestial body with a diameter of more than 100 km 3.8 billion years ago, a flow of lava from the bowels of the planet smoothed the surface in and around the Caloris Basin. On Mercury, there are mountains up to 6 km high and depressions up to 3 km deep. When the planet was initially heated, its dimensions were almost a third larger. During cooling, under the influence of gravity, the surface of Mercury decreased by 30%. Then escarpments were formed there. They are protrusions from several hundred meters to 3 km in height. Analysis of the obtained data confirms the presence of volcanic craters on the surface of Mercury, and indicates recent (and possibly modern) volcanic activity on this planet. A formation called a “spider” discovered by the Messenger apparatus for the first time is also associated with volcanoes. More than 50 such “spiders” have been found. Their diameters are about 40 km. The “spider” around the crater near the center of Caloris Basin has hundreds of branches. It is believed that all “spiders” could have formed during the formation of the Caloris Basin. A huge plume of magma could then rise from the bowels of Mercury to the surface of the planet; the raised bark cracked. Magma entered these

places, forming furrows. There are much more craters with rays on Mercury than on the Moon. Now we can say that there is a significant difference between the Moon and Mercury. After all, the lava that formed the lunar seas is darker than the environment. And areas of Mercury filled with lava appear brighter.

Key words: Mercury, Caloris Basin, volcanic activity, escarpments, surface relief.

Due to the influence of scattering by the Earth's atmosphere [7-9], the infrared part of the spectrum [1] is the most favorable for remote observations of atmosphereless Mercury [11]. During periods of best visibility, this smallest terrestrial planet has a brightness of -2.2^m . Its shape is close to a sphere with a diameter of up to 4878 km. Basic information about the physical characteristics of Mercury [4] was obtained when it was studied with the help of the “Mariner-10” and “Messenger” spacecraft [8]. Mercury makes a complete rotation around the Sun in almost 88 Earth days, moving along the orbit with an average speed of 48 km/s. Due to its significant eccentricity ($e \approx 0.206$), its orbit is elliptical and highly elongated. Mercury rotates around its own axis in almost 58.7 Earth days [2, 3]. This value is in 2/3 resonance with the period of its rotation around the Sun [1]. Therefore, when Mercury passes through the perihelion point, its two diametrically opposite points on the surface are alternately illuminated by the Sun exactly at the zenith. And it is very hot there. The area of the Caloris Basin is the hottest (Fig. 1). The image from the “Messenger” spacecraft shows lava flows (orange) and craters through which molten material was ejected from below the surface. Larger craters show lava material that has a low reflectance (indicated in blue). This region is considered the young and largest shock basin in the Solar System [13, 14, 21] with a diameter of up to 1550 km.

The close-up images of Mercury obtained by the “Mariner-10” spacecraft were very similar to the images of the Moon [15-17]. Therefore, it was initially believed that the processes of surface formation on these bodies were similar. This became especially relevant after the discovery of numerous faults and numerous small

volcanic craters on Mercury [18] (Figs. 1, 2). But it turned out that the Caloris Basin, like other areas of Mercury, has a rather complex geological history. Volcanic craters there are almost twice as small as the same formations on other planets.

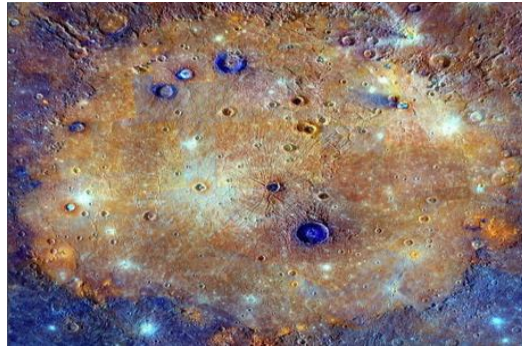

Fig. 1. Image of the Caloris impact Basin

(<https://render.fineartamerica.com/images/rendered/default/metal-print/8/8/break/images-medium-5/caloris-basin-nasajohns-hopkins-university-applied-physics-laboratorycarnegie-institution-of-washington.jpg>)

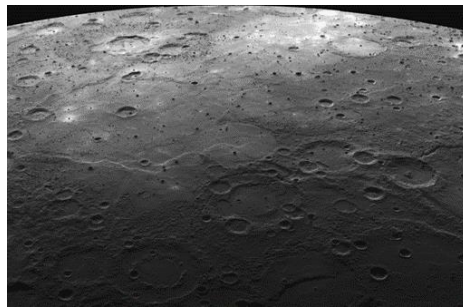

Fig. 2. Volcanic relief on the western limb of Mercury. Ancient relief can be seen along the lower edge, and in the middle and on the left – flat impact basins with small impact craters are visible (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>).

The core of the planet accounts for up to 80% of its total mass, which is almost twice as much as other planets. Analysis of the data obtained by the “Messenger” spacecraft from the orbit of Mercury showed that a significant part of its magnetic field [12] is formed not in the core, but in its outer layers. Moreover, the field increased when approaching the surface. And on the surface, itself, there is a complex interaction of magnetic fields on the surface and in the exosphere of the planet [4].

The Caloris Basin turned out to be very similar to the circular seas on the

Moon. Its emergence should have been preceded by the collision of Mercury with a celestial body over 100 km in diameter at an early stage of the planet's geological history. The impact occurred about 3.8 billion years ago, activating volcanic activity that had all but ceased a hundred million years before. Volcanism smoothed the surface inside and around the depression. And so, this plain was formed due to the outflow of lava from the bowels of the planet after such a catastrophic collision. Moreover, part of the area with the thrown material was also filled with lava. The flat bottom is surrounded by faults and mountains rising above its bottom up to 2 km. The impact of the celestial body was so strong, that the seismic waves passed through the entire planet and focused at the diametrically opposite point of the surface. A "chaotic" landscape was formed there with large mounds up to 10 km in diameter and up to 2 km high; they are crossed by several rectilinear valleys formed along the fault lines of the planet's crust. The location of this area, in the area opposite the Caloris Basin, became the basis of the hypothesis that such relief was formed as a result of the concentration of seismic energy from the impact of the asteroid that formed the Caloris Basin. This hypothesis received indirect confirmation, when areas of similar relief were discovered on the Moon, located diametrically opposite to the two largest annular formations of the Moon: for the Sea of Rains and the Eastern Sea.

The surface of Mercury is dotted with many craters with different densities in different areas. The denser the areas of the surface dotted with craters, the more ancient they are. A smaller number of craters are located in the younger areas, which were formed after the lava flooded the older part of the planet's surface. The raised areas around the lunar craters consist of material ejected from the explosion, such as basalt. There, they are almost one and a half times wider than the same areas on Mercury with the same size of the "mother" craters. This is explained by the fact that with almost the same linear dimensions of Mercury and the Moon, the much higher density of rock near the surface of Mercury prevented the spreading of the soil. By analogy with the lunar "seas", the smooth rounded plains found on the surface of the planet are also called basins. The appearance of valleys is explained by intense volcanic activity. It coincided in time with the formation of the planet's surface. Some

of the valleys may be a consequence of actions of ancient volcanoes; others are the result of deposition of matter ejected during the formation of craters during later collisions.

The data obtained with the help of the “Messenger” spacecraft showed that there were fewer craters in the previously unexplored hemisphere. Moreover, a significant part of it is covered by plains filled with lava. Therefore, the scale of volcanic activity was previously underestimated. On Fig. 3 shows the interior of the young Eminescu crater, 130 km wide, located slightly north of Mercury’s equator. Spots, which were called “sinks” with diameters of up to several kilometers, were found in the crater. They are scattered throughout its inner part and surround the central peak.

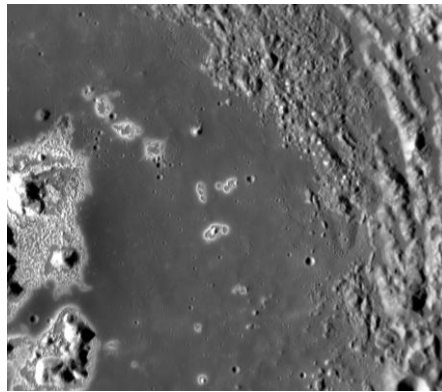

Fig. 3. The inner part of the young Eminescu crater, with a diameter of 130 km. In the crater, you can see round "indentations", scattered throughout the inner part and surrounding its central peak (image from the “Messenger” spacecraft).

Images from the spacecraft have shown that many of the large craters on Mercury - are quite flat inside. In fig. 2 shows large craters, the smooth inner surface of which makes them look like the marine terrain of the Moon. Therefore, it was assumed that they were once filled with lava. This is confirmed by many much older craters around them. More than 2/3 of the studied surface of the planet was formed more than 4 billion years ago, and it is covered with many craters. On Mercury, there are mountains up to 6 km high and depressions up to 3 km deep. Quite unusual details of the relief were also discovered there – escarpments (Fig. 4), which are protrusions from several hundred meters to 3 km in height [19]. That is, formations

are visible on Mercury that are not at all on the Moon [20]. The analysis of the obtained data proved that now the formation of Mercury is almost complete. And when the planet was heated, its dimensions were almost a third larger.

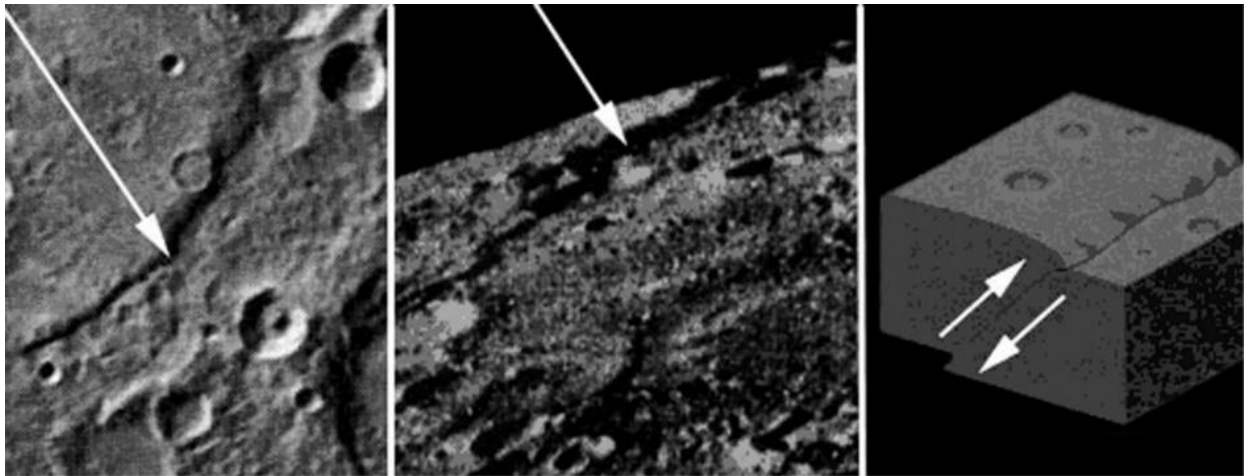

Fig. 4. Escarpment on the surface of Mercury: on the left – a picture from the Mariner spacecraft; in the center – a close-up view; on the right – the mechanism of escarpment formation (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>)

It is assumed that when the planet cooled in the cooling process – under the influence of its own gravity – the surface of Mercury decreased by 30%. Then, this led to the formation of escarpments.

Numerous pictures taken by the “Messenger” spacecraft show that escarpments sometimes cross the walls of old craters and stretch for thousands of kilometers, separating geologically similar areas. The appearance of impact structures on the surface of Mercury is very diverse. Thus, the Rembrandt shock basin (Fig. 5a) (size over 700 km, age up to 4 billion years) may be one of the youngest large impact basins on the planet. Images of the bottom of the crater in many areas of the spectrum showed that there is an unusually high content of iron and titanium.

This indicates that a certain amount of material ejected during the impact was not covered by later lava flows and was probably preserved since the time of Mercury’s formation. If you look closely at this image, you can see the circles in impact basin Rembrandt, with its center in the bottom third of the image.

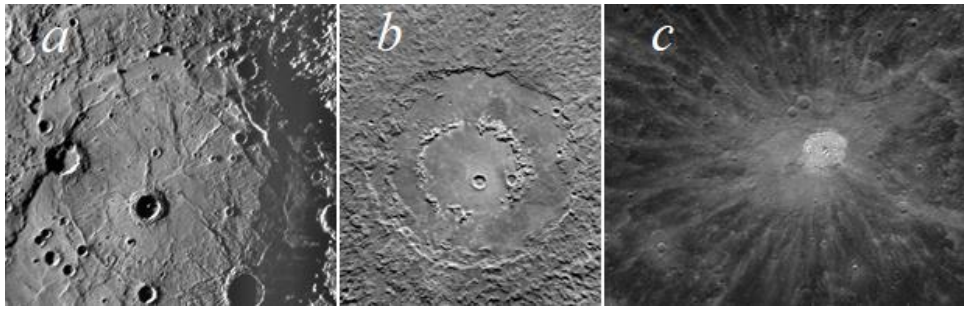

Fig. 5. Different types of craters on Mercury. a – Rembrandt's impact basin. b - The outer diameter of a multiple ring in the impact crater filled with volcanic eruptions is 260 km. c – The Kuiper crater with rays has a diameter of up to 80 km (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>).

In fig. 5b shows that the central area of this double crater is much smoother than the area between the rings; this can be explained by the partial flooding of the inner ring by later volcanic flows. In fig. 5c shows a crater with rays. There are much more of them on Mercury, than on the Moon. It's a little bit not clear. After all, cosmic erosion (accumulation of dust, weakening of the contrast by the solar wind) should be much stronger on Mercury, than on the Moon. Possible hypotheses to explain these facts include the special optical properties of dust on Mercury and that the greater mass of the planet, and its proximity to the Sun contribute to stronger impacts, after which more luminous matter is ejected.

In fig. 6 (on the left) a bright light spot is visible. It was seen even during telescopic observations. It is strange that in the center of the bright halo there is not a crater, but a depression of an irregular shape. It is believed that it was formed as a result of volcanic processes. Color photos of this region show significant differences in the color of both the depression itself and the light halo surrounding it. Quite dark spots scattered all over the planet were also discovered. They are thought to consist of material knocked out of the surface by a recent meteorite bombardment. However, such spots are not in all craters of the same depth. This may indicate an uneven distribution of this material in the crust under the surface of the planet. Now it is difficult to talk about the mineral composition of these spots. There is an assumption that such a material can be an analogue of ilmenite (FeTiO_3); this mineral is abundant

on the Moon; these spots can also consist of silicates of various metals.

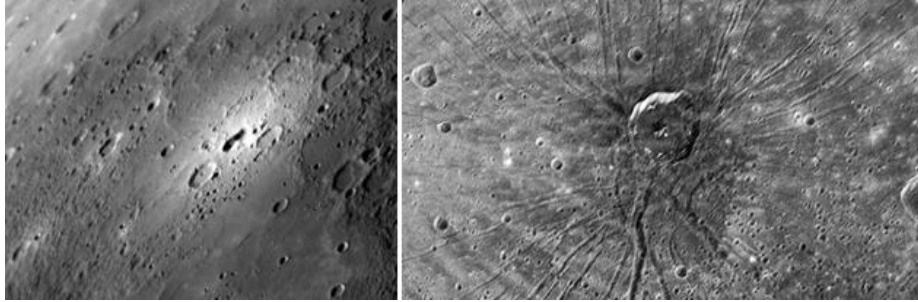

Fig. 6. On the left – a bright light spot on the surface of Mercury obtained by the Messenger spacecraft on October 6, 2008. On the right is the central “spider” in the Caloris Basin (<http://photojournal.jpl.nasa.gov/>)

Thus, the analysis of the data obtained by the Messenger spacecraft confirms the presence of volcanic craters on Mercury and indicates recent (and possibly contemporary) volcanic activity on this planet. A formation called a “spider” discovered by the “Messenger” spacecraft for the first time is also associated with volcanoes. In fig. 6 (right) “spider” around the crater near the center of the Caloris Basin consists of more than a hundred branches that diverge radially from the central crater 40 km in diameter. Its flat bottom is most likely covered with lava. It is believed that the “spiders” could have formed during the formation of the Caloris Basin. Then a huge plume of magma could rise from the bowels of Mercury to the surface of the planet, raise the crust, which went through cracks. These places were filled by magma, forming furrows. The Basin itself was filled with lava 3.8 billion years ago after a period of intense meteorite bombardment at the dawn of the formation of the Solar System. More than 50 such “spiders” were found with diameters of about 40 km. Along with the impact craters, such craters were discovered, the bottom of which was filled with lava that came out through the cracks. They could have been formed by meteorite impacts or had a volcanic origin. Now we can confidently say that there is a significant difference between the Moon and Mercury [3]. After all, the lava that formed the lunar seas is darker than the environment. And the lava-filled areas of Mercury – are brighter. Unlike the Moon and Mars [11, 14], the surface of Mercury [6, 7] – is more uniformly old [5, 6] and

more strongly cratered [18]. However, between the giant impact craters there is also a large number of much younger volcanic plains.

REFERENCES

1. Chase S.C., Miner E.D., Morrison D., et al. (1976) Mariner 10 infrared radiometer results: Temperatures and thermal properties of the surface of Mercury. *Icarus*. 28(4), p. 565-578.

2. Colombo G. (1965) Rotation period of the planet Mercury. *Nature*, 208(5010), p. 575-577.

3. Morozhenko A.V., Vid'machenko A.P. (2002) Problems of remote investigations of planets. 34th COSPAR Scientific assembly. The second world space congress. Huston, Texas, USA. 10-19 October 2002. P. 54-55.

4. Reinhold G. (1963) On detection of exospheric phenomena on planet Mercury. *Publs. Astron. Soc. Japan*. 15(2), p. 256-265.

5. Steklov A.F. Vidmachenko A.P. (2018) Areas for Comfortable Human Habitation on the Mercury. Mercury: Current and Future Science of the Innermost Planet, Proceedings of the conference, 1-3 May 2018, Columbia, Maryland. LPI Contribution No. 2047, id.6015.

6. Steklov A.F., Vidmachenko A.P. (2018) Zones of comfortable living of habitants on Mercury. 20 International scientific conference Astronomical School of Young Scientists. May 23–24 2018. Uman, Ukraine, p. 58-60.

7. Vid'Machenko A.P. (1994) Brightness variations of celestial objects in astronomical observations at the Maidanak Mountain. *Kinematika i Fizika Nebesnykh Tel* 10 (5), p. 62-68.

8. Vidmachenko A.P. (1994) Variations in the brightness of celestial objects in astronomical observations mount Maidanak. *Kinematics and Physics of Celestial Bodies* 10 (5), p. 52-56.

9. Vidmachenko A.P. (2000) Observations of planets in UV. Ultraviolet Universe, Proceedings of the Conference “Scientific prospects of the space ultraviolet observatory SPECTRUM-UV”, 16-17 November 2000. Publisher: Moscow: GEOS, 2001. Edited by B.M. Shustov, D.S. Wiebe, p. 209-220.

10. Vidmachenko A.P. (2007) Mysterious Mercury spacecraft studying. *Astronomical almanac*. 54, p. 185-207.
11. Vidmachenko A.P. (2009) Planetary atmospheres. *Astronomical School's Report*, 6(1), p. 56-68.
12. Vidmachenko A.P. (2012) The magnetic field of planets, satellites and asteroids. *Astronomical School's Report*, 8(1), p. 136-148.
13. Vidmachenko A.P. (2014) Study of Earth-like planets. 16 ISCo Astronomical School of Young Scientists, May 29-31, 2014, Kirovohrad, Ukraine, p. 12-13.
14. Vidmachenko A.P. (2016) Activity of processes on the visible surface of planets of Solar system. 18 ISCo Astronomical School of Young Scientists, the program and abstracts, May 26-27, Kyiv, Ukraine, 2016, p. 23-27.
15. Vidmachenko A.P. (2016) Activity of processes on the visible surfaces of Solar System bodies. *Astronomical School's Report* 12 (1), p. 14-26.
16. Vidmachenko A.P. (2018) Water in Solar system. 20 ISCo Astronomical School of Young Scientists. May 23-24, 2018, Uman, Ukraine, p. 91-93.
17. Vid'machenko A.P., Morozhenko A.V. (2006) Space investigations and physics of the Solar system bodies. *Research Bulletin of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" (Naukovi visti)*, 6, p. 71-81.
18. Vidmachenko A.P., Morozhenko O.V. (2014) The physical characteristics of surface Earth-like planets, dwarf and small (asteroids) planets, and their companions, according to distance studies. MAO NAS of Ukraine, NULES of Ukraine. Kyiv, Publishing House "Profi". -388 p.
19. Vidmachenko A.P., Morozhenko O.V. (2014) The study Earth-like planets using spacecraft. *Astronomical School's Report*, 10(1), p. 6-19.
20. Vidmachenko A.P., Morozhenko O.V. (2019) Physical parameters of terrestrial planets and their satellites. Kyiv, Ed. & PD of NULES of Ukraine. -468 p.
21. Vidmachenko A.P., Vidmachenko H.A. (2007) Is it dangerous asteroids? *Astronomical almanac*. 53, p. 195-207.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 378.14: 372

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ІНЖЕНЕРІЇ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО КОЛЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бардус Ірина Олександрівна,

д.пед.н., професор

Заволока Євген Едуардович,

аспірант

Бердянський державний педагогічний університет

м. Бердянськ, Україна

Анотація: В статті досліджено організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх бакалаврів з інженерії програмного забезпечення до колективної професійної діяльності. Визначено, що ефективна підготовка майбутніх ІТ-фахівців до колективної професійної діяльності передбачає формування в них позитивної навчальної мотивації та поетапного залучення до колективної квазіпрофесійної проектної діяльності.

Ключові слова: колективна діяльність, програмна інженерія, метод проєктів, професійна діяльність, професійна підготовка.

Вступ. Сьогодні цінність фахівця у галузі інформаційних технологій на ринку праці значною мірою визначається його готовністю до колективної професійної діяльності [1]. Це пояснюється тим, що провідною формою роботи над створенням програмного забезпечення в сучасних ІТ-компаніях є колективна. У зв'язку з цим для забезпечення конкурентоспроможності своїх випускників заклади вищої освіти повинні навчати їх колективній розробці програмного забезпечення.

Мета роботи. Визначити організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх бакалаврів з інженерії програмного забезпечення до колективної професійної діяльності.

Матеріали та методи. Матеріалом для розгляду проблеми слугували наші попередні роботи присвячені аналізу колективної професійної діяльності [2] та готовності до неї [1] фахівців у галузі інформаційних технологій, а також стандарти [3] і досвід підготовки цих фахівців [4; 5].

Результати та обговорення. Колективна розробка програмного забезпечення, як правило, передбачає одночасну диференційовану роботу декількох ІТ-фахівців, які працюють над створенням конкретного програмного продукту, відповідають кожен за свою ділянку роботи з проектування, підготовки ресурсів, дизайну інтерфейсу, програмування, тестування, впровадження тощо. Кінцевий результат такої розробки – вчасно поставлене та якісне програмне забезпечення – напряду залежить від готовності усіх членів команди розробників до колективної діяльності.

Під готовністю до командної роботи майбутніх бакалаврів з інженерії програмного забезпечення будемо розуміти інтегративну якість особистості фахівця, яка забезпечує стійке прагнення та здатність до ефективного виконання професійної діяльності з розробки програмного забезпечення на різних етапах його життєвого циклу в організованій групі [1].

Для того, щоб підготувати студентів до майбутньої колективної діяльності, на нашу думку, необхідно побудувати навчальний процес відповідно до трьох організаційно-педагогічних умов.

Першою умовою нами визначено формування у студентів позитивної мотивації до роботи в команді. Студентам необхідно показувати важливість та ефективність командної роботи для досягнення цілей проєкту. Для цього доцільно впровадити під час навчання дисциплін, присвячених методам та технологіям розробки програмного забезпечення, завдання у вигляді колективних проєктів, які за змістом та методикою вирішення, максимально наближені до реальних професійних задач (з поправкою на наявні обмеження).

Формування позитивної мотивації у студентів при такому підході може досягатись шляхом регулярних підсумовуючих виконану роботу «нарад» та порівняння вкладу різних членів команди кінцевий результат.

Таким чином, із першої умови слідує друга – квазіпрофесійна колективна діяльність. Тобто студентів необхідно навчати програмуванню через діяльність із колективної розробки складного програмного забезпечення, використовуючи актуальні для ІТ-компаній методології, технології та інструменти. Навчальні проекти з програмної інженерії можуть бути реалізовані групами студентів по 3-5 осіб, які виконують різноманітні функції, включаючи управління проектом відповідно до обраної моделі (каскадної, інкрементної, швидкого прототипування, спіральної), методології (Канбан чи Скрам), попередні дослідження, розробку, впровадження і контроль якості, одночасно забезпечуючи достатні докази надійності усіх процесів, щоб продемонструвати відповідність розробленого програмного забезпечення усім галузевим стандартам. При такому підході студенти отримують досвід колективної роботи над створенням програмного забезпечення на всіх етапах його життєвого циклу.

Третьою умовою нами визначено поетапне ускладнення колективної навчально-пізнавальної діяльності студентів. Для того, щоб як можна раніше розпочати залучення майбутніх ІТ-фахівців до колективної квазіпрофесійної діяльності, необхідно використовувати навчальні проекти трьох рівнів складності відповідно до поточного рівня набутих знань та вмінь студентів на відповідному етапі навчання у закладі вищої освіти.

Диференціація проектів за рівнями складності може бути наступною:

1. Простий проект у малих групах (2-3 особи), який виконує група студентів у межах однієї дисципліни. Розв'язання завдання передбачає використання частково-пошукового методу навчання.

2. Моно проект у межах однієї дисципліни, виконується групою

студентів по 3-5 осіб. Для розв'язання завдання використовуються проблемний метод навчання та метод управління розробкою програмного забезпечення Канбан [4].

3. Комплексний проєкт, який поєднує кілька дисциплін, може виконуватись групою студентів до 5 осіб. Для розв'язання завдання використовуються проблемний метод навчання та метод управління розробкою програмного забезпечення Скрам [4].

Висновки. Отже, для ефективної підготовки майбутніх бакалаврів з інженерії програмного забезпечення до колективної професійної діяльності необхідно усі елементи навчального процесу спрямувати на формування у студентів позитивної навчальної мотивації та поетапного їх залучення до колективної квазіпрофесійної проєктної діяльності. Такий підхід дає змогу максимально наблизити навчальну діяльність студентів до реальних умов роботи в ІТ-компанії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бардус І. О., Заволока Є. Е. Готовність до колективної професійної діяльності бакалавра з інженерії програмного забезпечення. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 42. С. 42-45.
2. Бардус І. О., Заволока Є. Е. Аналіз професійної діяльності бакалавра професійної освіти у галузі цифрових технологій. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 78. С.19-23.
3. K-12 Computer Science Standard. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-dPTAI1yk2HYPKUWZ6DqaM6aVUDa9iby/view>
4. Бардус І. О. Формування навичок командної роботи в майбутніх ІТ-фахівців. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип 31. Том 3. С. 31-35.

5. Бардус І. О., Заволока Є. Е. Особливості підготовки майбутніх бакалаврів з інженерії програмного забезпечення до колективної професійної діяльності. *Actual trends of modern scientific research. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference (Munich, 6-8 June 2021)*. MDPC Publishing. Munich, Germany. 2021. Pp. 296-298.

**ОСВІТНЄ ЛІДЕРСТВО У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
ЗАКОРДОННЯ: КОНЦЕПТНА АКТУАЛІЗАЦІЯ**

Бондаренко Неллі Володимирівна,
к. пед. н., ст. наук. сп., пров. наук. сп.,
Інститут педагогіки НАПН України
Косянчук Сергій Володимирович,
к. пед. н., методист,
Київська гімназія східних мов № 1

Анотація. За 5-ю статтею (п. 1) Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», державна політика у цій сфері має реалізовуватися передусім у процесі національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання й громадянської освіти. Результати дослідження аксіологічних аспектів сучасних концепцій освітнього лідерства у науковому дискурсі закордоння сприятимуть актуалізації лідерства педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: українська національна ідентичність; українська громадянська ідентичність; освітнє лідерство; педагогічне лідерство вчителів.

Доктринальна реформа освіти в Україні, охоплюючи всі її галузі, напрями й ланки, скеровує педагогічну спільноту виробляти концептуальні орієнтири освітньої політики, які, звісно, не можуть не взаємодіяти з відповідним досвідом закордоння. Наразі в Україні дослідження сучасних концепцій освітнього лідерства, що наповнюють закордонний науковий дискурс, актуалізуються як своєрідна рефлексія на глобальні трансформації світоглядності, як потреба у теоретично-прогностичних напрацюваннях задля забезпечення процесів компетентнізації й формування у здобувачів освіти ключових умінь XXI століття.

Російсько-українська війна змінює світогляд більшості українців, актуалізується проблема національно-патріотичного виховання. Тож освітнє лідерство в Україні має уконтекстнюватися з національно-патріотичним вихованням [1]. Неабиякої ваги набуває пошук нових принципів, форм і методів управлінської діяльності керівників закладів загальної середньої освіти країни, спрямованих на ціннісність освітнього лідерства як управлінської парадигми, що набуває загальноєвропейської значущості, актуалізується у провідних державах світу.

На думку науковців, «намагаючись виважено і конструктивно підійти до перебудови освітньої системи, українська наукова спільнота має керуватися необхідністю: 1) максимально зберегти й розвинути те цінне, чого досягла вітчизняна педагогічна наука і практика, переосмислити його з позицій сьогодення і прийдешніх перспектив інтеграції в європейський і світовий освітній простір; 2) запозичуючи елементи зарубіжного досвіду, зберегти своє обличчя, не допустити зниження якості освіти, що неприйнятно для країни з традиційно високим рівнем освіти і культури, який сягає Київської Русі; 3) реалізуючи виховний потенціал освіти, керуватися світоглядними, ціннісними і духовним здобутками» [2, с. 613].

Освіта – цінності – лідерство – держава. Ця квадра, беручи початок з освіти, сягає держави й державності, перетворюючи завдяки національним цінностям освітнє лідерство на важливий інструмент самоусвідомлення й самоідентифікації особистості, де знання й усвідомлення народом власних цінностей, як зазначає дослідниця Н. Бондаренко, «забезпечує краще розуміння себе і своїх мотивів, чіткіше бачення пріоритетів, точніше визначення мети, логічніше розв'язування проблем і більш упевнене прийняття рішень, слідування правильному алгоритмові досягнення успіху» [3, с. 179].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) є унікальним форумом, на якому уряди країн-членів працюють задля розв'язання економічних, соціальних і екологічних глобалізаційних проблем, не оминаючи шкільне лідерство. Дослідники В. Pont, D. Nusche, H. Moorman дають нам

розуміння того, як у деяких країнах ставляться до такого лідерства: лідерство школи стало пріоритетом у програмах освітньої політики в ОЕСР та країнах-партнерах, оскільки воно відіграє ключову роль у вдосконаленні класної практики, шкільної політики та зв'язків між окремими школами й зовнішнім світом. В Австрії школи для здобуття учнями індивідуальної освіти розробляють відповідні програми. Аналогічно, муніципальні початкові й молодші школи в Данії розробляють плани навчання для кожного учня. Школи у кількох країнах (Великій Британії, Ірландії, Іспанії) стикаються з проблемою забезпечення ефективної освіти для значної кількості здобувачів освіти - мандрівників і мігрантів. У шкільних програмах багатьох країн традиційно наголошується на пасивному вивченні напам'ять і дидактичному навчанні, орієнтованому на вчителя. Нове розуміння й підходи до навчання й викладання докорінно змінюють концепції навчання й пізнання учнями основ наук [4].

Лідерство слід осмислювати як динамічну функцію, – зазначає J. Szczuraczyński. Саме ця функція завдяки своїй інтерактивній природі диференціює комплекс керівних ролей, що з'являються й узалежнюються від контексту мінливого середовища [5, с. 5]. S. Visholm звертає увагу на особистість лідера. «В організаційному контексті важливо пам'ятати, що нас має цікавити особистість, яка приваблює завдяки своїй ролі, а не навпаки. Про особисте керівництво доходять висновків на основі лідерства. <...> важливі і особистість, і почуття [6]. Лідерство слід розуміти як реалізацію управлінської функції, що полягає у мотивації працівників, побудові організаційних зв'язків та розв'язанні конфліктів, – висновує M. R. Fairholm [7].

Здійснивши критичний огляд різноманітності теорії лідерства в аспекті орієнтації його на соціальні й педагогічні галузі, дослідники E. Lee, S. Lee, J. Han, H. Jin, M. Eom зазначають, що в результаті дослідження теорій лідерства лише деякі зі 105 аналізованих цільових його теорій були визнані корисними, що свідчить про необхідність критичного розгляду доцільності численних теорій лідерства. Водночас з'ясовано, що в педагогіці використовуються власні

теорії лідерства, а також існує можливість інтеграції між незалежними теоріями лідерства у межах педагогіки. Необхідно розробити теорію лідерства, що використовуватиметься в освіті прийдешнього, як інтегровану теорію, більш практичну для освітньої сфери [8].

У книзі «Przywództwo edukacyjne. Zaproszenie do dialogu», виданій 2015 року в Кракові, автори зазначають, що все більше усвідомлюється недосконалість простого перенесення у світ освіти моделей управління й функціонування організацій з інших сфер людської діяльності, наприклад, зі світу економіки й бізнесу. Водночас традиційна стійкість до змін є відчутним гальмівним елементом [9].

Трансформаційне лідерство має на меті вплинути на уявлення працівників про свою роботу так, щоб спонукати їх докласти додаткових зусиль, переконані E. Sørensen та J. Torfing [10]. Якщо навчати лідерства, то обов'язково слід пов'язувати навчання лідерства й обмін досвідом, і таке навчання, – зазначає D. Frey, не має бути спалахом. Це має бути нормою, тільки тоді є шанс на постійний розвиток [11, с. 9]. Розуміння лідерства змінилося за часів оцифрування (Beile J., Rieke C., Schöneberg K., Gabriel S.) – «Цифрове лідерство» характеризується прозорістю, комунікацією, зміненою структурою відповідальності, заохоченням ініціативи працівників та створенням можливостей для участі співробітників. <...> Лідерство, засноване на припущенні, що вищі ієрархічні рівні мають більше знань, інформації, втрачає свою заохочувальну привабливість. Трансформаційний стиль керівництва, у якому лідерство ґрунтується на спільних цінностях і баченнях, розглядається як альтернатива [12, с. 22].

Якщо йдеться про полісемічний характер концепції лідерства, то варто звернутися до праці J. Szczupaczyński «Nowe wzory przywództwa w administracji publicznej» [5, с. 2–4]. Полісемічний характер концепції лідерства автор пропонує пояснювати опертям на три різні підходи до цього явища - атрибутивний, реляційний і функціональний. На думку дослідника, атрибуційний підхід передбачає, що лідерство слід розглядати як «сукупність

конкретних характеристик особистості, організаційну / соціальну роль або конфігурацію конкретних моделей поведінки»; «реляційний підхід осмислює лідерство як міжособистісні стосунки діадичного або групового характеру, суть яких полягає у добровільному підпорядкуванні, заснованому на індивідуальній стратегії лідера та колективному приписуванні лідерських якостей <...> функціональний підхід заснований на сприйнятті лідерства як функції організаційної системи, що реалізується щодо навколишнього середовища та його власних компонентів». «Новий зміст лідерства можна розглядати тут у контексті еволюції взаємозв'язку між сферою політики і сферою управління в сучасних державних системах», – резюмує J. Szczupaczyński [5, с. 10].

Полісемічний характер концепції лідерства, описаний J. Szczupaczyński, вказує на тріаду, пронизану синергією, -«атрибуційність» - «реляційність» - «функціональність». З погляду наукового ці поняття-концепти й справді доцільно диференціювати, вивчати як окремі явища, а в педагогічній практиці спостерігається їх взаємопроникність, взаємозумовленість, детермінантність і кореляційність. В Іспанії, наприклад, наявний інтерес до освітнього лідерства (Gratacos G., Ladron de Guevara B., Rodriguez I.), і дослідження зосереджуються на керівникові школи, залишаючи на периферії лідерство вчителів. Огляд джерел виявив обмежене розуміння критичної важливості лідерства вчителів. Воно зводиться до роботи в команді; підзвітності; відкритості до змін; рефлексії. Натомість інклюзивність, прийняття ризику, спільне бачення і стабільність майже не визначені. Акцент на аспектах лідерства вчителів торкається необхідності просуватись уперед, щоб модернізація в освіті більше стосувалася вчительської професії [13]. В інших країнах теж увага зосереджується на керівниках закладів освіти. Водночас є розуміння того, що освіта й підвищення її здатності до самовдосконалення – це не що інше як:

- надання директорам ширших повноважень, завдяки яким вони можуть вносити зміни в організаційну структуру;
- скасування старих нормативно-правових актів, що суперечать необхідній модернізації;

- розвиток методів навчання, які сприяють співробітникам в опануванні навичок управління змінами;
- створення спеціалізованих центрів у відділах освіти, що надають необхідну інформацію для процесу змін;
- розроблення навчальних програм для підвищення ефективності роботи директорів освіти з огляду на вимоги управління змінами [14].

Розглянемо інші бачення, проаналізувавши низку праць представників країн Сходу [15; 16]. Сунь Чженьсян Чжан Юру визнає, що вчителі є основою школи, а отже, має бути й лідерство з інформатизації вчителів, адже саме воно є «важливою частиною лідерства з інформатизації школи, а це означає, що вчителі свідомо використовують ідеї й уміння інформатизації <...> Інформаційна культура, як процес інформатизації освіти, характеризується чотирма аспектами: Це:

- здібності до опанування інформаційних технологій;
- лідерство у навчанні інформації;
- лідерство у галузі інформаційного професійного розвитку;
- лідерство в інформаційній культурі школи» [16].

Тож простежується авторська думка щодо нерозривності ланцюжка «учитель» – «інформаційна культура суспільства», яка має забезпечуватися інформаційно-технологічною грамотністю педагогічних працівників, а також інформатизацією закладу освіти як такого, що відповідатиме логіці трансформаційних та інноваційних перетворень: «особистість учителя» → «інформаційно-технологічна грамотність учителя» → «інформатизація закладу освіти» – «інформаційна культура суспільства».

Із розвитком інформатизації освіти педагогічне лідерство вчителів неunikнено матиме ознаки інформатизації, – зазначає Сунь Чженьсян Лю Сяоцуй, а поглиблена інтеграція інформаційних технологій в освітній процес сприятиме вдосконаленню професійної майстерності вчителів на тлі інформатизації, і навіть розвиткові школи <...> Саме тому педагогічне лідерство вчителя на тлі інформатизації, тобто інформатизаційне педагогічне

лідерство вчителя, виникає як виклик часу» [15].

Утім, є й застороги, на які звертають увагу М. Polat і А. І. Bakır, зазначаючи, що «завдяки технологіям соціальних мереж спілкування між окремими особами та організаціями в суспільстві стало дуже прозорим <...> така ситуація хоч і забезпечує комфорт у спілкуванні між окремими особами та організаціями, однак створює й атмосферу хаосу. Важливо забезпечити ефективне управління середовищами хаосу, які можуть виникнути внаслідок використання технологій на основі соціальних мереж» [17].

Здійснений контент-аналіз наукових джерел дає змогу виокремити певний досвід:

- атрибутивний, реляційний і функціональний підходи є ресурсом употенціювання взаємопроникності, взаємозумовленості, детермінантності й кореляційності концепцій освітнього лідерства;
- власні незалежні теорії педагогічного лідерства мають виходити за межі закладу освіти, позиціонуватися як інноваційні й пропонуватися до апробації і впровадження в інших закладах загальної середньої освіти;
- ефективне управління середовищами хаосу, які виникають і можуть з'явитися внаслідок використання технологій на основі соціальних мереж, детермінують освітньо-педагогічне лідерство, що спонукає віднаходити шляхи полегшення перебігу цих процесів в освітніх організаціях;
- лідерські позиції мають усе більше охоплювати учнів/студентів, які підпадають під поняття «мандрівники» й «мігранти» («біженці»);
- на основі лідерства державний сектор має працювати задля розв'язання економічних, соціальних і екологічних глобалізаційних проблем, зокрема освітніх;
- необхідно досліджувати, моделювати, прогнозувати розвиток «цифрового лідерства», яке стає лідерством без кордонів;
- справжнє освітньо-педагогічне лідерство неможливе без модернізації вчительської професії;
- трансформаційний стиль керівництва, у якому лідерство ґрунтується на

спільних цінностях і баченнях, має розглядатися як альтернатива, за якої долаються «непластичність», «неоперативність», «несучасність»;

- трансформаційні й інноваційні перетворення в освіті мають просуватися алгоритмічно: «особистість педагогічного працівника» → «інформаційно-технологічна грамотність педагогічного працівника» → «інформатизація закладу освіти» → «інформаційна культура суспільства»;

- удосконалення класної практики, шкільної політики та зв'язків між окремими школами має орієнтуватися на зв'язок із зовнішнім світом;

- шкільне лідерство має враховувати значущість як особистості, так і емоційної сфери здобувача освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації*. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103>.

2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Актуальність парадигмоємних зрушень в освітній теорії і практиці. *Modern research in world science. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference*. SPC «Sci-conf.com.ua». Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 612–618.

3. Бондаренко Н. В. Ціннісна самоактуалізація учнівства як ресурс уреальнення української національної ідеї. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 178–188. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732333>.

4. Pont B., Nusche D., Moorman H. *Improving School Leadership*. Vol. 1: Policy and practice. Paris, 2008. 198 p.

5. Szczupaczyński Jerzy. *Nowe wzory przywództwa w administracji publicznej*. URL: http://www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-f88972f5-7820-44a6-910e-791a29ed6c11/c/Szczupaczynski_J._Nowe_wzory_przywodztwa_w_administracji_publicznej.pdf.

6. Visholm S. Offentlig ledelse set gennem en organisationspsykologisk

linse – kritik og anbefalinger. *Forskerbidrag til Ledelseskommisionen*. URL: https://ledelseskom.dk/files/media/documents/forskerbidrag_hjem.pdf.

7. Fairholm M. R. *Trans-leadership. Linking Influential Theory and Contemporary Research* [w:] R. S. Morse, T. F. Buss, C. M. Kinghorn (red.). *Transforming Public Leadership for 21st Century*. Armonk-New York-London, 2007. P. 114.

8. 이은혜 (한국직업능력연구원) , 이승연 (서울대학교) , 한지예 (서울대학교) , 진형정 (서울대학교) , 엄문영 (서울대학교. 리더십 이론의 다양성에 대한 비판적 검토: 사회과학 및 교육학 분야를 대상으로. *교육행정학연구*. 2021. том 39. No. 1 C. 1–42. URL: <https://www.dbpia.co.kr/Journal/articleDetail?nodeId=NODE10616780>

9. *Przywództwo edukacyjne. Zaproszenie do dialogu* [Освітнє керівництво. Запрошення до діалогу]. Wyd. I [pod red. G. Mazurkiewicza], Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2015. 216 s.

10. Sørensen E., Torfing J. Ledelse er noget vi skaber sammen. *Forskerbidrag til Ledelseskommisionen*. URL: https://ledelseskom.dk/files/media/documents/forskerbidrag_hjem.pdf.

11. Frey D. Braucht die öffentliche Verwaltung eine neue Führungskultur? Effektivität und Effizienz des Führungskräfte Trainings angesichts enormer Erwartungen (Verwaltung Berlin 07v3.ppt). *Ludwig-Maximilians-Universität München*. 82 s. URL: https://www.bakoev.bund.de/SharedDocs/Downloads/LG_1/PG_BC/Vortrag_Frey.pdf?__blob=publicationFile.

12. Beile J., Rieke C., Schöneberg K., Gabriel S. *Führung in der digitalisierten öffentlichen Verwaltung ein handlungsleitfaden*. Onlineprinters GmbH. 2019. 64 s.

13. Gratacos G., Ladron de Guevara B., Rodriguez I. A Study of Teacher Leadership Concept in Institutional Documents in Spain. *Research in Educational Administration & Leadership*. 2021. Vol. 6, Issue 1. Pp. 241–275. DOI: 10.30828/real/2021.1.8.

14. يريلمد القيادة الأدوار. السديعي بديتر بن الله عبد بن عبد. URL: <https://mobt3ath.com/uplode/books/book-216.pdf>.

15. 孙祯祥 刘小翠 教师信息化教学领导力 概念 内涵与调查分析 《现代
远距离教育》2015年 第4期. URL:
<http://www.cqvip.com/qk/96570x/201504/665906702.html>

16. 孙祯祥 张玉茹 教师信息化领导力的概念、内涵与理论模型 《现代远
程教育研究》2015年 第1期. URL:
<http://www.cqvip.com/qk/85074x/20151/663493458.html>.

17. Polat Murat, Arabaci İmam Bakır. Eğitimde açık liderlik ve sosyal ağlar.
Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks. 2014. Vol. 6, No. 1.
Pp. 257–275. URL: <https://zfwf.org/admin/files/issues/548-2396-1-PB.pdf>.

**ОКРЕМІ РІЗНОВИДИ СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У
СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ**

Бурчак Станіслав Олександрович,

д-р. пед. наук, доцент

Цема Володимир Володимирович,

студент

Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

м. Глухів, Україна

Анотація. В публікації представлено деякі різновиди семінарсько-практичних занять, що впроваджуються в освітній процес педагогічних університетів у межах системи розвитку творчості майбутніх учителів інформатики. Висвітлено зміст і сутність семінарсько-практичного заняття за моделлю «викладач за дверима» (дидактична цінність, етапи підготовки, особливості вибору тематики, творчі методи тощо) та семінарсько-практичного заняття «дидактична гра» (різновиди дидактичних ігор, творчі методи тощо).

Ключові слова: творчість, майбутні вчителі інформатики, система розвитку творчості, педагогічний університет, семінарсько-практичні заняття.

У підготовці бакалаврів – майбутніх учителів інформатики важливу роль відіграють семінарські, практичні (практикуми) і лабораторні заняття, метою яких є активне залучення здобувачів до практичного оволодіння знаннями, отриманими на лекціях, забезпечення їх орієнтації в теоретичних аспектах дисциплін, що вивчаються, під час самостійної діяльності тощо.

Під практичним заняттям (від грецького *prakticos* – «діяльний») у сучасній вищій школі розуміють форму заняття, під час якої викладач детально розглядає зі здобувачами вищої освіти окремі теоретичні положення

дисципліни, що вивчається, формує й відпрацьовує вміння і навички практичного їх використання шляхом індивідуального виконання сформульованих завдань.

Семинаром (від лат. *seminarium* – «розсадник») називають різновид практичного заняття, спрямованого на самостійне опрацювання здобувачами вищої освіти певних питань зі змісту дисципліни, що вивчається, і висвітлення результатів опрацювання, що у більшості випадків репрезентуються здобувачами освіти як тези, повідомлення, усні доповіді, реферати тощо.

Досить корисними в межах нашого дослідження є семінарські заняття, що мають форму дискусій, диспутів, пресконференцій тощо.

Під лабораторним заняттям М. Фіцула розуміє форму заняття у вищій школі, за якої здобувач під керівництвом викладача проводить певну експериментальну або дослідницьку роботу з метою підтвердження або спростування окремих теоретичних положень деякої навчальної дисципліни, здобуває практичні навички роботи з лабораторними приладами, обчислювальною технікою, вимірювальними пристроями, методикою експериментальних досліджень [2].

Розглянемо деякі різновиди семінарсько-практичних занять, які, на нашу думку, є найбільш сприятливими в межах системи розвитку творчості майбутніх учителів інформатики [1].

Семінарсько-практичні заняття за моделлю «викладач за дверима». Основна дидактична цінність цього різновиду семінарсько-практичних занять полягає в можливості формування ініціативності майбутніх учителів математики, умінь приймати самостійно рішення, творчих комунікативних умінь, здатності до педагогічної антиципації, імпровізації тощо.

Підготовка такого семінарсько-практичного заняття складається з декількох етапів:

– *підготовчий етап* (розподіл обов'язків між здобувачами вищої освіти; обмін досвідом та обговорення можливостей виконувати ту чи іншу роботу на занятті, спираючись на досвід ведення занять майбутніми вчителями

математики; вибір теми заняття за моделлю «викладач за дверима»);

– *етап інструктажу* (обговорення цілей і завдань практичного заняття; відбір можливих методів і засобів навчання; розроблення плану, вибір регламенту; відбір необхідних матеріалів; створення майбутніми педагогами моделі заняття);

– *етап реалізації моделі заняття* (викладач не втручається в процес заняття; педагог надає допомогу в разі необхідності; виконання аналізу проведеного заняття).

Щодо вибору тематики таких занять, слід ураховувати інтереси, здібності й нахили здобувачів освіти, що взяли на себе відповідальність за керівництво освітньою діяльністю однокласників, оскільки за таких умов вони поступово отримуватимуть навички колективної діяльності, відчуваючи себе в ролі вчителя математики.

Залучення різноманітних активних методів навчання (метод придумування, метод «Якби...», методи гіперболізації, аглютинації, мозкового штурму, синектики, морфологічного аналізу, інверсії, кейсовий метод та ін.) робить заняття за моделлю «викладач за дверима» більш цікавим та ефективним, що й спонукає до використання якомога більшої кількості творчих, активних методів навчання з метою розвитку творчості майбутніх учителів математики.

Семінарсько-практичне заняття – дидактична гра. Дидактичні ігри за характером впливу на освітню діяльність можна класифікувати на: 1) ігри, що вчать і контролюють; 2) пізнавальні, комунікативні, розвивальні й творчі.

Ділові ігри, що використовуються на практичних заняттях, ґрунтуються на конкретних ситуаціях. В умовах нашого дослідження на практичних заняттях проводилися такі дидактичні ігри: заочна екскурсія до Стародавнього Єгипту, Греції, де імітувалася діяльність екскурсовода, працівників музею та ін., засідання педагогічного колективу закладу середньої освіти, де розглядалася сучасна нормативна база діяльності школи, репрезентування власного педагогічного досвіду, участь учителя математики в конкурсі

«Учитель року» тощо.

Використання різноманіття активних методів навчання (метод придумування, метод «Якби...», методи гіперболізації, аглютинації, мозкового штурму, синектики, морфологічного аналізу, інверсії, кейсовий метод та ін.) робить заняття – дидактичну гру більш цікавим і ефективним, що й спонукає до залучення якомога більшої кількості творчих, активних методів навчання з метою розвитку творчості майбутніх учителів.

Педагогічний експеримент засвідчив, що використання зазначених різновидів семінарсько-практичних занять позитивно впливає на процес розвитку творчості майбутніх учителів інформатики, а також сприяє розвитку їх критичного мислення, самосвідомості, самовдосконалення тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурчак С.О. Творчий розвиток майбутніх учителів математики: теорія і практика: монографія / за наук. ред. проф. В.П. Курок. Суми : В-во «Ельдорадо», 2021. 480 с.

2. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Вид. 2-е, доп. Київ: Академвидав, 2010. 456 с.

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З БІОЛОГІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Ващенко Лідія Семенівна

к.п.н., старш. наук. співробітник, відділ
моніторингу та оцінювання якості загальної
середньої освіти, Інститут педагогіки
НАПН України

Анотація. У статті розглянуто питання використання самостійної роботи учнів закладів загальної середньої освіти для формування та розвитку навчальних умінь з біології. Однією з форм контролю самостійної роботи учнів з біології є тестові завдання. Педагогічна практика дає підстави зробити висновок про те, що такими тестами можуть бути тестові завдання, що мають альтернативні відповіді. В статті наводяться приклади таких завдань.

Ключові слова: самостійна робота учнів, тестові завдання, розвиток умінь, навичок.

В контексті модернізації української освіти, метою якої є розвиток природних здібностей, інтересів, учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, зростає роль самостійної роботи учнів закладів загальної середньої освіти.

Енциклопедія освіти [1. с. 803] визначає самостійну роботу як діяльність індивіда, що здійснюється ним своїми власними силами без сторонньої участі. У навчанні самостійна робота є спеціальною формою навчальної діяльності, що виконується на класних, позакласних заняттях чи вдома під безпосереднім чи опосередкованим керівництвом вчителя, який передбачає конкретну мету, завдання, способи і методи її організації. За дидактичною метою самостійна робота може бути:

а) підготовчою, спрямованою на актуалізацію набутих знань;

б) усвідомлюючою, яка забезпечує формування уявлень, відтворення понять, узагальнених уявлень;

в) тренувальною, що сприяє закріпленню навчального матеріалу, оволодінню способами діяльності;

г) узагальнююче – повторювальною, контролюючою.

Самостійній роботі школярів належить важлива роль у формуванні та розвитку навчальних умінь з природничих дисциплін, зокрема біології. В шкільній практиці навчання біології самостійна робота представлена різноманітними видами робіт: робота з книгою; виконання різних видів завдань, схем, таблиць, діаграм; самостійне розроблення завдань; виконання лабораторних і практичних робіт; проведення спостереження природи; дослідницька діяльність; виконання домашнього завдання або домашньої самостійної роботи; розробка проектів тощо. Відтак доцільність її використання в шкільній практиці очевидна. Самостійна робота на будь-якому рівні має конкретну мету і відповідає навчальним можливостям школярів. Вона організовується так, щоб сприяти виробленню в учнів навичок та звичок до праці. Її виконання повинні викликати інтерес до навчання [2, с. 24]

Органічною складовою самостійної роботи є контроль і оцінювання її результатів. Вони можуть здійснюватись як на навчальних заняттях, так і в позаурочний час з оцінюванням усних відповідей і письмових робіт на індивідуальних та групових консультаціях. [2, с. 24] Навчальні завдання для організації самостійної роботи можуть бути спрямовані на ліквідацію прогалин у знаннях і навичках учнів, на підготовку до вивчення нового матеріалу, а також як такі, що даються для вдосконалення й поглиблення програми відповідно до здібностей і інтересів школярів.

Однією з форм контролю самостійної роботи учнів з біології є тестові завдання, які забезпечують об'єктивність і порівнянність досягнутих результатів учнів усебічність і справедливість оцінювання їх навчальної діяльності [3, с. 5]. Педагогічна практика дає підстави зробити висновок про те,

що такими тестами можуть бути тестові завдання з альтернативними відповідями. Їх доцільно розробляти для різних груп учнів в залежності від рівня їх навчальних досягнень. Приклад такого завдання подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Визначте основні властивості ферментів:

Твердження	Так	Ні
ферменти - біологічні каталізатори		
кожен фермент каталізує певну хімічну реакцію		
фермент – це простий або складний вуглеводень		
ферменти діють тільки при певній температурі		
активність ферментів проявляється тільки у кислому середовищі		
з підвищенням температури тіла понад 38 градусів, активність ферментів зростає		
всі процеси метаболізму і катаболізму відбуваються за рахунок ферментів		

Завдання такого типу доцільно використовувати для поточного, формувального та тематичного оцінювання. При цьому реалізуються навчальна та розвиваюча функції тестового контролю.

Коли є необхідність самостійно вивчати певну тему важливо до альтернативних «так» чи «ні» додати «не вистачає даних» (таблиця 2).

Таблиця 2

Уважно опрацюйте тему "Кишквопорожнинні, їх особливості та середовище існування" та оберіть правильні відповіді.

Твердження	Так	Ні	Не вистачає даних
всі кишквопорожнинні мешкають в солоних водоймах			
кишквопорожнинні - багатоклітинні тварини			
для кишквопорожнинних характерна радіальна симетрія			
тіло кишквопорожнинних тришарове			
кишквопорожнинні мають надзвичайну здатність до регенерації			
предками кишквопорожнинних були представники типу Губки			
представники типу кишквопорожнинні живляться як рослинною так і тваринною їжею			
у процесі регенерації приймають участь особливі клітини тіла кишквопорожнинних			
тіло кишквопорожнинних складається зі спеціалізованих клітин			

Педагогічна практика свідчить, що виконання таких тестових завдань для самостійної роботи є цікавими для учнів. Особливо якщо їм приходится працювати з науковою літературою з біології.

Отже, самостійна робота з біології являє собою, з одного боку, навчальне завдання, з другого – форму вираження відповідної діяльності: запам'ятовування, мислення, творчої уяви при виконанні учнем навчального завдання, яке в кінцевому результаті приводить його або до отримання нових знань, або до поглиблення та розширення сфери застосування вже здобутих. [2. с, 24]. Оцінювання результатів самостійної навчальної діяльності школярів за допомогою тестової форми завдань є найбільш оптимальним.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти, гол. редактор В.Г. Кремень, АПН України.- К.Юрінком Інтер.2008.С.803
2. Федоренко В.П. Самостійна робота учнів як спосіб адаптації до професійної діяльності в сучасному світі, 2013, с.24. Електронна версія.
3. Тестові технології оцінювання компетентності учнів: посібник. За ред. Ляшенка О.І., Жука Ю.О.,К.Видавничий дім «Сам». 2017, 128с.

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛЯ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ
«ХОРОВЕ АРАНЖУВАННЯ»**

Дем'янюк Наталія Юрїївна,
канд. пед. наук, доцент
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

Анотація: У статті розкрито мету, змістовий складник освітнього компоненту «Хорове аранжування», визначено фахові компетентності та прогнозовані результати навчання, схарактеризовано основні види навчальної діяльності здобувачів вищої освіти з дисципліни, які сприяють удосконаленню професійної підготовки вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: формування, професійні компетентності, вчитель, музичне мистецтво, перекладення, хор.

На сучасному етапі інтеграції України в європейський освітній простір, модернізації системи вищої освіти, реалізації «Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті», Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, Концепції розвитку педагогічної освіти тощо гостро актуальними залишаються проблеми підвищення ефективності освітнього процесу, удосконалення фахової теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя, зокрема вчителя музичного мистецтва. Їх вирішенню допоможе розширення циклу музично-теоретичних і музично-практичних освітніх компонентів, до яких належить «Хорове аранжування».

Для майбутнього вчителя музичного мистецтва та керівника хорових колективів у закладах освіти і культури необхідними є ознайомлення з основними теоретичними положеннями, принципами і засобами аранжування,

оволодіння прийомами перекладення музичних творів для хорових колективів різного складу та рівня виконавської майстерності, що є метою вивчення навчальної дисципліни. Передумовами для успішного засвоєння навчального матеріалу є попереднє вивчення: теорії музики і сольфеджіо, гармонії, хорознавства, історії музики тощо.

На викладання курсу «Хорове аранжування», приміром, за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Музичне мистецтво)» підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр за предметною спеціальністю 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво) відводяться чотири кредити ЄКТС. Навчання здійснюється у формі лекційних і практичних занять, на яких здобувачі вищої освіти отримують передбачені навчальною програмою теоретичні знання та практичні компетентності.

У процесі вивчення курсу в студентів формуються відповідні загальні компетентності, зокрема: здатність до розуміння предмету своєї професійної діяльності; здатність до абстрактного та критичного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання в практичній діяльності, адаптуватися до нових умов та діяти в нестандартних ситуаціях; здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт. Серед фахових компетентностей - здатність розуміти елементи музичної мови та окремі виражальні засоби в їх взаємодії, здійснювати аналіз музичних творів; здатність виявляти критичне та ціннісне ставлення до музичних творів, сприймати та інтерпретувати їх зміст і сенс на основі музикознавчих знань; здатність переносити систему фахових знань і вмінь у площину освітньої галузі «Мистецтво».

До очікуваних результатів навчання з дисципліни належать: знання теоретичних основ хорового аранжування; оволодіння засобами і прийомами перекладень хорових творів для різних типів і видів хору; вміння аранжувати хорові твори різного рівня складності; ознайомлення з кращими обробками вітчизняної та світової хорової культури; вміння аналізувати і добирати музичний матеріал для аранжування з урахуванням виконавських технічних і

художніх можливостей хорових колективів.

Формуванню професійних компетентностей сприяють застосування певних методів: словесних (лекція, бесіда, пояснення), наочних (застосування схем, таблиць, нотних джерел, перегляд відео- та прослуховування аудіозаписів), практичні (складання опорних конспектів, графічних схем, виконання перекладень для хорових колективів різних типів і складів тощо); організація та перевірка самостійної роботи студентів.

Змістовими компонентами курсу є: основні засоби, принципи і прийоми хорового аранжування, зв'язки аранжування з гармонією та хорознавством, аранжування творів для мішаного та однорідного хорів, аранжування творів з метою спрощення або ускладнення фактури, аранжування сольних вокальних творів і народних пісень для хору.

Методами контролю визначаються поточне, модульне та підсумкове оцінювання досягнень здобувачів вищої освіти за всіма видами аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності на основі Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи. До кожної з тем курсу розробляються тестові завдання, які виконуються, окрім усного опитування, на практичних заняттях після її засвоєння. Модульний контроль відбувається шляхом опитування, виконання тестових завдань, перекладень музичних творів для різних типів і видів хору. Відвідування лекційних і практичних занять, вчасне виконання програмних вимог із дисципліни є умовами допуску студента до підсумкового контролю.

До критеріїв оцінювання аудиторної та самостійної роботи студентів належать: демонстрація знань з основ хорового аранжування, розуміння та вільне володіння термінологією; послідовне і логічне викладення матеріалу; ілюстрування теоретичних положень відповідними прикладами; виконання хорових аранжувань для різних типів і видів хору; систематична і цілеспрямована робота студента над оволодінням знаннями, виконанням практичних завдань з курсу. Серед завдань для самостійної роботи з курсу: опрацювання конспектів лекцій, основної та додаткової літератури за темами;

виконання графічних схем, хорових перекладень, слухання хорових творів тощо. Вивчення освітнього компоненту «Хорове аранжування» сприятиме формуванню професійних компетентностей майбутнього вчителя музичного мистецтва і керівника хорового колективу.

УДК 378.379.796.1.

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Долінін Георгій Станіславович,

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди

Анотація. У статті розглядаються різні наукові підходи до проблеми професійного саморозвитку майбутніх учителів фізичної культури, як важливої складової їхньої професійної підготовки. Визначено передумови стимулювання саморозвитку майбутніх педагогів, до яких віднесено такі: позитивне ставлення до професії вчителя та реалізації педагогічної діяльності; професійно важливі якості та мотиви професійної діяльності, а також внутрішнє прагнення студента до професійного саморозвитку.

Ключові слова: професійний саморозвиток, професійна підготовка, майбутні учителі фізичної культури, моделі саморозвитку, тенденції професійної підготовки.

Розвиток і саморозвиток визначаються часто науковцями як тотожні поняття, котрі можна розглядати у якості психологічного механізму «людинотворення». Так постає ключова рушійна суперечність між заданим і можливим рівнями психосоціальної зрілості молодої людини, котра стимулює енергію самостійного рішення в процесі певної діяльності, визначає бажання до самопізнання, осмислення власної діяльності, актуалізує ціннісну позицію та самовизначення, служить основою для цілепокладання, створює простір для творчого самотворення [1, с. 73].

Для створення передумов стимулювання саморозвитку в майбутніх педагогів, на наш погляд, варто виділити три складові готовності студентів до

професійного саморозвитку, це: позитивне ставлення до професії вчителя та реалізації педагогічної діяльності; професійно важливі якості та мотиви професійної діяльності, а також внутрішнє прагнення студента до професійного саморозвитку; знання, вміння, навички професійного саморозвитку, які виступають засобами саморозвитку [2, с. 11].

Майбутній фахівець з фізичної культури, вважає О. Болотіна, має знати: інноваційні технології у галузі фізичної культури; форми й методи організації освітнього процесу; біологічні, психологічні та педагогічні основи освітніх технологій у галузі фізичної культури. Щодо вмінь, то автор визначає такі: планування, організації й проведення занять із застосування інноваційних технологій; використання сучасних методів й засобів фізичного виховання, відповідних змісту освіти; оцінювання ефективності використаних технологій і контроль якості освітнього процесу; аналіз й корекція власної професійної діяльності; організація й проведення наукових досліджень у професійній діяльності [3].

У науковій літературі (О. Шукатка) представлені також основні педагогічні особливості професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, перш за все це чітка професійна спрямованість освітнього процесу та різних форм спортивно-масової роботи та створення необхідних умов для формування практичних умінь і навичок фізкультурної діяльності. Сучасним напрямом підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх учителів фізкультури науковці вважають практико-орієнтоване навчання студентів через підвищення практичної зорієнтованості освітньої програми, навчального плану у підготовці майбутніх учителів фізкультури [4, с. 223].

Особливості професійної підготовки учителів фізичної культури досліджував також П. Рибалко, до таких особливостей віднесено перш за все підвищення ефективності підготовки кадрів у галузі фізичної культури необхідні через оптимальне управління освітнім процесом та розширення практично-професійного компоненту системи фізичної культури. Важливою особливістю професійної підготовки майбутніх учителів фізкультури автор

вважає спрямованість на різнобічне (фізичне, моральне, психологічне, естетичне тощо) самовдосконалення особистості. На думку автора, професія вчителя фізичної культури належить до професій, котрі передбачають покликання до цієї діяльності, творчого ставлення, продуктивної діяльності [5].

Таким чином, саморозвиток розуміють як цілеспрямовану, багатоаспектну самозміну, інтегративний творчий процес і, в той же час, стан людини, заснований на взаємодії внутрішньо значущих, активно і творчо сприйнятих зовнішніх факторів, якісним показником якого є суб'єктність. Саморозвиток вчителя фізичної культури полягає у становленні особистості та необхідності формування в учнів інтересу до здорового способу життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Смолюк А. І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в умовах педагогічного коледжу. *Педагогіка та психологія сьогодні: Постулати минулого і сучасні теорії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. 21–22 жовтня 2016 року. Одеса, 2016. С. 73-77.
2. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект. Педагогічний процес: теорія і практика. Вип. 1–2. 2015. С. 11–18.
3. Науменко О. І. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури в умовах інформатизації навчання URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-05/12noicit.pdf>
4. Шукатка О. В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до організації фізкультурно-оздоровчого середовища закладу загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 70. Т. 4. 2020. С. 223-226.
5. Рибалко Петро. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до подальшої фахової діяльності. URL: <https://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/8539>

РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Зінченко Маргарита Едуардівна

вчитель математично-природничого циклу

Запорізької гімназії № 77

Запорізької міської ради

м. Запоріжжя, Україна

На уроках математики в школах, коледжах, університетах на перше місце ставлять інтелектуальний аспект: вивчення формул, теорем, законів, таблицю тощо. Авжеж, він дуже важливий у житті кожної людини, але наше життя змінюється. Учні, студенти та робітники різних галузей щодня отримують велику кількість різної інформації, навчаються працювати на нових для них пристроях.

Якщо ми проведемо моніторинг за останні 50 років, то побачимо, що зараз на першому місці стоїть вміння адаптуватися до навколишнього світу та критично мислити. Ми з вами дорослі люди, які знають багато інформації, вміють нею користуватися, володіють багатьма вміннями і навичками. Не дивлячись на це, нам зараз дуже складно впоратись з усією кількістю інформації.

А зараз уявіть на своєму місці дитину 6 років, яка прийшла до школи і на неї одразу впав великий потік інформації. Вчитель вимагає вивчати всі ці поняття, дає велику кількість прикладів та іншого навчального матеріалу. Дитина не може обробити та запам'ятати всю інформацію. Наслідки такого навчання можуть негативно вплинути на дитину: вона може замкнутися, почати хворіти, стане невпевненою та взагалі почне ненавидіти навчання.

Тож через це і змінюється основна мета навчання. Зараз на першому місці стає вміння дітей адаптуватися під різні проблемні ситуації, критично та логічно мислити, користуватися інтернет-джерелами та технічними пристроями. Задача вчителя не дати учню готовий матеріал, а навчити самостійно досліджувати певні явища, знаходити раціональний спосіб

розв'язку певної проблеми, самостійно знаходити та фільтрувати інформацію з різних джерел, розвивати в першу чергу логічне та критичне мислення. Дитина, в якій добре розвинене мислення, легко запам'ятає весь матеріал, зможе самостійно опанувати поняття, аналізувати певні явища та легко знаходити вихід з будь-якої проблемної ситуації.

Сформованість названих якостей мислення дозволить подолати труднощі в оволодінні навчальним матеріалом і приведе до розвитку творчої особистості учня. Це пояснюється тим, що здобувач освіти, отримуючи теоретично обгрунтовані способи дій, знання, може самостійно виробляти подібні способи в незнайомих ситуаціях, або нові способи при розв'язуванні поставлених проблем.

Саме тому виникла потреба у реформуванні навчання. У 2018/2019 рр. стартувала НУШ, яка дала можливість навчати та виховувати сучасну людину.

Мислення - це передусім психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду.

Критичне мислення — це необхідна навичка і життєво важливий ресурс сучасної людини. Критичне мислення базується на законах логіки та на розумінні психологічних процесів, які протікають у нашій свідомості. Критичним мислителям властиве скептичне ставлення до всього, але ніяк не цинічне.

Логічне мислення — здатність мислити точно й послідовно, не допускаючи сперечання у своїх міркуваннях, та вміння викривати логічні помилки.

Об'єктом дослідження є проблема розвитку логічного мислення при рішенні нестандартних завдань школярами на уроках математики.

Предметом дослідження є різноманітність методів і форм по розвитку логічного мислення в процесі вирішення завдань.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вирішення проблеми

розвитку логічного мислення учнів в процесі навчання, розвитку інтересу до математики, підвищення якості навчально-виховного процесу, розвитку обдарованих дітей.

Мета дослідження: пошук, розробка і перевірка навчально-методичних умов формування і розвитку логічного мислення через вирішення нестандартних завдань на уроках математики.

Вправи та методи, які використовую у роботі на уроках математики для поліпшення логічного мислення.

1. Вправа «Червоні крапочки»

Ця вправа розвиває в дітей: уважність, пам'ять, логічне мислення, критичне мислення.

Мета: налаштувати дітей до уроку, розвиток уваги, пам'яті, логічного мислення.

Обладнання: картки з червоними крапочками (зазвичай можна використовувати і інший колір, але червоний колір краще сприймається учнями. Також головна умова, щоб всі крапочки були однакового розміру)

Методика проведення: вчитель стоїть перед класом так, щоб його добре бачили всі учні. Він бере одну картку та швидко показує її учнів (не більше 5 секунд), завдання здобувачів освіти назвати кількість крапочок на картці.

В цій вправі учень повинен обрати свій метод сприймання. Один з основних, це побачити кількість груп (наприклад 3 крупи з 4, та 1 група з 3). В першому класі достатньо назвати кількість груп, а в 2-6 класах потрібно вимагати саме кількість. Здобувачі освіти можуть порахувати пригадавши таблицю множення або послідовно додавати.

При завершенні цієї вправи потрібно і надалі швидко та динамічно проводити урок. Так як учні вже налаштувались на швидку роботу.

2. Вправа «яке число загадано?»

Мета: розвивати в учнів логічне мислення, увагу, навчати правильно задавати питання.

Обладнання: класна дошка

Методика проведення: на дошці потрібно накреслити відрізок, та позначити від 1 до 20(1 _____ 20). Вчитель каже учням, що він загадав число яке сховано у проміжку від 1 до 20, здобувачі освіти можуть задавати питання на які вчитель може дати відповідь (так чи ні). В цій вправі дуже добре розвивається логічне мислення, так як учні розуміють що задавати питання типу (це число більше 2) дуже довго. Слід все ділити навпіл. Таким чином вони швидше виконають це завдання.

Ця вправа дуже добре використовувати на початку уроку. Ну і звичайно тримати швидкий темп.

3. Вправа «Таблиця Шульте»

Мета: розвиток логічного мислення, уваги, пам'яті.

Обладнання: картки з таблицею Шульте

Методика проведення: цю вправу можна проводити різними способами. Один із способів покласти на парту кожного учня таблицю Шульте, вчитель дуже швидко називає числа, завдання здобувачів освіти швидко знайти те число, яке назвав вчитель, якщо дитина не встигала, то вона продовжує шукати вже наступне число яке називає викладач. Такою формою краще користуватися, коли здобувачі освіти вже ознайомлені з даною таблицею, та більш – менш знають розстановку чисел. Таким чином вони логічно мислять що число 21 розташовано біля числа 6, тобто шукати потрібно у правому верхньому куту.

Після цієї вправи потрібно протягом уроку тримати швидкий темп роботи.

4. Вправа «зачарована скриня»

Через цю вправу добре оголошувати тему.

Мета: розвиток пам'яті, уваги логічного та критичного мислення.

Обладнання: скриня, предмет який потрібно відгадати.

Методика проведення: у скриню кладеться якийсь предмет(наприклад тема час, то кладемо годинник) , учні не знають що всередині, їх завдання відгадати цей предмет. Вони можуть задавати питання на які вчитель може дати відповідь «Так чи ні». Максимальна кількість питань (10), після чого вони

повинні назвати предмет який схований у скрині. Слід зазначити, що учні повинні задавати сильні питання, запитання типу (воно велике) – це слабкі, так як ручка, у співвідношенні з мурахою, велика, а у співвідношенні з партою маленька. А запитання типу «воно живе» це сильне, так як 50% відповідей дітей прибираються. Далі вони вже міркують логічно.

Одною з головною умовою зберегти швидкий темп, не давати на це завдання пів уроку. Учні повинні швидко задавати сильні запитання.

5. Вправа «Нумбрікуси»

Цю вправу можна проводити як на початку так і в середині уроку.

Мета: розвиток логічного мислення, уваги.

Обладнання: картки з завданням

Методика проведення: в учнів лежать на партах картки з нумбрікусами, їх завдання заповнити порожні клітинки. Ця вправа схожа на математичний лабіринт, тільки їм потрібно самостійно заповнити порожні клітинки. Також в цьому завданні краще робити обмеження в часі.

6. Вправа «Муха»

Цю вправу можна проводити як на початку так і в середині уроку і навіть вкінці.

Мета: розвиток логічного мислення, уваги, уяви, пам'яті.

Обладнання: на цій вправі обладнання не потрібне

Методика проведення: якщо ви з учнями ще не проводили цю вправу, то спочатку вони дивляться на картку з квадратами 5 на 5. У кожного квадрата є своя назва (A1, A2, A3...). Далі слід пояснити як називається кожен квадрат, учні дивлять уважно на картку та називають координати мухи (зазвичай початок йде B3). Після чого ви називаєте рух мухи (вгору, вліво, вниз), після чого здобувачі освіти називають координати мухи B2. Коли діти легко виконують це завдання, то картки забираються, ця вправа виконується надалі без них. Учні повинні в голові уявити собі цю карту.

7. Вправа «Області»

Мета: розвиток логічного та критичного мислення, уваги, пам'яті.

Обладнання: картки з завданням

Методика проведення: у кожної дитини є картки з завданням, починати потрібно з легких завдань. Наприклад є два кола які перетинаються між собою. Також є три предмета, які заштриховані по різному. Наприклад (цукерка ///, вода---, компот \\\), також в нас 1 коло – це солодке, 2 – це рідке). Завдання учня заштрихувати відповідною штриховкою коло, але вона ще повинна знайти, що буде знаходитись посередині. Таким чином вона заштриховує 1 коло (///), 2 коло (---), а овал який утворився при перетині (\\\).

Розвиток логічного та критичного мислення потрібен не лише на уроках математики, а й на інших предметах. Ми просто не маємо право розвиваючи на уроках математики логічне мислення не продовжувати цей процес на інших уроках.

Якщо ви шкодуєте на це час і сили, то навіщо ви йшли працювати вчителем? Робота вчителя – це не лише надання знань, умінь і навичок. Вчитель повинен йти в одну ногу з часом. З таким вчителем дітям буде цікаво, в них буде бажання вчитися та само розвиватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гін А.О. «Прийоми педагогічної техніки». Харків : Ранок, 2007. 178 .
2. Софія Н.З. «Порадник для вчителя». Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
3. Волкова Н.П. «Педагогіка». Київ : Академвидав, 2007. 618 с.
4. Городніченко В.Д. «Посилення логічної компоненти на уроках математики». Покровське : 2019, 53 с.
5. Тарнавської Н.П. «Сучасні технології формування логіко-математичної компетентності в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку». Житомир : ФОП «Левковець», 2015. 430 с.
6. Сайт: «Міністерства Освіти України» <https://mon.gov.ua/ua>

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З УЧНЯМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ ПРИ ВИКЛАДАННІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»**

Іваницька Наталія Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, директор, вчитель-методист
Гривко Наталія Віталіївна,
Камко Ольга Олександрівна,
Скворцова Ірина Миколаївна,
Степанець Інна Анатоліївна,
асистенти вчителя,
Чернігівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №35,
м. Чернігів, Україна

Анотація: У статті подані зразки завдань інтегрованого курсу «Я досліджую світ» («ЯДС») для учнів перших класів з особливими освітніми потребами (ООП) відповідно до їх нозологій: дитячий церебральний параліч (ДЦП), комплексне порушення мовлення, затримка психічного розвитку (ЗПР).

Ключові слова: інтегрований курс, типові нозології, початкова школа.

Питанню професійної взаємодії вчителів в умовах Нової української школи (НУШ) присвячений ряд сучасних наукових педагогічних досліджень. Так, автори [1, с. 44] приділяють значну увагу спільному викладанню вчителів як формі роботи, яка використовується закладами освіти для впровадження на практиці переважно інклюзивної освіти. Головна ідея такої співпраці - залучити до професійної взаємодії більше фахівців, щоб вони забезпечували підтримку дітей з ООП; надання педагогічним працівникам, особливо асистентам учителів, консультаційної та наставницької допомоги. Використовуючи цю технологію, учителі працюють разом на основі партнерства та співпраці. Вони спільно планують навчання, погоджуючи його формат, методика, структуру, стратегії та спосіб оцінювання успішності здобувачів освіти. Така взаємодія дає

змогу створити більш досконалі освітні програми; обрати більш дієві форми та методи навчання дітей з ООП; забезпечити співпрацю всіх учасників освітнього процесу (вчителів, учнів, батьків); врахувати особливості розвитку дітей, їх поведінку, способи навчання, допомагає розробити завдання, які відповідали б рівню розвитку кожної дитини, враховували її «зону найближчого розвитку» та дозволяли учням оцінити свої знання, вміння та навички.

Зазначимо, що при організації роботи учнів з ООП залишається актуальним питання їх самооцінювання та взаємооцінювання, що потребує впровадження вчителями як традиційних, так і інноваційних форм роботи, в основі яких – переважно використання сучасних освітніх ресурсів, які передбачають автоматичну обробку результатів виконання завдання (електронні освітні ресурси LearningApps, Wizer.me та ін.), що більш детально розкрито в нашій публікації [2].

Під час роботи вчителів у групі автори [1, с. 47] пропонують педагогам, які працюють з дітьми з ООП, застосовувати на практиці такі форми роботи, які тісно взаємопов'язані між собою: консультування – надання взаємних порад щодо спеціальних стратегій навчання; навчання – учителі можуть бути наставниками один в одного; співпраця – обмін «ролями» між учителем та асистентом учителя. Пропозиції авторів [1] щодо групової професійної взаємодії між педагогічними працівниками саме з питань організації роботи з дітьми з ООП, на наш погляд, не випадкові, тому що проблематика інклюзивної освіти залишається ще недостатньо вивченою, оскільки потребує подолання певних недоліків – брак необхідних ресурсів, недостатня підготовленість педагогів до роботи з дітьми з ООП в умовах сучасного реформування освіти.

Однією з форм професійної групової взаємодії педагогічних працівників при роботі з дітьми з ООП Петрик Ю. [3, с. 15] обирає роботу із волонтерами з-поміж студентів, громадськими організаціями для налагодження довірливих стосунків з ними. Основними напрямками такої співпраці з громадськістю є надання інформації про спеціальні освітні заходи, особливо щодо навчання дітей з ООП; роз'яснення пересічним громадянам на основі нормативних

документів про право на освіту усіх дітей; формування психологічної культури усіх членів суспільства. Автор [3, с. 17] також вказує на важливість міжгрупової взаємодії фахівців загальноосвітнього та спеціального закладів при організації роботи з дітьми з ООП.

Серед основних завдань такої співпраці Петрик Ю. [3, с. 17] виділяє:

- формування професійної компетентності вчителів закладів загальної та спеціальної освіти в розбудові інклюзивного освітнього середовища шляхом проведення серії тренінгів та інструктивного супроводу;

- забезпечення функціонування сприятливого освітнього середовища, спрямованого на налагодження дружніх стосунків і формування толерантного учнівського та педагогічного колективу на основі вивчення основних принципів і стратегій колективної командної роботи фахівців;

- створення інклюзивної моделі навчання через використання ряду тренінгів для педагогічних працівників загальноосвітніх та спеціальних закладів із наступним отриманням грантів за підсумками розроблених, вдосконалених навчальних планів та програм;

- вироблення рекомендацій щодо використання ресурсів спеціальної освіти при розробці моделей інклюзивної освіти на основі адаптації навчальних планів, методик, навчально-методичних матеріалів до потреб дитини;

- поширення результатів співпраці шляхом видання методичних рекомендацій з метою впровадження практичних напрацювань для педагогічних працівників загальноосвітніх та спеціальних закладів освіти та для викладачів і студентів у закладах вищої освіти.

У дослідженні Миронової С. [4] акцентується увага на партнерстві вчителів в організації інклюзивної освіти як на провідному принципі НУШ, для якого були виявлені такі проблеми під час командної взаємодії педагогічних працівників: низький рівень психолого-педагогічної підготовки вчителів до навчання дітей з ООП; недостатній досвід роботи вчителів базової школи в умовах інклюзивного навчання (особливо, якщо дитина має явні порушення інтелекту); мінімальне усвідомлення вчителем та батьками своєї ролі в команді

супроводу, відсутність чіткого розподілу обов'язків між її членами; відсутність форм та методів роботи, спрямованих на залучення дітей з ООП до взаємодії з іншими дітьми; неналежна співпраця вчителя з асистентом під час планування уроку та його проведення; нехтування вчителями рекомендацій спеціалістів інклюзивно-ресурсного центру щодо організації роботи з дітьми з ООП.

Таким чином, враховуючи дослідження вище вказаних авторів [1; 2; 3; 4], приходимо до висновку, що групова та партнерська взаємодія є необхідною формою організації професійної взаємодії, особливо в умовах навчання учнів з ООП. Для того, щоб продемонструвати особливості врахування вчителем та асистентом вчителя різних нозологій учнів під час організації їх роботи на уроці, розглянемо різні типи завдань для учнів 1-го класу при викладанні інтегрованого курсу «ЯДС» (змістова лінія «Людина»).

Тема 1 «Охайність і особиста гігієна»

Мета дослідження: навчитися розпізнавати один із засобів гігієни та називати його фізичні властивості.

Завдання для дітей із ДЦП

1. Зліпи з кінетичного піску такі геометричні фігури, на які схожі засоби гігієни (■, ■, ●, ○). Назви, які фізичні властивості мила – засобу гігієни.

Рис. 1. Робота з кінетичним піском (авторське фото)

2. Обведи ногою по підлозі (рис.2), в положенні сидячи або стоячи,

будь-яку геометричну фігуру, що схожа на засіб гігієни. Назви цей засіб гігієни.

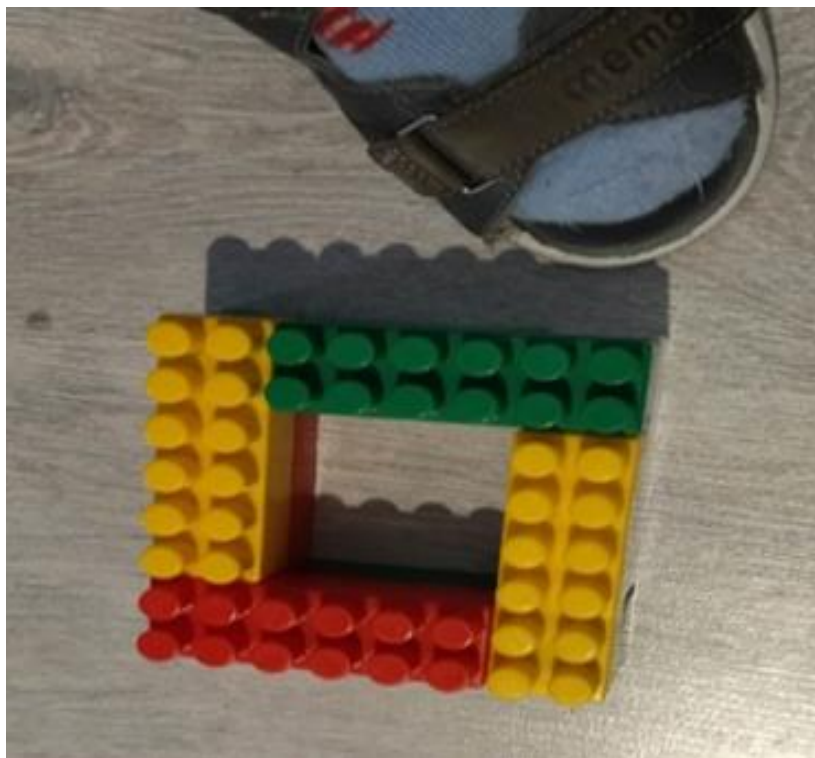

Рис. 2. Робота з Lego (авторське фото)

Завдання для дітей з комплексним порушенням мовлення

1. Кубик Блума «Засоби гігієни»: дитина кидає кубик, на якому зображені засоби гігієни, та називає їх (мило, зубна паста, шампунь, гель для душу, рушник, зубна щітка) та їх фізичні властивості.

2. Відгадай загадки (розвиток мовлення на основі усної народної творчості)

1) Любить митися й купатися, але від того тільки худне... (Мило)

2) Зуби є, а рота нема... (Гребінець)

3) Коли миюсь чи вмиваюсь,

Потім ним я витираюсь.

Витирати сухо звик

Мій м'якесенький... (Рушник).

Завдання для дітей із ЗПР

1. Завдання на встановлення відповідності на основі використання онлайн-сервісу LearningApps: знайди пару для засобів гігієни (рис.3).

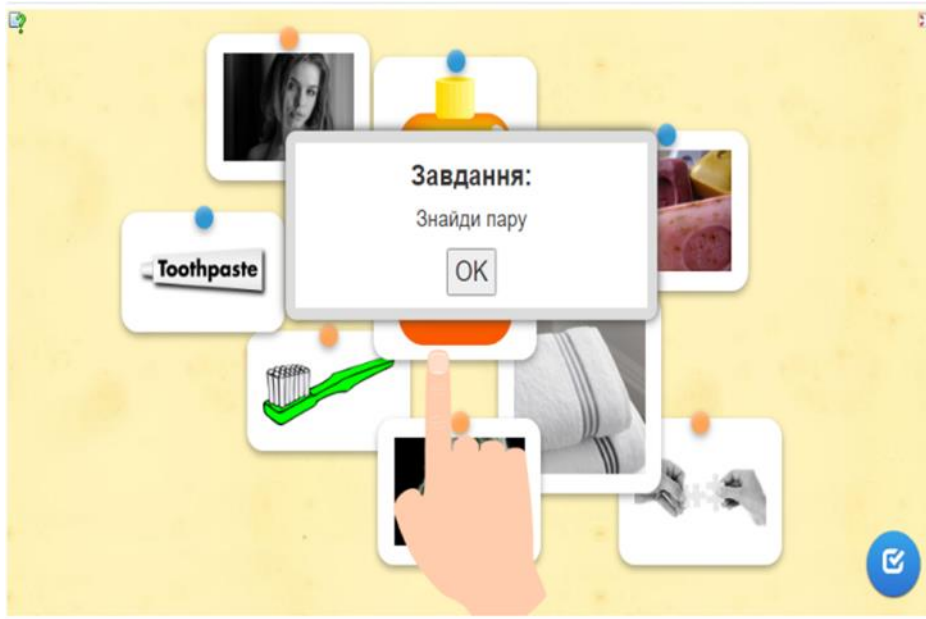

Рис. 3. Використання онлайн-сервісу LearningApps для виконання завдання з теми «Охайність і особиста гігієна» <http://surl.li/eficr>

2. Завдання на встановлення відповідності на основі використання онлайн-сервісу LearningApps: визнач, що знаходиться ліворуч, праворуч, вгорі, внизу? (рис.4).

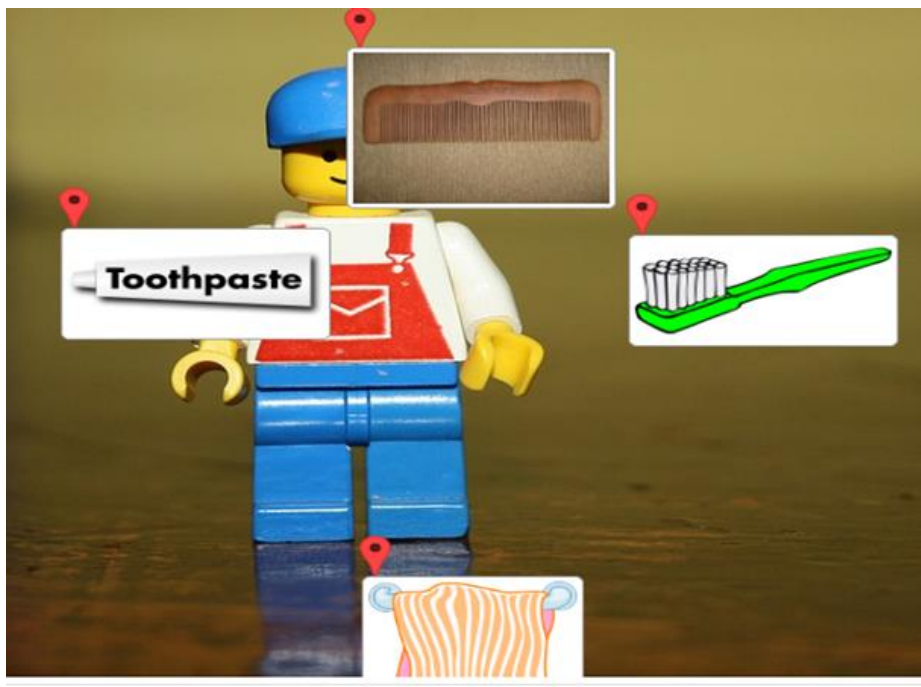

Рис. 4. Використання онлайн-сервісу LearningApps для орієнтування в просторі <http://surl.li/efidv>

Тема 2 «Органи чуттів. Зір»

Мета дослідження: навчитися розпізнавати предмети на основі одного з органів чуття – зору.

Завдання для дітей з ДЦП

1. На фліпчарті посередині знаходиться жовтий квадрат (рис.5). Помістіть зліва від нього рожевий трикутник, справа – помаранчевий, зверху – блакитний, знизу – зелений.

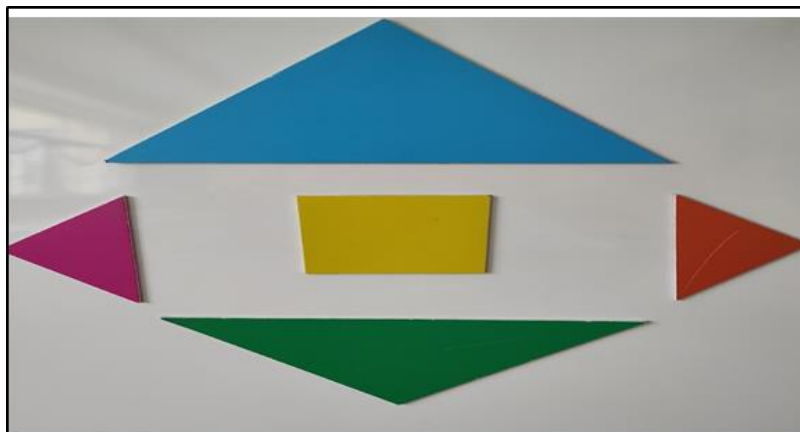

Рис. 5. Фліпчарт з геометричними фігурами (авторське фото)

2. Поділи ніжкою за кольорами 6 цеглинок Lego, щоб утворилися купки з синіх та червоних цеглинок (рис.6).

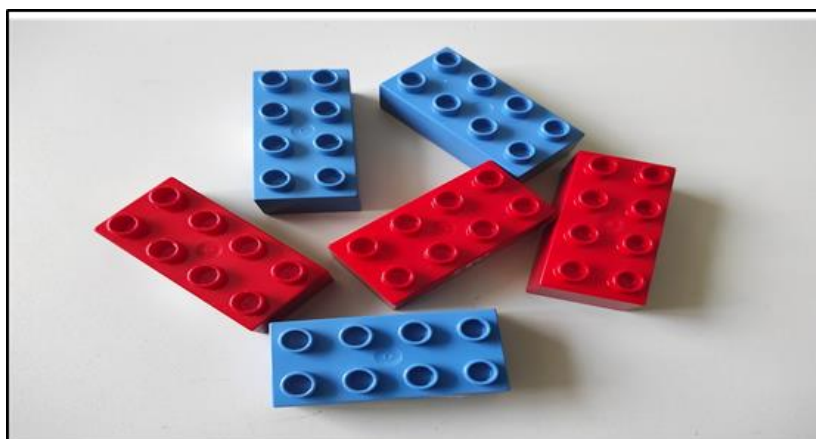

Рис. 6. Цеглинки Lego (авторське фото)

Завдання для дітей з комплексним порушенням мовлення

1. Встав пропущені в реченні слова на основі допоміжного малюнка (рис.7):

Очима ми...., а вушками.....

Торкаємося до чогось...., а запах відчуваємо.

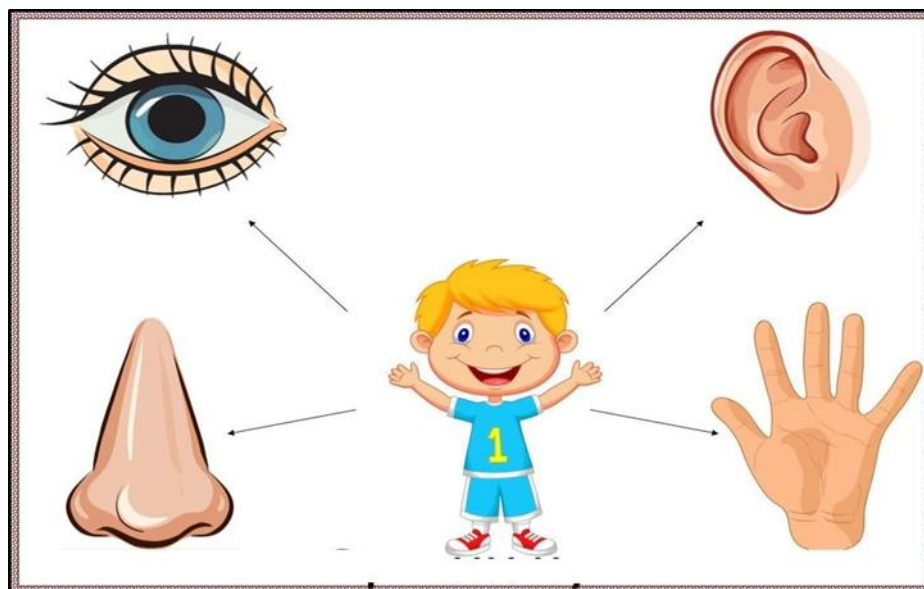

Рис. 7. Допоміжний малюнок для виконання завдання

2. Відгадай загадки:

У них віконниці то відчиняються, то зачиняються (Очі).

У двох матерів по п'ять синів, одне ім'я всім. (Руки та пальці)

Завдання для дітей із ЗПР

1. Порівняй кількість білочок та їжачків, що зображені на малюнку (рис.8). Кого більше?

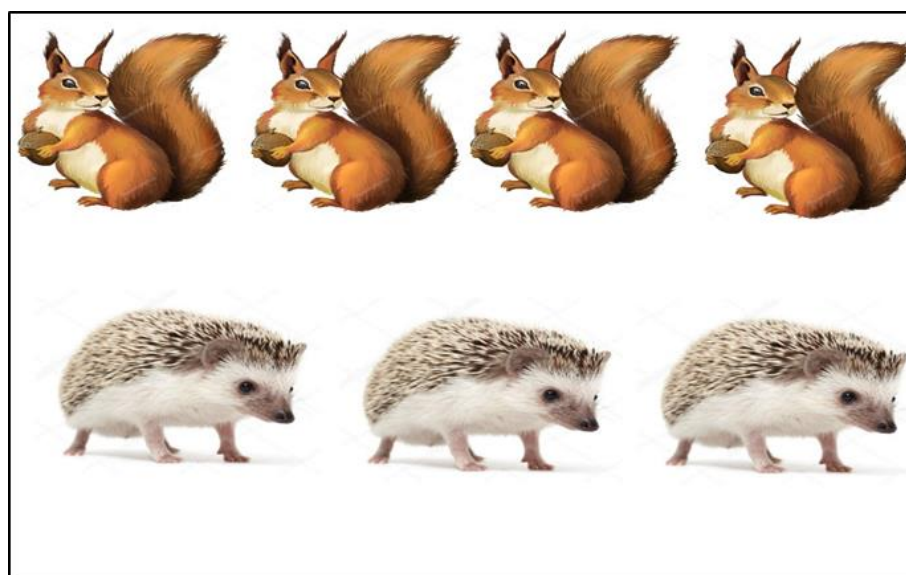

Рис. 8. Допоміжний малюнок для виконання завдання «Білочки та їжачки»

2. Гра «Уважні оченята» на основі використання онлайн-сервісу LearningApps: знайди відмінності (рис.9).

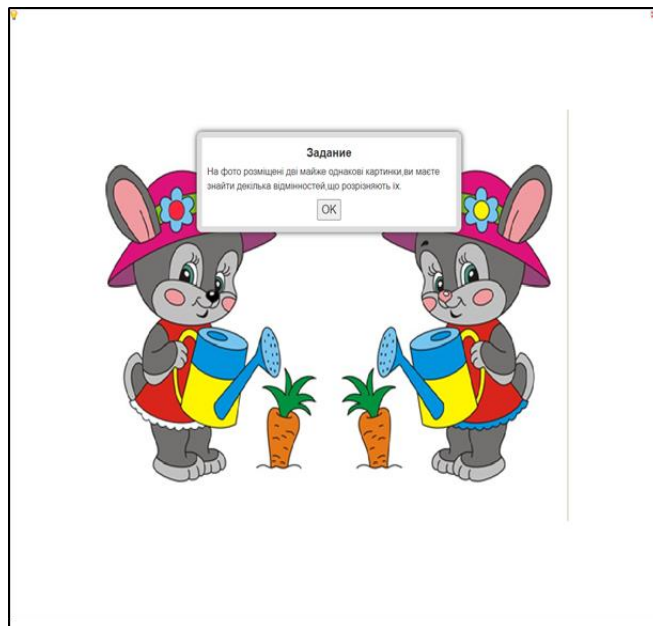

Рис. 9. Використання онлайн-сервісу LearningApps для виконання завдання з теми «Органи чуттів. Зір» <http://surl.li/elckw>

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбенко І., Федоренко О. Директору про роботу вчителів в умовах інклюзивного навчання: модель педагогічної підтримки. Практика управління закладом освіти. 20120. № 12. С.42 – 47.

2. Іваницька Н. А. Форми та методи самооцінювання та взаємооцінювання учнів в умовах змішаного навчання Інноваційні практики наукової освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 – 11 грудня 2021 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 185 – 18

3. Петрик Ю. Інклюзивна освіта: від обмежень – до можливостей. Практика управління закладом освіти. 2014, № 9. С. 10 – 17.

4. Миронова С. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.

УДК 378.14

**КОНТЕКСТНЕ НАВЧАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ У ПЕДАГОГІЧНИХ
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Кравченко Леся Василівна

к. пед.н., доцент

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Анотація: У статті описано особливості впровадження контекстного навчання у закладах вищої педагогічної освіти під час вивчення дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності». Представлено модель контекстного навчання, охарактеризовано її структуру та компоненти: цільовий, змістовий та організаційний, а також критерії ефективного формування компетентностей, наведено приклад педагогічних технологій, за допомогою яких реалізується модель контекстного навчання.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, охорона праці, компетентність, контекстне навчання, заклади вищої освіти, принципи організації контекстного навчання.

У сучасних наукових підходах та соціально-освітніх реаліях сутність педагогічної освіти дедалі більше змінюється з набуття педагогічних знань, умінь і навичок на усвідомлення цінностей і смислів, розкриття сутнісних сил, внутрішнього потенціалу особистості майбутнього вчителя, що дає можливість забезпечити компетентне і осмислене виконання його професійної ролі, продукування нових ідей та рішень.

Педагоги-дослідники стверджують, що для максимального наближення освітнього процесу у педагогічному закладі вищої освіти до умов майбутньої професійної діяльності варто використовувати технологію контекстного

навчання. Застосовуючи контекстний підхід у вивченні різних дисциплін, студенти отримують реальну перспективу використання набутих компетенцій, оскільки бачать доцільність і необхідність знань і навичок у повсякденних або майбутніх ситуаціях професійної діяльності.

Питання впровадження контекстного підходу в освітній процес підготовки майбутніх фахівців досліджували А. А. Вербицький, Н. В. Борисова, В. А. Далінгер, Т. Д. Дубовицька, В. В. Желанова, В. М. Кругліков, Н. Б. Лаврентьєва, О. Г. Ларіонова, М. Г. Макарченко, Л. А. Машкіна, Н. В. Пророк, О. І. Шапран, Р. Бернс і П. Еріксон та ін.

За визначенням А.А. Вербицького, контекстним є таке навчання, в якому мовою науки і за допомогою всієї системи форм, методів і засобів навчання (традиційних та нових) послідовно моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів. Як зазначає автор, при контекстному навчанні основним є не передавання інформації, а розвиток здібностей студентів компетентно виконувати професійні функції, вирішувати професійні проблеми та завдання, тобто опановувати цілісну професійну діяльність. У таких умовах відбувається перехід діяльності від навчання до формування навичок виконання професійних обов'язків. Студент усвідомлює, що було (усталені зразки теорії і практики), що є (виконувана ним пізнавальна діяльність) і що буде (модельовані ситуації професійної діяльності). Все це мотивує пізнавальну діяльність, і, як наслідок, навчальна інформація й сам процес учіння набуває особистісного смислу, інформація перетворюється в особисті професійні знання студента [1].

На думку В. В. Желанової, на основі контекстного навчання відбувається реалізація середовищного підходу, що є перспективним напрямом процесу модернізації сучасної вищої освіти. Утворення рефлексивно-контекстного освітнього середовища закладу вищої освіти є динамічним процесом, що збігається з етапами технології контекстного навчання [2, с. 27] .

Використання контекстного навчання під час вивчення дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності» у педагогічних закладах вищої

освіти зумовлене низкою факторів. По-перше, особливості подальшої професійної діяльності здобувачів вищої освіти: діяльність вчителя так чи інакше пов'язана із забезпеченням безпеки людини, створенням комфортних умов навчання, праці, мінімізацією негативного впливу навколишнього середовища, збереженням життя і здоров'я людини тощо.

По-друге, теорія, зміст і технології контекстного навчання є ефективним чинником формування компетентностей майбутніх фахівців у сфері безпеки життєдіяльності.

По-третє, впровадження контекстного навчання в освітній процес дозволяє значно підвищити якість навчання, а реалізована на практиці модель контекстного навчання може бути використана при проектуванні освітніх технологій з різних навчальних дисциплін [3, с. 46].

Можна констатувати той факт, що контекст розглядається як система внутрішніх (індивідуально-психологічних особливостей, знань і досвіду), а також зовнішніх (предметних, соціокультурних тощо) умов життя і діяльності людини, які впливають на сприйняття, розуміння і перетворення конкретної ситуації, що надає сенсу і змісту цій ситуації в цілому або її складовим.

Задаючи такі контексти в освітньому процесі, можна системно і послідовно моделювати предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів, забезпечуючи усвідомлене формування необхідних компетенцій. Доцільно буде розробити педагогічну модель контекстного навчання охорони праці та безпеки життєдіяльності, основна ціль якої - формування компетентностей студентів у сфері безпечної життєдіяльності. Створення такої моделі є дієвим засобом перевірки доцільності й необхідності тих чи інших форм та видів освітньої діяльності, засобів та методів [4].

Моделювання як метод наукових досліджень відомий давно. Використання цього методу в педагогічних дослідженнях стало можливим порівняно недавно. Суть його полягає в тому, що на основі попереднього вивчення предмету (об'єкту) дослідження, отриманих про нього відомостей

виділяються властиві предмету важливі особливості, компоненти структури, встановлюються їх суттєві зв'язки і взаємозалежність. У результаті предмет постає в ідеальному плані як щось більш чи менш завершене, ціле за своєю структурою, між складовими частинами якої є певні функціональні зв'язки і відношення. У цілому ця структура виражає не лише особливості будови, але й функціональну специфіку, функціональну роль досліджуваного предмету поряд з іншими, що знаходяться з ним у певній залежності.

Розробка будь-якої моделі передбачає дотримання певних вимог: правильно поставлена мета роботи; усвідомлення “зв'язків-відношень” між всіма підсистемами і введення їх у модель; розуміння того, що кожна підсистема функціонує заради розв'язання своїх специфічних завдань, проте кожна з них сприяє досягненню основної мети.

У нашій практиці модель контекстного навчання складається з: цільового, змістового та організаційного компонентів, до складу входять також критерії ефективного формування компетентностей та педагогічні технології, які дозволяють реалізувати мету.

Цільовий компонент моделі являє собою мету (ціль) контекстного навчання дисципліни - формування компетентностей з безпеки життєдіяльності у студентів педагогічних закладів вищої освіти.

Змістовий компонент моделі - це зміст предмету, що є основним засобом формування компетенцій та професійних якостей вчителя в області безпеки життєдіяльності. Він складається з базової (обов'язкової) та варіативної частин. Базова частина – це курс «Охорона праці та безпека життєдіяльності», що вивчається бакалаврами усіх спеціальностей закладів вищої педагогічної освіти. Варіативна частина, в нашому випадку, науковий гурток студентів «Безпека людини в сучасному світі». Завданнями якого є: набуття розуміння питань забезпечення професійної безпеки та зниження ризиків, пов'язаних з діяльністю людини; формування культури професійної безпеки, уміння визначати шкідливості та оцінювати ризики у сфері своєї професійної діяльності; формування готовності до застосування професійних знань у сфері безпеки під

час дії вражаючих факторів надзвичайних ситуацій.

Організаційний компонент моделі включає реалізацію комплексу організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективність моделі: здійснення викладачем педагогічного супроводу засвоєння студентами змістового компонента, описаного вище; проведення викладачем спеціально спрямованих заходів щодо з'ясування мети підготовки студентів у закладі вищої освіти до можливості подальшої роботи у випадках різних видів небезпек чи надзвичайних ситуацій; використання різноманітних видів взаємодії між викладачем та студентом.

Для більшої результативності та досягнення мети, завершальним етапом моделі контекстного навчання є дослідницький міні-проект (самостійне дослідження та презентація питань, що стосуються безпекових ситуацій), що дає можливість на практиці перевірити сформованість компетентностей у сфері професійної безпеки, проявити здатність до самостійної дослідницької діяльності та визначити ті аспекти професійної компетентності, які необхідно розвивати в майбутній професійній діяльності.

Критеріями ефективного формування компетентностей будуть:

- пізнавальний – включає систему теоретичних знань (студент може адекватно оцінити ситуацію, що склалася, має уявлення про варіанти розвитку подій, володіє знаннями про дії в ситуації, що склалася);
- діяльнісний – визначає практичне та оперативне застосування знань;
- особистісний – характеризує усвідомлення важливості ефективності застосування набутих компетентностей у повсякденній діяльності та в умовах надзвичайних ситуацій [5, с. 69].

Для реалізації моделі контекстного навчання необхідно у процесі вивчення дисципліни використовувати педагогічні технології: активні методи навчання (проблемна лекція, лекція-дискусія, кейс-розбір, демонстрація, метод проектів тощо); екскурсійна форма навчання.

Таким чином, можна стверджувати, що навчання охороні праці та безпеки життєдіяльності у педагогічному закладі вищої освіти буде більш ефективним,

якщо контекст буде виступати провідним чинником у формуванні компетентностей безпеки життєдіяльності, оскільки саме контекст наближає освітню діяльність до професійної. Використання запропонованої педагогічної моделі дасть змогу успішно підвищувати якість освітнього процесу в закладі освіти, ефективно формуючи безпекові компетентності здобувачів вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербицький А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А.А.Вербицький // – М.: ИЦ ПКПС. – 2004. – 84 с.
2. Желанова В.В. Динаміка середовищеутворення в технології контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів/ В.В.Желанова // Педагогічний процес: теорія і практика: Збірник наукових праць. – Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. – Вип 4. – С.27.
3. Безносюк О.О. Майбутній учитель і контекстне навчання. Теорія навчання / Безносюк О.О.// URL: http://nv-kogpi.ucoz.ua/index/vipusk_7/0-20, с. 43-51.
4. Гузій Н.В. Технологія контекстного навчання в організації дидактичної підготовки студентів у вищій педагогічній школі / Н.В.Гузій // Вища освіта України No 3 (додаток 1) –2012. –Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». –Т.1. –С. 363-370.
5. Скворцова С. І. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя на засадах контекстного навчання / С. І. Скворцова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 35. – 2010. – С. 66-71.

УДК 378.011.3-052:331.4]:004.9-027.236(045)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ОХОРОНИ ПРАЦІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Люльченко Вячеслав Григорович

к. пед.н., доцент

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Анотація. У статті розглянуто підходи до обґрунтування ролі інформаційних технологій в освітньому процесі, зокрема під час вивчення дисципліни «Охорона праці». Розглянуто зміст основних понять дослідження; наведено приклад використання інформаційних технологій під час лекційних, практичних і лабораторних занять; представлено результати проведеного автором експерименту, щодо ефективності використання інформаційних технологій в освітньому процесі.

Ключові слова: інформаційні технології, освітній процес, охорона праці, відеоматеріали, заклад вищої освіти.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, відбиваються і на системі освіти. Сьогодні стрімко проходить процес переходу суспільства до якісно нової епохи – епохи інформаційних технологій. Застосування новітніх інформаційних технологій в освітньому процесі – це не тільки нові технічні засоби, але і нові форми і методи викладання, новий підхід до процесу навчання. Це спонукає викладачів до впровадження інноваційних методів навчання та використання й адаптування цих технологій в освітній процес. Інформація є каталізатором соціалізації людини і головною силою технічного та економічного прогресу. Підвищення якості освіти, збереження, розвиток та ефективне використання різноманітних освітніх ресурсів, створення необхідних

умов для поетапного переходу на новий рівень освіти сьогодні базується на використанні інформаційних технологій.

Нині помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, зокрема в закладах вищої освіти. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як М. І. Жалдак, В. Ф. Заболотний, Г. О. Козлакова, О. А. Міщенко, О. П. Пінчук, О. В. Шестопап та інші. Дослідження розвитку Інтернет-технологій навчання проводять В. Ю. Биков та А. В. Хуторський.

Відповідно до чинних законодавчих та нормативних документів про правила і вимоги щодо отримання освіти, організації освітнього процесу у закладах освіти, зокрема Законів України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про позашкільну освіту", інформатизацію навчання визначено як глобальний і пріоритетний напрям удосконалення змістовних та операційно-діяльнісних компонентів освіти для реалізації усіх її стратегічних та поточних завдань [1, с. 9].

Сучасні інформаційні технології є основою процесу інформатизації освіти, реалізація якого відкриває можливості:

- поліпшення якості навчання за допомогою більш повного використання доступної інформації;
- підвищення ефективності освітнього процесу на основі його індивідуалізації та інтенсифікації;
- розробку перспективних засобів, методів і технологій навчання з орієнтацією на розвиваючу, випереджальну і персоніфіковану освіту;
- досягнення необхідного рівня професіоналізму в оволодінні засобами інформатики та обчислювальної техніки;
- інтеграцію різних видів діяльності (навчальної, учбово-дослідницької, методичної, наукової, організаційної) у рамках єдиної методології, заснованої на застосуванні інформаційних технологій;
- підготовку учасників освітнього процесу до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства;

- підвищення професійної компетентності і конкурентноздатності майбутніх фахівців різних галузей;

- подолання кризових явищ у системі освіти [2, с. 20].

Сучасні інформаційні технології характеризуються наявністю Всесвітньої мережі Інтернет, такими її серверами, як електронна пошта, телекомунікації, що надають широкі комунікаційні можливості. Жива комунікація невід'ємна від інформаційних технологій, тому на сучасному етапі розвитку технічних та програмних засобів інформаційні технології називають інформаційно-комунікаційними.

Визначення поняття ІКТ не є однозначним у науково-методичній літературі. ІКТ розглядається як поєднання процедур, що реалізують функції збереження, опрацювання, передавання даних організаційній структурі з використанням обраного комплексу технічних засобів.

І.Г. Захарова розуміє під ІКТ «...конкретний спосіб роботи з інформацією: це і сукупність знань про способи та засоби роботи з інформаційними ресурсами, і спосіб та засоби збору, обробки та передавання інформації для набуття нових відомостей про об'єкт, що вивчається» [3, с. 22].

О. М. Гончарова під засобами ІКТ розуміє програмно-апаратні засоби та пристрої, що функціонують на базі техніки, а також сучасні засоби і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції по збору, продукуванню, накопиченню, збереженню, обробці, передачі інформації. Вона пропонує типізацію засобів ІКТ за видами інформаційної діяльності: засоби збору інформації, передачі інформації, обробки інформації, збереження інформації [4].

А. В. Зубов вважає компонентами ІКТ такі: 1. Теоретичні засади ІКТ. 2. Методи розв'язання задач інформаційно-комунікаційними технологіями. 3. Засоби розв'язання задач, які використовуються в ІКТ, а саме: апаратні засоби; програмні засоби [5, с. 11].

Застосування засобів інформаційних технологій в процесі вивчення дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності» »сприяє підвищенню

ефективності навчального процесу в області оволодіння умінням самостійного вилучення і представлення знань, оволодіння загальними методами пізнання і стратегією засвоєння навчального матеріалу, дозволяють отримати доступ до необмежених масивів інформації, що зберігається в централізованих банках даних. Це дає можливість викладачам при організації навчального процесу спиратися на весь запас знань, доступних користувачеві мережі Інтернет [6].

Виділимо основні напрямки використання інформаційних технологій в освітньому процесі та в діяльності студентства. До них ми відносимо: пошук матеріалів в мережі Інтернет для дослідницької роботи; отримання інформації про конференції, конкурси і гранти; відправка заявок, доповідей на конференції; публікація результатів дослідних робіт; взаємодія з центрами, що організують дослідницьку діяльність; листування з однодумцями в інших містах і країнах; виконання самостійних завдань; складання рефератів тощо [6].

У процесі навчання дисципліні «Охорона праці» у викладача є широкі можливості для використання інформаційних технологій.

Наведемо кілька прикладів. Так, у ході лекції можна проілюструвати викладений матеріал за допомогою відеозображення презентації, анімаційних фрагментів із звуковим супроводом, які дозволяють продемонструвати складні явища та процеси. При вивченні теми, пов'язаної з негативними факторами в системі «Людина-середовище», в якій розглядалися такі питання, як: роль зміни абіотичних властивостей біосфери, вплив природних небезпек, техногенних небезпек на життєдіяльність людини, використовувалися відеофрагменти прояву небезпечних явищ, підтвердження впливу вражаючих та шкідливих факторів на людину чи середовище її мешкання, роз'яснення спеціалістів та наукові дослідження, тощо.

Більш ефективним буде формування дослідницьких умінь під час проведення лабораторних робіт з охорони праці за допомогою відеофрагментів та презентацій.

Засоби інформатизації для практичних занять повинні надати студенту інформацію про виконання алгоритму дій, здійснювати контроль за якістю

виконаного завдання. Наприклад, при проведенні практичної роботи з теми: «Розробка інструкцій з охорони праці», метою якої є закріплення теоретичних знань і формування практичних умінь і навичок щодо розробки інструкцій з охорони праці певної професії, може використовуватись матеріальне забезпечення у вигляді електронної папки, яка містить: бланки для заповнення журналу реєстрації інструкцій з охорони праці в установі, журнал реєстрації видачі інструкцій з охорони праці; зразки інструкцій з охорони праці; «Положення про розробку інструкцій з охорони праці» (затверджено наказом Держнаглядохоронпраці 29.01.98 N 9 та інші необхідні документи, або посилання на них на офіційних сайтах міністерств та відомств.

Протягом 2021/2022 навчального року ми проводили експеримент з метою вивчення впливу інформаційних технологій на ефективність вивчення дисциплін освітньої програми.

Дослідження проводилось на основі дисципліни «Охорона праці». Вивчається ця дисципліна здобувачами вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» в першому та другому семестрах на першому курсі.

Експериментальна група налічувала 18 студентів, контрольна – 16.

Наприкінці першого семестру нами було проведено констатувальний експеримент, ціллю якого було:

- визначення вихідного рівня знань студентів з дисципліни «Охорона праці»;
- виявлення рівня інтересу до вивчення предмета засобами інформаційних технологій.

Для цього ми провели тестування студентів (тестування проводилось в інформаційно-освітньому середовищі університету Moodle, тести були закритого типу з чотирма варіантами відповіді, налічували 50 питань з усього матеріалу, який студенти вже пройшли) і отримали наступні результати (табл. 1).

За результатами тестування студенти (таких 61% в експериментальній групі і 56% в контрольній) отримали високі бали, що свідчить про їх інтерес до предмету та систематичність роботи у процесі навчання, так і нижчі за середні

бали (11 % в експериментальній і 13% в контрольній групі), що є свідченням про незацікавленість у вивченні предмету (табл. 1).

Таблиця 1

Результати рівня знань студентів на початку експерименту

Група / Рівень знань	«Відмінно» (75-100% правильних відповідей)	«Добре» (65-74% правильних х відповідей)	«Задовільно» (40-64% правильних відповідей)	«Незадовільно» (менше 40% правильних відповідей)
Експериментальна	5 (28%)	6 (33%)	5 (28%)	2 (11%)
Контрольна	5 (31%)	4 (25%)	5 (31%)	2 (13%)

З таблиці видно, що результати контрольної групи мало відрізняються від результатів експериментальної групи. Це демонструє приблизно однаковий рівень знань студентів.

Протягом другого семестру під час навчання студентів дисципліні «Охорона праці та безпека життєдіяльності» в контрольній групі навчання відбувалось за традиційною формою: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, модульні контрольні заходи, самостійна робота. Основними видами навчальних занять були: лекції, лабораторні, семінарські заняття, індивідуальні заняття та консультації.

В експериментальній групі освітній процес відбувався за такою ж схемою, лише з однією відмінністю – як при викладенні нового матеріалу так і під час семінарських занять активно використовувались інформаційно-комунікаційні технології навчання (приклад, яких ми навели вище).

Наприкінці семестру ми знову провели тестування студентів обох груп в інформаційно-освітньому середовищі, але перелік становив 100 питань (додалось ще 50 питань з матеріалу, що вивчався в другому семестрі). Результати представлені в таблиці 2.

Результати тестування показали, що в експериментальній групі якісний показник студентів, що отримали результат «відмінно» і «добре» сумарно

збільшився на 17 %, відповідно зменшився кількісний показник студентів, які отримали оцінку «задовільно» та «незадовільно» (табл. 2).

Таблиця 2

Результати рівня знань студентів в кінці експерименту

Група / Рівень знань	«Відмінно» (75-100% правильних відповідей)	«Добре» (65-74% правильних відповідей)	«Задовільно» (40-64% правильних відповідей)	«Незадовільно» (менше 40% правильних відповідей)
Експериментальна	6 (33%)	8 (45%)	4 (22%)	-
Контрольна	5 (31%)	5 (31%)	5 (31%)	1 (7%)

В контрольній групі 62% склали студенти, які отримали позитивні оцінки, що лише на 6% більше, ніж під час констатувального експерименту. Можна зробити висновок, що успішність групи змінилась несуттєво.

В ході експерименту ми змогли переконатись, що у процесі вивчення дисципліни з використанням інформаційних технологій студенти не лише краще засвоюють матеріал, але й навчилися швидко орієнтуватися в методичному матеріалі, що знаходиться в інформаційному середовищі, розраховувати таблиці, використовувати мережу Інтернет з навчальною метою, створювати мультимедійні презентації, відео, працювати на комп'ютерних тренажерах, тощо.

За результатами експерименту можна зробити висновок, що використання інформаційних технологій підвищує ефективність вивчення дисциплін (у нашому випадку дисципліна «Охорона праці»), а впровадження сучасних інформаційних технологій в освітній процес підвищить його ефективність у цілому. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу максимально зручно побудувати індивідуальну траєкторію навчання в процесі формування професійних компетентностей майбутніх учителів у галузі охорони праці, сприяти активізації їх пізнавальної діяльності в процесу розв'язання навчальних завдань, розвивати творче та технічне мислення, підвищувати комунікативну культуру в процесі організації міжособистісного навчання суб'єктів освітнього процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуржій А. М., Волинський В.П. Інформатизація навчання і створення електронної навчальної літератури: проблеми, шляхи вирішення. // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. - 2006. - №6. - С. 9-15.
2. Пархомець І.Ю. Нові інформаційні технології навчання // Управління школою: Науково-методичний журнал. - 2007. - №29. - С. 20-24.с.
3. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 192 с.,
4. Гончарова О.М. Типізація засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за видами інформаційної діяльності // [Електронний ресурс]. Режим доступу: Мір://шшш.іте.е^-иа.пеї/сопі/7.ррї.
5. Зубов А.В. Информационные технологии в лингвистике: Учебное пособие для студентов лингвистических факультетов высших учебных заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 208 с.
6. Постернак Н. О. Використання інтернет-технологій у роботі викладача вищого навчального закладу // Молодий вчений. - 2017. - № 4. - С. 425-428. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_102.

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Нечитайло Лариса Якимівна

кандидат біологічних наук, асистент
кафедри біологічної та медичної хімії ім. Г. О. Бабенка

Тимофійчук Максим

Студент I курсу
Івано-Франківський національний медичний університет
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: Формування професійної мотивації у майбутніх фахівців є одним з найбільш важливих завдань, як здобувача освіти, так і викладачів. Залежно від мотивів та методів навчання студентів формується образ майбутньої професії.

Ключові слова: професійна мотивація, мотиви, методи навчання, пізнавальна діяльність, професійне становлення, професійний розвиток.

Вступ. Мотивація необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень, запланованих завдань та задоволення своїх потреб. Проблема вивчення та формування мотивації в усьому різноманітті своїх аспектів належить до розряду складних і недостатньо вивчених проблем психологічної науки.

Мета роботи охарактеризувати різновиди навчальних мотивів та визначити ефективні методи для формування професійної мотивації.

Виклад основного матеріалу. Люди, як біологічні та соціальні істоти мають безліч потреб: потреба в їжі; потреба безпеки, захисту; потреба суспільних відносин і любові; потреба поваги, позитивної репутації, і також самоактуалізації, тобто здійснення закладених в нас самотутніх та суспільновидових можливостей. Цей перелік потреб широко вживається в психології, оскільки фрустрація будь-якої з цих потреб приводить до психічної патології [1, 2].

Менш вивчені, але все ж достатньо відомі такі людські потреби, як потреба пізнання і розуміння, потреба краси, симетрії, завершеності і порядку. Мотивація – основна сила в поведінці і діяльності людини, а також в процесі формування майбутнього професіонала [3]. Тому особливо важливим стає питання про мотиви навчально-професійної діяльності студентів. Мотиви є змінною системою, на які можна впливати. Навіть якщо вибір майбутньої професії студентом був зроблений не самостійно і недостатньо свідомо, то, цілеспрямовано формуючи стійку систему мотивів діяльності, можна допомогти майбутньому спеціалісту в професійній адаптації і професійному становленні. Вивчення мотивів вибору майбутньої професії і динаміки мотивів навчання в процесі оволодіння спеціальністю дає можливість коригувати мотиви навчання і впливати на професійне становлення студентів. Ефективність навчального процесу прямо зв'язана з тим, наскільки висока мотивація оволодіння майбутньою професією

На формування професійних намірів впливають соціально-психологічні особливості молодих людей, їх інтереси, можливості, ставлення до праці, минулий досвід, оточення, міжособистісні відносини. Орієнтація на продовження освіти може бути зумовлена самооцінкою, а також бажанням досягнути успіху. В основі бажання досягти успіху може лежати особлива властивість особистості – бажання перевірити себе або утвердити цінність своєї особистості, або бажання добитися соціально значного результату, бажання створити щось потрібне для людей.

Існують такі різновиди навчальної мотивації студентів:

- професійні мотиви (отримати професію)
- пізнавальні мотиви (здобути нові знання і отримати задоволення від процесу пізнання)
- прагматичні мотиви (мати високу заробітну плату)
- соціальні мотиви (принести користь суспільству)

- мотиви соціального і особистого престижу (утвердити себе і зайняти в майбутньому певний стан в суспільстві) [4].

Формування і розвиток образу майбутньої професії стає способом розвитку системи професійної мотивації. З перших днів навчання в медичному університеті формується образ майбутнього спеціаліста, який повинен володіти такими якостями, як старанність, відповідальність, висока моральність, людяність і милосердя. Цьому відповідає і робоча форма – білий халат, який для певної частини студентів був в числі мотивів вступу до університету [5].

Важливим фактором розвитку мотивації до навчання є виявлення міжпредметних зв'язків в процесі навчання. Це дає змогу студентам усвідомити сенс навчання, розуміння його важливості для здобуття професії. Провідними в роботі з навчальним матеріалом є активні методи навчання. Ці методи об'єднують педагогічні дії і прийоми, направлені на створення умов, мотивуючих студентів до самостійного, ініціативного і творчого вивчення матеріалу в процесі пізнавальної діяльності [6]. Досвід використання таких методів в системі професійної освіти показує, що таким чином можливо достатньо ефективно вирішувати цілий ряд задач:

- формувати не тільки пізнавальні, але й професійні мотиви та інтереси
- надавати цілісне уявлення про професійну діяльність
- навчати колективному мисленню і практичній роботі
- формувати соціальні уміння і розвивати навички взаємодії й спілкування

Висновок. Таким чином, слід відмітити, що ефективність формування мотивації майбутнього спеціаліста забезпечується використанням активних методів навчання, які відображають зміст і структуру навчального матеріалу. Застосування таких прийомів і методів дозволяє цілеспрямовано залучати всіх студентів в активну усвідомлену пізнавальну діяльність. Загалом це підвищує якість підготовки майбутнього спеціаліста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долинська Л.В. Новак А.А. Психологічні особливості фрустраційної толерантності особистості. Збірник наукових праць «Єдність навчання і наукових досліджень-головний принцип університету» за підсумками наукових досліджень 2021. 2021.с. 44-49.
2. Шмарова Н. Психологічні особливості фрустрації в людей із міграційними намірами. Психологічні перспективи.2019. Вип. 34, с. 278–288.
3. Баранова І.В., Ільюк І.А., Постовітенко К.П. Мотивація до навчання-запорука ефективності сучасної медичної освіти. Медична освіта. 2019. №2. С. 55-60.
4. Ткачов С.І., Ткачов А.С. «Студентське портфоліо» як засіб підвищення рівня навчальної мотивації студентів. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 31 березня – 2 квітня 2021 р.). 2021. с. 237-241.
5. Староста В.І., Попадич О.О. Мотивація навчання студентів-першокурсників. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology.2019. 7(2). 28-36.
6. Малогулко Ю. Активізація пізнавальної діяльності студентів в умовах дистанційного навчання. Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи: Зб. наукових праць: в 2-х ч. Житомир, 2022. Ч.2. 180-183 с.

УДК 796.525:796.015.576

РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТИ К СОХРАНЕНИЮ РАВНОВЕСИЯ И ВЕСТИБУЛЯРНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ДЗЮДОИСТОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТОВ И ВЕСОВЫХ КАТЕГОРИЙ

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического образования,

Заслуженный деятель науки и техники, шестой ДАН дзюдо,

Спортивная школа Aad van Polanen,

г. Лейден, Нидерланды

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук,

академик УАННП, шестой ДАН дзюдо,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант, Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры,

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами обосновано, что в результате систематических тренировок, которые направлены на совершенствование способности к поддержанию равновесия, повышается устойчивость регуляторных механизмов, связывающих вестибулярный аппарат с вегетативной нервной системой, что, в свою очередь, способствует росту вестибулярной устойчивости и спортивных результатов дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий.

Ключевые слова: вестибулярная устойчивость, равновесие, координационные способности, дзюдо, тренировочный процесс, дзюдоист.

Развитие способности к сохранению равновесия и вестибулярной устойчивости дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий является актуальной задачей спортивной науки.

Координационные способности (ловкость) проявляются у дзюдоистов в

умении рационально согласовывать движения частей тела при решении двигательных задач на татами. Координационные способности, по нашему мнению, в большей мере наследственно обусловлены, чем тренируемы. В дзюдо из всех физических качеств ловкость является одним из важнейших. Поэтому тренеры-преподаватели по дзюдо при спортивном отборе занимающихся и переводе дзюдоистов на последующие этапы подготовки обоснованно отдают приоритет спортсменам, имеющим более высокий уровень координационных способностей. Эти дзюдоисты потенциально способны усваивать больше технических действий, комбинировать их между собой, а также перестраивать движения в зависимости от изменения ситуации. Координационные способности у новичков, занимающихся дзюдо, проявляются в быстрой обучаемости и умении изменять свои действия в зависимости от условий противоборства.

У дзюдоистов координационные способности имеют несколько видов проявления:

- 1) ритм (сочетание акцентированных и неакцентированных фаз движения) при выполнении технических действий;
- 2) равновесие при проведении атакующих и защитных действий;
- 3) ориентирование в пространстве и времени;
- 4) управление кинематическими параметрами движений (временными, пространственными и пространственно-временными), динамическими (силовыми), качественными (энергичность, пластичность) [1].

Развитие координационных способностей дзюдоистов зависит от различных факторов. Важнейший — двигательная память (запоминание и воссоздание движений) охватывает у дзюдоистов диапазон двигательных умений и навыков любой сложности, проявляемых в вариативных условиях деятельности и в различных состояниях утомления. Важный фактор - межмышечная и внутримышечная координация (переход от напряжения к расслаблению, взаимодействие мышц антагонистов и синергистов). Высокий уровень координационных способностей

обеспечивается также пластичностью центральной нервной системы, уровнем физической подготовленности дзюдоистов (развитие скоростных и скоростно-силовых способностей, гибкости), антиципация действий партнера или соперника (предвосхищение его атакующих или защитных действий), установка на решение двигательной задачи в вариативных условиях.

В дзюдо способность к поддержанию равновесия и улучшение вестибулярной устойчивости являются исключительно важными, а их отсутствие делает невозможным достижение высоких спортивных результатов [2, с. 343]. Уровень вестибулярной устойчивости имеет тесную связь с развитием двигательных качеств и общей работоспособностью единоборцев [3, с. 14]. Роль вестибулярной системы в жизнедеятельности человека заключается в формировании зрительно-пространственных представлений и на их основе защитных двигательных реакций, в регуляции вегетативно-энергетических процессов, обеспечивающих моторику организма. Согласованные движения звеньев тела в пространстве и времени при решении конкретной двигательной задачи принято называть координационными способностями человека.

Чувствительные периоды развития координации движений у дзюдоистов наблюдаются в 8–9 и 11–12 лет, у дзюдоисток в возрасте от 8–9 и до 10–11 лет. Средние темпы прироста координации — в 13–14 лет (дзюдоисты) и в 11–12 (дзюдоистки). В учебно-тренировочном процессе можно акцентировать развитие равновесия у всех занимающихся дзюдо с 7 до 14 лет. В отдельных случаях показатели координационных способностей одаренных дзюдоистов детского и подросткового возраста практически не уступают результатам взрослых спортсменов.

Задачи координационной подготовки дзюдоистов следующие:

- 1) совершенствовать способность к освоению новых двигательных действий дзюдо и других видов спорта;
- 2) научиться перестраивать свою деятельность в зависимости от изменяющихся условий дзюдо;

3) осваивать сложные движения и составлять комбинации из ранее изученных приемов.

Средствами развития координационных способностей являются новые, недостаточно освоенные упражнения или известные упражнения, выполняемые в усложненных условиях (дефицит пространства, времени, недостаточная информация о сопернике). К ним относятся все упражнения, содержащие элементы новизны, спортивные и подвижные игры.

Основные методы развития координационных способностей — игровой, соревновательный, повторный (с интервалами отдыха до полного восстановления).

В процессе повышения координационных способностей следует избегать методических ошибок. Поскольку, координационные способности дзюдоистов проявляются в тесной взаимосвязи с другими физическими качествами, то практически все недостатки в организации или в методике развития других качеств могут быть причинами травм и при развитии координационных способностей.

В процессе повышения уровня координационных способностей у дзюдоистов необходимо учитывать следующие рекомендации: 1) перед выполнением упражнений на развитие координации движений необходимо тщательно проводить разминку с применением упражнений, имеющих сходство с тренировочным как по форме, так и по содержанию; 2) скорость выполнения упражнений, их амплитуду и координационную сложность необходимо увеличивать постепенно, как в 1 занятии, так и в системе смежных занятий; 3) при выполнении упражнений с дополнительными отягощениями нужно согласовывать их величину с индивидуальными возможностями занимающихся, выполнять только хорошо освоенные упражнения.

Для развития равновесия рекомендуется применять общеразвивающие упражнения на уменьшенной площади опоры (ходьба по лежащему шпагату, по рейке гимнастической скамейки); изменять исходные положения — стоя на одной ноге, упражнения с различными положениями рук, туловища; круговые

движения рук, ног, туловища; выполнять общеразвивающие упражнения по сигналу, с изменением темпа, ритма, амплитуды движения; стойки на голове с различными движениями ног.

Совершенствование способности управления движениями производится путем оценки дзюдоистами собственных двигательных действий и регуляции параметров движений. У дзюдоистов важно заострять мышечные ощущения, возникающие при выполнении приемов. Для этого им необходимо отрабатывать технику с партнерами своего веса и более легкими (на 2–4 кг), на месте и в движении, в начале основной части учебно-тренировочного урока и в конце (когда наступило легкое утомление). Также рекомендуется развивать способность к расслаблению мышц, применяя элементарные упражнения: напрячь-расслабить мышцы кисти, предплечья, плеча, спины, живота, бедра, голени, стопы (на 5-10 с).

Для совершенствования вестибулярной устойчивости дзюдоистов рекомендуется применять разные кувырки с изменением положения рук и ног. Например, кувырок вперед со скрещенными ногами, кувырок вперед руки в стороны, кувырок вперед с теннисными мячами в руках.

Упражнения, направленные на развитие координационных способностей дзюдоистов, рекомендуется включать в разминку или выполнять в начале основной части учебно-тренировочного урока до наступления утомления. Средства координационной подготовки для дзюдоистов необходимо применять с учетом принципов дидактики — от простых упражнений к сложным, от легких к трудным, от известных к неизвестным.

При решении одних двигательных задач важны механизмы координации преимущественно двигательной функции человека, при решении других - преимущественно вегетативной, при решении третьих – и двигательной, и вегетативной функций. В первом случае в процессе тренировок дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий формируется и совершенствуется координация процессов, протекающих в иннервационных механизмах мышц, посредством которых решается двигательная задача. При

ярко выраженных эмоциональных состояниях при решении и таких двигательных задач у человека могут быть существенные вегетативные изменения. Роль механизмов координации вегетативных функций повышается, если двигательная задача решается при участии большого числа крупных мышц. При этом средства решения двигательных задач, т. е. двигательные действия, различаются продолжительностью выполнения, мощностью работы, а также постоянством или вариативностью условий их выполнения. При решении двигательных задач вегетативные функции организма обеспечивают деятельность соответствующих мышц. Поэтому, говоря о координации деятельности организма, всегда имеется в виду взаимосвязь двигательных и вегетативных функций. Для эффективного решения двигательных задач дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий недостаточно иметь эффективные механизмы координации двигательных функций и необходимый двигательный потенциал. Важно установить связь между мощностью мышечной работы и интенсивностью вегетативных реакций организма.

Мы выделяем и рассматриваем координацию движений как общую характеристику протекания движения во времени и в пространстве (двигательный аспект), а координационные способности – как внутренние детерминанты координации движений, или ее моторный аспект.

К наиболее важным специфическим координационным способностям относятся: способности к точности воспроизведения, дифференцирования, отмеривания и оценки пространственных, временных и силовых параметров движений; к равновесию, ритму, быстрому реагированию, ориентированию в пространстве, быстрой перестройке двигательной деятельности, а также к произвольному расслаблению мышц, вестибулярной устойчивости, связи или соединению.

Способность к сохранению равновесия и вестибулярная устойчивость применительно к особенностям дзюдо реализуются совокупной мобилизацией возможностей зрительной, слуховой, вестибулярной и соматосенсорной систем единоборцев разных возрастов и весовых категорий. Однако многие ученые

отмечают неодинаковое участие сенсорных систем в сохранении равновесия. В частности, в тех случаях, когда поза дзюдоиста и его реакции включены в состав движения со сложной координацией и каждая из этих реакций носит упреждающий, а не рефлекторный характер и является составной частью программы двигательного действия. В целом система сохранения равновесия представляется нам как совокупность подсистем, обладающих относительной автономией. Например, при удержании определенной позы доминирующую роль играет двигательный анализатор, а при вращении тела - вестибулярный. Учитывая, что психофизиологические механизмы, обеспечивающие процесс сохранения равновесия тесно взаимосвязаны с биологическими закономерностями онтогенеза, в спортивной практике важно учитывать возрастные особенности дзюдоистов.

Отметим особо, что наиболее сложным в этом отношении является пубертатный период развития, когда процессы полового созревания сопровождаются неодновременным формированием отдельных систем и органов подростка [4, с. 324]. В этот период происходит активное совершенствование центральной нервной системы (ЦНС), формируются индивидуальные особенности высшей нервной деятельности, завершается развитие сенсорных систем. К 13-14 годам улучшается способность центральной нервной системы к образованию прочных условно-рефлекторных связей, активизируется двигательная функция подростка-дзюдоиста, однако, из-за бурного развития костной, мышечной, сердечно-сосудистой систем, достигнутый в предшествующий детский период высокий уровень сочетания двигательных и вегетативных реакций претерпевает изменения. Однако, несмотря на то, что в этот период особенно важно оптимизировать содержание, объем и интенсивность двигательных нагрузок различной направленности, в специальной литературе вопросы нормирования вестибулярных нагрузок на организм дзюдоистов на исследовательском уровне почти не рассматриваются.

Целью нашего исследования было обоснование параметров нагрузок, направленных на развитие способности к сохранению равновесия и

вестибулярной устойчивости, у дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий.

На начальном этапе исследования определялся исходный уровень развития способности к сохранению равновесия и вестибулярной устойчивости.

Для этого использовались следующие двигательные тесты:

1) тест «Повороты на ограниченной опоре», отражающий особенности проявления этого качества в задании, требующем одновременного решения целевой двигательной задачи и контроля устойчивости (сохранения равновесия) - для определения уровня развития способности к сохранению динамического равновесия дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий;

2) тест «Проба Ромберга», результаты которого позволяют оценить продолжительность сохранения равновесия в одноопорном положении с выключенным зрительным анализатором- для оценки статического равновесия дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий;

3) тест «Ходьба по линии (3 м) после вращения вокруг вертикальной оси на диске «Здоровье», отражающий особенности проявление динамического равновесия в условиях предшествующих раздражений вестибулярного анализатора - для оценки вестибулярной устойчивости (способности к сохранению равновесия в условиях вестибулярных раздражений).

Испытуемые дзюдоисты разных возрастов и весовых категорий в стабиллографическом тесте выполняли нагрузку, являющейся сбивающей (создающей помехи) для поддержания равновесия. С этой целью выполнялись следующие упражнения:

1) «сгибание-разгибание рук, в упоре лежа» (направленность воздействия - физическое утомление мышц плечевого пояса); количество повторений - 5, 10, 20;

2) «повороты вокруг вертикальной оси на 360°» (направленность воздействия - вестибулярный анализатор); скорость 1 поворот за 2 с, количество повторений - 5, 10, 20;

3) «выпрыгивание вверх из положения полного приседа» (направленность

воздействия - физическое утомление мышц ног»; количество повторений - 5, 10, 20. Между каждым подходом испытуемый дзюдоист становился на платформу для регистрации показателей, которая длилась 2 мин. Отдых между упражнениями составлял 10 мин.

В ходе исследования нами была разработана экспериментальная методика направленного развития статического, динамического равновесия и вестибулярной устойчивости у дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий и апробирована в естественных условиях тренировочного процесса. Общая продолжительность тренировочных занятий дзюдоистов в экспериментальной группе составляла 90 минут. Тренировки проводились 4 раза в неделю. Построение различных вариантов нагрузок базировалось на обобщении основополагающих рекомендаций по проведению тренировочных занятий с дзюдоистами разных возрастов и весовых категорий. В зависимости от поставленных задач специализированные нагрузки применялись как в подготовительной, так и в основной части тренировочных занятий. Если выбранное направление предполагало совершенствование анализаторов, участвующих в процессе сохранения равновесия тела, то средства для развития равновесия применялись в начале основной части тренировочного занятия. Если направление развитие способности к поддержанию равновесия предполагало совершенствование равновесия в условиях физического утомления организма, то средства для развития равновесия применялись в конце основной части учебно-тренировочного занятия. В занятиях, когда выбранное направление предполагало совершенствование равновесия с применением специально-подготовительных и соревновательных упражнений, то время на направленное развитие способности к сохранению равновесия и вестибулярной устойчивости отводилось в середине основной части тренировочного занятия.

На заключительном этапе исследования было проведено повторное исследование способности к сохранению равновесия и вестибулярной устойчивости в экспериментальной группе.

Динамика основных показателей статического, динамического равновесия и вестибулярной устойчивости у испытуемых за период проведения эксперимента показывает, что под влиянием направленных нагрузок во всех тестовых упражнениях произошли достоверные улучшения результатов по всем трем показателям тестирования. Нами была зафиксирована положительная динамика показателей, характеризующих способность к поддержанию равновесия в условиях сбивающих воздействий. Результаты исследования позволяют нам констатировать, что предложенный выбор упражнений, их сочетание, последовательность выполнения и величина нагрузки содействовали направленному развитию способности к поддержанию равновесия и вестибулярной устойчивости в условиях помех, создаваемых сбивающими воздействиями. Это доказывает то, что в результате систематических тренировок, направленных на совершенствование способности к поддержанию равновесия, повышается устойчивость регуляторных механизмов, связывающих вестибулярный аппарат с вегетативной нервной системой, что, в свою очередь, способствует росту вестибулярной устойчивости и спортивных результатов дзюдоистов разных возрастов и весовых категорий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Координационная подготовка дзюдоистов [Электронный ресурс]. Url: <https://bookitut.ru/Teoriya-i-metodika-detsko-yunosheskogo-dzyudo.168.html> (дата обращения: 03.02.2023).
2. Perebeynos V. B., Pakulin S. L. (2021) Sovershenstvovanie fizicheskoy podgotovki i povyshenie effektivnosti trenirovochnogo protsessa yunikh dzyudoistov [Improving physical training and improving the effectiveness of the training process of young judoists]. Proceedings of the *Actual trends of modern scientific research. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference (Munich, Germany, April 11-13, 2021)*. Munich: MDPC Publishing, pp. 342–349.
3. Пакулин С. Л. Улучшение вестибулярной устойчивости единоборцев / С.Л. Пакулин // Матеріали ХІ міжнародної науково-практичної конференції

«Гуманітарна думка» (20 жовтня 2017 р., м. Краматорськ, Україна). – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 11–15.

4. Pakulin S. L., Perebeynos V. B. (2021) Uluchshenie koordinacionny`x sposobnostej dzyudoistov mladshego shkol`nogo vozrasta [Improvement of coordination abilities of judoists of primary school age]. Proceedings of the *Results of modern scientific research and development. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference (Spain, Madrid, May 2-4, 2021)*, Madrid: Barca Academy Publishing, pp. 322–329.

РОЛЬ БАТЬКА У ВИХОВАННІ ХЛОПЧИКА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Приходько Ганна Валентинівна

студентка магістратури
Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка
Чернігів, Україна

Анотація: У статті розкрито роль сім'ї у вихованні дітей дошкільного віку. Розглянуто 10 порад для батьків Януша Корчака. Особлива увага приділена ролі батька у вихованні хлопчика та сформульовані якості гарного батька.

Ключові слова: сім'я, хлопчик, роль батька, виховання.

Сім'я – осередок виховання дитини, перша суспільна сходинка в житті людини. Під керівництвом батьків дитина набуває свого першого життєвого досвіду, елементарних знань про навколишню дійсність, умінь та навичок життя в суспільстві. Враження дитинства залишають слід на все життя. Дитячі переживання впливають на всю подальшу діяльність людини.

Батьки несуть відповідальність не тільки за те, щоб дитина була нагодована, одягнена, мала дах над головою, але і за ту психологічну атмосферу, в якій вона розвивається. Дитина хоче бути плодом любові мами і тата, адже щасливі діти бувають тільки у щасливих батьків.

Українська педагогічна наука як минулого (К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.), так і сучасна (Т. Алексеєнко, Ю. В. Костів, В. Кравець, Т. Кравченко, О. Максимович, В. Постовий, Л. Повалій, У. Трубініна, М. Фіцула та ін.) вказує на важливість та доцільність наукового розгляду проблеми батьківського виховання.

Як зауважував український педагог Василь Сухомлинський,

дитинство - це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Від того, яким воно було, хто супроводжував дитину в дитячі роки, що увібрали її розум і серце з навколишнього світу, залежать якості її як особистості.

Очевидно, тому в народі кажуть, що людина двічі живе на світі: перший раз – у дитинстві, другий — у спогадах про нього. Підтвердженням цього є слова письменника і педагога Льва Толстого, який відзначав, що за все доросле життя не набув і сотої долі того, що в дитинстві. Цієї думки дотримувався педагог Костянтин Ушинський, який стверджував, що характер людини формується в перші роки її життя і те, що «лягає» на характер у ці роки, стає її другою вдачею. Все, що вона засвоює згодом, не має такої глибини, як те, що засвоєне у дитячі роки. [3, с. 16-17.]

Як батьки відносяться до своєї дитини визначає її подальшу долю. Ще Януш Корчак пропонував батькам дітей десять порад для того щоб допомогти дитині стати не тобою а собою. Пригадаємо їх:

- Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї зробив. Ти дав їй життя, як вона може віддячити тобі? Вона дасть життя іншому, той – третьому, і це незворотний закон подяки.

- Не зганяй на дитині свої образи, щоб у старості не їсти гіркий хліб. Бо що посієш, те й пожнеш.

- Не стався до проблем дитини з висока. Життя дане кожному під силу, і будь упевнений – її життя таке ж складне, як і твоє, а може й складніше.

- Не принижуй!

- Не забувай, що найважливіші зустрічі людини – зустрічі з дітьми. Звертай більше уваги на них – ми ніколи не можемо знати, кого ми зустрічаємо в дитині.

- Не муч себе, якщо не можеш зробити щось для своєї дитини, просто пам'ятай: для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все можливе.

- Дитина – це не тиран, який заволодіває всім твоїм життям, не тільки плід з плоті і крові. Це – та дорогоцінна чаша, яку Життя дало тобі на

зберігання і розвиток в ньому творчого вогню. Це – розкріпачена любов матері і батька, у яких буде рости не «наша», «своя» дитина, але і душа, яка дана на зберігання.

- Умій любити чужу дитину. Ніколи не роби чужій те, що не хотів би, щоб робили твоїй.

- Любити свою дитину будь-якою – неталановитою, невдахою, дорослою. Спілкуючись з нею – радій, бо дитина – це свято, яке поки що поруч [1].

В той же час А.С. Макаренко з метою правильного батьківського виховання закликає батьків дотримуватися почуття міри у всьому, а, перш за все, у проявах любові до дітей. Надмірна любов може завдати великої шкоди не лише дітям, а й батькам. Він вважає хибною думку, що «діти – квіти життя», тому стосовно цього пише: «Квіти життя – це добре та ними треба не лише милуватися, як «розкішним» букетом. Ні, наші діти зовсім не такі квіти. Наші діти квітнуть на живому стовбурі нашого життя, це не букет, це чудовий яблуневий сад... Важко, звичайно не милуватися таким садом, важко не пишатися ним, а ще важче не працювати в такому саду. Будь ласка, займіться цим ділом: обкопуйте, поливайте, знімайте гусінь, обрізуйте сухі гілочки» [2, с. 11].

Дитина з перших годин життя потребує догляду, їжі, тепла, любові. Зазвичай, все це здатна забезпечити маюча мама. Тато лише милується та насолоджується немовлям, допомагаючи мамі з доглядом за ним, коли їй потрібно зайнятись іншими справами чи просто відпочити.

Доведено, що з раннього дитинства роль батька у вихованні дитини та знайомстві дитини зі світом важко переоцінити. Адже, беручи участь у таких процесах як купання, вкладання, переодягання дитини, ми формуємо відчуття захищеності, опори та довіри у дитини до світу.

Батько маж найважливіше значення для розвитку дитини з самого моменту народження! Хоча відчуття батьківства до чоловіків приходить набагато пізніше, ніж відчуття материнства до жінок. Батьки починають в

повноті відчувати своє батьківство часто тоді, коли діти вже підросли.

Значну роль В. О. Сухомлинський відводив батькові. Його роль визначалася єдиним словом – відповідальність. Справжній батько – особистість сильна, яскраво виражена, людина мужня і мудра. Мужність чоловіка, батька, на думку В.О. Сухомлинського, полягає в умінні захищати і оберігати жінку і дітей... Могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитися на світ очима батька, вчаться у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку. «Батько прийшов з роботи – і перше, про що він запитує – як здоров'я його бабусі, матері і жінки» [6, с. 438].

Батько – це один з перших об'єктів, який грає роль в ранній ідентифікації дитини. Тому ми хочемо розглянути роль батька саме у вихованні хлопчика.

Тато для хлопчика не просто рідна людина, а зразок чоловіка, символ мужності. Завдяки тій символічній функції, яку він виконує, батько допомагає сину скласти уявлення про себе самого і про оточуючих.

Мама під час виховання малюка в більшій мірі керується емоціями, варто їй тільки побачити сльози свого чада або почути плач, як вона буде бігти до малюка стрімголов. Але тато – це трохи інший формат виховання і спілкування з дитиною. Батько – це зразок дисципліни і стриманості, якому властивий раціоналізм більше, ніж емоційність. Батько більш стриманий не тільки в своїй поведінці, але і в прояві емоцій.

Під час спілкування з батьком у сина формується характер, зразок поведінки, а також дитина може перейняти деякі звички свого батька. Він виховує в синові важливі якості, а спілкування з дитиною має багато позитивних факторів. У тата хлопчик вчиться бути чоловіком, беручи з нього приклад. Син переймає якості батька і намагається наслідувати його поведінку, але в той же час негативні якості також привертають увагу малюка, так як він поки не здатний розрізняти, що добре, а що погано, тому модель поведінки в сім'ї є для нього тим, до чого варто рівнятися і що наслідувати. Тому дуже важливо, щоб хлопчик не була свідком постійної лайки і насильства в сім'ї, так як він може прийняти цю поведінку за правильну і надалі вести себе так з

оточуючими або зі своєю сім'єю в майбутньому.

Дуже важливо, щоб хлопчик відчував підтримку батька і його схвалення. Слова похвали і схвалення з боку батька сприяють формуванню у сина позитивних життєвих принципів і викликають бажання зробити все ще краще, вони формують в дитині такі якості, як самоповага і самовпевненість, тому дуже важливо завжди показувати сину, що ви в ньому не сумніваєтеся і вірите в його успіх. В іншому випадку, хлопчик стане невпевненим у власних силах і замкнутим. Тому тато повинен показувати, що пишається сином і, що завжди готовий підтримати його, а також давати зайвий раз привід малюкові пишатися собою. Не можна сміятися над хлопчиком або критикувати, це може спровокувати його перестати будь що робити та ділитися з татом своїми результатами.

Дуже важливо, щоб тато деколи радився з сином, питав його думку, пропонував спланувати чим вони разом можуть зайнятися. Так хлопчик відчує, що батько довіряє йому рішення важливих питань і що його думка важлива для батька. Не потрібно змушувати хлопчика або «тиснути» на нього всіма можливими засобами, це, радше, викликає протест і спробу зробити все навпаки, ніж довіру.

Саме батько виховує у сина правильне ставлення до жінки, навіть коли хлопчик ще маленький він спостерігає які стосунки у батьків і потім переносить цю модель поведінки в свою майбутню сім'ю. Само собою, слова тут не мають ніякого значення, адже найголовніше – це особистий приклад. Батько виступає зразком чоловічої поведінки, яка буде копіюватися сином в ситуаціях спілкування з протилежною статтю, дуже важливо, щоб спостерігаючи за взаємовідносинами в сім'ї, у хлопчика сформувалося правильне уявлення про такі поняття, як любов, дружба і товариство. Дуже важливо, щоб дитина бачила взаємоповагу і взаєморозуміння між своїми батьками, а не сварки або, що ще гірше насильство.

Батько дуже сильно впливає на розвиток таких якостей в хлопчика як стриманість, неквапливість, емоційна врівноваженість, безтурботність, спокій,

оптимізм.

Що стосується покарання, то тут не варто перегинати палицю, вимогливість тата, звичайно, відіграє важливу роль, але син не повинна бачити жорсткість. До того ж, варто розрізнити вимогливість і жорстокість, адже перша здатна надати корисну дію на виховання хлопчика, так як привчає його до дисципліни і готує до взаємодії з чоловічою спільнотою, в той час, як друга приносить тільки шкоду і ніяк не допомагає у вихованні сина. До жорстоких заходів виховання відносяться покарання, які припускають приниження особистості хлопчика, тому будьте уважні, коли караєте свого малюка, покажіть, що ви незадоволені вчинком, а його поважаєте незважаючи на покарання і що робите ви це зовсім не зі зла. [4]

Враховуючи сказане вище виокремимо якості гарного батька:

- батько повинен бути доступним для дитини;
- він повинен мати бажання і терпіння розмовляти із дитиною, пояснювати незнайомі явища, предмети, закони взаємодії у суспільстві тощо;
- уміти хвалити дитину не тільки за досягнені результати, а і за дії які які є сходинками до досягнень;
- приділяти час спільній діяльності із дитиною;
- вміти швидко, гаряче і діяльно відгукуватися на емоційні потреби дитини;
- бути для дитини (особливо для хлопчика) найкращим порадиником і прикладом для наслідування.

А крім того:

- відповідати за матеріальне забезпечення потреб дитини;
- відповідати за освіту дитини.

Любов батька до сина дає йому відчуття особливого емоційно-психологічного благополуччя, яке не може повною мірою забезпечити самотня жінка-мати. Любов батька вчить і сина тому, як може проявляти себе любов чоловіка до дітей, до дружини і до оточуючих.

Любов тата забезпечує приклад батьківської поведінки хлопчика в

майбутньому, формування життєвої позиції і статевої позиції в суспільстві. Хлопчику, який виріс без батька буде важче стверджуватися у майбутньому.

Знаючи особливості батьківської любові і ролі батька в сімейних відносинах, хочеться зробити висновок. Навіть якщо трапилося розлучення, зв'язок з рідним батьком не повинен припинятися. [5]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Десять заповідей для батьків від Януша Корчака. URL: <https://gkmk.org.ua/zahist-prav-ditini/desyat-zapovidej-dlya-batkiv-vid-yanusha-korchaka> (дата звернення: 08.02.2023).
2. Макаренко А. С. Книга для батьків. Пер. з рос. Київ: Рад. школа, 1980. 327 с.
3. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.
4. Роль батька у вихованні дитини URL: <https://footbik.ua/article/rol-otca-v-vospitanii-rebenka/> (дата звернення: 08.02.2023).
5. Роль батька у вихованні дітей. URL: <https://dity.te.ua/rol-batka-u-vyhovanni> (дата звернення: 08.02.2023).
6. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1976. Т.5. С.436-440.

**РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОСТІ МОВИ НА ЗАСАДАХ
КОМПЕТЕНТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ
(ФОНЕТИКО-ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ)**

Святченко Вікторія Володимирівна,
к.філол.н., викладач укр. мови та літ-ри
м. Слов'янськ, Україна

Анотація: у статті реалізовано системний підхід у навчанні мови, який забезпечує моделювання процесу узагальнення та систематизації знань з фонетики в органічному взаємозв'язку з орфоєпією, графікою, морфологією синтаксисом і пунктуацією на засадах компетентісно-орієнтованого підходу.

Ключові слова: компетентісно-орієнтований підхід, системність мови, орфоєпія, орфографія, графіка, морфологія, синтаксис, пунктуація.

Сьогодні в умовах гуманізації навчання особистісно-орієнтований підхід до навчання та виховання трансформується у компетентісний підхід, але у центрі уваги залишається особистість студента. Оновленому суспільству потрібні спеціалісти, які можуть самостійно мислити, здатні до самореалізації на основі об'єктивної самооцінки.

Головна задача вищого навчального закладу – розкриття потенційних можливостей і здібностей студентів та їх підготовка до професійного життя.

Головною метою викладача є формування ключових професійних компетенцій студентів за допомогою виконання ними певних дій, бо набуття важливих компетентностей дає можливість орієнтуватися у сучасному суспільстві, сприяє формуванню в особистості здатності швидко реагувати на зміни в суспільстві. Компетентісно-орієнтований підхід до навчання реалізується в сучасній освіті поряд з традиційними та інноваційними підходами [14].

Тож, проблема вдосконалення системи освіти шляхом впровадження

компетентнісно-орієнтованого підходу активно обговорюється у педагогіці. Розв'язання окресленої проблеми представлено у працях З. П. Бакум [1], А. Й. Багмут [3], В. О. Онищук [5], Л. Мацько [7] та інших педагогів.

Нині саме мовна освіта перебуває у пошуках нових шляхів ефективного навчання студентів. У зв'язку з цим потребують кардинальних змін наукові розробки з методики навчання української мови.

Методика навчання фонетики української мови досі лишається тією ланкою, де є ще багато суперечливих поглядів на загальні і часткові фонетичні явища.

На нашу думку, необхідно зосередити увагу на практичному застосуванні компетентнісно-орієнтованого підходу до вивчення української мови як системи на фонетико-фонологічному рівні.

Зазначаємо, що системний погляд на мову формує уявлення про неї як про множину взаємопов'язаних мовних елементів, що утворюють певну єдність і цілісність. У концентрованій формі мовну систему характеризує сукупність мовних одиниць, які за рахунок структурних відношень між елементами утворюють рівневу будову мови. У мовній системі кожен компонент існує не ізольовано, а лише в протиставленні іншим компонентам цієї системи. Саме його місце в мовній системі визначає його значущість, релевантність до реалізації функцій мови, загальну роль у системі. Поняття системи мови базується на взаємозалежності її елементів. Системні відношення входять в елементи системи, утворюючи якісну їхню характеристику. Нерідко саме відмінність системних відношень є єдиною основою розрізнення й самих елементів [2; 13].

Тож для реалізації компетентнісно-орієнтованого підходу до вивчення української мови як системи на фонетико-фонологічному рівні ми виділяємо основне місце вправам усного характеру. Виокремлюємо такі види вправ: фонетичний розбір, робота з орфоепічним словником, виразне читання текстів, вивчення напам'ять спеціально дібраних текстів задля вдосконалення орфоепічних навичок, різні види списування (з фонетичним і орфоепічним

завданням) [14].

Виділяємо вправи на зіставлення та протиставлення діалектних і нормованих фонетичних особливостей (мета таких вправ полягає в зіставленні звичної для студентів діалектної вимови і нормованого мовлення); вправи, що передбачають знання студентів деяких найважливіших норм вимови та наголос (створюються умови для усвідомленого засвоєння норм орфоєпії, виховується потреба в мовленнєвому удосконаленні); вправи для формування вмінь відтворювати слова правильно, з урахуванням орфоєпічних позначок (попереджають мовця про те, як необхідно вимовити те чи те слово; їхня мета - навчити правильно учнів читати написане); вправи з попередньою орфоєпічною підготовкою, здійснюваною самим студентом (передбачають постановку наголосу й аналіз вимови (перед читанням) у словах, які викликають труднощі); вправи на зіставлення звуків і букв (дають можливість навчити студентів коледжу розмежовувати звуки і букви, вимовляти правильно звуки та назви відповідних букв); вправи, які показують смислорозрізняльну функцію українського наголосу (виконуючи їх, учні з'ясовують, що від місця наголосу залежить не лише правильність-неправильність вимови, але і в окремих випадках лексичне значення слова); вправи для формування вмінь фіксувати і виправляти вимовні помилки в чужому мовленні (аналізувати мовлення носіїв з погляду фонетичних особливостей); вправи для вдосконалення правильної дикції [там само].

Тож, без опори на фонетику навчання правопису не може бути повноцінним, оскільки письмо вважається «вторинним, додатковим щодо усної мови і виникло як спосіб фіксації», «це лише муміфікований образ усного мовлення» [6, с. 47]. Якщо студенти не розвиватимуть своє мовленнєве чуття, не навчатимуться правильно вимовляти слова, розподіляти їх на звуки, зіставляти звуки і букви, то для них процес засвоєння правописних правил буде значно складнішим. Необхідно враховувати, що «фонетика завжди певною мірою визначає безпосередньо чи опосередковано будь-яке написання» [14].

Фонетика органічно пов'язана з наступними розділами курсу мови,

вивчення яких повинне здійснюватися в тісному поєднанні. Цілком закономірно засвоювати фонетику разом із граматиною. Адже без фонетичного пояснення залишається незрозумілою низка морфологічних явищ (творення слів за допомогою чергування звуків і наголосу), а іноді й синтаксичних (розрізнювання розповідних, питальних, окличних речень за допомогою інтонації, вживання розділових знаків та ін.).

Добір відповідного фонетичного і граматичного матеріалу, що становить лінгвістичну основу конкретного орфографічного правила, має вирішальне значення у формуванні й удосконаленні орфографічних навичок. Наприклад, під час вивчення відмінювання іменників, викладачеві необхідно звертати увагу на вимову груп приголосних у давальному та місцевому відмінках, постійно зіставляти вимову і написання.

Під час вивчення синтаксису необхідно формувати в учнів уміння спостерігати над інтонацією конструкцій; удосконалювати навички розмежування на слух інтонацій, яким властиве вираження смислових і граматичних зв'язків між частинами складного речення; розвивати вміння правильно відтворювати ці інтонації у власному читанні написаного або надрукованого тексту, зіставляти інтонацію з пунктуацією.

Тож, формуванню провідних компетенцій студентів на етапі поглиблення, узагальнення та систематизації знань з фонетики необхідно зосередити увагу на практичному застосуванні компетентнісно-орієнтованого підходу до вивчення української мови як системи на фонетико-фонологічному рівні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакум З. П. Елементи фоностилістики на уроках словесності. *Мова і література в школі*. 2006. № 2. С. 2–4.
2. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред О. Б. Ткаченко.

Донецьк, 1998. 222 с.

3. Багмут А. Й. Фонетика й фонологія в центрі уваги. *Мовознавство*. 1997. № 4–5. С. 64–67.
4. Пассов Е. И. Коммуникативные упражнения. *Иностранные языки в школе*. 1984. № 3. С. 21–26.
5. Онищук В. О. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і умінь. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 3. С. 48–53.
6. Львов В. В. Обучение нормам произношения и ударения в средней школе: 5–9 кл. Москва: Просвещение, 1989. 142 с.
7. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики. *Дивослово*. 1999. № 8. С. 39–41.
8. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти: науково-методичний аспект. Харків: Основа, 2003. 96 с.
9. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі. *Мовознавство і школа*. Київ: Наукова думка, 1981. С. 22–23.
10. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту та методів навчання української мови. Київ: Радянська школа, 1982. 216 с.
11. Хорошковська О. Особливості читання українською мовою. *Рідні джерела*. 2001. № 1. С. 14–16.
12. Пентилюк М. І. Теоретичні основи навчання стилістики в середній школі: дис. у формі наук. доповіді ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Пентилюк Марія Іванівна. К., 1996. 56 с.
13. Святченко В. В. Системний характер мови як предмет лінгвоісторіографічного дослідження. *Перспективні напрямки сучасної науки та освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів і студентів ДДПУ, учителів та учнів загальноосвітніх закладів (Слов'янськ, 19–20 трав. 2016). Слов'янськ. С. 285–288.
14. Бакум З. П. Формування дослідницьких умінь і навичок гімназистів на завершальному етапі вивчення фонетики. *Рідна школа*. 2005. № 8. С. 55–56.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 740

САМОСТАВЛЕННЯ ЯК ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дука Тетяна Миколаївна,

к.п.н., доцент

Мельник Надія Анатоліївна

студентка

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

Анотація: У статті здійснено спробу узагальнення та аналізу наукового доробку вітчизняних та закордонних науковців з проблеми феномену самоствавлення. Розкрито основні теоретичні положення проблеми самоствавлення особистості. З'ясовано, що поняття «самоствавлення» викликає постійні дискусії щодо його тлумачення. Узагальнено, що у психологічній літературі поряд з поняттям самоствавлення широко використовуються такі терміни, як: «глобальна самооцінка», «самоповага», «самоприйняття», «відчуття власної гідності», «емоційно-ціннісне ставлення до себе», «любов до себе», «самовпевненість», «самоприниження» та ін.

Ключові слова: особистість, самоствавлення, самосвідомість, самооцінка, самоповага, самовпевненість.

Самоствавлення як об'єкт дослідження давно викликає інтерес зарубіжних і вітчизняних психологів, про що свідчить факт безперервного зростання кількості й загального обсягу публікацій, безпосередньо пов'язаних з цією проблемою. Феномен самоствавлення досліджували такі вчені, як Р. Бернс,

У. Джеймс, С. Куперсміт, К.Р. Роджерс та ін. Їхні праці зробили вагомий внесок у розробку основних теоретичних положень проблеми самоствавлення особистості. Проте дискусії щодо тлумачення самоствавлення, його природу, генезу та структуру не припиняються і досі.

Нині у психологічній літературі поряд з поняттям самоствавлення широко використовуються такі терміни, як «глобальна самооцінка», «самоповага», «самоприйняття», «відчуття власної гідності», «емоційно-ціннісне ставлення до себе», «любов до себе», «самовпевненість», «самоприниження», «самозвинувачення» тощо, які одними авторами розглядаються як синоніми, а іншими вживаються в різних значеннях. Іноді за цими термінами криються відмінності в теоретичних орієнтаціях, часом – різні уявлення про феноменологічний зміст самоствавлення, але найчастіше – просто різниця у слововикористанні, що зумовлюється тими чи іншими перевагами.

Це приводить до того, що одні автори вважають симпатію основою самоствавлення; інші впевнені в тому, що самоствавлення, в першу чергу, це - переживання власної цінності, що проявляється через почуття самоповаги. Дехто з дослідників намагається об'єднати ці уявлення шляхом визначення в самоствавленні стандартного набору аспектів або структурних елементів. Однак ці набори також виявляються різними і мало в чому збігаються.

Завдання, що стосуються вивчення особливостей розвитку самоствавлення дітей різного віку, тісно переплітаються із завданнями, які розв'язувалися в дослідженнях, присвячених феномену самосвідомості (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Г. С. Костюк, П. Р. Чамата та ін.).

Крім того, питання розвитку процесів самосвідомості, самооцінки, самоствавлення у дітей дошкільного віку, їх роль у формуванні особистості дошкільника досліджувалися і такими науковцями: О. М. Байер, Л. І. Божович, О. Л. Кононко, В. К. Котирло, С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, М.І. Лісіна, Т. О. Піроженко, С. П. Тищенко, Л. І. Уманець та ін.

Вочевидь, проблема самоствавлення як невід'ємної частини самосвідомості особистості досліджується багатьма науковцями, що свідчить

про актуальність вивчення цього особливого явища.

Аналіз структури самоствавлення у складі самосвідомості особистості обов'язково передбачає визначення самого поняття «самосвідомість».

У сучасному тлумачному психологічному словнику зазначається: «Самосвідомість – як вищий рівень розвитку свідомості є основою формування розумової активності та самостійності особистості в її судженнях і діях. Коротко самосвідомість можна визначити як образ себе і ставлення до себе. Цей образ і ставлення нерозривно пов'язані з прагненням до змінювання себе, самовдосконалення. Одна з вищих форм роботи самосвідомості, спроба знайти сенс власної діяльності, що нерідко трансформується в пошук сенсу життя» [1, с. 480].

Розглянемо й інші визначення цього поняття: «Самосвідомість – система психічних механізмів, які забезпечують усвідомлення людиною самої себе як особистості, своєї діяльності, як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, здібностей, власних дій та вчинків, їх мотивів і цілей, моральних та фізичних властивостей тощо» [2, с. 137].

Орієнтуючись на вище приведені визначення, розглядаємо самосвідомість як форму свідомості, спрямовану на пізнання та переживання себе як особистості. Завдяки самосвідомості людина виділяє себе з об'єктивного світу, пізнає свою сутність – зокрема, характер, потреби, звички, пізнавальну, емоційно-ціннісну та вольову сфери тощо.

Існує достатня кількість досліджень зарубіжних і вітчизняних авторів, у яких самоствавлення описується як емоційний компонент самосвідомості.

Вивченням питань самоствавлення як емоційної складової самосвідомості займався П.Р. Чамата. У своїй теорії вчений визначав самосвідомість як усвідомлення людиною себе самої та своїх ставлень до зовнішнього світу, ставлення до інших людей [3, с. 68]. Він стверджував, що самосвідомість має пізнавальні, емоційні і вольові форми свого прояву. До пізнавальних форм прояву автор відносить самовідчуття, самоспостереження, самоаналіз, самооцінку, самокритику та ін. Емоційними формами прояву самосвідомості

виступають: самолюбство, егоїзм, самопохвала, самовпевненість, гординя, самоприниження, скромність, пихатість, почуття відповідальності, обов'язку і власної гідності тощо. Як вольові форми прояву самосвідомості вчений розглядає стриманість, самовладання, самоконтроль, самодіяльність і самодисципліну [4, с. 370].

Так, М. Й. Боришевський розглядає самосвідомість особистості як складне утворення, структура якого складається з низки взаємозалежних одиниць: самооцінки, домагань, соціально-психологічних очікувань і образу «Я». Він визначає останню складову як інтегральну форму самосвідомості людини, становлення якої є ознакою її нового рівня [5, с. 109].

На сьогоднішній момент існує багато аргументів – як у теоретичних, так і в емпіричних дослідженнях, – на ґрунті яких стверджується міцний взаємозв'язок між ставленням до себе і ставленням до іншого. Тому аналіз феномена самоставлення як психологічного утворення з необхідністю передбачає його розгляд у контексті загального ставлення особистості до світу. В сучасній психологічній науці вважається, що поняття «ставлення» є найбільш змістовним для визначення сутності конкретної особистості. Адже від рівня сформованості ставлення до навколишнього світу залежить рівень зрілості особистості.

Ставлення має складний психологічний зміст, що включає в себе три аспекти: емоційний, когнітивний та поведінковий. Емоційний компонент у структурі ставлення є провідним, бо власне ставлення особистості виникає у процесі накладання її емоцій на предмет, що усвідомлюється і пізнається нею. Без емоційного компонента не може бути об'єктивних оцінних ставлень суб'єкта. Тому й кажуть, що у свідомості відбувається когнітивне відображення дійсності і смислове відзеркалення цієї дійсності, а в кожному акті психічної діяльності ми маємо елементи того й іншого [6, с. 6].

Як бачимо, ставлення – це продукт індивідуального розвитку особистості, який характеризує ступінь її інтересу, силу емоцій, бажань і виражається в її поведінці.

Крім того, самоствавлення – це ставлення людини до самої себе. Воно не може одночасно і раптово виникнути зі ставлення до зовнішніх щодо людини об'єктів. Ставлення людини до самої себе – це осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто особистісних властивостей. Ставлення до самого себе виникає на ґрунті переживань, які входять у раціональні моменти самосвідомості. Водночас переживання є необхідними умовами для існування самоствавлення, бо саме через них усвідомлюється особистістю ціннісна сутність різних ставлень до себе. Переживання виступає для самоствавлення своєрідним критерієм позитивної або негативної форми її сигнальності.

Розглядаючи такі аспекти феномена самоствавлення, як онтогенез самоствавлення, основні механізми формування стійкого позитивного самоствавлення, значні фактори порушення нормального розвитку особистості та сензитивний період становлення самоствавлення, науковці використовують різні терміни для його опису. Крім визначення «емоційно-ціннісне ставлення до себе» вчені – психологи оперують такими поняттями: «загальна», або «глобальна» самооцінка, «настановлення на саму себе», «самоповага».

Найбільш відомим у психологічній науці є термін «глобальна самооцінка», який вперше з'явився у працях У. Джеймса наприкінці ХІХ століття. У. Джеймс розглядав глобальну самооцінку як переживання людиною певних емоцій щодо самої себе, які не залежать від навколишнього середовища, а виявляються через співвідношення реальних досягнень індивіда та його домагань, тобто як результат поєднання в образі Я «Я-реального» та «Я-ідеального». У свою чергу, Р. Бернс прирівнює самоствавлення до інтегральної (глобальної) самооцінки і розглядає його як афективний процес, виникнення стійкої емоції, відчуття стосовно свого «Я». Тобто самоствавлення має стійкий характер і має різну інтенсивність залежно від контексту змісту образу «Я» [7].

Розглядаючи самоствавлення особистості як загальну або глобальну самооцінку такі вчені, як Р. Бернс, У. Джеймс, С. Куперсміт та ін., виокремлюють у зв'язку з цим два основних положення: перше положення полягає в тому, що існує деяка узагальнена самооцінка, яка є цілісним,

одновимірним і універсальним утворенням, що виражає ступінь позитивності ставлення індивіда до власного уявлення про себе; згідно з другим положенням ця глобальна самооцінка якимось чином інтегрується з приватних самооцінок. Таким чином, з одного боку, самооцінка збігається з поняттям самоствавлення, з другого, – відокремлюється від інших компонентів самосвідомості.

Таким чином, вихідним положенням цих досліджень є розуміння самоствавлення як емоційного компонента самосвідомості, який складається з сукупності емоційних переживань і оцінних суджень особистості, пов'язаних з розумінням нею свого «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших. Формами прояву самоствавлення виступають: самолюбство, гордощі, самовпевненість, самопохвалання, самоприниження, скромність, пихатість, почуття відповідальності та обов'язку, власної гідності. Самоствавлення включає в себе компоненти, які роблять незалежний і однопорядковий внесок у глобальне почуття власного «Я». Тобто деякі аспекти самоствавлення низького рівня компенсуються іншими, більш розвиненими.

Отже, у психологічній літературі самоствавлення особистості визначається як емоційний компонент самосвідомості. Ставлення особистості до себе як афективна складова самосвідомості зумовлюється тим, що його когнітивна складова не сприймається людиною байдуже.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: «Прапор», 2007. 640с.
2. Пеньковська Н. Сім'я формує самооцінку дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. №6. С.16–19.
3. Чамата П.Р. Шляхи формування самосвідомості дитини. Наук. записки, т. XIV. Радянська школа, 1960. С. 3–20.
4. Чайка Г.В. Я-концепція як система, що самоорганізується. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2006. Т. VIII. Вип.3. С. 367–374.

5. Боришевский М.Й. Проблема самоактивности личности: сущность, современный стан, перспективы дослідження. *Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. акад. С.Д. Максименка. Київ: Міленіум, 2006. Вип. 25. С. 106–118.

6. Біла І.М. Модель розвитку здібностей на етапі дитинства. *Актуальні проблеми психології*: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI: Психологія обдарованості. Випуск 12. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2017. С. 20–31.

7. James W. Psychology. N.Y., 1909. 446 p.

ОЦІНКА ВПЛИВУ ТРАВМАТИЧНОЇ ПОДІЇ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВІЙНИ

Остроухова Марина Михайлівна

Студентка

Кутєпова-Бредун Вікторія Юріївна

Доцент кафедри загальної та соціальної психології

Дніпровський Національний Університет

Імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

Анотація: В статті викладено результати дослідження глибини впливу травматичної події на військовослужбовців та цивільне населення під час російсько-української війни 2022-2023 років. Дослідження проводилось за допомогою методики «Шкала оцінки впливу травматичної події IES-R» для об'єктивної оцінки рівня впливу травмуючої ситуації. Також у статті проведено порівняльний аналіз між показниками рівня впливу на цивільне населення та військовослужбовців.

Ключові слова: війна 2022, травматична подія, глибина впливу, шкала травматизації, психічна травма, травмуюча ситуація, вплив війни на психіку.

Вступ. / Introduction. Війну, яка розпочалася нападом Росії на Україну і триває дотепер, можна назвати однією з найтравматичніших і психологічно важких подій, які пережили українці за останній рік. Звісно, що все пережите, якою б адаптивною і сильною не була людина, може залишити свій відбиток на її житті, поведінці та психоемоційному стані. Задля того, щоб жити в умовах війни, кожній людині потрібні фізичні та психологічні ресурси, оскільки життя в екстремальних умовах (а війна це і є екстремальні умови) 24/7 пов'язано з майже безперервними психоемоційними навантаженнями. Особливо ці навантаження відчують на собі військовослужбовці, які щодня майже без

відпочинку, ризикуючи власним життям та здоров'ям, перебувають у складних морально і фізично, психотравмуючих умовах. Тож, в цьому дослідженні ми розкриємо глибину впливу травматичної події на військовослужбовців та цивільне населення, а також порівняємо їх.

Мета роботи. / Aim. Мета роботи полягає в тому, щоб емпірично дослідити глибину впливу травматичної події на військових і цивільних, а також знайти відмінності в їх показниках.

Матеріали та методи./Materials and methods. Для дослідження глибини впливу травматичної події було застосовано методику «Шкала оцінки впливу травматичної події» автора Горовица у співавторстві з М. Вілнером (1979 р.) [1]. З її допомогою можна виявити не лише присутність чи відсутність симптомів посттравматичного стресового розладу, а й дізнатися наскільки серйозним був вплив травматичної ситуації на людину [2]. Використання даної методики обумовлено її валідністю та надійністю. Окрім того, «Шкала оцінки впливу травматичної події IES-R» – це можливість більш-менш об'єктивно оцінити рівень впливу травми за допомогою тесту і так визначити, чи зберігається наразі суттєвий вплив травми, чи виходять на перший план інші впливи. Опитувальник складається з найпоширеніших переживань людей, які перенесли тяжкі стресові ситуації. Досліджуванним необхідно було відповісти, як часто вони відчувають те чи інше переживання на момент заповнення опитувальника (протягом останніх 7 днів), щодо травматичної ситуації, яка колись була пережита ними. Тож, в дослідженні буде реалізовано спробу співставити вплив травмуючої ситуації на людину за трьома шкалами та знайти відмінності між двома вибірками. Опитування за методикою проводилося за допомогою роздрукованих бланків.

Результати та обговорення./Results and discussion. В дослідженні, яке проводилось впродовж листопада-грудня 2022 року, брали участь 60 осіб: 2 групи по 30 чоловік. Перша група складалася з військовослужбовців різного звання та статі, а друга – з цивільних різних професій та статі. Характеристики вибірки дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристики вибірки дослідження

Розподіл досліджуваних	Показник	Кількість осіб	Кількість у %
За статусом	Військові	30	50
	Цивільні	30	50
За віком військові	20-39	21	70
	40+	9	30
За віком цивільні	20-39	20	67
	40+	10	33

На першому етапі було проаналізовано результати діагностичної методики «Шкала оцінки впливу травматичної події» та виявлено наступні результати: високий та підвищений рівень впливу травматичної події за шкалами вторгнення, уникнення та фізіологічне збудження спостерігається в середньому у 17 військових (56% від загальної кількості опитуваних військовослужбовців) (табл. 2). Це є дуже небезпечним результатом, так як близько 56% досліджуваних військовослужбовців, а це більше половини групи, мають високу вірогідність розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [3].

Таблиця 2

Результати діагностики військовослужбовців за «Шкалою оцінки впливу травматичної події»

	Показник	Рівень	Бали	К-ть, осіб / %	
Військові	Вторгнення	низький	0-4	8	27
		середній	5-8	6	20
		підвищений	9-12	5	17
		високий	>13	11	36
	Уникнення	низький	0-4	5	17
		середній	5-8	6	20
		підвищений	9-12	6	20
		високий	>13	13	43
	Фізіологічне збудження	низький	0-4	12	40
		середній	5-8	2	7
		підвищений	9-12	7	23
		високий	>13	9	30

Такий результат може означати погрозу виникнення психологічних конфліктів під час несення служби, що в свою чергу може спровокувати

нервові зриви та психосоматичні захворювання.

Такий висновок можна обумовити тим, що ці 56% військових, згідно з опитувальником, мають такі прояви, як:

- повторне переживання негативних спогадів про подію та повторювані негативні сни, пов'язані з тією подією; раптово-виникаючі негативні почуття та емоції, викликані згадуванням психотравмуючої події; відчуття стресу при ситуаціях, що нагадують про психологічну травму;

- уникнення думок, почуттів і діяльності, пов'язаних з травмуючою ситуацією; намагання уникати інших людей;

- підвищена збудливість, через що виникають труднощі із засинанням та/ або безсоння; з'являється дратівливість та надмірна пильність; трапляються запальні реакції; виникають труднощі з концентрацією уваги.

Аналізуючи результати цивільного населення, також можна зробити висновки про те, що високий та підвищений рівень впливу травматичної події за шкалами вторгнення, уникнення та фізіологічного збудження спостерігається в середньому у 17 цивільних (56% від загальної кількості опитуваних цивільних), що також є хвилюючим результатом (табл.3).

Таблиця 3

**Результати діагностики цивільних за
«Шкалою оцінки впливу травматичної події»**

	Показник	Рівень	Бали	К-ть, осіб / %	
Цивільні	Вторгнення	низький	0-4	6	20
		середній	5-8	7	23
		підвищений	9-12	6	20
		високий	>13	11	37
	Уникнення	низький	0-4	4	13
		середній	5-8	3	10
		підвищений	9-12	10	33
		високий	>13	13	44
	Фізіологічне збудження	низький	0-4	11	37
		середній	5-8	6	20
		підвищений	9-12	5	17
		високий	>13	8	26

На другому етапі було перевірено чи існують відмінності між шкалами «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічна збудливість» за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події» у військових та цивільного населення.

Для цього використовуємо критерій U-Манна-Уїтні для встановлення значущості розбіжностей між групами для незалежних вибірок.

Усереднені показники досліджуваних групи військових та групи цивільних за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події» наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Усереднені показники досліджуваних групи військових та групи цивільних за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події»

Групи досліджуваних	Показники за методикою «Шкала оцінки впливу травматичної події»		
	Шкала «Вторгнення»	Шкала «Уникнення»	Шкала «Фізіологічне збудження»
Військові	29,87	29,62	30,13
Цивільні	31,13	31,38	30,87
Значення U-Манна-Уїтні та рівень значущості розбіжностей	U _{емп} = 431 p > 0.05	U _{емп} = 423,5 p > 0.05	U _{емп} = 439 p > 0.05

Як видно з таблиці 4, за шкалою «вторгнення» цивільні мають більший середній ранг, ніж військові. Це означає, що цивільні є більш вразливими при нагадуванні про стресову подію, подумки можуть заново повертатися в неї та заново переживати те, що сталося. Військові ж здатні швидше переключатися від негативних думок та вміти зосереджуватися на інших справах краще, ніж цивільні.

Розглядаючи шкалу «уникнення», бачимо, що середній ранг військових тут також нижчий, ніж у цивільних. Це говорить про те, що цивільні намагаються витіснити думки про травматичну подію та уникати розговорів про неї в більшій мірі, ніж військові. Це може бути пов'язано з наступним: так як за шкалою «вторгнення» у цивільних середній ранг вищий, отже травмуюча подія має на них більший вплив, ніж на військових, і це є причиною більшого

уникання всього, що пов'язано з цією подією.

За шкалою «фізіологічне збудження» середні ранги цивільних і військових майже не відрізняються з невеликим превалюванням по шкалі цивільних. Тобто як цивільні, так і військові приблизно на однаковому рівні відчують негативні емоції при нагадуванні про стресову ситуацію.

Далі розглянемо статистики критеріїв за шкалами «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічна збудливість» між військовими та цивільними, наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

Аналіз статистик критеріїв за шкалами «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічна збудливість» між військовими та цивільними

Статистики критерія	Вторгнення	Уникнення	Фізіологічне збудження
Статистика U Манна-Уїтні	431	423,5	439
Статистика W Вілкоксона	896	888,5	904
Z	-0,281	-0,392	-0,163
Асимпт. знч. (двостороння)	0,778	0,695	0,87

Аналізуючи емпіричне значення критерію U-Манна-Уїтні, бачимо, що за шкалою «вторгнення» він дорівнює 431, за шкалою «уникнення» – 423,5 та за шкалою «фізіологічне збудження» – 439. З отриманих емпіричних значень робимо висновок про те, що U_{emp} (431, 423,5 та 439) знаходяться в зоні незначущості.

Статистика тесту Z (стандартизована статистика тесту) має наступні показники за шкалами: «вторгнення» – -0,281, «уникнення» – -0,392 та «фізіологічна збудливість» – -0,163. Асимптотичне двостороннє р-значення має такі показники за шкалами: «вторгнення» – 0,778, «уникнення» – 0,695 та «фізіологічна збудливість» – 0,87.

Оскільки р-значення значно більше α -рівня, який становить 0,05 (згідно з вимогами до використання статистичних методів), ми не можемо відхилити нульову гіпотезу. Тобто ми не маємо достатніх доказів, щоб стверджувати, що справжнє середнє значення показників за шкалами відрізняється між групами

цивільних та військових.

Отже, результати показали, що статистично значущі відмінності між групами цивільних та військових за рівня значущості 0,05 відсутні. А це означає, що припущення про те, що існують відмінності між шкалами «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічна збудливість» у військових і цивільного населення статистично не доведено.

Висновки./Conclusions. За допомогою критерію U-Манна-Уїтні було встановлено, що насправді не існує статистично значущих відмінностей між шкалами «вторгнення», «уникнення» та «фізіологічна збудливість» у військових і цивільного населення, але розширення вибірки дослідження може надати статистично значущі розбіжності, що може стати перспективою подальших досліджень у даному напрямку.

Одержані результати також можуть бути взяті за основу для подальших досліджень або для розроблення плану профілактики чи реабілітації військових з посттравматичними стресовими розладами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Horowitz, M. Wilner, N. & Alvarez, W. (1979). Impact of Event Scale: A measure of subjective stress. *Psychosomatic Medicine*, 41, 209-218.
2. Weiss, D.S., & Marmar, C.R. (1997). The Impact of Event Scale-Revised. In J.P. Wilson & T.M. Keane (Eds.), *Assessing Psychological Trauma and PTSD* (pp.399-411). New York: Guilford.
3. Хміляр О. Ф., Зубовський Д. С. Посттравматичний стресовий розлад: особливості діагностики та проявів у учасників антитерористичної операції. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_3_6.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

УДК 7.74:7.01

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІЛЮСТРАЦІЇ У ДИТЯЧИХ ВИДАННЯХ

Мукосієнко Катерина Олегівна

Магістр факультету дизайн КДАДПМД ім. М. Бойчука,

Гальчинська Ольга

PhD, доцент кафедри графічного дизайну КДАДПМД

ім. М. Бойчука,

Кравченко Олег Вадимович

Кандидат архітектури, доцент кафедри графічного дизайну

КДАДПМД ім. М. Бойчука

Анотація: Роботу присвячено дослідженню особливостям ілюстрацій у створенні сучасної дитячої книги. Проведено аналіз аспектів сучасного книжкового дизайну ,його стилів та напрямів. Визначено основні художні прийоми здатні привернути увагу до книги та сприяти розвитку образно- асоціативного мислення у дитини, досліджено вплив вдалого дизайну та ілюстрації як ефективного засобу виховання культури особистості ,становленню національної ідентичності .

Ключові слова: дитяча книга, ілюстрація, графічний дизайн, візуальний образ, графічний дизайн, візуальна культура.

Питання ролі та впливу ілюстрації у дитячій книзі висвітлювали у своїх працях дослідники И. Герчук, С. Карайченцева, М. Єфімова, Е. Огар. Б. Barr John. «Illustrated children's books». Е.Ганкіна «Художники в сучасній дитячій книзі», книга Ю. Я. Герчука «Історія графіки та мистецтва книги» Дульський П. М., Мексін Я. П.. «Ілюстрація у дитячій книзі» Олександра Ланге «Дизайн дитинства» . Ілюстрацію з точки зору її виховного поизначення та

пізнавальної функції та видавничих норм розглядали у публікаціях Ю. Федіної, М. Єфімової, Емілії Огар.

Найголовніше роль у дизайні книги відіграє ілюстрація. Слово «ілюстрація» походить від англійського «просвітлення; духовне або інтелектуальне просвітлення» через старий французький від латинського *illustratio*, від дієслова *illustrate*. Ілюстрації є засобом передачі емоційної атмосфери художнього твору, візуалізації героїв оповідання, демонстрації описаних об'єктів. Ілюстрування дитячої книги як окремий жанр дизайну з'явилося у Великій Британії у 1870-х роках. До цього до кінця XVII в. діти слухали чи читали ті ж книги, що й дорослі. Однією із перших ілюстрованих книг для дітей стала «Маленька гарненька кишенькова книжечка» англійського книговидавця Джона Ньюберга видана в 1744 році.

Крім знань композиції при ілюструванні дитячої літератури також важливо враховувати, що принципи оформлення та ілюстрування книг насамперед зумовлені віковими особливостями дитячого сприйняття. Для кожного з вікових етапів, які проходить у своєму розвитку дитина, характерні певні особливості засвоєння інформації, що суттєво впливають на конструкцію книги, якість ілюстрацій, рішення шрифтових композицій тощо. З віковими особливостями дітей пов'язані й особливі композиції ілюстрацій та тексту у книзі. Наприклад для дітей раннього віку характерні фрагментарність свідомості та відсутність здатності узагальнення, зокрема, для них неможливо «побачити та оцінити книгу цілісно, але вони можуть відчувати й емоційну налаштованість. У багатьох сучасних дитячих виданнях ілюстрації займають понад 80 %.

Ілюстрація, як і дизайн обкладинки, є одним із маркетингових інструментів, що збільшує шанси видавництва на високо конкурентному ринку. Оформлення книги створює перше враження на потенційного читача і покупця і найчастіше має вирішальне значення при виборі покупця. Також ілюстрації у дитячих книгах надають дітям відчуття самотності та усвідомлення своєї культурної спадщини через представлений колорит традиційної естетики:

український пейзаж, розфарбований посуд, вітряки, особливості національного одягу, ілюстратори представляють у своїх роботах давні символи-обереги нашого народу, які повертаються до нашої дійсності у роботах українських графічних дизайнерів.

Важлива роль ілюстрацій у книзі — вивести написану історію на новий рівень розваги. Ілюстрація має охоплювати таку ж частину історії, як і текст, розширюючи історію та одночасно виступаючи посередником між текстом і читачем, дозволяючи читачеві «відчувати слова». Ілюстраторка Марі Фінн додає, що їй подобається «використовувати ілюстрації, щоб додати ще один вимір до історії» (Фінн, 2013). Вона також зазначає, що ілюстрації у дитячих книжках як правило дуже часто насичені та грають роль цікавого доповнення до історії, що призводить до збільшення тривалості уваги дітей, особливо для тих кому важко зберігати концентрацію.

Для дитячої ілюстрації притаманні яскраві, насичені кольори, здатні привернути увагу. Ще однією функцією кольору є формування емоційної складової від прочитаного, та асоціацій з текстом. Також використовують контрастні кольори та гіперболізовані співвідношення щоб підкреслити головні події у сюжеті історії. Сучасній ілюстрації характерна обмежена кількість кольорів, які повторюються в цілому книзі, а решта доповнює їх (Finn, 2013). Такий підхід забезпечує безперервність і відчуття цілісності у книзі. Тим не менш, головне призначення кольору - це створення настрою. Кольори часто передають емоційне навантаження картини.

Шрифт та композиція – дуже важливі елементи книжкового простору. Шрифт може часто переходити в ілюстрацію, граючи декоративну, допоміжну роль, а може навпаки – і тоді ілюстрація доповнює текст і служить декоративним аранжуванням.

Важлива роль сенсорного досвіду призвело до виникнення різних форм дитячих книг. Крім книг у твердій чи м'якій обкладинці це можуть бути картонні, тривимірні, тканинні, книжки іграшки, на що впливає збільшення книжкових матеріалів та розвиток дизайну. Однією з сучасних тенденцій

дизайну дитячої книги стала книжка-іграшка. У зарубіжних країнах такі книжки отримали назву «touch-and-feel».

Особливості сприйняття дітей ілюстрації визначають ряд критерій характерній сучасній дитячій ілюстрації, а саме:

Цілісність художнього образу. Дитяча ілюстрація має бути чіткою та зрозумілою. В іншому випадку дитині складно зосередитися. Діти краще сприймають кольори та форми, і саме ці фактори особливо важливі для ілюстрування дитячих книг.

Композиція має бути чітка та продумана. Погляд та увага має концентруватися в межах картинки. Найкраще, щоб концентрація дитини не йшла за межі сторінки або розвороту і залишалася в її центрі.

Персонажі. Читачі повинні впізнавати у героях себе. Добре, наприклад, якщо персонажі відповідають віку дітей, пропорціям тіла. Зображення персонажів для маленьких читачів має бути плоскими, лінійними, як у книжці розмальовці. Старші діти можуть сприймати вже більш складні зображення.

Колір. Особлива роль формуванні художнього образу книжці відводиться кольору, оскільки живописність, яскравість фарб посилюють емоційний вплив ілюстрацій на дитину, пробуджують у неї уяву та фантазію. Палітра кольорів не повинна бути складною. Кольори найкраще вибирати яскраві, радісні, наскільки можна контрастні, але гармонійно поєднуються. Кольорові ілюстрації набагато кращі за чорно-білі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Федіна Ю. Освітньо-виховний потенціал ілюстрації дитячої книги / Федіна Ю. // Вісник інституту розвитку дитини. – 2014. – Вип. 35. – С. 119-124.
2. Brookshire, J., Scharff, L.F., & Moses, L.E. (2002). The influence of illustrations on children's book preferences and comprehension. *Reading Psychology*
3. Безменова З.К. Зачем иллюстрация в детской книге // Детская литература. 1986. – № 6. С.56

ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНУ ТА СТИЛІСТИКИ У ВІДЕОІГРАХ

Романович Вікторія Ігорівна

Магістрантка факультету дизайн КДАДПМД ім. М. Бойчука,

Лежнев Олександр Олександровч

Кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри

графічного дизайну КДАДПМД

Анотація: В сучасному суспільстві відеоігри є дуже популярними, це дає поштовх для великого розмаїття графіки для людей різних вподобань. Азарт та пристрасть до суперництва робить ігри ще більш поширеними і залишаються їх найпопулярнішою розважальною програмою серед населення за весь час існування. Завдяки популярності ігрової індустрії є тверде підґрунтя для постійного розвитку та вдосконалення ігрової графіки. Щоб досягти вищого рівня гри, ігрові студії постійно вдосконалюють дизайн та візуальний ряд, чим ще більше занурюють в ігровий всесвіт, та зацікавлюють більшу аудиторію. Інколи через гру людина може отримати більший спектр емоцій ніж з реального життя, а все завдяки правильному дизайну, який залишить емоційний відбиток і не залишить гравців байдужими.

Ключові слова: відеоігри, дизайн, ігрова графіка, візуальна стилістика, казуальні ігри, 2д та 3д графіка, шутери, платформери, інді ігри.

Ера відеоігор розпочалася ще у 1972 році з ігрового автомата Pong, де одною з основних ігор був теніс, з примітивним дизайном та простою графікою. Швидко здобувши популярність Pong став першим комерційно успішним аркадним ігровим автоматом, ставши в один ряд разом з першою гральною консоллю Magnavox Odyssey. Після цього, збільшилась кількість компаній які почали виробляти ігри, спочатку вони копіювали Pong, але в результаті почали випускати нові види ігор. З більшою різноманітністю та покращенням якості, ігри все більше поширюються серед суспільства, та

займаючи особливе місце серед підлітків та молоді. Так паралельно разом з розвитком цікавих та нових механік вдосконалювався і дизайн.

Рис. 1. Еволюція логотипу компанії AEG від 1896 року до сьогодні.

За останні кілька поколінь графіка в іграх значно покращилася в технічному плані, якості та художньому стилі. З підвищенням якості графіки також зросли очікування гравців що до ігор, які вони купують. Щоразу, коли нова гра робить стрибок у якості графіки, вона піднімає планку для всієї ігрової індустрії. Сьогодні розробка якісної відеогри також супроводжується посиленням візуальних ефектів, включає в себе елементи штучного інтелекту та інших областей, які в минулому відходили на другий план.

Протягом багатьох років відеоігри продавалися на основі їх графічного представлення. На початку ігрової індустрії в більшості своїй хоч і була проста графіка, але містила вона в собі продуманий дизайн концепу. Ось до прикладу гра Супер Маріо (Super Mario Bros.) випущена у 1985 році, складалась з простої піксельної графіки. Але гра швидко стала популярна і з популярністю приходить більша відповідальність в тому числі і до візуальної складової проекту. Тому логічним є що з розвитком гри постійно покращувалась і візуальна складова, хоча сам концепт гри залишався незмінним. Маріо маскот ігрової компанії Nintendo і головний герой всіх серій ігор Super Mario, є символом дизайн якого знає напевно що кожен. Це низький, огрядний італійський сантехнік, який живе в Грибному королівстві (англ. Mushroom Kingdom). Його головна ціль в більшості ігор - врятувати з полону принцесу, здолавши лиходія Боузера і його посіпак. У Маріо також є молодший брат і напарник Луїджі, вони схожі за своїм дизайном.

Рис. 2. 2д персонаж Маріо 1995 року та 3д Маріо 2021 з серії ігор «Super Mario»

З часом із простого 2д платформера Super Mario перетворився у велику кількість франшиз, і зараз ми можемо знайти як і 2д так і 3д ігри з героєм Маріо. Така ж доля спіткала і гру Їжак Сонік (Sonic the Hedgehog), почалось все із платформера з піксельною графікою в 1991 році, а зараз ми можемо побачити гру у різних візуальних стилістиках та з різною якістю, від пікселей до 3д.

Рис. 3. Еволюція персонажа Їжака Соніка з серії відеоігор «Sonic the Hedgehog»

Що до локацій у платформерах, то багато ігор такого жанру характеризуються нереалістичною, мальованою мультяшною графікою. Персонажами таких ігор часто бувають вигадані істоти (наприклад, дракони, гобліни) чи антропоморфні тварини. Якщо розглядати на прикладі таких ігор як Маріо та Сонік, то як і самі герої так і їхні противники мають досить простий, стилізований та дитячий дизайн. Локації теж доволі іграшкові і дитячі що робить гру яскравою.

А ось, щодо таких ігор як Grand Theft Auto V тут дизайн набагато

складніший з точки зору планування і проектування. У Grand Theft Auto V три головні герої з різними історіями. У кожного з них свої риси характеру, хобі, коло інтересів, друзів, певні навички та свій унікальний транспорт, що добре відображається у дизайні їх зовнішності, одягу та поведінки. Дизайн інтерфейсу гри зроблений мінімалістично і без зайвого, роблячи гру легкою для взаємодії.

Окреме місце можна виділити локаціям, адже тут спроектоване не лише велике місто, а й живописні пейзажі. Місцем дії Grand Theft Auto V стало вигадане місто Лос-Сантос (англ. Los Santos), прототипом якого є Лос-Анджелес. У відеогрі, крім самого міста, також присутні прилеглі території сільської місцевості, гір, лісів, пагорбів та пляжів, що в грі отримали назву «округ Блейн». Також є окремий ігровий простір - вигаданий штат Північний Янктон (North Yankton); можливо, пародія на реально існуючий штат Північна Дакота поблизу канадського кордону. У цьому штаті зображено лише одне місто — Людендорф, яке має дизайн похмурої, небезпечної атмосфери.

Якщо порівнювати попередні серії ігор GTA то GTA V також відзначилась мальовничою графікою підводного світу, який деталізований так само продумано та масштабно як суша. Ви можете досліджувати територію підводного світу займаючись дайвінгом. Дно океану заповнене різними об'єктами до прикладу уламки корабля чи навіть НЛО. І всі локації виконані з приємною для споглядання графікою.

Також не варто забувати про інші ігри у яких графіка може бути просто дивовижною, завдяки тому що у масштабах ігрової індустрії маленькі команди розробників мають абсолютну волю щодо вираження гри через візуальний стиль. До прикладу одною з таких відеоігор є Чашкоголові (Cuphead) вперше випущена 29 вересня 2017 року на таких платформах як Windows та Xbox One. Творці гри, брати Чед і Джаред Молденгауери, надихнулися стилем анімації «гумовий шланг» золотої доби американської анімації та сюрреалістичними якостями робіт Walt Disney Animation Studios, Fleischer Studios, Warner Bros. Графіка відеогри нагадує про естетику 30-х і епоху джазу, також є відомою завдяки своїй живій анімації та атмосферним саундтрекам. Вся графіка гри

складається з намальованої від руки анімації з навмисне залишеними людськими недосконаlostями, що додає ще більшої атмосфери мультиплікації тридцятих років.

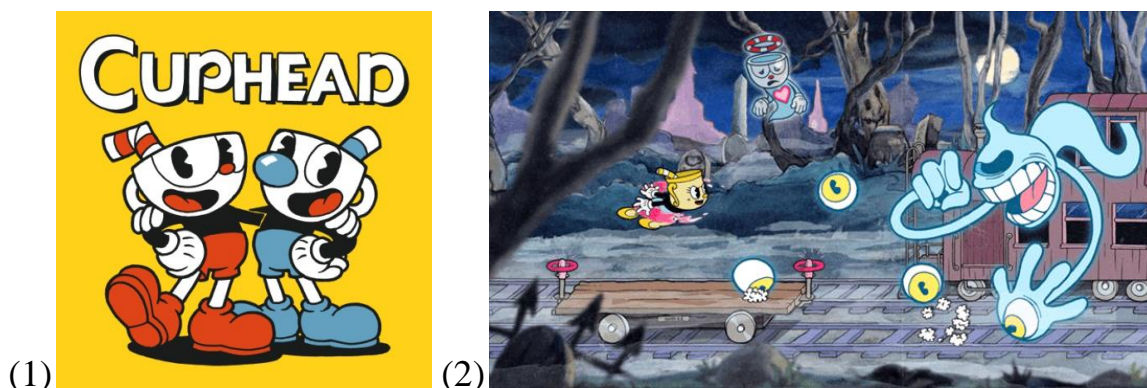

Рис. 3. (1) Лого відеогри Cuphead 2017 рік (2) Момент з гри Cuphead

Таким чином, можна зробити висновок, що за всі роки ігрової індустрії ми можемо спостерігати як графіка у відеоіграх постійно вдосконалювалась і змінювалась на краще. Незалежно від стилю, будь то 2д чи 3д, казуальна ааа гра чи шутер з детальною 3д графікою незмінним залишається те що кожен стиль все вдосконалюється і щоразу піднімає планку в ігровій індустрії, але одночасно з цим залишаються актуальними інді ігри зі своєю унікальною атмосферою, стилем та дизайном. Отже, у даному дослідженні було проаналізовано візуальну складову ігрової індустрії, її розвиток та вдосконалення. А також порівняно графіку початку розвитку відеоігор та сучасних тенденцій візуальної складової на ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гейзинга Й. Досвід визначення ігрового елемента культури / Йоган Гейзинга. — Київ: «Основи», 1994. — 250 с.
2. Джейсон Шраєр. Blood, Sweat, and Pixels: The Triumphant, Turbulent Stories Behind How Video Games Are Made: Harper Paperbacks — Нью-Йорк, США, 2017 — 304 с.
3. Джейсон Шраєр. Press Reset: Ruin and Recovery in the Video Game Industry: Grand Central Publishing — Нью-Йорк, США, 2021 — 320 с.

4. Théotime Vaillant. World Design for Video Games: course for California Institute of the Arts URL: <https://www.coursera.org/learn/video-game-world> (дата звернення: 21.09.2021)
5. Лежнев О. О. Формування графічної культури митця в контексті становлення нонконформного руху в культурі України (70 – ті роки ХХ - початок ХХІ століття). Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, IX(44), I.: 249, 2021. С 13-17.
6. Джонатан Хеннесі. The Comic Book Story of Video Games: The Incredible History of the Electronic Gaming Revolution: Clarkson Potter/Ten Speed 2017 – 192 с.
7. Артур Аса Бергер. Video Games: A Popular Culture Phenomenon; Routledge, Велика Британія — 2017 – 119 с.

ART

УДК 378.147.091.322:7.016.4

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ РОБОЧИХ РИСУНКІВ ОРНАМЕНТУ

Марущак Оксана Василівна,

к.п.н., доцент,

Красильникова Ірина Валеріївна,

к.п.н., доцент

Гусонька Ольга Олександрівна,

Заєць Леся Вікторівна,

Русавська Юлія Олексіївна,

студенти

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні основи створення робочих рисунків орнаменту; визначено й розкрито зміст основних етапів послідовності виконання робочих рисунків орнаменту; обґрунтовано особливості добору вихідного матеріалу для орнаменту, вибору та розроблення мотиву орнаменту, створення робочих рисунків орнаменту та його виконання в матеріалі.

Ключові слова: орнамент, мотив орнаменту, стилізація, ескіз мотиву, робочий рисунок орнаменту, вихідний матеріал.

Постановка наукової проблеми. Мистецтво орнаменту – найдавніше та найзатребуваніше, оскільки має практичне значення. Проте вважати, що лише практичне застосування лежить в основі створення орнаменту неприпустимо. Історичне дослідження цього виду мистецтва підтверджує, що з моменту виникнення орнаменту він, по перше, був невіддільним від речі, надавав

інформацію про її призначення, по друге, відображав духовний світ автора на основі його уявлень про Всесвіт, Землю, Бога, людину, її оточення, життя, смерть. Такий контекст представлення орнаменту дає змогу сприймати його як унікальне явище в мистецтві, безпосередньо пов'язане з матеріальним світом, що відображає поняття людини про нього у конкретний момент часу.

Орнамент – особливий вид образотворчого мистецтва. В ньому відображаються глибокий духовний початок, ритм часу, побутові сюжети, традиції, обряди різних епох і народів, що є підґрунтям для змістовної складової орнаменту. «...багаточисельність орнаментів глибинно визначає художній стиль свого часу, тобто історично сформовану систему художніх засобів, що зумовлена єдністю ідейних, моральних та естетичних поглядів і цінностей суспільства. Орнамент відображає своєрідний почерк епохи, як елемент стилю, що дає цілісне уявлення про ту історичну епоху, до якої він належить. Він є носієм інформації, традицій, семантики знаків та образів» [1, с. 20].

Побудова орнаменту підпорядковується строгій математичній логіці, яка лежить в основі композиції орнаменту. Під час вивчення й аналізу орнаментів слід звертати увагу як на зміст, так і на їх побудову. Такий підхід сприятиме не лише ознайомленню із цим видом мистецтва, а й навчить створювати нові орнаменти відповідно до вимог часу. Варто зазначити, що створення орнаменту – складний творчий процес, який виключає застосування готових рецептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Орнамент як багаторівневий феномен вивчали у контексті естетики орнаменту (Й. Герbart, І. Кант, К.-Ф. Моріц), практичної естетики (Г. Земпер), психології орнаменту (Е. Гомбріх, Т. Ліпс), феноменології (Е. Гуссерль, Е. Кассіерер), семантики та семіотики орнаменту (знаки та значення); історії орнаменту та теорії стилів (Г. Вельфлін, А. Рігль), філософії орнаменту, до якої належить теорія У. Івінса (орнамент у тріаді з філософією та наукою).

На практиці митців-авангардистів М. Бойчука, О. Екстер,

В. Кандінського, К. Малевича, А. Петрицького та ін. чітко простежується зв'язок між двома мистецькими сферами, формальні та концептуальні взаємовпливи геометричного орнаменту та авангарду, коли орнамент виходить за межі прикладного мистецтва та впливає на образотворчі сфери, а мистецтво авангарду, у свою чергу, прагне вийти за межі картинної площини та впливати на побут через орнаментування.

Природа орнаменту, історія його розвитку, специфіка орнаментального мистецтва були розглянуті в роботах відомих учених та мистецтвознавців: А. Бакушинського, В. Василенка, В. Воронової, Ю. Герчука, М. Некрасової, Т. Соколової та ін.

Генез, історію, еволюцію форм і стилістики в орнаментиці текстилю, кераміки, різьблення, декоративних малювань, інших видів декоративного мистецтва у своїх працях досліджував М. Селівачов [2]. На базі комплексного аналізу широкого кола джерел традиційна орнаментика розглядається ним як особлива система художньої інформації: зіставлення графіки візуальних знаків і їх лексичних позначень у народних назвах візерунків допомагає з'ясувати зміст орнаменту, розкриває етнічні особливості асоціативного мислення та визначає, які компоненти мотиву є головними, а які – другорядними. Дослідник акцентує увагу на дискусійних питаннях етнокультурного районування, типології та класифікації.

Мистецтво геометричного орнаменту – орнаментальні мотиви та композиції розглядаються в роботах дослідниці І. Свйонтек [3].

Орнамент об'єднує в собі естетичну, архітектонічну та семантичну функції і є чітко вибудованою художньою системою, в якій відображається прагнення до гармонії, впорядкованості, структурності елементів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних основ створення робочих рисунків орнаменту.

Виклад основного матеріалу. Орнаментальне мистецтво, як одне з найяскравіших проявів творчості та самовираження людини, одна з галузей її діяльності, має свою багату історію, яка розпочинається з сивочолої давнини.

Орнамент, який виник в епоху палеоліту, завжди був і нині залишається одним з основних засобів художнього оздоблення творів декоративно-ужиткового мистецтва: виробів з глини, скла, дерева, металу, різноманітних текстильних матеріалів. У системі традиційного декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва він сприяє формуванню уявлення про особливості національного колориту, символіку пращурів українського народу [4, с. 648]. Орнамент є складним і багатогранним явищем, про що свідчить те, що його історію, сутність, структуру вивчають мистецтвознавці і психологи, педагоги і художники, етнографи і математики. Він поєднує в собі естетичне й утилітарне. В одних випадках він становить об'єкт творчості, в інших – засіб для творчості.

Незалежно від матеріалу, послідовності виконання робочих рисунків орнаменту завжди однакова. Вона передбачає чотири етапи: вивчення вихідного матеріалу, вибір і розроблення мотиву, створення робочих рисунків, виконання в матеріалі.

Під час створення орнаменту завжди враховується його конкретне практичне призначення, що впливає на вибір мотиву – найпростішої динамічної змістовної символічної одиниці орнаменту (матеріалу для створення сюжету рапорту). Крім того, художник декоративного мистецтва виконує орнамент у певному матеріалі, який висуває свої вимоги. Тому в процесі роботи необхідно враховувати матеріал, його властивості, якості та види виконуваних з нього виробів. Плоскі орнаменти виконують на площині паперу, тканини тощо, рельєфні – з різноманітних матеріалів – гіпсу, металу, дерева.

Сутність будь-якого матеріалу відображає його структура, за якою розрізняють матеріали: дерево, каміння, метал, тканина та ін. Структура впливає на обробку кожного матеріалу. Наприклад, дерево ріжуть, метал кують, штампують, чеканять. Скло видувають, потім ріжуть, фарфор, глину формують, потім обпалюють, гіпс відливають.

Кожен матеріал має власні, тільки йому притаманні особливості. Тому в процесі створення ескізу орнаменту неможна робити однакові рисунки для тканини, дерева, металу. Кожен з них матиме власні характерні ознаки.

Матеріали поділяються за художніми якостями на кольорові, візерункової будови (текстури), пластичні і прозорі. Необхідно враховувати, наприклад, під час створення рельєфного орнаменту, що рельєфи на матеріалах темного кольору сприймаються менш чітко, ніж ті самі рельєфи на світлих матеріалах. На складному, неоднорідному за кольором матеріалі рельєф маскується.

Пластичністю називається властивість матеріалу передавати тонкий рельєф. Наприклад, гіпс пластичніший, аніж бетон, бронза пластичніша за чавун, деревина липи пластичніша, ніж деревина дуба.

Безпосередньо візерункова будова (текстура) матеріалу застосовується як орнамент в процесі декорування меблів, приміщень. Також може створюватися візерунок, що імітує текстуру того або іншого матеріалу.

Для прозорих матеріалів – скла, кристалю – властива здатність до відображення і заломлення світла, що сприяє створенню певних особливостей у сприйнятті цих виробів.

Перший, третій та четвертий етапи послідовності виконання робочих рисунків орнаменту є конструктивними. На відміну від них другий етап творчий.

Джерелом для створення мотиву орнаменту є реальний світ, природа, міфологія, народний епос, люди або використовуються строгі геометричні фігури, геометричні побудови, письмена, шрифт. Яким чином це все відображається в орнаменті? Намагання досягти фотографічності зображень форм живої природи тут є недоречним. Творцю орнаменту необхідно творчо видозмінювати форми живої природи залежно від призначення орнаменту, властивостей матеріалу та його практичної побудови, обраної композиції.

Будь-яка форма живої природи – рослина, тварина, людина – завжди прагне до ідеальної форми. Проте, в природі практично не існує ідеальних форм, як і абсолютно однакових за розмірами, формою, кольором, рельєфом. Водночас існує поняття схожості, наприклад, листя дубу схоже один на одного, разом з тим вони не схожі на листя клену, берези, груші. Відтак, під час видозмінювання форм природи в орнаментальні необхідно виокремити для

зображення типові для конкретної форми ознаки. Потім слід врахувати можливості матеріалу. Наприклад, на тканині можна відтворити форму, колір, рельєф тільки умовно, а в дереві, камінні, металі відтворюються лише форма і рельєф. Створення орнаменту не повинно відбуватися на основі натуралізму і схематизму. Натуралізм – це прагнення досягти фотографічної точності відтворюваних форм, схематизм передбачає використання схематизованих зображень. Наприклад, з природи виокремлюються найзагальніші ознаки живої форми та створюється геометризована схема, після чого орнаментальний мотив багаторазово повторюється або видозмінюється.

Як відбувається творчий процес перероблення в орнамент живої форми, наприклад, рослини? Чи залежить він від того, яким буде орнамент: плоским або рельєфним? У процесі побудови плоского орнаменту можна застосовувати силуетне зображення, особливо у випадку відображення його одноколірним на фоні будь-якого іншого кольору. У цьому випадку обов'язково мають виконуватися дві умови:

- неможна спотворювати типові ознаки живої форми. Наприклад, неможна робити плавні завитки з негнучких рослин, приєднувати листя до стебла не так, як це відбувається в природі, до гілки з дубовим листям прикріпляти плоди груші тощо;

- у випадку недостатньої чіткості та виразності живої або сфотографованої форми необхідно зробити рисунок живої форми з натури, а потім доповнити ескіз орнаменту необхідною кількістю елементів, яких не вистачає (наприклад, листя, квітів). Наступний крок передбачає визначення композиційної схеми та складання кольорового ескізу в двох варіантах: світлий на темному фоні і навпаки. Інколи виникає необхідність у пристосуванні орнаменту для його виконання в конкретному матеріалі. Наприклад, якщо необхідно усунути дрібні деталі, зробити узагальнену форму окремих елементів тощо.

Прийоми декоративного перероблення можуть передбачати поступове узагальнення форми, додавання деталей, зміну абрису, насичення форми

орнаментом, перетворення об'ємної форми на площинну, спрощення або ускладнення її конструкції, виокремлення силуету, заміна реального кольору, різне колірне рішення одного мотиву тощо.

В умовах створення рельєфного орнаменту вирішуються загальні питання: про призначення, матеріал, про вивчення живої форми. Крім того, виникають нові питання: про висоту рельєфу та його власний характер. Висота рельєфу безпосередньо залежить від освітлення. Для слабого освітлення неефективні низькі рельєфи, плавні переходи від високих до низьких точок. Колір матеріалу також впливає на характер рельєфу. Білий мармур припускає тонкі рельєфи, плавні переходи на відміну від рельєфу, що відлитий з чавуну.

Добір матеріалу передбачає врахування не лише краси силуету живої форми, а й її рельєфність. Потім виконується рисування з урахуванням однаковості і правильності зображення окремих елементів.

Таким чином, стилізація живої форми допускається лише у контексті видозмінення живої форми в декоративну з урахуванням матеріалу, способу його оброблення та властивих цьому матеріалу художніх якостей. Стилізоване зображення об'єктів дає змогу щоразу знаходити нові оригінальні способи відображення дійсності, що відрізняються від ілюзорного, фотографічного зображення.

Якщо для створення орнаменту обраний геометричний мотив, то для його виразності, чіткості, цікавості, митцю необхідні знання геометрії (відомості про фігури – прямолінійні та криволінійні, закономірні та незакономірні, плоскі і просторові; геометричні побудови; спряження; геометричні перетворення); вміння користуватися креслярськими інструментами, виконувати точні побудови. Крім того, необхідне розуміння змісту таких математичних понять, як пропорція, симетрія, гномон, фрактал і вміння користуватися ними.

Створення робочих рисунків орнаменту полягає у попередньому розробленні ескізу двох елементів, що повторюються, а потім – робочого рисунку. Процес виконання робочого рисунку розпочинається з викреслювання точної форми декорованого об'єкту. Спочатку на робочий рисунок наноситься

все те, що може бути зроблено за допомогою креслярських інструментів, а потім рисується те, що потрібно зробити як рисунок.

Аналізуючи окремі орнаменти, можна чітко відстежити приклади використання в них геометричних побудов. Наприклад, поділ кола на рівні частини, спряження, застосування циклоїд, паралельних астроїд і завитків. Існує чимало закономірних кривих ліній, які можуть бути основою або мотивом орнаменту, зокрема еліпс, овал, парабола, гіпербола, циклоїда, гіпоциклоїда, епіциклоїда, кардіоїда, спіралі.

Під час розроблення мотивів орнаментів часто застосовуються спряження, зокрема, в процесі розроблення мотивів листя і квітів, геральдичних зображень.

Після затвердження робочого рисунка він переводиться на матеріал і виконується з урахуванням використання технологічних можливостей на даний момент.

Відтак, орнамент завжди чітко співвідноситься зі структурою того предмету, на якому зображується, ритмічно організовує та поділяє його поверхню, відображає та підсилює матеріал. Водночас він зберігає свій самостійний зміст.

Орнамент організовує речі нашого практичного світу. Зображений на функціональних формах, архітектурних або прикладних, орнамент задає певні способи їх сприйняття, спрямовує рух погляду, співвідносить ціле з його частинами. Орнамент може допомогти орієнтувати предмет, визначивши його верх і низ, правий і лівий напрямки. Підпорядкований речі орнамент, виконуючи функцію її тектонічної організації, розгортає на її поверхні свою власну художню тему. Він здійснює предмет над обмеженістю його практичного призначення, робить його малою моделлю гармонійного світового порядку. Він надихає предмет своєю здатністю генерувати ритми часу, наочно відтворювати глибинні уявлення своєї епохи про структуру навколишнього світу.

Висновки. Орнамент був і залишатиметься найрегламентованішим видом художньої практики, де ідеальний раціоналізм художньої форми органічно

поєднується з орнаментальним набором методів створення творчої композиції.

Орнамент є важливим духовно-матеріальним атрибутом традиційної культури, концентрованою змістовною та змістоутворювальною конкретною формою вираження. Всі зображення в орнаменті несуть конкретне змістове значення. Тому під час створення орнаменту слід розуміти й усвідомлювати його сутність. Водночас, слід мати уявлення про його елементи – мотиви, рапорт, типи та композиційні схеми побудови орнаментів, залежність від матеріалу, ритм і стиль.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Марущак О.В., Дощечкіна І.В., Лукова О.М. Розвиток у майбутніх педагогів середньої і професійної освіти, фахівців образотворчого та декоративного мистецтва художньо-творчої активності засобами орнаментального мистецтва. *Проектування змісту і технологій художньо-графічної підготовки та художньо-творчої діяльності здобувачів вищої освіти (студентів) і молодих учених*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. Вип. 1. С. 19-23.

2. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): навч. посіб. для студ. ВНЗ мистецтва. К.: Редакція вісника «Ант»; «Фенікс», 2013. 416 с.

3. Свйонтек І.В. Покутські вишивки. Прикарпаття. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту: альбом 1. Львів: Априорі, 2013. 260 с.

4. Марущак О.В., Недзеленко Ю.А., Ткачук Н.І. Науково-теоретичні основи орнаментальної композиції у професійній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій і педагогів професійної освіти. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 644-653.

ДЕЯКІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Яремченко Валентина Дмитрівна

к. і. н., доцент,
завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук,
Луганська державна академія культури і мистецтв
м. Київ, Україна

Анотація. Розкриваються деякі етапи становлення музичної освіти на теренах України, що пройшов складний шлях становлення. Музика є універсальна форма мистецтва, що впливає на будь-яку людину не зважаючи на її вік та стать, соціальне положення, освіту, світогляд, віросповідання та інші фактори відмінності особистості, взаємозв'язок між людиною та світом.

Ключові слова: музика, музична освіта, етапи становлення, музичні заклади.

Дослідниця Н. Кобриня поділила музику на 3 основні групи. До першої групи віднесла якість та силу музичного виконання, що впливає на людину та загальний стан музичного життя, суспільство має усвідомлювати цю функцію. Друга, розвиток відповідних задатків в людині, що впливає на її мистецький світогляд, спрямовує вираження її внутрішньої природної музичності, впорядковує, гармонізує суспільне життя, забезпечує розвиток необхідних для цього духовних цінностей. Третя група базується на етичній і психологічній основі знань музики як науки та національної мистецької творчості, що зосереджує величезні багатства свідомості, мислення та думки, відображає етнічну сутність націй, зокрема української. Науковець зазначає, що повна музична освіта повинна охопити три генеральні аспекти взаємовпливу мистецтва та людини. Через навколишній звуковий світ у широкому сенсі й природну здатність до звукового вислову, людина вживається в музичну гармонію світу і власного підсвідомого рівня [1, с. 229]. Як вважає Я. Соловей,

музика грає велику роль в художній культурі, так і за її межами, бо подальше зростання ролі в людському житті науки, абстрактне мислення породжуватиме усе більш гостру потребу в урівноваженні цього напрямку людської сфери, його духовних почуттів, його здатності не лише мислити, але і переживати [4, с. 121].

Розвиток української народно-інструментальної музики пов'язаний з обрядовими діями, що пов'язані з так званою «виробничою магією», впливу на природу, культом предків, награвання біля небіжчика як спосіб розважити його душу на шляху в потойбічний світ. «Ініціальна магія» пов'язана з використанням інструментів та звуків. Запровадження християнства грецького обряду відіграло велику роль в розвитку співу, адже православний ритуал виключав інструментальну музику, як «гріховну», «диявольську». Через це в нашій культурі встановилася особлива роль співу, що вийшов далеко за межі церковної відправи. На думку, О. Різника «українці витворили нову культуру церковно-світського мистецтва – партесний спів» [5, с. 440]. Навчання співу по нотах «партесах» стало однією з профільюючих дисциплін у братських школах, а загальна музична освіченість видавалася не менш важливою, як освіченість писемна. Лютеранський пастор Й. Гербіній оцінив мистецтво київського церковного співу вище за західноєвропейський [5, с. 439].

Деякі етапи становлення музичної освіти в Україні висвітлені в дослідженні «Музична освіта ...» [3] більш детально аналізується деякі етапи становлення та розвитку освіти. До першого автор відніс кінець XIX - поч. XX ст., що був пов'язаний з діяльністю музичних шкіл та училищ Російського Музичного товариства, гуртків товариства української національної спрямованості у Києві, Одесі, Полтаві, діяльністю музично-драматичної школи (1904), заснованої М. Лисенком. Становленню музичної освіти сприяла діяльність учительських інститутів, семінарів, що готували вчителів співів для середніх і початкових шкіл України [3, с. 15].

Другий приблизно 1917-1925 рр., що закладав основи нової системи вищої освіти музично-драматичних інститутів, інститутів народної освіти та

вищих педагогічних курсів.

Першими організаторами національних музично-педагогічних кадрів були педагоги-музикознавці Г. Беклемішев, Р. Глієр, М. Ерденко, К. Стеценко, Я. Степовий, Б. Яворський та інші. Розвитку національної музичної культури сприяв Всеукраїнський музичний комітет на чолі з Л. Собіновим. У навчально-виховному процесі почали використовувати твори відомих українських композиторів П. Козицького, К. Стеценка, Б. Лятошинського, М. Леонтовича та пісні української народної творчості. Фундамент української музично-історичної науки було закладено працею М. Грінченка «Історія української музики»(1922) [3, с. 14].

Третій етап починається з 1926-1933 рр., що характеризується створенням науково-дослідницькими кафедрами у різних містах. Так у Києві було організовано Робітничу консерваторію (1928), до якої приймали музично-обдарованих робітників, селян та студентів, були створені робітфаки (1930), що готували юнаків і дівчат до вступу у вищі музичні заклади. У другій половині 20-х рр. почала розвиватися українська музична преса та публіцистика, працював науковий центр музичної науки і народознавства, етнографічна комісія, кабінети антропології та етнології АН УРСР з видатними вченими-фольклористами Ф. Колесою та К. Квіткою [3, с. 12].

Як стверджує Н. Гуральник до набуття незалежності в Україні діяли 4 вищих навчальних закладів, з часом перейменовані в «музичні академії, у Львові (1858), Одесі (1913), Києві (1913), Харкові (1917); згодом засновані консерваторії в Донецьку (1991) і Дніпрі (2006), 33 музичні училища і більше 1000 музичних шкіл та шкіл мистецтв. У ХХ ст. відбувається повернення до національних джерел, створенням програм з музики загальноосвітньої школи в традиціях української музичної освіти (наприклад, з музичного виховання групи авторів (А. Авдієвський, А. Болгарській, І. Гадалова) в основу яких покладено український фольклор, де музична творчість і сприйняття неподільні [2, с. 19].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кобрин Н. Музика в системі національної освіти в Галичині (на кінці ХІХ -30-х рр. ХХ ст.). Вісник Львівського університету, 2004. С. 224-231.
2. Гуральник Н. Історія музичної освіти України: курс лекцій для студентів музичних спеціальностей ВОЗ мистецького спрямування. 2-е вид., виокремлено та конкретизовано історичний дискурс. Київ : вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 31 с.
3. Кузьмічова В. Музична освіта студентів педагогічних навчальних закладів України (1917-1933 рр.) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – заг. педагогіка та іст. пед. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : 2000. 18 с.
4. Соловей Я. Музика у духовному розвитку особистості. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Педагогіка та психологія. 2015. Вип. 1. С. 121-125.
5. Різник О. Музика. Нариси української популярної культури. Київ: УЦД, 1998. С. 439-452.

HISTORICAL SCIENCES

УДК 94

РАДЯНСЬКА СПОРТИВНА ГІМНАСТИКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Бутенко Владислав Едуардович

аспірант кафедри східноєвропейської історії

Науковий керівник:

Іваненко Валентин Васильович

д-р. іст. наук, професор,

професор кафедри східноєвропейської історії,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

Анотація: Спорт набув у радянський період рис важливого соціально-культурного явища, забезпечував комунікацію всередині національних спільнот і на міжнародному рівні. Тому особливо важливо враховувати важливість «людського фактора» в усіх сферах і напрямках життя країни. У зв'язку з цим розвиток спортивної гімнастики в радянський період мав не лише суспільну, але й практичну значущість. Спортивна гімнастика як органічна частина фізичної культури і спорту служила одним із засобів фізичного виховання молодого покоління, відігравала важливу роль у формуванні особистості радянського громадянина. З цією метою особливо важливо дослідити поставлені завдання застосувавши соціокультурний підхід, котрий дає можливість під новим ракурсом розглянути радянське суспільство, культурні особливості та проблеми тієї доби, спосіб життя радянських спортивних гімнастів, а також проаналізувати трансформацію радянської спортивної гімнастики у цей історичний період. Предметом дослідження є місце і роль спортивної гімнастики в соціокультурному житті радянської

держави.

Ключові слова: гімнастика, фізкультура і спорт, ідеологія, спорт вищих досягнень, радянське суспільство, соціокультурний.

Пропоную розглянути декілька сюжетів, які можна дослідити крізь призму соціокультурного підходу. У спогадах багатьох українських гімнастів того часу ми можемо часто натрапити на відомості про життя людей у часи Голодомору, Другої Світової війни та перші повоєнні роки.

Так чемпіонка Олімпійських ігор 1952 року Ніна Бочарова жартома згадує, що перші акробатичні навички здобула в часи 1932–1933 років, коли в десятирічному віці полювала на котів, горобців та кидали палиці по воронах, а в часи війни єдиним тренуванням з гімнастики було розвантажування вагонів та завантаження колод. Майбутня чемпіонка Н. Бочарова народилася в селі Супрунівка біля Полтави, тоді й відчула, що таке голод 1932–1933 років. Гімнастка згадує, що коли їй було дев'ять років, вона ходила красти моркву на колгоспні поля. Також згадує, що її мати ліпили оладки з лущиння десь діставши шкірку від картоплі. Зазначає, що її рідну сестру, котрій виповнилося тоді 5 років, ледве не забрали «на м'ясо». Водночас померлих від голоду людей ніхто навіть не ховав, адже на це не було сил [1].

Попри пережитий голод та всі складнощі життя, Н. Бочарова зазначає, що жодного геноциду українського народу і акту Голодомору 1932–1933 рр. не було, аргументуючи це тим, що голодували ще й Кубань, Курська область, Сибір. В тому числі й найближчі сусіди Н. Бочарової, котрі гинули від голоду, були цілі родини росіян, і греків [1].

Про Другу Світову війну спортивні гімнасти згадують у своїх мемуарах чи в інтерв'ю неохоче або уривкам фраз. Найбільш відомими прикладом мужності, стійкості та відданості своїй справі, був гімнаст з УРСР (родом з Донецької області), який з самого початку Другої світової війни пішов на фронт добровольцем – «Майстер спорту СРСР», чемпіон світу зі спортивної гімнастики Віктор Чукарін [2, с. 35; 3]. В 1941 р., потрапивши у полон біля

Полтави, пройшов через 17 концентраційних таборів, у тому числі й Бухенвальд. Віктор Чукарін, згадує на скільки важко було спортсменам у перші повоєнні роки поновити форму і те, що радянська збірна спортивної гімнастики продемонструвала на Олімпійських іграх у Гельсінкі – це був справжній подвиг, який спромоглися зробити лише завдяки наполегливій та постійній праці, а також почуттю патріотизму. Залишилися спогади про те, що в перші повоєнні роки не було жодного гімнаста першого розряду, і лише наприкінці 1947 р. з'явився на кафедрі гімнастики першорозрядник – викладач О. Бойко, випускник харківського інституту. Це є яскравим свідченням того, як колись найбільший центр розвитку сокільської гімнастики, внаслідок радянських репресій та Другої світової війни, втратив свою колишню спортивну велич [2, с. 47-48].

У своїх спогадах про Другу світову війну чемпіонка Н. Бочарова згадує, що під час війни також не була осторонь. Носила гранати партизанам, навіть потрапила у «котел» під Калачем, де близько 8 тисяч людей німці взяли в полон. Коли завершилася війна, то Н. Бочарова пішла вступати до Інституту фізкультури, де прийом студентів тривав аж до кінця осені. Вступити було напрочуд легко, знадобилося лише зробити декілька примітивних вправ (підйом розгином), щоб взяли на навчання. Таким чином, брали більшість охочих, це пояснюється тим фактом, що недобір був величезний. Гімнастка вказує, що на курсі було 105 людей, і лише троє хлопчиків [1]. Окрім навчання, студенти їздили на вокзал розвантажувати вагони, їздили у Пущу-Водицю вантажити 8-метрові колоди відбудовували Хрещатик. Щосуботи, за рішенням Кагановичського райкому партії, студенти ходили до Пасажу розбирати завали [1].

Стипендія становила 230 рублів, в той час як шматок мила коштував 120 рублів. До того ж розмір стипендії повільно зменшувалася. Тому, щоб якось вижити, студенти зі складів Інституту фізкультури викрадали «викладацьку» картоплю. Через те, що студентам ледве вистачало коштів прожити, декан та викладачі відпускали студентів, щоб вони могли підробити. Під час зими у

гуртожитках було нестерпно холодно, кімнати не опалювалися. Тому, щоб якось вижити взимку студенти-спортсмени займалися крадіжками деревини з огорожі у сусідів-приватників. Палили стільці з приміщень інституту, навіть вкрали частину воріт із 9-го відділення міліції на Жилянській. В результаті такого «обігріву» загорівся гімнастичний зал [1].

Окрім проблем з продовольством та непростим життям в гуртожитку, після закінчення війни на вулицях Києва збільшилося кількість бандитів, котрих називали «молоточки», бо молотками вбивали вдень і вночі. З цією метою спортсменів-гімнастів доволі часто залучали до патрулювання вулиць [1].

Цікавими є спогади спортсменів, котрі у часи перших повоєнних років були на змаганнях закордоном у так званих «капіталістичних» країнах. Гімнасти зазначали, що чистота та порядок у містах був дійсно винятковим, навіть м. Москва програвало у порівнянні, тим більше й інші міста. Н. Бочарова згадує, що «побачивши Гельсінкі під час Олімпіади, зрозуміла, що різниця між «нами» та «ними» – велика. Закордоном вже мали міні-очисні машини, кожен господар біля свого двору прибирав, жодних двірників з мітлами не було видно. Вражали споруди та сучасна техніка, які використовували у господарстві. Звичайно, що першими місцями, куди направлялися, були магазини та крамниці. Хоча у спортсменів було не так багато добових, щоб возити з-за кордону модні речі, однак доволі багато речей завжди могли собі придбати або замовити одяг на пошив. Наприклад, в Італії за 2 тижні змагань можна було пошити нову шубу. Інколи спортсмени не гребували купувати закордоном речі, щоб перепродати на Батьківщині [1].

Під час міжнародних змагань радянські спортсмени жили окремо від капіталістичних країн. Закордонні спортсмени мали окремі номери, де був і душ, і всі зручності. А в радянських лише гуртожиток, де вся команда гімнастів жила в одній кімнаті. Хоча були і випадки, коли під час закордонних поїздок з гімнастами жили і представники інших видів спорту. Доволі часто чоловіків та жінок заселяли в одні кімнати, де під час відвідувань за графіком туалету чи

душу були випадки підглядань [3].

Радянські гімнасти могли вільно ходити містом, ніхто нікого не обмежував. Однак, згідно зі спогадів, у делегаціях радянських спортсменів було доволі багато людей, яких ніхто не знав і вперше бачив, всі чудово знали, що вони присутні не просто так, тому враженнями та думками від побаченого закордоном не обмінювалися. Також спортсмени зазначають, що подекуди «товаришів з КДБ було більше за нас». Як згадують гімнасти, за перемогу в Олімпіаді нічого окрім пошани та визнання не здобули, адже спорт вважався аматорським. Наприклад, Н. Бочарова вважалася вчителькою української мови та літератури [1].

Висновки: Таким чином, завдяки розглянутим прикладам застосування соціокультурного підходу, ми змогли під новим кутом зору поглянути на радянське суспільство, культурні особливості та проблеми тієї доби, спосіб життя радянських спортивних гімнастів, а також проаналізувати трансформацію радянської спортивної гімнастики у цей історичний період.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Швець Е. (2012). Олимпийская чемпионка Нина Бочарова: я смерти не боюсь. Режим доступу: https://rus.lb.ua/sport/2012/02/29/139055_nina_bocharova_vo_vremya_voyni_i_srazu.html
2. Чукарин, В. И. (1955). Путь к вершинам. Москва: Молодая гвардия.
3. Укран, М. Н., & Шлемин, А. М. (1969). Гимнастика. М.: Физкультура и спорт.

РОМАН ПАСТУХ – ХРОНОПИСЕЦЬ ДРОГОБИЧА

Паньків Богдан

здобувач другого магістерського рівня
вищої освіти історичного факультету

Дрогобицький державний педагогічний університет

Імені Івана Франка

Науковий керівник:

Стецик Юрій Орестович

доктор історичних наук

професор кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

Анотація :з'ясувано найосновніші краєзнавчі аспекти діяльності Романа Пастуха, проаналізовано історико-публіцистичну книгу «Дрогобич і дрогобичани» і досліджено його внесок в історію Дрогобиччини.

Ключові слова: краєзнавець, Дрогобич, історіографія, біографія, локація

Історіографія Дрогобича бере початок з другої половини 19 століття. Літописцями нашого міста є представники різних національностей і епох. Кожен з них намагається якнайповніше передати спосіб життя, культуру та внесок в розвиток міста того середовища, з якого вийшов й у якому жив чи продовжує жити.

Одним з них є наш сучасник Пастух Роман Іванович — український журналіст, публіцист, поет, краєзнавець, етнограф, фольклорист, літературознавець, редактор та культурно-громадський діяч.

За свідченням самого пана Романа, краєзнавством він почав цікавитися ще з початку 80-х років ХХ століття. Поступово збирав матеріал, який зберігав в окремих папках. Віддати себе повністю цій справі не міг, тому що мав чимало обов'язків завідувача відділу в газеті «Радянське слово». Згодом у його доробку з'явилися перші історико-краєзнавчі художньо-документальні нариси про

історію окремих дрогобицьких вулиць. Ця тема займає особливе місце у творчості Романа Пастуха. По-перше, з неї він починав свою краєзнавчу роботу, по-друге, саме ця робота опосередковано призвела до появи у його доробку цілого ряду краєзнавчих видань та статей на інші теми, по-третє, цю тему можна визначити як найбільш системну у його краєзнавчій діяльності, адже розробляє її дослідник уже понад тридцять років.

Першим проміжним знаковим результатом дослідження історії вулиць рідного міста, на нашу думку, стала книжка «Вулицями старого Дрогобича»(1991) [3]. Вона викликала чималий резонанс в Дрогобичі та регіоні, потрапила за кордон. Надходили пропозиції перекласти її польською мовою. Автор продовжував збирати інформацію про рідне місто і у 2000 та 2002 вийшли наступні доповнені видання «Дрогобицькі вулиці». Підсумком тридцятилітньої краєзнавчої роботи нашого земляка у цьому напрямку стала історико-публіцистична книга «Дрогобич і дрогобичани» [4], що вийшла у дрогобицькому видавництві «Посвіт» у 2020 році.

У першу чергу, звертає увагу обсяг зібраних у ній матеріалів. Станом на 2021 рік автор дослідив історію 26 дрогобицьких вулиць головним чином від другої половини ХІХ століття до нашого часу, яка займає понад десять умовних друкованих аркушів (707 сторінок).

У ході роботи над своєю працею Роман Пастух, за словами самого дослідника, послуговувався кількома правилами: по-перше, зберігати документальну достовірність, по-друге, показувати історію рідного міста в постійному русі через події, факти, біографії окремих людей, опис звичаїв та традицій на широкому історичному тлі. [4]

Щоб зробити свою книгу доступною і цікавою для ширшого кола читачів, він відмовився від численних посилань та намагається не зловживати науковою термінологією. Тому, послуговуючись мовою літературознавчої термінології, можемо сказати, що дослідник прагне на сторінках книги показати Дрогобич не тільки містом монументальним, але й орнаментальним.

Сприяв цьому, в першу чергу, той факт, що значну частину інформації

для своєї роботи Роман Пастух здобуває копіткою працею пошуку очевидців- старожилів, які самі були свідками історичних подій чи чули про них від своїх предків. Такий підхід дозволяє дослідникові отримати чимало інформації, яку жодні історичні джерела не фіксують.

Розповідь дослідника про центральну частину Дрогобича (площу Ринок, вулиці Малий Ринок, Тараса Шевченка, Івана Мазепи та інші) наповнюють факти, історії про ділове, культурне, комерційне, політичне, церковно-релігійне життя дрогобичан.

Далі від центру, на вулицях Бориславській, Самбірській, Стрийській, Грушевського та ін., здебільшого були розташовані заводи, кузні, гарбарні (де вичиняли шкіри), різного роду майстерні... Тут, відповідно, були й поля міщан, звідки доставлялась в Дрогобич сільськогосподарська продукція. Тому коли автор переносить увагу на ці вулиці, читач дізнається чимало цікавої інформації про, так би мовити, діяльність виробничого бізнесу на теренах нашого міста, починаючи від давніх часів і до сьогодення.

Закономірно, що знайомити читачів з історією вулиць та площ Дрогобича автор розпочинає від його адміністративного центру - площі Ринок, яку в часи німецької та радянської окупації називали відповідно Рінгпляр та площею Леніна. Починає від знакової події 2 квітня 1990 року, коли над Дрогобичем затріпотів тоді ще тільки національний, а незабаром уже і державний синьо-жовтий прапор. Автор крок за кроком фіксує перебіг цієї чи не найбільш важливої в житті Дрогобича події. Він подає імена усіх її безпосередніх учасників: слюсаря В.Буня, шофера Я.Візора, голови ради М. Глубіша, священників І.Гринчишина та М.Бендика, численних народних депутатів та багатьох інших. [3]

Знаходимо тут давню історію дрогобицької ратуші, яка веде свій літопис від 16 століття і не раз змінювала обличчя: перша була дерев'яною, друга - з цегли, але недовговічною, а сучасну збудували 1929 року. З незначними змінами вона стоїть до сьогодні.

Розповідаючи читачам про будівлі, якими була чи зараз заставлена

площа, Роман Пастух, як справжній знавець історії міста, намагається не оминати жодного епізоду, який стосується життя цієї локації чи безпосередньо пов'язаний з нею. Тут знайдемо цікаві нариси про міський годинник та майстрів, що забезпечували його роботу упродовж століть, про історію герба Дрогобича, про структуру міської влади наприкінці ХІХ – початку ХХ століття

Ретроспектива площі наповнена ходом бойових дій Першої світової війни та їхніми наслідками для Дрогобича взагалі та його центральної частини зокрема. Чимало цікавого зі слів очевидців можна дізнатися про те, як змінювалася ситуація в Дрогобичі з приходом на його терени тієї чи іншої армії. Знаходимо тут згадку про спалені російськими козаками будинки на площі, в тому числі українського купця А.Височанського. Дізнаємося про повітового старосту українця Казимира-Павла Гужковського, правління якого залишило в пам'яті дрогобичан добрий слід, про різного роду партійні й громадські організації, в тому числі й українські, їхнє місцезнаходження та очільників С.Витвицького, І.Кобилецького та ін. Чимало місця відводиться історії скульптури «Лицаря у зброї», ініціатором встановлення якої стала саме українська громада, та ходові багатотисячного мітингу українців з нагоди підписання Берестейського миру. У розділі зібрано чимало свідчень з життя площі часів німецько-фашистської окупації 1939 та 1941 – 1944 років та першого та другого приходу «совєтів». [4]

Згадує про перипетії, пов'язані з встановленням у місті пам'ятників вождям комуністичного режиму, про проведення демонстрацій радянського періоду, згадав і очільників міста радянського періоду Георгія Закроя, Віктора Чечіля, Володимира Барібана та ін., багатьох з них знав особисто, з окремими був знайомий.

Не менш колоритною є своєрідна авторська краєзнавча «прогулянка» Малим Ринком. Автор наводить документальні свідчення та спогади старожилів про церкву Святої Трійці, що стояла в цій локації, а заодно привідчиняє історію будівництва окремих християнських храмів та знайомить з духовним життям української громади.

Малий Ринок століттями був місцем торгівлі, де мали свої магазини українські підприємці Луцишин, Федорович, Пиць, Климишин, Луцький та ін. Особливо славилися наші співвітчизники умінням виготовляти м'ясні вироби. В окремих справи йшли настільки успішно, що вони споруджували власні кам'яні будинки на центральних вулицях.

З часів німецької та радянської окупації за Малим Ринком закріпилася сумна слава. Саме тут спочатку німецькі, а згодом і радянські «визволителі» страчували людей. Автор наводить імена українських патріотів з села Уличного Івана Ригуса та Михайла Стецика, страчених радянськими окупантами за участь в ОУН-УПА. [5]

Він вважає за необхідне нагадати читачеві, що у свій час в будинку під №9 на Малому Ринку жив відомий український правозахисник Мирослав Маринович – один з моральних авторитетів українського суспільства.

Сучасна вулиця Івана Мазепи за свою історію зазнала чи не найбільшої кількості перейменувань: вона була і Стрийською, і Замковою, Ю.Піلسудського, Сталіна, Ф.Дзержинського. Завжди вважалася одним з престижних центрів у нашому місті, тому тут намагалися тримати свої установи ділові люди. За часів Австро-Угорщини на ній уміло торгував солодошами Ю.Федевич, а торгівлею м'ясом і виробами з нього займався Р.Пиць, проживав Теофіль Валігура, який був будівельником і зводив містянам житло, тут мав свою контору адвокат Гринь Кузів...

Про кожен з її будинків Роман Пастух наводить цікаві історії. У спорудженій кам'яниці адвоката Йозефа Фрідмана знаходилася нотаріальна контора Гната Жакі, який здійснював юридичний супровід продажу батьківської садиби Івана Франка товариству «Робітнича громада». У радянський час в ній оселився компартійний діяч Іван Яворський. Прожив він по-своєму непросто життя радянського функціонера, про яке також можна дізнатися на сторінках книги. [4]

Про колишню книгарню «Каменяр» пан Роман розповідає як про духовний центр української інтелігенції. Раніше на її місці стояв будинок, у

якому винаймав приміщення спочатку адвокат Владислав Шайна, а згодом видатний український громадський діяч Володимир Ільницький.

На основі раніше опублікованих джерел Роман Пастух детально відтворює події, які призвели до сумнозвісних «кривавих виборів» у червні 1911 року. Називає імена багатьох полеглих, серед яких були і українці М.Кушнір, В.Кравців, Й.Вата, І.Безушко та ін.

Знаходимо детально відтворену історію ініційованих учителем Василем Ратальським запросин до Дрогобича Івана Франка у лютому 1912 року. Тоді Великий Каменяр читав при переповненій залі поему «Мойсей». [6]

Узагальнено й систематизовано в роботі інформацію про спорудження українцями Народного дому, про діяльність у місті численних філій українських товариств «Просвіта», «Союз українок», «Сокіл», «Сільський господар», «Рідна школа» та багатьох інших. Так само скурпульозно автор описує події 1918 року, пов'язані з установами в місті української влади та утворенням ЗУНР. Наводить імена громадських діячів, які долучилися до цього процесу.

У роботі детально висвітлена історія будівництва українською громадою у місті свого театру та робота цього культурного центру. У радянські часи закладу судилося бути місцем не лише високого мистецтва, а й судилищем, під час якого більшовицьке правосуддя відправляло на смерть українських патріотів.

У притаманній йому манері згадує дрогобичан, які колись проживали чи працювали на цій вулиці і з яким був знайомий особисто: педагога і композитора Юрія Сидоряка, що товаришував з Володимиром Івасюком, письменника Андрія Грущака, розповідає кумедні історії, які траплялися за його пам'яті у цій частині міста.

Однією з найбільш інформаційно насичених є розповідь про сьогоденну вулицю Тараса Шевченка. Вона за свою історію мала назви Самбірської, Панської та Адама Міцкевича. Надана у свій час назва Панська ніби говорила сама за себе: тут селилися найбільш заможні дрогобичани. Розповідь про її

столітню історію складається з ряду напрочуд цікавих нарисів.

Тут зустрінемо докладну інформацію про власників фешенебельних будинків І. Вагнера і Г.Кузіва, Р.Савойки і Л.Гартенберга, Г.Дункельбляу й братів Шпіцманів...Значну частину будівель цієї вулиці зводили українські зодчі. З часом ці будинки змінювали чи втрачали своїх власників, у них відкривалися крамниці й ресторани, аптеки й офіси політичних партій, редакції газет й банки, навчальні заклади й мистецькі колективи... Таке розмаїття об'єктів надає можливість авторові доповнити інформацію про них великою кількістю історій з життя дрогобичан, які чув від очевидців чи сам був їхнім учасником. [7]

Він розповідає про оборонну вежу та будівлю костелу святого Бартоломея, про роботу українських майстрів Петричка та Валігури, які керували замощенням вулиці Шевченка бруківкою, про відвідини Дрогобича намісником Австро-Угорського престолу Карла Габсбурга. Насиченою та цікавою є розповідь про діяльність культурно-просвітницького товариства «Робітнича громада» ім. І.Франка та його очільників І.Кобилецького, Є.Лоїка, Н.Шкоду та І.Губицького. Саме на цій вулиці товариство з 1929 року винаймало приміщення. Тут діяли хор, драмгурток, шахова секція, бібліотека. Автор детально описує діяльність товариства: вистави, вечорниці, забави, змагання... Тут можна було безкоштовно користуватися бібліотекою, поспілкуватися за грою в більярд. Цікаво, що у гості до українців навідувався майбутній керівник Польської Народної Республіки Владислав Гомулка.

Роман Пастух чимало уваги присвячує життю дрогобицьких газетярів та роботі журналістів. Від спорудження будинку, де знаходиться сьогодні редакція газети «Галицька зоря», він веде розповідь через усю історію дрогобицької журналістики. Тут знаходимо відомості про початок газетної справи у нашому місті й першу українську газету в Дрогобичі «Підкарпатський голос», за видання якої відповідали В.Коцко і М.Скибінський. Автор веде читача через роки польської, німецької та радянської окупацій, детально інформуючи, коли і що видавалося з періодики. Сухі дати й констатація факту

перемежовані найрізноманітнішими історіями з професійної діяльності самого автора, який довгий час очолював один з редакційних відділів, його знайомих і друзів.

Коли читаємо про будинок філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету, то автор одночасно розгортає перед нами панорамну картину системи освітніх закладів, які у свій час існували в Дрогобичі чи продовжують виконувати свої функції до сьогодні. Особливу увагу при цьому звертає на роботу в Дрогобичі освітніх установ української громади, наповнює розповідь цікавими подробицями з життя учнів, учителів, студентів та професорсько-викладацького складу. Ми можемо до подробиць дізнатися, якими були стосунки між журналістами, митцями, викладачами та місцевою владою у радянські часи. Промовистими є розповіді пана Романа з життя національно свідомих викладачів, письменників, журналістів в радянські часи, коли навіть за необережно промовлене слово можна було поплатитися роботою й свободою. [1]

Розповідаючи про вулицю Грушевського, автор не лише відтворює хронологію її сучасної забудови, а й намагається зберегти для нащадків імена та прізвища тих газд, які заселяли її до того часу, коли тут вирости численні багатоповерхівки.

Ми дізнаємося, що на рубежі 19-20 століть ця вулиця поділялася на дві: Колійову Вижню і Колійову Нижню. Разом ці вулиці налічували приблизно 80 будівель. За радянських часів їх з'єднали в одну і назвали Радянською. [6]

Поступово на місці приватних будинків почали з'являтися багатоповерхівки, з притаманними для свого часу ознаками «сталінок», «хрущовок» чи «чешок».

Водночас автор перемежовує цікаву розповідь про те, як формувалося сучасне обличчя вулиці, розповідями про відомих і не дуже її жителів. Наприклад, професора музично-педагогічного факультету, багаторічного керівника народного чоловічого хору «Бескид» Степана Стельмашука (1925 - 2011). Згадує цікаві епізоди з його життя, які не лише знайомлять читача

з постаттю митця, а й дають яскраву характеристику радянській епосі. Цікавою є авторська згадка про добре відомого сучасникам лікаря, поета, різьбяр-аматора та громадсько-культурного діяча Михайла Белея (1948 - 2017). Автор згадує його творчі досягнення та плани, розповідає цікаві епізоди з життя.

Детальні розповіді про історію найбільших дрогобицьких підприємств та установ пов'язані з вулицями, на яких вони розташовувались: Бориславською, Стрийською.

Тут знаходимо узагальнену і систематизовану інформацію про представників усіх тогочасних робітничих професій: яку роботу виконували, скільки за неї отримували, як склалися стосунки з керівництвом. Детально задокументував окремі технології: золотарства, будівництва, замощення вулиць, навіть вирощування цибулі.

Автор не оминув жодної значимої суспільно-політичної події від кінця ХІХ до нашого часу і її наслідків для міста та його обивателів, доніс спосіб життя представників чи не усіх соціальних верств та поколінь Дрогобича упродовж двох століть.

Особливу увагу він приділив дрогобичанам - борцям за кращу долю України та її народу, він скурпульозно занотовує в книзі зібрані факти з їхнього життя, розглядає участь у громадському та суспільно-політичному житті міста та всієї країни. Згадує про діячів, життя і діяльність яких ще чекає на свого дослідника.

Таким чином з наведених вище прикладів ми бачимо, що для Романа Пастуха історія Дрогобича невіддільна від історії його жителів. Автор синтезує історію міських пам'яток архітектури з постатями дрогобичан, прагне зберегти пам'ять про цікаві та повчальні події з їхнього життя. Він наводить цілі галереї імен і прізвищ дрогобичан, яким колись належали ці землі. Кожен з них жив багатше чи бідніше, по-різному заробляв на життя: був бідним селянином чи багатим землевласником, ремісником чи підприємцем, адвокатом, учителем чи чиновником, митцем чи представником, як кажемо сьогодні, силових відомств.

У своїх краєзнавчих дослідженнях про локації рідного міста Роман Пастух зумів створити цілісний образ мультикультурного міста в його розвитку й водночас показати, що одна з провідних ролей у цьому процесі належала саме українській громаді

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галик В. М. Місця Івана Франка у Дрогобичі. – Дрогобич, 2017.
2. Дрогобич – місто Івана Франка (За ред. П. Іванишина). – Дрогобич, 2018.
3. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. – Львів, 1991.
4. Пастух Р. Дрогобич і дрогобичани. – Дрогобич: Посвіт, 2021.
5. Пастух Р. Сказання про Місто. – Дрогобич, 2008.
6. Пастух Р., Сов'як П. Історія Дрогобича в датах, подіях і фактах. – Львів, 1991
7. Тимошенко Л . Нариси з історії давнього Дрогобича. – Дрогобич, 2003.

LITERATURE

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БІБЛЕЇЗМІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТІ

Бондаренко Юлія Сергіївна

старший викладач кафедри Англійської мови
Державний університет телекомунікацій,
м. Київ, Україна

Тривалий час культура християнського світу зверталася до Біблії, яка є джерелом не тільки моральних істин і настанов, а й джерелом збагачення мов християнських народів. Біблія – це маленький літературний всесвіт, у якій представлені легенди, історичні повісті, юридичні кодекси, оповіді про життя святих, морально-побутові афоризми, притчі, поеми. Письменники споконвічно намагалися дослідити елементи Святого Письма, зрозуміти Божі істини та відчувати себе в духовному мікрокосмосі. Мова Біблії є джерелом символіки, афористики та ідіомастики. Утворенні у художніх текстах біблеїзми часто набувають додаткового значення.

У прозових текстах зустрічаються біблеїзми, що виникли на основі топонімів: Едемський сад, Содом і Гоморра, Вавилон. Наприклад, у Книзі Буття 2:8 – 3:24 **Едемський сад** – це було місце раю, де жили перші безсмертні люди Адам і Єва в безпеці в гармонії з природою, а в романі Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти»: *«Одне слово, то був маленький Едем, про який більше не знали, ніж знали»* набуває значення райського місця, яке приносить життєву насолоду. У Книзі Буття 19:24 – 25 **Содом і Гоморра** – це були древні єврейські міста на сході Ханаана, які Бог зруйнував, що покарати їх мешканців за хтивість, а в романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого»: *«Так бігли у Хіросімі, так озиралися на Содом і Гоморру, так гинула Помпея, у клубах диму*

осідають вежі, розтріскується бетон і плавиться сталь, виють пожежні машини, поліція оточує квартал» – це місце суцільного хаосу. **Вавилон** – це назва древнього міста в Месопотамії, у якому його мешканці прагнули збудувати вежу, щоб дістатися до Бога, а в романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого»: *«З гори на нас дивиться князь Володимир з хрестом, шкода, що кам'яний, хай би знову охрестив киян, їм це було б корисно, бо Київ уже зовсім, як Вавилон»* Київ порівнюється з Вавилоном – місце розкоші, розпусти й спокус. У прозових текстах зустрічаються біблеїзми, що виникли на основі антропонімів: Ірод. **Ірод** – за Євангеліями, це юдейський цар, котрий, дізнавшись про народження Месії, наказ вбити хлопчиків-немовлят, а у романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон»: *« - Про те, що ми з тобою, немов Йосип з Марією та дитячком, утікаємо від Ірода до Єгипту»* це людина-тиран, людина-мучитель. У прозових текстах зустрічаються біблеїзми, що виникли на основі природних явищ: заборонений плід, всесвітній потоп, манна небесна. **Заборонений плід** у Книзі Буття 3:6 – це яблуко з дерева пізнання добра і зла, який Бог заборонив їсти Адаму і Єві, а фантастичному романі В. Тарнавського «Порожній п'єдестал»: *«У глибині душі він почувався пращуром, який хоче скуштувати заборонений плід – смертельний чи поживний?»* це сильна спокуса, яка дає насолоду на короткий час, а потім призводить до біди. **Всесвітній потоп** у Книзі Буття 6:11 – 12 – це потоп, який Бог навів на землю за людські гріхи, а в романі М. Матіос «Кулінарна фіглі»: *«Це гірше, ніж 11 вересня 2001 року для Америки і страшніше, ніж всесвітній потоп»* це величезна катастрофа. **Манна небесна** у Книзі Вихід 17: 14 – 16 – це їжа, яку Бог давав юдеям кожного ранку в пустелі, а в романі М. Меднікової «Тю!»: *«Іноді гарний кусень впав, як манна з неба, від дачників»* це неочікувано отримані життєві блага. Отже, більшість фразеологізмів біблійного походження зустрічаються у творах у переносному значенні. Вони у тексті набувають додаткового забарвлення, символічно позначають риси, запозичені із першоджерела – Біблії.

**АВТОБИОГРАФИЧНОСТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЛЬВА ТОЛСТОГО
(ВЗГЛЯД ЕВГЕНИЯ СОЛОВЬЁВА)**

Кайгородцева Богдана Александровна,

аспирант

Харьковский национальный педагогический университет

имени Г. С. Сковороды

г. Харьков, Украина

Аннотация: Работа посвящена литературно-критическим и беллетристическим очеркам литературного критика 19 века Евгения Соловьёва о Льве Толстом. В ней представлены суждения критика о произведениях писателя, в которых герои имеют схожие с ним характеристики. Николенька Иртеньев из автобиографической трилогии «Детство», «Отрочество» и «Юность»; князь Дмитрий Нехлюдов из «Утра помещика» и «Воскресенья»; юнкер Дмитрий Оленин из «Казаков»; Константин Левин из «Анны Карениной»; лирический герой «Исповеди» – все они имеют общие черты со своим автором, передают его настроения и мысли периода, в который было написано то или иное произведение. Прототипами этих героев являлся сам Лев Толстой. Некоторые душевные переживания Пьера Безухова и Андрея Волконского из «Войны и мира» также соответствуют авторским. В произведениях «Рубка леса», «Набег», «Кавказский пленник», «Азбука» Толстой заимствует эпизоды из своей жизни. Евгений Соловьёв отмечал автобиографичность произведений Льва Толстого в разных своих литературно-критических очерках.

Ключевые слова: автобиографичность, литературная критика, 19 век, Евгений Соловьёв (Андреевич, Скриба), Лев Толстой.

Литературный критик 19 века Евгений Соловьёв писал свои очерки о литературных деятелях как прошлого, так и о своих современниках. Одному из

писателей своей эпохи – Льву Толстому, он посвятил несколько литературно-критических произведений. В 1894 году был написан главный труд Евгения Соловьёва о Толстом – биографический очерк из серии Флорентия Павленкова «Жизнь замечательных людей» под названием «Л.М. Толстой. Его жизнь и литературная деятельность» [1]. В этом произведении автор охарактеризовал основные вехи жизненного пути писателя и краткую историю рода Толстых, дал оценку его литературной деятельности, обратил внимание на педагогический опыт и учение Толстого, а также описал поместье «Ясная поляна». В своих основополагающих трудах «Опыт философии русской литературы» [2] и «Очерки по истории русской литературы» [5] Евгений Соловьёв также обращается к творчеству Льва Николаевича Толстого. В нашей работе мы обратим внимание на описание критиком автобиографичности произведений писателя.

Соловьёв делает акцент на тот факт, что творчеством Льва Толстого интересовались как отечественные литературные критики, такие как Дмитрий Писарев, Павел Анненков, Аполлон Григорьев, Николай Михайловский, Александр Скабичевский, Михаил Протопопов, так и иностранные – Эжен Вогюэ, Альберт Цабель, Георг Брандес [1].

Критик пишет об «универсальности» произведений Льва Толстого, которые он писал и для деревенских жителей (сказки, азбука, хрестоматия), и для «высшего общества» (пьесы) [1]. Ещё одним фактом популярности писателя критик называет «девять полных прижизненных собраний сочинений» [1], и сравнивает их с «одним изданием своих творений Пушкина» [1], тремя тургеневскими изданиями произведений и «посмертным» изданием Достоевского [1].

Евгений Соловьёв пишет об автобиографичности большинства произведений писателя. Он отмечает, что первое произведение Льва Толстого «Детство» является таковым, но сосредотачивается «не на отделении от действительности, а освещении и одухотворении её» [1]. И подчёркивает, что всё же это художественное произведение, в котором, как и в других его

произведениях «правда и вымысел переплетены» [1]. Несмотря на это, мы можем представить на месте Николеньки Иртеньева самого Льва Толстого в его детские годы. Евгений Соловьёв подчёркивает, что здесь мы видим не чуждые картины для писателя: барскую жизнь, образ его матери, образ семьи, с её приличиями, ценностями и «внешним лоском» [1]. В «Отрочестве» и «Юности» критик также замечает автобиографичность. Обращаясь к «Юности», критик описывает в поведении того же Николеньки (прототипа Толстого) признаки «старых барских дрожжей» [1], которые проявлялись в «кутежах и непризнании превосходства некоторых сверстников в университете» [1]. Впоследствии, Лев Толстой вспоминал этот период «с отвращением» [1].

Бросив университет, писатель отправляется в своё имение «Ясная поляна». Послеуниверситетское пребывание в этом месте Толстой описывает в произведении «Утро помещика». Евгений Соловьёв считает, что оно является «лучшей характеристикой его тогдашней жизни» [1]. Он подчёркивает, что именно «владение семистами душ» [1] способствовало неторопливому написанию и позволили «переписывать семь раз» [1] «Войну и мир» – «нашу Илиаду» [1], «грандиозную эпопею русской народной жизни» [1]. Этим произведением, подчёркивает Соловьёв, «хотя и не заслужил генерала от артиллерии, зато стал генералом от литературы» [1].

Жизнь на Кавказе Льва Николаевича также послужила темой некоторых его произведений. Евгений Соловьёв указывает на «Кавказского пленника» [1]. Служба самого графа Толстого юнкером и его участие в «мелких стычках» [1] послужило материалом для таких произведений, как «Рубка леса», «Набег», «Казаки» [1].

Традиция помещать сюжеты из своей жизни не обошла и произведения Льва Толстого для детей. В своей «Азбуке» он пишет о своих собаках Мильке и Бульке, охоте на медведя, военных эпизодах с Кавказа [1].

Ещё один роман Льва Толстого «Анна Каренина», который, по словам Евгения Соловьёва, «заключает в себе два отдельных произведения: историю любви Карениной и историю душевного возрождения Левина» [1] также

заклучает в себе «черты и черточки» [1] характера героя произведения Константина Левина, которые сходны с авторскими. Из собственной жизни писатель взял и «сцену объяснения в любви, препятствия к браку, радости семейной жизни» [1].

Не осталась не замеченой Соловьевым история с повестью «Крейцера соната» (1890 г.). Название литературного произведения похоже на музыкальное – «Соната № 9 для скрипки и фортепиано Людвиг ван Бетховена», которое было посвящено французскому скрипачу Рудольфу Крейцеру. Но критик обращает внимание на тот факт, что «ни малейшего отношения ни к музыке, ни к Бетховену произведение Толстого не имело» [1]. Хотя благодаря «всеобщему шуму» [1], который вызвала «Крейцера соната» Толстого, было издано одноимённое музыкальное произведение – «забытая соната Бетховена» [1], которое композитор сочинил ещё в 1804 году. Это произведение Толстого было воспринято критикой как «проповедь смерти» [1]. Евгений Соловьёв находит в «Крейцеровой сонате» «тень смерти, пресыщенности, старческого пессимизма», что противоречило учению Льва Николаевича Толстого и ослабило «его критическую часть» [2]. Евгений Соловьёв видит в этом положительный эффект, так как «критика скрасила даже бледные попытки воплотить учение в жизнь» [2]. В «Последствии» Соловьёв замечает менее радикальные взгляды Толстого, отмечая, что «неосуществимым идеалом (как и все идеалы) является безбрачие» [1], а не смерть.

Стремление Толстого сблизиться с народом также нашло отображение в его творчестве. Прежде всего это заметно в повести «Казачи» [1]. Соловьёв считает, что именно Толстой впервые поднял эту тему.

Соловьёв-Андреевич лично встречался с Львом Толстым в его имении. Это случилось через 9 лет после публикации книги о писателе, 1 июня 1903 года. По воспоминаниям о данной встрече критик написал статью «В Ясной поляне» [3], которая была опубликована в «Одесских новостях» под псевдонимом Скриба. Филолог Мария Михайлова отмечает, что Евгений Соловьёв ценил в творчестве Льва Толстого (особенно в его поздний период)

правдивость изображения без прикрас, но не одобрял его отношения к современной ему науке, культуре и искусству, которые писатель считал «вандальными» [4].

Нравственно-религиозные вопросы бытия всегда волновали Льва Толстого, а вместе с ним и героев его произведений. Страх смерти мы видим у Пьера из «Войны и мира». На войне все люди казались ему спасающимися от жизни, но каждый спасался своим способом: «кто чистолубием, кто картами, кто писанием законов, кто женщинами, кто игрушками, кто лошадьми, кто политикой, кто охотой, кто вином, кто государственными делами» [5]. Этот же страх преследовал и самого писателя. Спасался он от него при помощи «забвения в карточной игре, кутежей, поцелуев любимой женщины, низведении человеческой личности, а, значит самого себя к <...> бесконечно малой величине истории, в религиозном и нравственном резонансе <...>» [5]. Но сам Толстой нашёл решение проблемы в «спокойствии духа» [5]. Соловьёв отмечает, что это «тот самый нуль, с которого начинал Толстой», но в этом искании и заключался «источник его идеализма» [5]. Самоотречение и любовь также являются неотъемлемой частью жизни писателя. Евгений Соловьёв сравнивает поступок героя романа «Анна Каренина» Левина, когда он «взял семью и ушёл в её жизнь» [5] с поступком самого Льва Толстого, который «взял народ и ушёл в его жизнь» [5]. Критик замечает, что тема религии также не чужда автору и его героям. В этом вопросе он сближает Льва Толстого с Фёдором Достоевским, для которого «религиозная проблема также всегда представлялась наиважнейшей» [5]. Евгений Соловьёв отмечает искание Бога и «муки неверующей души» прежде всего у Андрея Волконского и Пьера Безухова из «Войны и мира» и Константина Левина из «Анны Карениной» [5].

Лев Толстой был одним из представителей «кающегося дворянства». Этот факт биографии также отражён в его творчестве. Ярче всего мы видим его черты в «Исповеди» и «Воскресеньи». В автобиографическом произведении «Исповедь» лирический герой выражен эксплицитно. Мы наблюдаем его душевные метания от полного нигилизма до кризиса, минут отчаяния,

помыслов о смерти, сожалении о пользовании трудами мужиков [5]. В последнем романе писателя «Воскресенье» душевные переживания автора переплетены с состоянием лирического героя. Евгений Соловьёв назвал это произведение «величавой эпопеей пробудившейся совести» [5]. «Нечто новое» [5] увидел критик в вопросе о «причинах зла и страданий культурной жизни» [5]. Оно и послужило причиной перерождения и переосмысления героизма персонажа «Воскресенья» князя Дмитрия Нехлюдова, в котором мы также наблюдаем черты «кающегося дворянина» [5].

Автобиографичность – одна из составляющих стиля Льва Николаевича Толстого. Литературный критик Евгений Андреевич Соловьёв, будучи его современником, считал, что «биографию Толстого можно смело писать по его собственным произведениям <...> особенно это касается душевной жизни великого писателя» [1].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Соловьёв Е.А. Л.Н. Толстой. Его жизнь и литературная деятельность.

URL: https://royallib.com/book/solovev_evgeniy/l_ntolstoy_ego_gizn_i_literaturnaya_deyatelnost.html (дата обращения: 26.01.2023)

2. Соловьёв (Андреевич) Е.А. Опыт философии русской литературы.

URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/002348_000066_000000010?page=4&rotate=0&theme=black (дата обращения: 27.01.2023)

3. Скриба. В Ясной поляне. Одесские новости.1903. № 6030. URL: <http://www.bibliotekar.ru/levtolstoy/38.htm> (дата обращения: 17.01.2023)

4. Михайлова М.В. Соловьёв Е.А.: биографическая справка. Русские писатели. 1800-1917. Биографический словарь. URL: http://az.lib.ru/s/solowxewandreewich_e_a/text_2007_bio.shtml (дата обращения 29.01.2023)

5. Соловьёв (Андреевич) Е.А. Очерки из истории русской литературы 19 века. URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_002967280?page=1&rotate=0&theme=black (дата обращения: 29.01.2023)

POLITICAL SCIENCES

УДК 321

ON THE QUESTION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF STATE SOVEREIGNTY

Krishnan Edward Roy

edd, dba, phd

directeur général at the European
International University (EIU-Paris)

Paris, France

Toshpulotov Alisher Aminovich

Doctor of business administration, Adjunct Professor,
European International University (EIU-Paris),

Dushanbe, Tajikistan

Annotation. Within its territory, each state in the modern world has sovereignty, which excludes the power of another state in this territory. In the absence of such a differentiation of territorial supremacy between all States, any of them could claim to exercise their supremacy in relation to the same territory, the same people and things.

The result is chaos and anarchy in relations between states, nations, and people. The independence and independence of the state in determining and implementing foreign and domestic policy, as well as the supremacy of state power within the country - this is what is usually understood by state sovereignty.

The problem of limiting state sovereignty is an urgent problem that has various justifications and understandings. On the one hand, state sovereignty is useful for the state itself, because it is a kind of "shield" that limits the influence of other countries on life within the state and emphasizes the uniqueness of a separate country protected from this influence. In addition, on the other hand, if sovereignty is excluded as a state border, then residents of this country will be able to purchase goods at a lower

price, because customs margins will be excluded. This problem has both positive and negative interpretations.

In the realities of the modern world, each state as a whole faces the task of protecting the inviolability of its state sovereignty, preserving territorial integrity, inviolability of state borders and national interests - this determines the relevance of the research topic.

Keywords: state, sovereignty, economic policy, world economy, independence

The independence of the state in determining and implementing foreign and domestic policy, as well as the supremacy of state power within the country - this is what is usually understood by state sovereignty [1]. Thus, we can say that the main qualitative characteristic of state power is precisely sovereignty. This characteristic within the limits of a politically organized territorial whole makes it (power) truly dominant and supreme. After all, sovereignty is the most important attribute of the state, which is its main feature.

Sovereignty as a political and legal phenomenon can be considered in three aspects:

- 1) as an idea, that is, a kind of intelligible image taken in its potentially immanent purpose and possibility of existence;
- 2) a real-life phenomenon taken in its historical development;
- 3) the legal structure, the legal form of consolidation, actually or ideally reflected in the constitutional and legal norms of a particular state [2, p. 13].

The word "sovereignty" in French means "supreme power" [3, p. 840]. The Latin word "super" is higher, which gave rise to the expression "suprema potestas", which is often translated by lawyers as "supreme power" or "supreme power". The concepts of "supreme" - in relation to the ruler, or "supreme", when applied to power, includes comparison and correlation with other authorities and their bearers.

Higher authorities and officials may subordinate other levels of government. This is what it says about the lower and higher, subordinate and the supreme authorities. The same kind of relations are created between territorial entities. For

example, individual territorial entities that are part of larger ones are subordinate and form a hierarchical structure of authorities (state, province, district). The power standing at the top of this ladder is not subordinate to any other power and therefore is called "supreme" (and in fact it is), or "sovereign", "supreme" [1].

As a political and legal phenomenon, sovereignty is a phenomenon of the supremacy of power, and the actual and real expression of the sovereignty of the state is the presence of supreme power in the state [4].

In any country, the organization of state power has inherent internal qualities of unity, publicity and supremacy. It is precisely such a sign of state power as publicity that connects it with the immediate interests of the entire socio-political organism and directly unites them by expressing to some extent general social interests and goals, and not the selfish interests of individual classes and social groups.

Unity is what power possesses in a state-organized society. Thus, power in the person of the ruling social group of the dominant stratum of the elite, class or the whole people, primarily the interests and will of which it expresses, always has a single social source. In addition, the state power, organized for the purpose of fulfilling its functional purpose, will always have common areas of activity, tasks and goals determined by the goals and objectives facing the state, the country and the people inhabiting it. Hence, the unity of organizational and legal activity and the construction of the state apparatus as a material carrier of power in the state is deduced [1].

The internal organization and hierarchy of the structure of any social organism is its certain degree of unity. The presence of an internal organization in the activity and construction of power means its structuring and hierarchy. Initially, power cannot but be structured and organized, thus, it cannot but have its last (finite), ultimate (extreme) highest carrier (center). It is he (the supreme carrier) who concentrates power in his hands and then distributes it through structural levels, distributing power functions and powers [1].

Thus, we see various bodies, divisions, links, levels that are in a certain subordination in the system of state power of any state, performing various public

functions and having different levels of authority to implement them. Therefore, the higher the level of implementation of the functions provided, the wider the scope of powers of the person or body that is called upon to perform them, and, thereby, its activities will be of a more significant public nature. The sign of unity of state power and the sign of publicity are directly related to the phenomenon of hierarchy. Thus, speaking of sovereignty by "tying" it to the state power, we are talking, first of all, about the state power itself and only in one single sense – as the supreme power.

Thus, sovereignty in the legal approach "is a concept that expresses the hierarchy of relations between the official bearers of power in the state and asserts that in these relations there should be a certain highest point, a certain highest center of action, with the ability to make decisions" [5]. In other words, the bearer of sovereignty and the supreme center of action, directly the supreme authority, is the subject of power activity that has the right (authority) to make final decisions on the most significant and important issues of the state and society. These "last" decisions are the monopoly of the power subject.

This is "the essence of sovereignty, which, according to K. Schmitt, legally should be correctly defined not as a power monopoly or a monopoly of coercion, but as a monopoly of a decision" [6], the last and exclusive, not subject to revision, appeal or challenge.

The State cannot exist without sovereignty, expressed by the manifestation of supreme power. There cannot but be a so-called sovereign in it - the ultimate and ultimate bearer of supreme power. Thus, a non-sovereign State union cannot be considered as an independent independent State.

If someone else makes the decisive (final) decision on behalf of the state, if there is no such Supreme Bearer (sovereign), then this entity can no longer be called a state, it is rather an area or province that enters the sphere of sovereign power relations as a non-independent member – as one of the subjects. The distinctive and most essential feature of the state, without which it simply cannot exist as an independent and independent political entity, is the presence of sovereignty as the supreme power. Absolute character and constancy are the two main signs of supreme

power [1].

Currently, state sovereignty is usually understood as the inherent property of the rule of law within the country and the quality of independence, independence of the state in relations with other countries in determining and implementing its domestic and foreign policy [4, p. 36].

In addition, this is the greatest achievement of mankind, when all states are sure that no one dares to "meddle" in its internal and external affairs, no one has the right to dictate their will, impose their views, export their values, especially by force.

However, the modern world has changed its positions on this issue and now some more democratic states are very concerned about the lack of democracy in other states, where, in their opinion, authoritarianism and totalitarianism flourish, where freedom is "stifled", minorities are persecuted, and individuals are not allowed to realize their opportunities. As a result, there are various schemes for "making happy" states with democratic values. These are "color revolutions" (support and financing of the opposition), and the change of state leaders (causing discontent by spreading information discrediting the government), and if this does not help, then there is a clear aggression — the use of military force to overthrow the existing system.

Such actions of superpowers cause a backlash. We see how the desire of States to protect themselves with a nuclear shield is growing in the world, since conventional weapons do not guarantee sovereignty in this world.

The question of the necessity of state sovereignty has not arisen today. He got up when capitalism gained strength, turned into imperialism, which became cramped not only its borders, but also the borders of other states. In order for goods and labor to flow freely around the globe, it is necessary to eliminate various interstate barriers.

Back in 1907, Woodrow Wilson (the future president of the United States), then president of Princeton University, said: "The doors of the powers that are locked now must be broken... The privileges received by financiers must be guarded by representatives of (our) state, even if the sovereignty of those countries that are not inclined to meet us is violated." [31, p. 41].

Hence, various theories and concepts about the limitation of sovereignty, world

citizenship and others appear.

The relevance of the restriction of state sovereignty remains at the present time. Moreover, the relevance is not only preserved, but, as a rule, during transitional periods, it is significantly aggravated. Sovereignty itself is an event that is difficult to implement in practice. That is why this problem remains invariably relevant. Scientists are actively discussing the problem of limiting sovereignty and ways to maximize its implementation, but it seems significantly difficult or practically impossible to put all solutions to this problem into effect or at least try out some of the options in practice.

Thus, American scientists Harrison and Weygart explained the process of limiting state sovereignty on the part of the economy and linked it with the position of the United States on the world stage as a leader. They tried to prove that small countries are economically unviable and should voluntarily give up "economic sovereignty" by submitting to the big powers. Macroeconomic management in this case should be carried out by the United States, and small countries will only play the role of suppliers of raw materials [8, p. 19].

There is also a theory of "world citizenship" in the scientific world. According to this theory, state citizenship should be eliminated and replaced by a single "world citizenship" for all people [8, p. 19]. Such a theory seems to exclude the concept and rights of sovereign States.

Frenchman J. Attali wrote about how to save the world from the crisis, and put forward a proposal to create a "global regulatory system" and the implementation of "global sovereignty" [9, pp. 152-154]. He proposed to achieve all this by creating world structures: the government, parliament, police, court, the introduction of a single world currency, etc.

Supporters of this theory see evil in the state itself. A. Adler and G. Kelsen are representatives of another kind of theory of the limitation of state sovereignty. These authors do not consider sovereignty to be something positive. The sovereignty of the state is understood by them exclusively as a motive and prerequisite for wars [8, p. 19]. In their opinion, only the abolition of such a concept as state sovereignty

"will ensure peace on Earth." Followers of G. Kelsen put forward a tough alternative: either to recognize the sovereignty of one state, excluding the sovereignty of other states, or to abolish state sovereignty altogether [8, p. 20].

One of the critics of state sovereignty as a concept is considered to be St. D. Krasner, who categorically rejects even hints about the importance of sovereignty. He is deeply skeptical about the reality of sovereignty, arguing that this maxim has always been a kind of "organized hypocrisy" that happens when the logic of expediency and the logic of consequences are in conflict, that is, when the tactics of actions in realizing the aspirations of rulers to remain in power, "moving" their voters, are generated by a conflict of interests with normative behavior..

Hypocrisy, according to St. D. Krasner, simply means a gap between the professed principles and norms of political activity (the logic of expediency) and the strategic calculations on which such an action is based (the logic of consequences) [9, p. 29]. St. D. Krasner believes that this process is especially vividly reflected in the international sphere, so as there are "norms have less deterrent" impact.

Part of the theory of denial of sovereignty is based on the factography of the modern world. For example, when States lose their sovereignty over territory or from a financial point of view (loans). In this row there is also the concept of the loss of state sovereignty, which consists in the fall of the traditional system "one nation - one money", when even strong states seek to conduct international settlements in the so-called reserve world currency - US dollars [9, p. 31].

But there is also an opposite point of view on the problem of limiting state sovereignty. For example, A. A. Moiseev writes: "It is generally recognized that the participation of states in international organizations through the realization of any volume and quality of their rights is not a limitation, but the realization of sovereignty, even if we are talking about rights that are usually attributed to the internal competence of the state" [10, p. 404].

Therefore, self-restraint in the implementation of the traditional "state functional" in defending state interests in no way detracts from state sovereignty [9, p. 32].

Currently, it is considered that the theory of sovereignty was developed and formulated in the second half of the XVI century by the French lawyer J. Boden, who is rightly called the father of this theory. He will define sovereignty directly as the supreme power over subjects and citizens not limited by laws, the absolute and permanent power of the state, the highest power to dispose. According to J. According to Boden, it is precisely such power that acts as a defining condition for the existence of the state and, moreover, is a necessary attribute of it.

Boden argued that only the authority of the central and unlimited power can put an end to political unrest. The sovereign power of such an authority comes from God, its action does not depend on subjective recognition by subordinates, which means that situational bad governance does not justify the disobedience of subjects. Boden does not deny that the political organism is formed by both the dominant and the subordinate. In order to limit absolutism, Boden identifies two types of restrictions on the power of a sovereign monarch: divine and natural law; the traditions of society and the property rights of subjects.

Empirical theories of sovereignty at the state level. Theories of this level concentrate on the state as a whole in order to answer the fundamental question: which political (or territorial) entities can be called sovereign in essence? Despite the fact that this question can be recognized as common to all concepts of this level, the answers to it will be different, since the meaning of sovereignty can be understood in different ways (this is either a legal reality or a political reality).

For some researchers, sovereign status is a consequence of an internal legal system based on constitutional law and related structures.

Other researchers at this level emphasize the role of external factors, but recognize that sovereignty is a legal status held by those who possess the signs of statehood.

Within the framework of this approach, the Montevideo Convention, adopted in 1933, was drawn up, which determined the legal status of a state in the international arena, based on empirical indicators: permanent population, a certain territory, its own government, the ability to enter into relations with other states.

Normative theories of sovereignty at the state level.

The concepts of this level are interested in the answer to the question: which territorial political entities should be sovereign? One of the most common answers to this question is that the State should be sovereign. The main disadvantage of the theories of state-level sovereignty is the lack of attention to the institutions of interstate interaction.

Meanwhile, this level is fundamentally important for the detection of sovereignty and the analysis of its features. At the same time, the qualitative difference between the international sphere and the actual state reality is indisputable: any state represents one or another hierarchy of authorities, and there is no key hierarchical authority at the international level. States are sovereign in their relations

Thus, the problem of limiting state sovereignty is an actual problem that has various justifications and understandings. On the one hand, state sovereignty is useful for the state itself, because it is a kind of "shield" that limits the influence of other countries on life within the state and emphasizes the uniqueness of a separate country protected from this influence. And, on the other hand, if sovereignty is excluded as a state border, then residents of this country will be able to purchase goods at a lower price, because customs margins will be excluded. This problem has both positive and negative interpretations.

We may ask ourselves: what is the purpose of limiting or completely eliminating State sovereignty? If this is done for the free, equal, mutually beneficial cooperation of peoples, then this goal is noble and necessary. However, if the goal is to conquer sales markets, sources of raw materials and further economic dependence of some states on others, and then full control over the state, then this is unacceptable.

REFERENCES

1. Volkov A.D. The essence of state sovereignty // Actual problems of humanities and natural sciences, 2014. URL: https://publikacia.net/archive/uploads/pages/2014_5_2/18.pdf

2. Grachev H.I. - Mythology and sovereignty: supreme power through the prism of sacred traditions // Law and Life: an independent popular science magazine. 2002, - № 49 (6). - P. 13.
3. The Russian Legal Encyclopedia. - M.: INFRA - M, 1999. - p. 840.
4. Grachev N. I. State sovereignty and forms of territorial organization of the modern state. The main patterns and trends of development: monograph / N. I. Grachev. Electron. Text data. Moscow: Knigodel, Volgograd Institute of Economics, Sociology and Law, 2009. [Electronic resource]: URL: <http://www.iprbookshop.ru/3767>
5. Alekseev H. N. The Russian people and the state. - M.: Agraf, 2002. - p. 540.
6. Schmitt K. Political theology: a collection. - M.: CANON-press-Ts, 2002. - p. 26.
7. The Untold history of the USA / Oliver Stone and Peter Kuznik; translated from the English by A. Orzhitsky, V. Polyakov. M.: KoLibri, ABC-Atticus, 2015. - 928 p.
8. Krasinsky V. V. Theoretical justification of the limitation of state sovereignty and its implementation in the modern practice of interstate relations / V. V. Krasinsky // History of State and Law. 2016. № 11
9. Khabirov R. F. Criticism of the unconditionality of state sovereignty from the standpoint of neorealism / R. F. Khabirov // History of the state and Law. 2016. № 16.
10. Moiseev A. A. National legal cultures and international law: trends in the development of the sovereignty of states // Materials of the sectional sessions of the X International Likhachev Scientific Readings. Section 4: National legal cultures and international Law: Trends in world development. Moscow, 2010

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 821.161.2.09-31

ОЗНАКИ ІДИЛІЧНОГО ХРОНОТОПУ В РОМАНАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Криворучко Валентина Іванівна,
аспірантка

Полтавський національний
педагогічний університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

Анотація: У статті розглянуто елементи ідилічного хронотопу (за класифікацією Михайла Бахтіна) у прозі сучасного українського письменника Мирослава Дочинця. За основу аналізу взято романи «Вічник», «Мафтей», «Світован». Доведено, що ознаки ідилічного хронотопу притаманні ідіостилю М. Дочинця.

Ключові слова: Бахтін, Дочинець, ідилічний хронотоп, роман, образ.

Проблема хронотопу є однією з найменш досліджених у літературознавстві, тож у ХХІ столітті посилюється цікавість до неї, і з'являється чимало наукових публікацій, присвячених хронотопу. На думку автора цього терміну в літературі Михайла Бахтіна, хронотоп носить об'єднуючу функцію для усіх складових художнього твору, адже всі «елементи роману тяжіють до хронотопу і через нього наповнюються плоттю і кров'ю, додаючи художньої образності» [1, 358].

У своєму дослідженні Бахтін визначає хронотоп як головний спосіб відтворення реальної дійсності у художньому творі, а також класифікує за численними ознаками на основі деталізованого аналізу часопросторових відношень у текстах, починаючи з античної літератури. Досліджуючи таку

категорію, як фольклорний час, науковець окремий розділ своєї розвідки присвячує аналізу ідилічного хронотопу. Він «виражається насамперед в особливому відношенні часу до простору в ідилії: органічна прикріпленість, зрощеність життя та його подій з місцем – рідною країною з усіма її куточками, з рідними горами, рідного долами, рідними полями, річкою та лісом, з рідною домівкою. Ідилічне життя та його події невіддільні від цього конкретного просторового куточка, де жили батьки та діди, будуть жити діти та внуки» [1, с. 258].

Така конкретизація ідилічного хронотопу майже дослівно проектується на твори відомого письменника, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка (2014) Мирослава Дочинця. Його відомі романи «Вічник», «Горянин», «Світован», «Мафтей», «Лис», «Діти папороті» «Криничар», а також інші книги, написані у жанрі малої прози, по праву вважаються сьогодні топовими в сучасній українській літературі.

Зважаючи, що для ідилічного хронотопу особливо прикметним є «поєднання людського життя з життям природи, єдність їхнього ритму, спільна мова для явищ природи та подій людського життя» [1, с. 259], то така цілковита спорідненість людини й природи пронизує усі твори Дочинця. Його герої, як правило, люди особливої долі та особливих знань, дуже тонко відчують навколишній світ. Такими є «травознаї», «знатники», «цілителі», «відуни» – всі ті, хто розуміє закони природи і ніколи не відступає від них, хто відчувається органічно в лісі, в горах, на луках та в інших природних середовищах.

Таким є Мафтей з однойменного роману, який проживши сім десятків літ, пройшовши багато доріг та життєвих випробувань, має сильне тіло, гострий зір, проникливий розум, зцілює людей, мудро розпоряджається своїм часом і життям. Хоч і було в нього чимало шансів та можливостей жити інакше, проте Мафтей свідомо обирає повернутися до краю, де все йому рідне: «Згори хаща, збоку – монастирські мури, здолу – кривуля ріки з протоками, лайдами, заострівцями, висками, рукавицями, підводними каргами, закрутами, заломами, колінцями... Я – як пустинножитель, оповитий заповідним захистом від світу.

Час начебто забув про мене» [2, с. 10]. Своєрідне місце сили, де жили його пращури, Мафтей називає власною фортецею, яка «стоїть на вершині горового хребта серед хмар, як гніздо орла; ніхто не може заволодіти нею. <...> Тут, на привольному осонні, за мурами, за хащами і за водами. І світ ловив мене щоразу рідше» [2, с. 15]. Живучи природно і в природі, знаючи її, дотримуючись її законів, Мафтей майже дослівно формулює філософську ідею Сквороди як символ власної гармонізації із навколишнім світом.

А ось як відчуває природу ще один Дочинців протагоніст – Андрій Ворон, названий Вічником: «Навчився ділити тишу на розсипи звуків, що раніше не були мені чутні, і ткати з них цілу симфонію безугавного і мудрого устою лісової околиці» [3, с. 84]. Ліс, у якому живе Андрій, стає для нього не тільки прихистком, але й джерелом глибокої мудрості: «Навчися видіти довкола все живе і тішитися йому – травині, дереву, грибові, птиці, звіру, землі, небу. Вдивляйся в них добрими очима і уважним серцем – і відкриються тобі такі знання, які не знайдеш у книгах. І побачиш у них себе – упокороного і оновленого» [3, с. 104].

Ідилічний хронотоп перетворює здавалося б буденну подію в прекрасний, майже тактильно відчутний образ, коли оповідач з роману «Світован» потрапляє до хати протагоніста, який мешкає у скромній сільській оселі: «Я ж спочивав у душевному забутті, як немовля, в кубелечку спокою. Він сотався тут із усього: з дощатого склепіння, затемненого часом, із глинобитної долівки, притрушеної «лугом», із плодів айви на скрині, поцяткованій шашелем, і з самого потойбічного скрипу шашеля, ще й з тугої домотканої верети, що пахла вітром. Я хотів насититись тим спокоєм і за вчорашні дні, і за прийдешні. Як та дитина» [4, с. 335].

З'ясовуючи особливості ідилічного хронотопу, Михайло Бахтін зазначає серед інших й ознаку, яка досить яскраво представлена в романах Мирослава Дочинця, а саме: літературознавець підкреслює, що «особливо важливе значення має трудовий характер цієї ідилії, <...> момент <...> праці створює реальний зв'язок та спільність явищ природи з подіями людського життя»

[1, с. 260]. Ось яку самохарактеристику дає Мафтей: «Я зелейник. Трави Господні – мій хлібець. Моє ремесло. Травництво – заробок нетривкий <...>. Тому, опріч зілля, мене підгодовує ріка, хаща і звірка...» [2, с. 29]. А протагоніст роману «Вічник» з воску «наливав свічі в порожнисте стебло, протягнувши вовняну нитку з кофтини. Благодать посидіти коло такої свічки якусь вечірню часину – гейби янгол залетів у горницю» [3, с. 85]. Зачаровано дивиться юний Андрій на роботу свого сусіда, майстра деревних справ: «З дерева вершив і храм, і дитячу бавку витісував, і гуслі. Двома-трьома зарубками робив уключину на бантині. Долото співало в його руках, а рубанок шептав, лишаючи за собою пахучі золоті пантлики. Міряв він оком, а майстрував душею. <...> Майстер гладив тесану лату – і дерево тепліло під твердою рукою, радувалося їй» [3, с. 75].

Указуючи на прикметні особливості ідилічного хронотопу, Бахтін підкреслював: «що особливо важливо, землеробська праця перетворює всі моменти побуту, позбавляє їх приватного, суто споживчого, дрібного характеру, робить їх суттєвими подіями життя. Так, їдять продукт, створений своєю працею <...> у ньому — у тому продукті — реально перебуває сонце, земля, дощ» [1, с. 260]. Чимало знаходимо і в романах Мирослава Дочинця таких зримих ознак ідилічного хронотопу: «І заходився місити в глиняній макітрі тісло. Нашкрібав <...> солі, зачерпнув пів ложки меду, нагрів води. Жменями відміряв муку, до неї домішав закваску з хмелю, ложечку олії <...> Подрібнив на дощечці ліщинові й волоські горішки. Всипав до макітри і почав ретельно вимішувати правицею. Робив це проти годинникової стрілки. При цьому неквапно розповідав...» [4, с. 377].

Таким чином, навіть при досить побіжному огляді деяких романів Мирослава Дочинця стають очевидними практично усі елементи ідилічного стилю, визначені автором цього терміну в літературознавстві Бахтіним у розвідці «Форми часу і хронотопу в романі».

Ідіюстиль Мирослава Дочинця відзначається парадигмою хронотопів, серед яких помітне місце посідає також й ідилічний, сповнюючи книги автора

неповторною енергетикою світла, добра та піднесеності, а відтак – дарує читачеві цікаві наративи та непідробні емоції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Эстетика словесного творчества. / Бахтин М. – М: Художественная литература, 1976. – 543 с.
2. Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером : роман. Мукачево : Карпатська вежа, 2020. 352 с.
3. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу : роман / М. Дочинець. — Мукачево : Карпатська вежа, 2013. — 280 с.
4. Дочинець М. Триб. П'ятикнижжя про карпатського мудреця Андрія Ворона. Мукачево : Карпатська вежа, 2021. 813 с.

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Левченко Ірина Олександрівна

вчитель англійської мови

Запорізької гімназії № 77

Запорізької міської ради

м. Запоріжжя, Україна

У 2019 році ми всі зіштовхнулись з проблемою дистанційного навчання через COVID-19. 24.02.2022 року всі регіони України були охоплені глобальною проблемою війни. Через це з'явилося ще більше проблем для якісної організації дистанційного навчання: повітряні тривоги, постійні переїзди здобувачів освіти та регулярне відключення світла. Але, незважаючи на це, сучасному суспільству потрібна масова якісна освіта, яка спроможна забезпечити різні вимоги, які тісно пов'язані з практичним використанням набутих теоретичних знань, розвитком моральних і духовних цінностей кожного учасника освітнього процесу. Саме тому кожен вчитель був змушений адаптуватися під реалії, що виникли та стали невід'ємною частиною життя, і знайти вихід, щоб надавати якісну освіту здобувачам освіти.

Дистанційне навчання – це особлива педагогічна технологія організації освітнього простору, що характеризується особливостями стратегії взаємодії майбутнього фахівця з носіями та джерелами нових для нього знань. Особливістю дистанційного навчання є самостійність і особистісна відповідальність людини. Для підвищення ефективності організації процесу дистанційного навчання необхідно проаналізувати наявні методи і технології адаптації навчальних систем та обґрунтувати доцільність їхнього використання до різних форм організації дистанційного навчання.

Мета: показати особливості поєднання інтерактивних технологій під час дистанційного навчання, які сприяють розвитку творчих здібностей, інтересів,

умінь та навичок учнів.

Результативність: використовуючи інтерактивних методів під час дистанційних уроків, адаптуючи навчальні матеріали до виховної мети формую національну свідомість особистості, а також за допомогою сучасних методик розвиваю творчість, підвищую інтерес до вивчення англійської мови; мови та культури інших країн світу; сприяю розвитку лінгвістичних компетенцій, а також ширше використовую можливості мережі Інтернет.

У час постіндустріального суспільства вміння використання новітніх технологій та Інтернету є першою необхідністю людства. Медіаполе зараз охоплює всі галузі діяльності суспільства. Саме тому освітня галузь адаптувалась під нові вимоги оточення, щоб майбутнє покоління знайшло своє місце у розвиненому суспільстві.

Інтегрування звичайного уроку з комп'ютерними засобами дозволяє вчителю англійської мови перекласти частину своєї роботи на ПК, а сам процес навчання стає більш цікавим, різноманітним та інтенсивним. Інтернет-форуми, блоги, мікроблоги, вікі, відеохостінги, соціальні мережі, віртуальні ігри, проекти – все це форуми соціальних медіа, які можна ефективно використовувати в ролі засобів навчального процесу.

Дидактичні можливості інтерактивних методів та мультимедійних засобів навчання за допомогою мережі Інтернет:

- урізноманітнення форм подання інформації;
- урізноманітнення типів навчальних завдань;
- забезпечення зворотного зв'язку;
- індивідуалізація процесу навчання;
- широке застосування ігрових прийомів;
- активізація пізнавальної діяльності;
- посилення мотивації навчання.

У наш час існує чимало методів і технологій викладання англійської мови – як традиційних, так і новітніх. Щоб зробити традиційні уроки цікавими, підвищити ефективність навчального процесу і рівень знань учнів, на уроках

англійської мови використовуються інноваційні методи та сучасні інтерактивні засоби навчання. На відміну від уроків, які проводяться безпосередньо в закладі освіти, де діти отримують певні знання, вміння та навички шляхом прямої комунікації з вчителем, уроки в дистанційному режимі будуються на основі поєднання онлайн та офлайн способів надання та відпрацювання програмового матеріалу, що потребує застосування більшої кількості інтерактивних засобів, які дають змогу тим учням, в яких немає можливості бути присутніми на онлайн уроці, самостійно опанувати матеріал. На такому уроці поєднуємо досвід традиційних уроків – сприймання нового матеріалу, засвоєння, осмислення, узагальнення – але у незвичних формах.

Організація інтерактивного навчання передбачає використання дидактичних і рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій, створення проблемних ситуацій. Вони поділяються відповідно до поставленої мети:

1. Для вміння учнями аналізувати інформацію та певні ситуації:

1.1. «Round table» - це колективна гра на вирішення спільної проблеми;

1.2. «Scientific debate» – навчальна суперечка, в якій учні – представники різних напрямків, котрі відстоюють свою думку, проте протилежну іншим;

1.3. «Competition in small groups» – мотиваційна гра, яка спонукає учнів до активності;

1.4. «Brainstorm» – метод, який спрямований на спільне розв'язання проблеми. Метою цього методу є забезпечення генерації ідей для неординарних рішень певної проблеми. Для проведення «мозкового штурму» необхідно:

- висловити якнайбільше ідей та зафіксувати їх;

- занотовувати усі озвучені ідеї;

- відсутність критики;

- усі учасники мають рівні права, зокрема на висловлювання власної думки.

1.5. «Judicial sitting» – гра на розподілення ролей для досягнення максимального результату, наприклад, для пошуку конструктивних відповідей;

1.6. «Debriefing» – аналіз та обговорення результатів виконаної роботи,

структурування здобутого досвіду, визначення та оцінювання власних досягнень та поразок вчителем, а учнями планування подальшої діяльності.

1.7. Метод «Коло ідей», який допомагає учням вирішувати гострі суперечливі питання а також є основою для формування переліку загальних ідей. Всім групам надається однакове завдання, яке складається з кількох пунктів, які групи мають представити по черзі. Мета – залучити до дискусії всіх учасників.

1.8. Метод «Навчаючи – вчуся». Метод, який надає можливості учням самим взяти участь у навчанні, щоб передати свої знання та вміння своїм однокласникам під час проведення уроку. Для цього учні готують свої короткі доповіді, знаходять якісь цікавинки і факти, а потім діляться ними з класом.

1.9. Метод «Ток-шоу». Метод, який допомагає учням отримати навички публічного виступу та дискусії, в стилі телевізійного ток-шоу. На такому уроці вчитель виступає в ролі ведучого. Така форма надає можливості контролювати хід дискусії, брати в ній участь, висловлювати і захищати свою думку.

1.10. Веб-квест (webquest) як технологія навчання — проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету.

2. Для взаємодії учнів у парах і мікрогрупах

Основними методами інтерактивної роботи під час дистанційної форми навчання є взаємодія учнів у парах і мікрогрупах. Оптимальний склад групи -4-6 осіб.

Риси інтерактивного навчання:

- двобічний характер;
- спільна діяльність учителя й учнів;
- керівництво процесу вчителем;
- спеціальна організація та різноманітність форм;
- інформаційна прогалина;
- цілісність та єдність;
- мотивація та зв'язок з реальним життям;

- виховання та розвиток особистості учнів одночасно з процесом засвоєння нових знань.

Парна і групова робота організовується на різних типах уроків. Вона може відбуватися одразу після пояснення нового матеріалу, на початку нового уроку замість усного опитування або бути частиною узагальнюючого уроку.

Однією з основних форм парної роботи є «рольова гра», яка ідеально відтворює інтерактивність під час уроку, що максимально наближає учнів до реального життя, необхідних базових знань та творчого підходу.

Робота в малих групах використовується для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Якщо витрачені зусилля й час не гарантують бажаного результату, краще вибрати парну роботу або будь-яку з інших технологій для швидкої взаємодії. Залежно від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп.

Застосування мультимедійних проєктів в групових завданнях сприяє дослідницькому пошуку та вирішення групою учнів значимої для них задачі з метою одержання реального результату.

Використання інтерактивних форм та методів у викладанні англійської мови дає змогу практично збільшити кількість розмовної практики на занятті, зацікавити учнів, допомагає краще засвоїти матеріал та використати його у реальному житті. Таким чином, вчитель бере на себе роль наставника для самостійної навчально-пізнавальної та творчої діяльності учнів. Незважаючи на велику кількість переваг інтерактивних методів, слід також пам'ятати про недоліки: при частому застосуванні сприймання інтерактивних вправ стає механічним, втрачає творчу зацікавленість, тому необхідно урізноманітнювати ігри і вправи та комбінувати інтерактивні методи навчання з традиційними. Використання комп'ютера як інструменту творчої діяльності на уроках англійської мови сприяє підвищенню мотивації до самоосвіти, формуванню нових компетенцій, реалізації креативного потенціалу, підвищенню особистісної самооцінки та розвитку особистісних якостей як учнів, так і вчителів. Саме проведення в дистанційному режимі інтерактивних уроків і є

засобом досягнення всіх вищезгаданих позитивних характеристик. Інтерактивний урок – це оптимальний досвід активної співпраці вчителя та учня. В сьогоденних реаліях він є одним з провідних видів діяльності сучасної школи. Від нас, вчителів, залежить наскільки якісно ми організуємо процес дистанційного навчання в цілому і наскільки готові ми підлаштовуватись під сучасні реалії та розвиток інформаційних технологій в сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гін А.О. «Прийоми педагогічної техніки». Харків : Ранок, 2007. 178 с.
2. Софія Н.З. «Порадник для вчителя». Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
3. Н. М. Левицька. «Організація освітнього процесу в умовах дистанційного навчання у вищій школі: методологія, методика, практика». Київ : НУХТ, 2021. 258 с.
4. Волкова Н.П. «Педагогіка». Київ : Академвидав, 2007. 618 с.
5. Холод І.В. «Методика навчання англійської мови». Умань : Візаві, 2018. 165 с.
6. Кіщенко Ю. В. «Посібник з методики викладання англійської мови для вчителів загальноосвітніх шкіл». Херсон : Олді-плюс. 2011. 48 с.
7. Сайт: «Міністерства Освіти України» <https://mon.gov.ua/ua>
8. Науковий Блог: «Використання інтерактивних методів навчання у процесі формування комунікативної компетентності учні на уроках англійської мови». <https://naub.oa.edu.ua>
9. Панова Л.С.: «Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах». Київ : Академія. 2010. 326 с.

ECONOMIC SCIENCES

Udc 330.88:504.06

ASSESSMENT DAMAGE OF MARINE ECOSYSTEM SERVICES

Shevshenko Iryna

Cand. Econ. Sci. (PhD),

State Institution "Scientific Hydrophysical

Centre of the National Academy of

Sciences of Ukraine

Abstract. The features of the application of methods, approaches and areas of economic evaluation of marine ecosystems as an ecosystem asset are revealed, and the key areas of practical use are defined. The need for the development and introduction of effective methodical approaches to the valuation of ecosystem services in order to ensure the investment attractiveness of the territory due to the use of marine ecosystems as a powerful potential for sustainable spatial development is substantiated.

Keywords: marine ecosystem, damages, method, payment services.

Blue space is one of the main parts of the biosphere, which is vital to supporting life on Earth. The natural potential of the ocean is a powerful and significant source of resources.

The study of the ocean is now viewed from the standpoint of sustainable development and architectural management at the global level. However, the unexpected intervention of the aggressor into the country's usual rhythms has changed the breathing of the planet as a whole. This concerns absolutely all relations: from political and social-economic to ecological ones. Currently, the impact of military actions causes destruction and significant losses; due to a lack of constant monitoring, this largely concerns the environment. The glaring issue is not the

preservation, which is impossible in the current circumstances, but the restoration of natural ecosystems, including marine ones, and the impact on people's health as a result of unpredictable consequences.

Studying the state of blue space and its impact on human health requires complex global approaches. Unfortunately, deteriorating marine ecosystems are already at a constantly increasing risk of further damage from various types of pollution, climate change, eutrophication, and, to make matters worse, from the additional types of pollution caused by unforeseen events in the country.

More than fifty large ecosystems form the general part of the World Ocean. Each ecosystem, in turn, is formed by a smaller one; this division continues to the level of small spatial biotic structures on a local scale.

Ukraine is a maritime country with a coastline of 1,628 km. It owns 57% of the total area of the Black Sea shelf, including 87% of the northwestern shelf. The country has two seas: the Black Sea and the Sea of Azov.

Currently, active hostilities and fires have significantly changed the life of both marine ecosystems. According to [1] more than 1000 crimes against the environment have been recorded since the Russian invasion.

Although it's quite challenging to estimate the share of eco crimes committed against marine ecosystems, in the first week alone, a cargo ship was hit by a missile in the waters of the Black Sea, two of the aggressor's missiles hit a tugboat, and two foreign ships were attacked. In addition, a large Russian landing ship was destroyed and sunk in the Sea of Azov. Thus, the use of heavy weapons creates a significant potential risk of sea pollution with oil products and other pollutants. Explosions, gunshots, and projectile bursts have a negative impact on the unique ecosystems.

All the events have slowed down Ukraine's chosen path of living according to European standards. Recently, the scientific principles for implementation of European standards for monitoring and assessing the ecological status of marine ecosystems have been presented - the Marine Environmental Protection Strategy of Ukraine [2], the main goal of which is to achieve a good ecological status, which is described by 11 descriptors: marine biodiversity, eutrophication, pollution, noise, etc.

The country will definitely fulfill all its obligations, but, at this time, other decisions regarding the damage assessment of the marine ecosystems due to military actions are more pressing.

The government of the country approved the procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. For example, paragraph 11 refers to damage caused to water resources - a direction that includes pollution, clogging, depletion and other actions related to water resources that can worsen the conditions of water supply, harm people's health, cause a decrease in fish stocks and other objects of water fishing, deterioration of living conditions of wild animals, reduction of soil fertility and other adverse phenomena due to changes in the physical and chemical properties of waters, reduction of their capacity for natural purification, violation of the hydrological and hydrogeological regime of waters. The main indicators that need to be evaluated are: damages caused by water pollution and clogging; damages caused as a result of arbitrary, in particular illegal, use of water resources; damage caused to the surrounding natural environment within the territorial sea, exclusive (marine) economic zone and internal sea waters of Ukraine in the Azov and Black seas. Determination of damage and losses should be carried out in accordance with the methods developed by specialists of a number of ministries and departments [3].

Unfortunately, there is no currently defined methodology for calculating environmental damage to marine waters during the war and post-war periods. Therefore, it is crucial to develop a method according to which Ukraine will not only receive compensation for environmental damage but will also have a strategy for environmental restoration. The methodology should take into account the damage caused to marine ecosystems, and that includes pollution, littering, depletion, and other actions that can harm the ecosystem and human health, cause a decrease in fish stocks, etc. The first thing to consider when accounting for damage is assessing ecosystem services. Such services are all the useful resources and benefits a person can receive from nature. Satisfaction of fundamental human needs in the environment and food depends primarily on them. This, in turn, directly affects our standard of

living, leisure, health, education, income, and purchasing power.

Despite the extreme relevance and importance of assessing the economic damage from the deterioration or destruction of marine ecosystems and implementing the obtained results into management practice, there are still many unresolved issues in terms of scientific, legislative, regulatory, methodological and information processing that require attention. Therefore, the issue of conducting a cost measurement of the value of ecosystem services becomes a priority, followed by a step-by-step disclosure of other components of economic damage from the deterioration or destruction of ecosystem services and, ultimately, the introduction of the obtained results into the processes of making more justified economic and political decisions in the formation of local, regional and state socio-economic and environmental policy. Because the damage caused to ecosystems is underestimated. The value of natural capital must be expressed in numbers, then the costs and losses will be clear to society.

Marine resources as ecosystem assets associated with water are a complex object of assessment and are characterized by the great complexity of territorial forms. These resources are characterized by significant variability of the water regime over time, ranging from daily to age fluctuations in the flow of each source. The complex interaction of a number of factors makes the runoff fluctuations seem like a random process; therefore, calculations related to marine resources inevitably acquire a probabilistic character. Consequently, the use of methods for the economic assessment of marine ecosystems as a natural resource and asset has specific features.

Therefore, in order to carry out the assessment of marine eco-services, it is necessary to separately assess the share of the territory of the basin of a certain river, which is occupied by certain types of ecosystems (biomes). Then define or adapt a list of ecosystem services. Next, estimate the cost of all ecosystem services for each type. In the last stages, the most important functions for natural capital are determined and a model is built for the full assessment of ecosystem services in the territory of the selected river basin. Having calculations with an assessment of services for all rivers of the water area of the marine ecosystem, the mathematical

operation of adding all the components is performed.

The risks that determine an unfavorable outcome over a certain period of time and require assessment at different scales, from global to local, should also be taken into account. Risk identification and assessment is an extremely time-consuming mechanism that needs to be studied separately. It should be noted that an endpoint of an adverse outcome, the so-called ecosystem collapse, is determined when assessing risks. However, in the case of an ecosystem, this does not mean its complete disappearance; it may be a transformation into new systems with other mechanisms of self-organization.

Estimating the value of ecosystem services associated with marine ecosystems is, at present, an objective necessity due to further complications of military operations. The traditional basic economic benchmarks need to be methodologically justified, and new tools need to be established, such as payment for ecosystem services, which makes it possible to identify innovative opportunities at different spatial levels. It has been revealed that there are no practical and methodological recommendations for legal support regarding the procedure of damages and losses determination.

Therefore, it is relevant to develop a methodology according to which Ukraine will not only receive compensation for environmental damages but will also have a strategy for restoring the environment. The methodology should consider the damage caused to marine ecosystems, including pollution, littering, depletion, and other actions that can harm the ecosystem and human health and lead to a decrease in fish stocks, etc.

REFERENCES:

1. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine
URL: <https://mepr.gov.ua/news/39210.html>
2. Marine environmental protection strategy of Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1240 of October 11, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text>.

3. The procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 326 (as amended by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 2022 No. 951. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

**THE IMPACT OF THE WAR ON THE AGRO-INDUSTRIAL
COMPLEX OF UKRAINE**

Velychko Yulia

PhD student of the Department of Marketing,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Annotation. Under the conditions of extremely complex modern challenges, a significant transformation of the economy of Ukraine is taking place. The agro-industrial complex is no exception. The capture of territories, hostilities, thousands of dead, destroyed infrastructure, blockade of ports, and millions of refugees. All the listed factors hurt the agricultural producers of our great country. If we examine the distribution of agricultural products, one of the keys influencing factors is significant population migration and, as a result, the lack of consumers in the domestic food market.

Keywords: agro-industrial complex, war, agriculture, export, import.

According to the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, from February 24, 2022, to January 3, 2023, inclusive, almost 8 million people were registered in Europe for temporary protection. And this is only in Europe. And over the last week, displaced people have increased by more than 18,000 [1]. 4,9 million internally displaced persons participate in national temporary protection programs. These and other listed factors force farmers and producers of agricultural products to adapt, make changes to the production process, look for other sales markets, or start production of other goods.

Unfortunately, the war has been going on for more than 11 months and its consequences are terrible. There was a significant reduction in the harvest, so in 2022, 41,9 million tons of grain were harvested, while in 2021 this figure was 84 million tons [2].

In 2022, grain exports amounted to almost 25,5 million tons of grain, which is 43 % less than in 2021. At the same time, if we analyze the structure of crop exports, some features are noticeable, namely, there was a significant decrease in the volumes of wheat, barley, and rye. In contrast, the export volume of corn and flour, on the contrary, increased by 3 % and 20 %, respectively.

Vinnytsia, Chernihiv, Poltava, and Odesa regions became the leaders in grain threshing this year. The highest yield was recorded in the Khmelnytskyi region – 87 quintals per hectare, it is worth noting that this region has been the leader for many years [3].

According to the Ministry of Agrarian Policy and Food, as of January 1, 2023, the reduction of cattle compared to the same date last year amounted to 10,8 %; pigs – 9,1 %; sheep and goats – 11,5 % [3].

The State Customs Service reports that in 2022, Ukraine exported 413,200 tons of meat and edible poultry offal, which is 10,3 % less than in 2021.

However, in monetary terms, exports for 2022 amounted to 852,9 million dollars. The USA. This is 18,6 % more than in 2021 [4]. We can explain this by the rise in prices in the global food market.

The export of live domestic cattle in 2022 increased by 41,9 % to 19,3 thousand tons.

As reported, in January - September 2022, Ukraine exported 72,43 thousand tons of dairy products, which is 11 % more than in the same period last year. At the same time, the import of dairy products to Ukraine remains stable at a low level and amounted to 4,4 thousand tons in October, which is 58 % lower than in October 2021. The reduction occurred in all categories because there is currently no need to increase imports, again there are no consumers [5].

According to the analyst of the Ukrainian Club of Agrarian Business M. Hopka, the creation of new opportunities for the supply of Ukrainian dairy products to Europe, as well as the high price of raw milk in the EU, allowed the industry to become more active and find new sales markets. On the European market, the price increased by 32 % in 10 months and averaged 55,2 euros per 100 kg.

Currently, the rate of monthly price growth is slowing down, which is confirmed by the price index of the Food and Agriculture Organization of the United Nations [6].

According to the data of the Ministry of Economy of Ukraine, 62 % of the value and 71 % of the export volume in September-November were agricultural products [2]. Which indicates the repurposing and reorientation of the domestic producer to foreign markets.

Deputy Minister of Agrarian Policy and Food T. Vysotsky claims that due to complex grain logistics, agriculture is being reoriented, and farmers are increasingly betting on oil crops. He noted that Ukrainian farmers choose oil crops as an alternative to grains. After all, it is currently not clear how the "grain agreement" will operate in the future. That is why rapeseed, sunflower, and soybeans are being sown more and more. This year, farmers plan to sow one million hectares of rapeseed and to reduce grain sowing by 25–35 % [3].

In this regard, a memorandum was signed between Ukraine and Poland on the construction of a pipeline that will transport oil from Ukraine to Poland.

This is a long-term project that will change the market. The idea is to export vegetable oil from Polish ports to third countries. The planned capacity is up to two million tons of oil per year.

It can be concluded that despite all the troubles, the agro-industrial complex of Ukraine holds on and continues to work. Structural changes are taking place in the distribution of agricultural products, which are associated with repurposing and the search for new consumers abroad. The domestic market of agricultural products is filled, which is evidenced by the insignificant indicators of food imports. In our opinion, in connection with the global food crisis, domestic producers have good chances to refocus on the export of goods with increased added value.

REFERENCES

1. Operational data portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (application date 31.01.2023).

2. Ministry of Economic Development, Trade, and Agriculture of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>. (application date 31.01.2023).

3. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna>. (application date 31.01.2023).

4. State Customs Service of Ukraine. URL: <https://customs.gov.ua/news>. (application date 31.01.2023).

5. Office for the development of entrepreneurship and export. Dashboard regarding the export of Ukraine. URL: https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini. (application date 31.01.2023).

6. UKAB. Ukrainian Club of Agrarian Business. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/za_10_misyatsiv_2022_roku_import_svinini_ukrainoyu_zris_na_41. (application date 31.01.2023).

**TRANSFORMATION OF A COMPLEX OF MARKETING
COMMUNICATIONS IN MODERN CONDITIONS**

Бойко Руслан Васильович,

к. е. н., доцент,

Заїка Ярослав Дмитрович,

студент

Хмельницький національний університет, Україна

Анотація: Розглянуті основні засади комплексу маркетингових комунікацій. Зазначено на необхідності конкретизації його категорійно-понятійного апарату. Запропонована етапізація формування маркетингових комунікацій. Наголошено на важливості додаткового етапу розвитку – діджиталізації маркетингових комунікацій.

Ключові слова: маркетингові комунікації, комплекс маркетингових комунікацій, етапізація формування маркетингових комунікацій, діджитал-комунікації.

За період існування маркетингу як науки та філософії бізнесу відбулися вагомні зміни розуміння самої суті комунікацій, їх форм, інструментарію, формування їх комплексу та власне механізму дії.

Такі трансформаційні зміни пов'язані не тільки зі змінами вподобань, традицій, переваг і фінансових можливостей окремих споживачів, а й їх угруповань, але, що й тими кардинальними перетвореннями, які відбуваються у соціумі та в світі в цілому. Найпотужніші зміни у сфері маркетингових комунікацій відбулися за останнє десятиріччя через вплив тотальної інформатизації населення й економіки, переходом від індустріальної в постіндустріальну до цифрової економіки.

Розвиток інформаційно-комунікативного простору дав потужний поштовх для еволюції маркетингових сервісів і комунікацій.

За умов інноваційного розвитку та процесів глобалізації відбувається відчутне загострення конкуренції на внутрішніх ринках, у зв'язку, з чим успіх компанії більшою мірою залежить не лише від того, як товари чи послуги відрізняються від інших пропозицій на ринку, а й як швидко ця інформація потрапить до потенційного чи реального споживача.

Окрім того, існування соціальних мереж й інших інтернет-ресурсів, допомагає поширенню не лише інформації про підприємство та продукцію, а й про цінності компанії, що допомагають створити потрібний конект потенційним споживачем.

Таким чином, щоб забезпечити стійкі конкурентні переваги, а й стабільний фінансовий або соціальний результат, підприємство повинне здійснювати комплексний вплив на зовнішнє та внутрішнє середовище. Отже, відчутно підвищується значимість комунікацій, зокрема, маркетингові.

Більшість фахівців, що перебувають у маркетинговій сфері, вважає, що кожне підприємство (організація або установа) має розробляти власні системи комунікацій та вживати відповідний комплексний підхід щодо використання елементів й інструментів маркетингових комунікацій.

Незважаючи на надзвичайну актуальність зазначених питань і досить велике теоретичне і практичне надбання у цій сфері, питання виокремлення і конкретизації достатньо великої кількості термінів і понять, що формують категорійний апарат маркетингових комунікацій, сучасна маркетингова наука належать до дискусійних.

Поруч зі значною актуалізацією питання створення комплексу маркетингових комунікацій за останні десятиріччя, дослідженню різних аспектів методології комунікацій присвячена чимала кількість фундаментальних праць. Не дивлячись на значну кількість ґрунтовних досліджень, що присвячені різним аспектам використання маркетингових комунікацій, питання сформування комунікативної стратегії організації, яка ґрунтується на поєднанні їх різних елементів та інструментарію, все ще залишаються не вирішеними.

Все вищезазначене виділяє необхідність конкретизації категорійно-понятійного апарату. Вважаємо, що в першу чергу, при визначенні комунікативної стратегії потрібно відштовхуватися від понять, таких як «маркетинг» і «комунікації». Це виправдано, тому що саме комунікаційний вплив дає змогу здійснювати саме процес просування продукції, на що, зрештою, маркетингова діяльність і спрямована.

Визнано, що «комунікація» як термін походить від латинського слова *communicatio* – передача, єдність, з'єднання, повідомлення, що пов'язане з дієсловом латинського походження *communico* – роблю спільним, з'єдную, повідомляю, що є похідним від латинського терміну *communis* – спільний.

Даний термін набуває наукового сенсу та поширення у спеціальній літературі близько 1920-х років. Цікавий факт, що 1928 року у каталозі бібліотеки Конгресу США слово «комунікація» можна було знайти тільки у двох рубриках: «Комунікація та транспорт» і «Військова комунікація». Через вплив науково-технічного прогресу й із розробкою електронних засобів зв'язку виникла потреба розгляду «комунікацію» як передачу інформації технологічними каналами.

Термін «комунікація» визначається дослідниками різних професійних і наукових сфер згідно об'єкта та предмета самого дослідження.

Заразом маємо зазначити, що, погляди багатьох вчених збігаються відносно того, що основою поняття «комунікація» є процес обміну інформаційними повідомленнями між двома чи більшою кількістю людей за допомогою різних засобів.

Серед комунікацій, маркетингові комунікації займають особливе місце та розглядаються як процес просування послуги чи товару, надання інформації про товар і підтримку відносин зі споживачами. Використання інструментів маркетингових комунікацій виконує одну з головних ролей у збереженні й зміцненні позицій на ринку.

Необхідно зазначити, що у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених поняття саме маркетингових комунікацій отримує різні трактування:

інформаційні зв'язки з контактними аудиторіями, філософія маркетингової діяльності, яка визначає концепцію комунікативної політики. Засновник американської школи маркетингу Ф. Котлер досліджує маркетингові комунікації як комплекс просування, як загальну програму маркетингових комунікацій, яка включає у себе специфічне поєднання методів реклами, особистого продажу, стимулювання збуту та зв'язків з громадськістю, які застосовуються підприємством задля досягнення рекламних і маркетингових цілей. Більш спрощений підхід представляє О. Романченко, що розглядає маркетингові комунікації, під призмою, інформаційної взаємодії між виробниками і споживачами, ціль якої підвищення привабливості продукту цільовою аудиторією за умов використання комунікативних складових всіх елементів маркетингового комплексу. У сучасних умовах господарювання виготовлення товарів високої якості та пропозиція необхідних для споживачів послуг є невід'ємною умовою діяльності підприємства, але недостатньою, беручи до уваги, те, що базовою передумовою отримання прибутку є інформованість потенційних споживачів про переваги продукту, що пропонується, власне діяльність підприємства та імідж. Відмічена умова реалізується шляхом застосування маркетингових комунікацій, під якими дослідник визначає «процес передачі звернення виробника до споживачів з метою представити товар чи послуги компанії в привабливому цільовій аудиторії світлі». Маємо зазначити, що під аудиторією, з якою встановлюються маркетингові комунікації, автор має на увазі не лише споживачів, а й персонал компанії, інвесторів, державні установи й інші контактні аудиторії.

В маркетинговій теорії в залежності від цільової аудиторії розрізняють чотири основні види комунікацій:

- маркетингова комунікація, дія якої розповсюджується на споживачів, посередників, постачальників, конкурентів;
- внутрішня комунікація, дія якої спрямована на персонал підприємства;
- суспільна комунікація, дія якої розрахована на жителів, органи влади,

громадські об'єднання, через неї і формується імідж підприємства;

– фінансова комунікація, дія якої спрямована на банки та фінансові структури, аналітиків тощо.

Цих поглядів дотримуються представники бельгійської й української маркетингових шкіл Ж.-Ж. Ламбен і Н. Норіцина, які зазначають, що маркетингові комунікації представляють сукупність сигналів, що надходять від підприємства на адресу різних аудиторій, зокрема клієнтів, збутовиків, постачальників, інвесторів, органів управління та власного персоналу. Визначення маркетингових комунікацій за Т. Примака, наголошує на зв'язках з контактними аудиторіями й розкриває їх як діяльність підприємства, спрямовану для інформування, переконання та нагадування цільовій аудиторії про товари, стимулювання збуту, створення привабливого іміджу фірми в суспільстві та організування взаємовигідних партнерських стосунків між підприємством і громадськістю, також оцінювання ситуації на ринку через зворотний інформаційний зв'язок з метою адаптації поставлених цілей фірми до ситуації, що склалася. Додаткові уточнення щодо даного підходу можемо побачити у працях маркетинголога-практика Є. Дворнікової. Автор, також, трактує маркетингові комунікації як творчу форму диференціації ринку, яка є завжди конкурентною та постійно має на меті переконати споживачів, інвесторів і службовців у тому, що ринкова пропозиція даного бізнесу є найкращим для них варіантом й саме тому вони мають зробити вибір на його користь.

Підсумовуючи наведені наукові погляди на зміст і спрямування маркетингових комунікацій дає підстави конкретизувати їх визначення як складової комплексу маркетингу, що є інструментом комплексного впливу на контактні аудиторії (стейкхолдерів), який відбувається через уже сформовані інформаційні потоки (прямі та непрямі) для досягнення поставлених маркетингових цілей підприємницької діяльності.

Еволюціонування та становлення маркетингових комунікацій можуть бути окреслені чотирма періодами:

– епоха до маркетингових комунікацій (до середини XVIII ст.). Вона

характеризується примітивними рекламними засобами, нерозвиненістю рекламного ринку та відсутністю масових комунікацій.

– епоха масових рекламних комунікацій (кінець XVIII – початок XX ст.), яка почалася із розвитком друкованих ЗМІ, а потім з появою фотографії та радіо, дала поштовх до формування масових комунікацій.

– епоха маркетингових комунікацій, окремо, інтегрованих маркетингових комунікацій (XX ст.), характерним для якої є розвиток теорії маркетингових комунікацій та інтегрованих маркетингових комунікацій, що вираженні в методології, моделях, концепціях, маркетингових дослідженнях.

– епоха створення глобального комунікативного простору (XXI ст.), яка характеризується інтерактивністю, інтеграцією та таргетингом – досягненням конкретних, «націлених» цільових аудиторій.

Запропонована етапізація формування маркетингових комунікацій, що складається з дев'яти етапів:

- емпіричного (4–3 тис. до н.е. – початок XII ст.);
- доіндустріального (з XII по XVIII ст.);
- індустріального (з XIX до початку XX ст.);
- несистемних комунікацій (з 1950 по 1960 рр.);
- товарних комунікацій (з 1960 по 1970 рр.);
- комунікацій з цільовими групами (з 1970 по 1980 рр.);
- конкурентних комунікацій (з 1980 по 1990 рр.);
- конкурентних та інтегрованих комунікацій (з 1990 по 2010 рр.);
- «комунікативної пандемії» (з 2010 р. і по сьогодні).

Водночас, бурхливий розвиток ІТ-технологій створив відчутні корективи у світ маркетингових комунікацій. На даний момент, відсутність сайту чи сторінок у соціальних мережах, розцінюється топ-менеджерами, як відсутність перспективи. Інтернет-маркетинг дає можливість використовувати усі аспекти традиційного маркетингу, що стосуються базових елементів маркетингового міксу: продукт, ціна, місце реалізації та перш за все просування. Основною метою Інтернет-маркетингу є підвищення ефективності продажів потенційною

аудиторією сайту. Електронна комерція й Інтернет-маркетинг почали своє розповсюдження із розширенням легкого доступу до Інтернету і являються невід'ємною частиною маркетингової стратегії на підприємстві. Використовуючи поняття «інтернет-маркетинг» передбачаємо застосування стратегій маркетингу прямого відгуку у бізнес-просторі Інтернет. Використання інструментів Інтернет-маркетингу економить кошти, а також дає можливість розширяти діяльність підприємств, в перш за все за рахунок переходу з локального ринку на національний, міжнародний і світовий. Водночас, незалежно від розміру усі підприємства мають відносно рівні шанси в боротьбі за місце ринку. Початок виходу на ринок через Інтернет не є витратним. Суттєвим моментом є те, що, відмінно від традиційних методів маркетингового просування, інтернет-маркетинг дозволяє отримати чітку статистику за обраною стратегією або уже готовою рекламною кампанією.

У сьогоденних реліях глобалізація економіки привела не тільки до залежності суспільства від Інтернету в усіх функціональних сферах діяльності підприємств і появи сучасних програмних систем для комунікації, але й до того, що Інтернет став найважливішою частиною ефективного ведення бізнесу.

Так, можна побачити сучасну тенденцію, що підприємство все частіше наймає винятково для вирішення окремих маркетингових завдань із використанням електронних технологій. У такий спосіб, з'являється необхідність виокремлення додаткового етапу розвитку маркетингових комунікацій: діджиталізації маркетингових комунікацій. Невіддільною частиною сьогоденних маркетингових комунікацій є цифровий (Digital) маркетинг та його інструменти, що покликані втягти усі можливі форми цифрових каналів задля просування продукції підприємства, зокрема: медійна та контекстна реклама; таргетована і ретаргетована реклама; мобільний маркетинг; пошуковий маркетинг (SEM); оптимізація сайту в пошукових системах (SEO); оптимізація соціальних мереж (SMO) та соціальний медіа маркетинг (SMM); RTB торги у реальному часі (RTB); масиви даних великих обсягів (Big Data).

Маємо зауважити, що діджитал-комунікаціям притаманні чотири базових компоненти:

- створення технологічної інфраструктури задля підтримки просування товару на всіх ринках світу – від веб-хостингу до створення глобальної бази даних про споживачів. У майбутньому це, можливо, приведе до створення глобальної платформи мобільного маркетингу, управління контентом і кампаніями, використанню механізмів пін-кодів;
- поширення онлайн-простором переконливого споживачу образу бренду;
- розвиток CRM-систем управління відносинами з клієнтами й іншими стейкхолдерами або one-to-one marketing (особистий підхід до маркетингу товарів);
- інновації комунікацій. Стосується застосування цифрових технологій RFID (метод радіочастотної ідентифікації, за допомогою якого використовуються спеціальні позначення для ідентифікації об'єктів, на яких записуються дані) і віртуального простору. Таким чином, в сучасних умовах господарювання зростає роль маркетингових комунікацій у діяльності підприємств. А технологічний розвиток та інформатизація суспільства сприяють їх вдосконаленню та появі нових їх модифікацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Котлер Ф. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового / Ф. Котлер, Г. Катарджая, Ї. Сетьяван. За ред. В. Олександро. – К. : КМ-БУКС. – 2019. – 224 с.
2. Ламбен Ж. Менеджмент, орієнтований на ринок / Ж. Ламбен, Р. Чумпітас, И. Шулінг. – СПб.: «Пітер Ком», 2008. – 720 с.
3. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз : навч. посіб. / Г.Г. Почепцов ; 3-є вид., і доп. – К.: Знання, КОО, 2009. – 327 с.

УДК 657:651:338

**ОРГАНІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ЯК СКЛАДОВОЇ
ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗМІЦНЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СЕГМЕНТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Євсєєва Ольга Олексіївна,
д.е.н., професор

Український державний університет залізничного транспорту
м. Харків, Україна

Ковальова Дар'я Андріївна,
здобувачка-магістерка

Український державний університет залізничного транспорту
м. Харків, Україна

Євсєєв Андрій Сергійович,
магістр

Харківський національний університет будівництва та архітектури,
м. Харків, Україна

здобувач факультету підготовки офіцерів запасу за контрактом,
Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
м. Харків, Україна

Анотація: Наразі цифрові технології стають в нагоді у розповсюдженні інформації суспільству та бізнесу через відповідні інтернет-ресурси, хмарні технології та впровадження електронного документообігу в тому чи іншому обсязі, які б задовольняли обліково-аналітичні потреби управлінського персоналу за для ефективного управління, не порушуючи та зміцнюючи при цьому економічну безпеку суб'єкта господарювання.

Розглянуті переваги та недоліки впровадження електронного документообігу на рівні суб'єкта господарювання із перспективою реалізації впровадження хмарних технологій в процесі обміну інформації із зовнішніми контрагентами. Затверджується необхідність врахування переваг та недоліків впровадження електронного документообігу на організацію бухгалтерського обліку та їх синергетичний вплив на міцність та ефективність економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: цифрові технології, хмарні технології, електронний документообіг, обліково-аналітичні потреби, організація обліку, економічна безпека.

В умовах викликів воєнного часу цифрові технології стають в нагоді у розповсюдженні інформації суспільству та бізнесу через відповідні інтернет-ресурси, хмарні технології та впровадження електронного документообігу в тому чи іншому обсязі, які б задовольняли обліково-аналітичні потреби управлінського персоналу за для ефективного управління, не порушуючи та зміцнюючи при цьому економічну безпеку суб'єкта господарювання.

В Україні поняття електронного документообігу закріплене на законодавчому рівні з 2003 року із прийняттям Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1]. Питання електронного документообігу та його впровадження у найбільш розгорнутому розумінні на підприємствах та в установах України в сучасних умовах жорсткого воєнного сьогодення можна означити як питання загальнодержавного значення, особливо коли ми маємо на увазі можливість упровадження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання у будь-якій точці розташування, незалежно від його юридичного або фактичного місця реєстрації. [2]

Із впровадженням Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1] було затверджено ще низку правових актів, які посилили необхідність юридичну силу електронного документообігу та нагальність переходу на електронний документообіг не тільки суб'єктам господарювання приватного бізнесу, а й державним установам. Отже, впродовж останніх 20-ти років ці процеси розвивались в практичній площині в тій чи іншій інтенсивності та нагальній потребі учасників економіки, але виклики часу – всесвітня пандемія та воєнний стан в країні – актуалізують питання інтенсивного опанування електронного документообігу як превентивних заходів

упередження впливу зазначених загроз, які, як показує час, не є вичерпними, адже ми не знаємо з чим доведеться зіткнутися у майбутньому.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1] визначає електронний документообіг (обіг електронних документів) як сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів.

З зазначеного терміну можна зробити висновок, що суб'єкти господарювання можуть обмінюватись будь-якими документами – первинними, обліковими, технічними, звітними тощо. Тож виникає потреба визначити ознаки електронного документообігу, його переваги та недоліки в порівнянні із традиційним обміном документами.

Документообіг є у кожному бізнесі та визначається як сукупність інформації, яка створюється та циркулює на підприємстві чи поступає ззовні або створюється для надання за межі компанії. Електронний документообіг також включає зовнішні та внутрішні документи. Відмінність лише в тому, що він передбачає створення електронних документів – документів, інформацію в яких зафіксовано у вигляді електронних даних. Таким чином, ключовою ознакою електронного документообігу стає факт створення електронних документів замість паперових з метою накопичення, надання інформації, а також її обміну. [3]

Етапи роботи з електронним документообігом передбачають такі дії з документами [3]: створення; оброблення; відправлення / передавання; одержання / підтвердження факту одержання (при потребі); використання; зберігання; знищення.

Очевидно, що електронний документообіг в порівнянні з паперовим дозволяє вивести планування діяльності підприємства, облік та контроль на всіх етапах управління на новий рівень – комплексного підходу, системного аналізу та прогнозування. А це, в свою чергу, підвищує стійкість підприємства

в умовах частих криз та знижує ризики в умовах невизначеності. Але цінність процесу полягає ще в кількох питаннях.

Економить час та ресурси. Створення шаблонів документів в електронному вигляді економить час для нових документів та знижує ризики помилок; електронний обмін документами відбувається швидко, без витрат на папір, друк, кур'єрів; автоматичний пошук за будь-яким запитом прискорює роботу та напряму впливає на продуктивність праці. Електронний документообіг дозволяє значно прискорити цей процес: узгодження деталей та підписання можуть відбутися за декілька годин. І, відповідно, значно прискорити початок робіт або надання послуг чи товарів, здійснення розрахунків, отримання актів виконаних робіт тощо.

Об'єднує всі інформаційні потоки підприємства: внутрішні, зовнішні, змішані тощо. Величезним плюсом є той факт, що електронні документи можна створювати, редагувати, затверджувати, використовувати та зберігати в єдиному електронному інформаційному просторі, уникаючи плутанини та втрати інформації. Також можна регулювати кількість учасників та користувачів, надаючи доступи до системи електронного документообігу. А ще – легка реєстрація вхідної та вихідної інформації, контроль виконання завдань.

Спрощує менеджмент, що відбувається за рахунок полегшення розподілу завдань між виконавцями, контролю статусів виконання на всіх етапах, та оперативної інформації онлайн в будь-який час з будь-якого місця.

Для підприємства перехід на електронний документообіг означає переведення всіх документопотоків в цифрову електронну форму та автоматизацію обробки документів. Компанія має право самостійно розробляти порядок електронного документообігу та обирати програмне забезпечення для його функціонування. Єдиною обов'язковою умовою є дотримання норм діючого законодавства в сфері електронного документообігу.

Зокрема, законодавством регулюються такі моменти, як [3]: реквізити електронного документу; кваліфікований електронний підпис; виправлення

помилки в електронній звітності до контролюючих органів.

Щоб почати користуватися електронним документообігом, необхідно зробити наступні дії [3]: (1) розробити та ввести в дію спеціальний документ на підприємстві – інструкцію про електронні документи та електронне діловодство. В ньому обов'язково зафіксувати найменування електронних документів, електронних облікових документів, архівних електронних документів; (2) необхідно отримати кваліфікований електронний підпис, який надає юридичної сили електронним документам. Зроблений в Акредитованому центрі сертифікації ключів ЕЦП є універсальним інструментом та може використовуватись для підпису документів у будь-якому сервісі документообігу. Такий цифровий підпис ви можете отримати у більшості вітчизняних банків або відповідних акредитованих під ці послуги центрах; (3) обрати та впровадити сервіс з електронного документообігу. Провести навчання співробітників; (4) повідомити контрагентів та партнерів про перехід на електронний документообіг, укласти з ними договори про згоду щодо електронних договорів та інших документів та використання електронного підпису; (5) закріпити перехід на електронний документообіг наказом по підприємству з певної дати.

Організація роботи з електронним документом у загальному вигляді передбачає: (1) створення електронного документу (найчастіше з використанням шаблону, певного формату, що значно економить час); (2) підпис електронного документа за допомогою обраного сервісу (в режимі онлайн за допомогою спеціального ключа з відміткою часу); (3) відсилка електронного документа контрагенту (в відміткою про відправлення); (4) отримання документа від контрагента з підписом.

Обмін електронними документами між контрагентами і партнерами можливий виключно за умов технічної сумісності електронних документів, іншими словами за умови використання однакового сервісу документообігу. Для вирішення цієї проблеми створено спеціальну стандартизовану платформу для обміну електронними документами ПТАХ. Ця платформа відкрита для всіх

розробників та користувачів і дозволяє інтегрувати надіслані дані в електронні системи компаній за умови підключення і використання платформи.

Обмінюватись документами з державою технічно значно простіше. Багато сервісів надають можливість відправити звіт до податкової служби. На сайтах інших державних установ теж можна замовити електронний документ за відповідними електронними посиланнями.

Наразі ринок програмних продуктів України пропонує різноманітні програмні рішення для підприємств щодо впровадження або вдосконалення електронного документообігу – як внутрішнього, так і зовнішнього. Існують безкоштовні сервіси, створені з урахуванням всіх вимог українського законодавства.

До таких відноситься Paperless – сервіс для компаній та підприємців по обміну документами між собою в електронній формі. Почати користуватися ним просто: достатньо створити особистий кабінет та електронний цифровий підпис. Користуючись сервісом Paperless, юридична особа отримує можливість обмінюватися з контрагентами бухгалтерськими та юридичними документами, а саме: договорами, рахунками, актами виконаних робіт, видатковими накладними тощо.

Окрім безкоштовних, є і платні сервіси. Найбільш популярними в Україні є сервіси електронного документообігу M.E.Doc, ВЧАСНО, Document.Online, Арт-Офіс, Comarch EDI, ПТАХ, FossDoc та інші продукти.

Як правило, всі сервіси доступні цілодобово без вихідних, тобто, в будь-який час. Також вони підтримують достатній рівень безпеки щодо конфіденційності та збереження даних, можуть надати кваліфіковану технічну підтримку. Деякі пропонують можливість розширити функціонал сервісу під індивідуальні потреби клієнта.

Окрім переваг, електронний документообіг має і недоліки, а саме [3]: (1) небажання співробітників переходити на нові технології; (2) додаткові фінансові витрати, витрати часу на впровадження та адаптацію; (3) питання безпеки (віруси тощо); (4) неможливість працювати з усіма контрагентами в

електронному середовищі через те, що вони ще не перейшли на електронний документообіг.

Із вищенаведеного переваг електронного документообігу значно більше.

Наразі, електронний документообіг можна вважати складовою хмарних технологій.

Ринок «хмарних» послуг постійно розвивається, пропонуючи підприємствам сучасні інструменти, що дозволяє компаніям адаптуватися до ринкових змін і підвищити гнучкість і стійкість бізнесу. Сьогодні «хмарні» технології позиціонуються як тренд з масштабним розвитком сервісів і віртуальних потужностей. Швидкі темпи глобалізації, вимоги до прискореного обміну даними стимулюють виникнення нових і регулярного поновлення діючих технологій і продуктів у всіх сферах діяльності. Високий рівень обробки інформації є важливим чинником якісного існування успішного підприємства. [4]

Стрімкі темпи розвитку сучасного програмного забезпечення надають можливість підприємствам обрати найвигідніше рішення для облікового процесу і управління підприємством. Використання «хмарних» технологій та електронного документообігу зокрема сприяє забезпеченню міцної економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання.

Створення і дієвість самої системи економічної безпеки підприємства безпосередньо обумовлені ефективністю організації бухгалтерського обліку, зокрема в частині розробки облікової політики підприємства. Слід належним чином забезпечити регламентування діяльності облікового персоналу, адже від вибору певних прийомів бухгалтерського обліку залежить ймовірність виникнення ризиків діяльності та її фінансові результати. [5]

На сьогоднішній день основним джерелом інформації щодо економічної безпеки підприємства є облік. Сформувані певні масиви даних можливо лише за умови належної організації обліку на підприємстві, призначення якої є удосконалення та раціоналізація обробки інформації, розподіл робіт між персоналом бухгалтерії, наукова організація праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про електронні документи та електронний документообіг [*Закон України*]: № 851-IV від 22 травня 2003 року, Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 01.02.2023 р.).
2. Євсєєва О.О. Релокейт бізнесу в умовах війни: виклики, механізми провадження, переваги та недоліки. *Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду*: Збірник матеріалів Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 10 червня 2022 року). Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 25–28. [Електронне видання. Опубліковано: 2022-07-01]. URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_mult_06_2022 ; DOI: <https://doi.org/10.54929/confmult-06-2022> (дата звернення 03.02.2023 р.).
3. Організація електронного документообігу на підприємстві [*сайт*]: Бібліотека «Баланс». URL: <https://balance.ua/news/post/organizaciya-elektronnogo-dokumentuoborota-na-predpriyatii> (дата звернення 03.02.2023 р.).
4. Євсєєва О. О., Ковальова Д. А. Моделі хмарних послуг у побудові дієвого обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства. *Людина, суспільство, комунікативні технології*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. 27-28 жовтня 2022 р. Відп.за випуск Н.В.Алексєєнко. – Харків : Мачулін, 2022. С. 145–149.
5. Євсєєва О.О., Євсєєв А.С., Ковальова Д.А. Фахові аспекти формування облікової політики підприємства в контексті розбудови його ефективної системи економічної кібербезпеки. *Міжнародна транспортна інфраструктура, індустріальні центри та корпоративна логістика*: Матеріали Сімнадцятої науково-практичної міжнародної конференції (3–4 червня 2021 р., м. Харків, Україна). Харків : УкрДУЗТ, 2021. С. 136 – 138.

**КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ, НОУ-ХАУ, СЛУЖБОВА ТАЄМНИЦЯ:
СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ**

Заячківська Оксана Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри
фінансів та економічної безпеки,
Національний університет водного
господарства та природокористування

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню комерційної таємниці, ноу-хау та службовій таємниці. Представлено підходи науковців та законодавчі вимоги до трактування цих категорій. Зроблено висновок, що наразі для розв'язку проблем, наявних в українській законодавчій базі щодо цих понять, необхідно усунути вже виявлені прогалини та неточності в законах України шляхом внесення змін до них, а також прийняти окремий закон щодо комерційної таємниці, який би узгоджувався з міжнародними стандартами.

Ключові слова : комерційна таємниця, ноу-хау, службова таємниця

Інститут комерційної таємниці в Україні ще знаходиться на стадії формування. Для нашого законодавства його становлення та вдосконалення є новим та актуальним. Відсутність регуляторного управління негативно впливає на динаміку зростання економіки приватного сектору, особливо на приплив іноземних інвестицій, тому що інвестори з розвинутих країн не будуть інвестувати та розкривати свої комерційні таємниці, якщо вони не отримають юридично чинні гарантії конфіденційності такої інформації. Тому це важлива тема, яка заслуговує на досконале вивчення.

В останні роки в Україні формується школа інтелектуальної власності, яка має на меті забезпечити новий розвиток країни. Правовий захист комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності також здійснюють такі фахівці: Бошицький Ю. Л., Галянтич М. К., Гетьмаков Д.,

Дахно І. І., Дзера О. В., Капіца Ю. М., Колодій А. М., Підпригора О. А., Шишка Р. Б., Рохітницький О., Святоцький А. Д. Питання щодо вдосконалення законодавства про комерційну таємницю, окрім згаданих вчених, досліджують: Азаров Д. А., Андрощук Г., Гарарук І. В., Кунцевич В., Ноговіцин О., Онисько Є., Світличний О. П., Следняєва Г. О., Харитонова О. І. Однак низка питань потребує додаткової уваги.

Мета наукової роботи полягає в розкритті сутності поняття «комерційна таємниця», «ноу-хау» та «службова таємниця», визначенні їх спільних та відмінних рис.

Виклад основного матеріалу. У цивільно-правовій доктрині та фінансово-правових відносинах немає єдиного підходу до вирішення питання про співвідношення понять «ноу-хау», «комерційна таємниця» і «службова таємниця». З цього питання можна виділити кілька наукових думок. Деякі вчені не виключають, що поняття іноді можуть збігатися, а інші трактують їх як самостійні та незалежні фінансово-правові категорії.

Проводячи порівняльний аналіз чинних стандартів і положень зарубіжних правових систем щодо захисту комерційної таємниці, важливо насамперед зазначити, що, на відміну від авторського права, патентів і товарних знаків, не існує єдиної міжнародної угоди про комерційну таємницю, метою якої було б надати уніфіковане визначення та встановити загальні основи правового захисту, оскільки охорона комерційної таємниці зазвичай здійснюється в рамках регіональних угод і в правових актах окремих країн [1].

Сучасне правове та фінансове поле України має багато неузгоджених моментів щодо визначення правового режиму та співвідношення таких важливих об'єктів підприємницької діяльності, як комерційна, службова таємниця та ноу-хау, що є основною перешкодою для правового захисту добросовісної конкуренції між суб'єктами господарювання в рамках ринкової економіки.

Перш за все потрібно розуміти, що таке комерційна таємниця. У 1991 році в Україні було нормативно закріплено поняття «комерційна

таємниця» у законі України «Про підприємства в Україні», який на жаль втратив чинність. Також було закріплено законодавчо такі поняття як «ноу-хау» у законі України «Про інвестиційну діяльність» [2], а у 1992 році - «конфіденційна інформація» в законі України «Про інформацію» [3].

Отже, за статтею 505 Цивільного кодексу України «комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію» [4].

Також, комерційною таємницею є відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання. Що саме є комерційною таємницею визначає сам її власник.

Статтею 420 Цивільного кодексу України визначено, що комерційна таємниця є одним з об'єктів інтелектуальної власності. Відповідно майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визнала інформацію комерційною таємницею [4].

Якщо мова йде про те, що комерційна таємниця є інформацією, то потрібно врегулювати Цивільний кодекс із законом України «Про інформацію» таким чином, щоб у законі України «Про інформацію» було висвітлено поняття комерційної таємниці. На жаль, у Законі України «Про інформацію» висвітлено поняття «захист інформації, що означає сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї».

Також відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію» конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ

до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом. Не вся інформація є комерційною таємницею [3].

Згідно із ч. 1 ст. 36 Господарського кодексу України відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею [5].

Нормативно-правова база України, поняття й ознаки службової таємниці достатньою мірою не розкриває. Так, наприклад, закон України «Про доступ до публічної інформації» [6] поділяє інформацію на:

1. Конфіденційну інформацію – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов.

2. Таємну інформацію – інформація, доступ до якої обмежується відповідно до частини другої статті 6 закону України «Про доступ до публічної інформації», розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю.

3. Службову інформацію, до якої належить така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, таких як внутрішньовідомча службова кореспонденція, доповідні записки, рекомендації, якщо вони стосуються розробки напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій державних посадових осіб, процесу прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю

рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Термін «службова таємниця» охоплює більшість видів інформації, якою користуються компетентні органи, у тому числі органи громадського самоврядування, і доступ до такої інформації, який безпосередньо пов'язаний із службовими обов'язками державних службовців. В науковій літературі досить поширеним є таке визначення: «Службова таємниця – це конфіденційна інформація, що захищається законом і стала відома в державних органах та органах місцевого самоврядування тільки на законних підставах і у зв'язку виконанням їх представниками службових обов'язків, а також службова інформація про діяльність державних органів, доступ до якої обмежений законом».

Якщо говорити про поняття «ноу-хау», то за законом України «Про інвестиційну діяльність», яким цей термін був введений означає сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих [2].

Терміни «комерційна таємниця» та «ноу-хау» застосовуються як синоніми, проте поняття «ноу-хау» ширше за поняття «комерційна таємниця», яке за суттю входить до поняття «ноу-хау». Поняттю «ноу-хау» в тексті Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (англ. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, скорочено TRIPS, звідси походить український варіант назви ТРІПС), відповідає поняття «інформація», яка не розкривається [7].

У зв'язку з цим розкриття самого поняття «ноу-хау», а також розробка ефективного механізму правового забезпечення його обігу набувають виняткового значення, оскільки правильна кваліфікація правового режиму об'єкта, з приводу якого виникають правовідносини, дозволить успішно вирішувати виникаючі на практиці спори. Відповідно до Регламенту комісії ЄС № 772/2004 під «ноу-хау» розуміється інформація, що є секретною, істотною й

ідентифікованою в будь-якій підходящій формі. Поняття «секретна», зокрема, містить вимогу, щоб «ноу-хау» не було загальнодоступним або легкодоступним; «істотна» означає, що «ноу-хау» містить інформацію, яка повинна бути корисною, може поліпшити конкурентне становище володільця права на «ноу-хау»; «ідентифікована» означає, що «ноу-хау» має бути описане або зафіксоване таким способом, який дозволяє перевірити виконання критеріїв секретності й істотності [7].

З урахуванням цього визначення у 2006 році був прийнятий Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», де у ст. 1 цього закону «ноу-хау» визначається як – технічна, організаційна або комерційна інформація, що отримана завдяки досвіду та випробуванням технології та її складових, яка: не є загальновідомою чи легкодоступною на день укладення договору про трансфер технологій; є істотною, тобто важливою та корисною для виробництва продукції, технологічного процесу та/або надання послуг; є визначеною, тобто описаною достатньо вичерпано, щоб можливо було перевірити її відповідність критеріям незагальновідомості та істотності [8].

Слід сказати і про те, що питання відмінності «ноу-хау» та «комерційної таємниці» є дуже складним, воно недостатньо розроблене і в іноземних державах. Ці дві категорії інформації з обмеженим доступом увійшли в право з торговельної та підприємницької практики. Якщо комерційна таємниця більше пов'язувалася з конфіденційною інформацією, що охоронялася на самому підприємстві, то «ноу-хау» було об'єктом торговельних угод з передачі конфіденційної інформації іншим особам [4]. Порівняння правового режиму «ноу-хау» та «комерційної таємниці» виявляє їхні схожі та відмінні риси.

Правова доктрина містить суперечливі визначення, відповідно до яких комерційна таємниця і ноу-хау ототожнюються, розмежовуються як різнорідні об'єкти, розглядаються відповідно як родові і видові поняття. Іноді визначення поняття «ноу-хау» взагалі вважають непотрібним.

Проте поняття «ноу-хау» можна віднайти в багатьох нормативно-

правових актах України.

Спираючись на аналіз положень чинного законодавства можна дійти висновку про схожість правових конструкцій комерційної таємниці та ноу-хау за такими *спільними ознаками* як комерційна цінність відомостей; тотожність сфер використання (промисловість, виробництво, технології тощо); встановлення правового режиму правомочним суб'єктом самостійно, без посередництва спеціально уповноважених органів; можливість практичного застосування; збереження секретності відомостей власником іншою уповноваженою на здійснення контролю особою.

Власником комерційної таємниці може бути лише суб'єкт господарювання, а права на «ноу-хау» – як суб'єкт господарювання, так і фізична особа, що не має такого правового статусу.

В контексті співвідношення таких видів інформації як ноу-хау і комерційна таємниця можна виділити ряд *відмінних ознак*, серед яких:

- порушення прав на «ноу-хау», на відміну від порушення прав на комерційну таємницю, настає лише в межах цивільної юрисдикції;
- зміст комерційної таємниці – об'єктивна інформація, «ноу-хау» може включати суб'єктивні характеристики (досвід, навички, знання);
- «ноу-хау» може існувати поза суб'єкта господарювання, комерційна таємниця – ні;
- повна або часткова конфіденційність (секретність) «ноу-хау» (в окремих випадках, відомості «ноу-хау» можуть ставати загальнодоступними), комерційна таємниця завжди секретна інформація;
- умови конфіденційності, щодо «ноу-хау» і комерційної таємниці встановлюються у різний спосіб.

На нашу думку, правовідносини, об'єктом яких виступає службова таємниця є відмінними за своєю сутністю від правовідносин щодо комерційної таємниці, такі відносини можуть виникати в сфері державного управління, підтримання правопорядку, державної безпеки тощо, а цінність відомостей, що входять до складу комерційної таємниці, для окремого суб'єкта

господарювання в підтриманні власної конкурентоспроможності шляхом забезпечення їх конфіденційності.

В спеціальному нормативно-правовому акті, варто врахувати всі особливості відмежування комерційної таємниці від «ноу-хау», а також можливість і порядок переходу одного правового режиму в інший. Так, пропонуємо офіційно встановити, що при переході виключних прав на «ноу хау» до суб'єкта господарювання, починаючи із моменту із відображення у балансі, до такого об'єкта застосовується режим комерційної таємниці. Особливу увагу необхідно приділити визначенню правомочностей винахідника щодо «ноу-хау».

Що стосується службової таємниці, то, обов'язок нерозголошення службової таємниці покладено на компетентний державний орган, а особливість режиму комерційної таємниці полягає в тому, що забезпечення його відбувається виключно відповідним суб'єктом господарювання - власником комерційної таємниці.

Поняття «службовий» розкривається як «віднесений до служіння, призначений для виконання обов'язків, а також – допоміжний, другорядний». Тобто термін «службовий» має на увазі вертикаль, засновану на підпорядкуванні, а не рівні стосунки між учасниками. Правова конструкція комерційної таємниці не містить посилань на будь-яку «підлеглість».

Отже, комерційна, службова таємниці та ноу-хау являються різними правовими конструкціями, щодо яких необхідно встановлювати самостійні і відмінні правові режими, шляхом розробки нових і узгодження в напрямку деталізації існуючих норм законодавства України.

Оскільки в нашій країні питання захисту комерційної таємниці регулюються нормативно-правовими актами, що належать до різних галузей права та визначають здебільшого лише загальні засади правового регулювання таких відносин, то необхідною є систематизація й уніфікація законодавства України з правового регулювання комерційної таємниці.

Вважаємо за необхідне ухвалення Закону «Про комерційну таємницю»,

яким треба встановити ясну регламентацію у правовій та фінансовій нормі «комерційна таємниця» з конкретикою, ясністю та вичерпною повнотою правового регулювання даної норми, логікою у викладенні, відсутністю протиріч, прогалин і колізій, зведенням до мінімуму дублювання нормативного матеріалу. У цьому Законі необхідно чітко встановити відомості, що не можуть бути віднесеними до комерційної таємниці, бо нині такі відомості визначені Постановою Кабінету Міністрів «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [9], що не відповідає вимогам ст. 505 Цивільного кодексу України. Удосконалення законодавчої бази, наближення її до норм Європейського Союзу стабілізує економічну ситуацію та допоможе залучити іноземний капітал.

Як показує практика, не досить досконало розроблений та не завжди впроваджується на підприємствах режим комерційної таємниці. Можна запропонувати перейняти досвід провідних європейських підприємств та обов'язково займатися підготовкою NDA-договорів.

Це допоможе захистити конфіденційну інформацію краще, ніж її несанкціоноване розголошення, сприятиме обліку та збереженню документів, що містять комерційну таємницю, забезпечить організаційні, технічні та інші засоби захисту конфіденційної інформації, обмеження доступу для забезпечення конфіденційності користувачів, контроль за дотриманням встановленого режиму захисту комерційної таємниці.

У разі необхідності встановлення факту порушення комерційної таємниці документальне фіксування причетних до цього факту осіб та причинно-наслідкового зв'язку дозволить підприємству звертатися до суду за захистом порушеного права на комерційну таємницю. Як свідчить судова практика України, досить складно довести причинно-наслідковий зв'язок між діями винної особи та фактом порушення комерційної таємниці, також складно довести факт спричинення матеріальної шкоди власнику такої інформації, що не дає змоги підприємству компенсувати завдані збитки, оскільки така шкода виражається у вигляді неотриманого доходу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алієва-Барановська В. М., Сіренко О. Ф. Порівняльна характеристика комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та в міжнародному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 135 – 149.
2. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р., № 1560-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення : 13.02.2023).
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р., № 2657-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення : 10.02.2023).
4. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р., № 435-IV. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843030> (дата звернення : 10.02.2023).
5. Господарський кодекс України : Закон від 16.01.2003 р., № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення : 10.02.2023).
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р., № 2939-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення : 11.02.2023).
7. Commission Regulation (EC) No772/2004 of 27 April 2004 on the application of Article 85 (3) of the Treaty to certain categories of technology transfer agreements. *Official Journal L 123.–27/04/2004/-P.0011*.
8. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій. Закон України від 14.09.2006 р., № 143-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> (дата звернення : 12.02.2023).
9. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів від 09.08.1993 р., № 611. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> (дата звернення : 14.02.2023).

**СТРАТЕГІОЛОГІЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ
НАЦІЇ НА ТІНЬОВУ ЕКОНОМІКУ**

Карпінський Борис Андрійович,
д.е.н., професор
Львівський національний університет
імені Івана Франка, Україна

Анотація: Темпи формування державотворчого патріотизму нації та його характерний вплив на розвиток держав світової спільноти залежить від цілеспрямованих зусиль держави за кожною його домінантою: якісною та кількісною (податковою). Зазначено, що державотворчий патріотизм нації (ДТПН) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. Властиво податки є кількісною ознакою й вимірником фактичного ДТПН щодо конкретизації реальної участі (нинішніх та майбутніх) платників податків у формуванні фінансової складової життєзабезпечення й розвитку держави. Саме через стратегіологічну активізацію ДТПН, змінюючи лише на 1% рівень тінізації світової економіки, можливо забезпечити до 350 млрд дол. США додаткових податкових надходжень у бюджет.

Ключові слова: державотворчий патріотизм нації, парадигма, бюджет, податки, епістемологія, принципи, методи, дерево пізнання.

Вступ. Нині кожна держава прагне знайти чільне місце у світовому просторі, а саме тому стратегіологія їх розвитку аналізує й розглядає перспективні напрями, а з ними й завдання, які необхідно реалізувати, щоб досягнути визначених цілей. Зокрема, держава може бути великою за розмірами й амбіціями, однак населення може не відчувати людського спокою, проживаючи в ній (та навпаки). Властиво ці проблемні аспекти постають в околі сучасних теорій пізнання оточуючого світу та оптимального вибору

власного місця. Виходячи з означеного, актуалізується проблематика стратегіології впливу державотворчого патріотизму нації з її характерним знаннєвим пізнанням й врахуванням національних особливостей, зокрема, в частині зниження рівня тіньової економіки.

Мета роботи. Виділення базових особливостей творення держави з врахуванням парадигми державотворчого патріотизму нації для активізації його доміант в частині впливу на зниження рівня тінізації економіки.

Матеріали та методи. Використано загальнонаукові концепції й закономірності щодо державотворення та методи системного аналізу (якісні та кількісні), виходячи з розглядуваної проблематики.

Результати та обговорення. Прийнято, що господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем (тобто не відображається в офіційній статистиці) відноситься до тіньової економіки. Виходячи з загальної оцінки світового валового внутрішнього продукту (ВВП) в 138,3 трлн дол. США (за даними Міжнародного валютного фонду на 2020 рік [1]) та того, що в середньому до 15% від ВВП знаходиться в тіньовій економіці (зокрема, у США до 5%, Японія – до 8%; Європейський Союз – до 18%, Україна – до 30%), можливо стверджувати, що середній рівень податкових недопоступлень через неї в світовий бюджет становить біля 5 трлн дол. США. Водночас, за даними Державної служби статистики України рівень тінізації відчутно відрізняється ще й за сферами діяльності, зокрема: транспорт і логістика – до 48%, операцій з нерухомістю та видобувна промисловість - 41%, переробна промисловість - 31%, оптова та роздрібна торгівля – 28%, будівництво – 27%, фінансова і страхова діяльність – 23%, сільське, лісове і рибне господарство - 18% (зокрема, за розрахунковими оцінками сумарно через тіньові рішення не надходить у бюджет України до 15 млрд дол. США). Об'єктивно, що означенні податкові недопоступлення до бюджетів різних рівнів знаходяться в околі зору контролюючих органів держав світу, оскільки через знаходження дієвих підходів із зміни рівня тінізації економіки можливо знаходити додаткові резерви для казни. Одним з стратегіологічних напрямків

позитивних змін у тінізації економіки та активізації податкових поступлень у бюджет стає задіювання парадигми державотворчого патріотизму нації.

Виходячи з засадничих положень епістемології, за своїм сутнісним наповненням, основні ознаки держави з сучасних державотворчих концепцій зводяться до відображення самого процесу формування (табл. 1). Водночас, дерево пізнання сутності творення держави вже на засадах державотворчого патріотизму нації (ДТПН) подано на рис. 1, де: корінь – основа, тобто твердиня нації, її згуртованість у досягненні цілей, жертвність, концентрація зусиль; кора – податки (кількісна домінанта ДТПН), як базис фінансового забезпечення розвитку держави; серцевина – ДТПН з позиції врахування її домінант (якісної та кількісної); гілки – якісні (описові) характеристики ДТПН, які впливають на його формування.

Таблиця 1

Характерні ознаки державотворення в сучасних умовах

Ознака	Сутнісне відображення держави й державотворчого процесу
Суверенітет	Державний суверенітет (від фр. <i>souverainete</i> – вершина, верховна влада, з латин. <i>superus</i> – верхній) – повнота влади держави, тобто самостійність держави та її реальна незалежність від інших держав у визначенні та здійсненні власної внутрішньої й зовнішньої політики
Всезагальність	Держава законодавчо впливає на життєіснування всіх людей, які мешкають на її території через забезпечення конституційно-правових умов для політичного й господарсько-соціального функціонування суспільства
Примус	Організація і забезпечення примусового впливу на мешканців через монопольне право й наявність державної системи органів та засобів для цього
Право на застосування сили	Володіє вищим правом перед іншими організаційними структурами на застосування сили, що окреслюється відповідним законодавством
Право	Вся діяльність щодо функціонування й розвитку визначається конституційно-правовим полем й здійснюється від імені суспільства
Суверенна законотворчість	Належить виключне право видавати закони й правила, які обов'язкові для виконання кожним громадянином чи організацією
Апарат держави	Наявність публічної влади, яка має відповідні ресурсні можливості для реалізації відповідних управлінських рішень на всіх рівнях
Монопольне право на збирання податків	Забезпечення можливостей виконання конституційних повноважень перед громадянами через податкову систему й формування державного бюджету за рахунок сплати громадянами податків
Територія	Влада держави окреслюється територією на яку поширюється її законодавчо-нормативне поле, тобто де її закони й правила мають обов'язкову силу для кожного мешканця

Джерело: власна розробка.

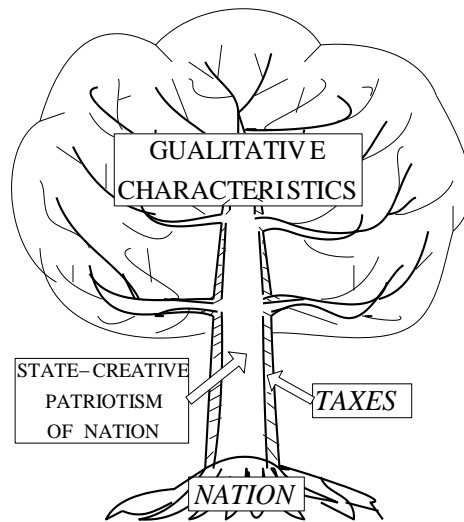

Рис. 1. Дерево пізнання сутності розвитку держави на засадах державотворчого патріотизму нації

Джерело: запропоновано автором.

Епістемологія стверджує, що державотворчий патріотизм нації – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю структурною природою ДТПН можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного. Властиво податки є кількісною ознакою й вимірником фактичного державотворчого патріотизму нації щодо конкретизації реальної участі (нинішніх та майбутніх) платників податків у формуванні фінансової складової життєзабезпечення й розвитку держави [2, с. 33].

Аксіома. Платник податків є реальним творцем власної держави, а державотворчий патріотизм нації у її кількісній домінії конкретизовано проявляється через законодавчо визначену сплату податків її громадянами.

Зазначимо, що на рис. 1 подано узагальнене схематичне представлення дерева пізнання щодо проблематики. Однак, за умови розгляду низки держав на означених положеннях, ситуація може змінюватись при перетині їх крон - виникненні спільних інтересів.

У цьому випадку, робиться наголос на тому, що розвиток націй не буває прямолінійним, а можуть бути як піднесення, так і відносні спади (деградація).

Наведене доцільно розглядати через засадничі положення епістемології,

зокрема, методи (рис. 2).

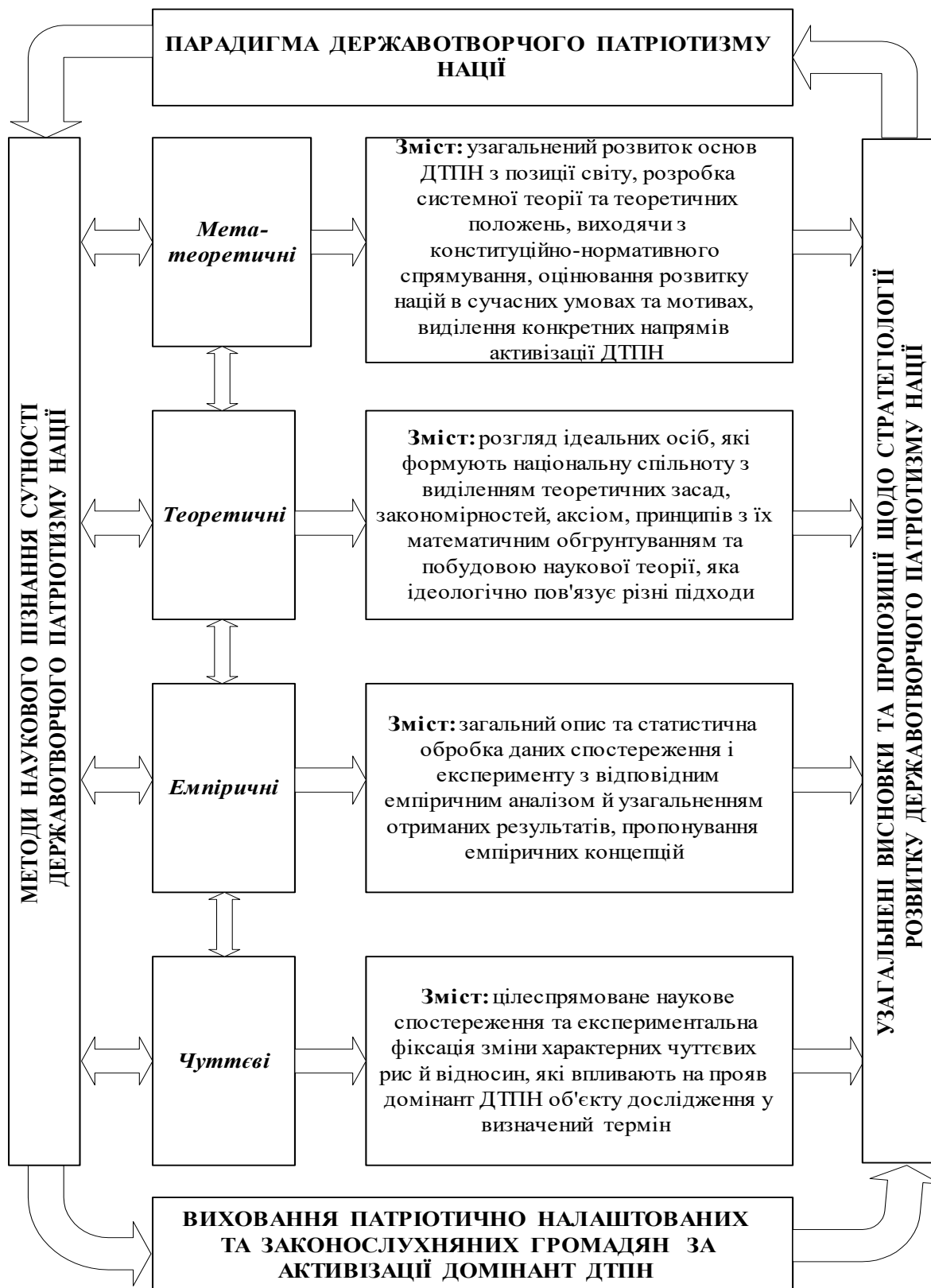

Рис. 2. Епістемологія ДТПН в контексті задіяння характерних методів

Джерело: власна розробка.

Об'єктивно, що процеси трансформації нації можуть тривати століття,

однак за певних жорстких умов цей процес може скоротитись до декількох поколінь конкретної нації. Останнє проходить якщо немає цілеспрямованого супротиву проти нівелювання (поглинання) територіальної цілісності та мовного середовища конкретної держави, які є базисом життєфункціонування нації.

Властиво, без активного використання носіями власної мови – проходить деградація й втрата фундаментальної ознаки нації. На всьому історичному проміжку функціонування нації має дієво забезпечуватись теза: збережемо мову – збережемо націю.

Доцільно наголосити, що об'єднання держав (союзні засади) робляться самостійно, однак з певними узгодженими обмеженнями, зокрема, які стосуються дотримання вільності функціонування мови чи традиційного способу життя. Хоча в сучасних глобалізаційних умовах цілковито дотримуватись правил об'єднання досить проблематично, оскільки кожна держава прагне домінування та нав'язувати свої інтереси, які часто можуть обумовлювати й конфлікти, зокрема, через відсоток від ВВП виділення коштів на спільну армію чи озброєння. Хоча не слід нехтувати й тим, що при об'єднанні з позиції публічного адміністрування зменшується загальна кількість адміністративних органів та процедур, оскільки стає можливим використовувати спільні підходи, наприклад, оборони – НАТО. Таке балансування вигод та втрат дозволяє виділити конкретні позитивні ефекти об'єднаних зусиль, особливо з позиції платника податків [2–4].

Однак, прийняття узгоджених рішень може нівелюватись довготерміновою процедурою голосування чи навіть проведення референдумів, накладання вето, оскільки можуть бути досить відмінні точки зору щодо тенденцій соціально-економічного розвитку держави та й отриманої віддачі для кожного члена такого об'єднання. Означене призводитиме до зниження ефективності такої структури, а з тим й до обмеження прояву ДТПН у конкретному часовому проміжку.

Об'єктивно, що саме тому при формуванні таких об'єднань держав чи

доєднанні до інших об'єднань мають враховуватись інтереси, які можуть також змінюватись у динаміці років. При цьому варто дотримуватись фундаментальної гіпотези: лише забезпечення для нації вільності використання свого мовного середовища може зберігати її, не перетворюючи на узагальнений продукт. Тобто, за означених умов мають бути прийнятними обмеження в контексті спільних дій. За умови ж зняття обмежень ідентичність нації порушується, нівелюючи й зусилля щодо активізації ДТПН.

Властиво кожна держава у об'єднувачих процесах повинна дотримуватись пріоритету свого мовного середовища та територіальної цілісності, що важливо, зокрема, при її виході. Якщо цього немає то на довгу перспективу недоцільно розраховувати, оскільки організованіша нація буде отримувати більшу віддачу. Слабша в організаційному плані нація в перспективі деградуватиме, ще й додатково вклинюючи в її управління сторонні інтереси.

Водночас, кожен крок при об'єднувачих посилах, а там можуть проглядатись ресурсні (насамперед, сировинні) інтереси, які на перспективу можуть ставати домінантними, призводячи тоді до спотворення й вихолощення сформованих віковичних традицій, має враховувати реальну потребу в розвитку національних пріоритетів й можливостей. Зокрема, баланс віддачі управлінських повноважень при цьому регулюється відповідним нарощуванням можливостей розвитку конкретної нації. За протилежної умови, тобто коли за цим слідує поступове вихолощення національної ідентичності, такі об'єднання втрачають довірчий стимул на різних рівнях та стають малопродуктивними й загрозливими для існування нації (підривається основа її дерева пізнання).

З наведеного також випливає, що має бути певна рівновага між якісною та кількісною домінантами ДТПН. Практично чітко виконується рівноважна умова, щоб не створювались перекошені стовбура дерева пізнання, які призводять до лопання кори та її відслоєння, негативно впливаючи на фінансову спроможність держави. Будь-який дефект в корі, тобто зниження податкових надходжень, призводить до деформації сутності ДТПН. Оскільки за останньої умови платники податків розуміють, що не всі в державі рівні, а цим

порушується принцип соціальної справедливості, приносячи шкоду прояву ДТПН, насамперед, через кількісну (податкову) домінанту.

Дерево пізнання з окреслених позицій тут асоціюється із принциповим питанням сучасності і розумінням та розкриттям сутності держави, виходячи з того наскільки сформована нація та її ДТПН, тобто врахованості національних цінностей, стратегічних орієнтирів, можливостей виробничої інфраструктури, конкурентоспроможності продукції, експортного потенціалу, завдань сталого розвитку економіки, зовнішнього оточення та й внутрішньої збалансованості, включаючи збалансованість фінансової системи.

Об'єктивно, що за кожним з наведених пріоритетів можна ставити додаткові уточнення. Зокрема, за орієнтирами: куди спрямований соціально-економічний розвиток держави, насамперед з позиції дотримання прав і свобод громадян як фундаментальної основи кожної нації. Дане уточнення розглядається в контексті визначення шляхів реалізації науково-освітнього потенціалу, фаховості працівників, співвідношення працездатних у загальній чисельності населення, рівнем охорони здоров'я, екологічності промислової сфери, можливостей мілітарної галузі тощо.

За іншим – можливості: забезпечення власних громадян з позиції безпеки, зокрема, продовольчої, енергетичної, мілітарної, інформаційної тощо. Окрім того, рівнем розвинутої сировинної та переробної галузей, наявністю інноваційних й критичних технологій, рівнем промислового виробництва та інфраструктури.

До зовнішнього оточення також доцільно ставити низку уточнюючих акцентів, зокрема, чи немає територіальних претензій, чи потрібна вироблена продукція сусіднім країнам, оскільки це впливатиме на собівартість (перевезення); чи наявна потреба в робочій силі, яка може вимивати кваліфікованих працівників, оголюючи власні галузі.

До внутрішнього спектру – завдання дотримання оптимальних умов соціально-економічного розвитку держави, виходячи з інтересів власних громадян.

Логічно, що за кожним пріоритетом необхідна реальна наявність управлінських лідерів та їх переважна підтримка зі сторони держави за конкретними напрямками розвитку. У цьому контексті мають бути чітко визначені як базис виховання, формування, так і використання лідерного потенціалу нації для конкретних цілей (зокрема, не передаючи ці аспекти в поле тяжіння інтересів зовнішніх інституцій). Нація, яка вміло використовує свої переважаючі позиції, а вони можуть бути, зокрема, чисто історично-територіальними, може з успіхом конкурувати в глобальному світі з іншими.

Водночас, нація, яка самоізолюється у сучасному світі, замикається в своїх кордонах, не використовуючи територіальні переваги та власні конкуруючі чинники, об'єктивно: не розвивається, втрачає свої традиційні позиції – за неї просто забувають.

Залишається вагомим й фундаментальне питання щодо дотримання й оптимального забезпечення стратегіології розвитку, а саме: наявність фінансових ресурсів, які мають бути, насамперед, внутрішніми. Орієнтованість на активізацію внутрішніх інвестицій дозволяє знизити залежність держави від додаткових впливів й загроз (зокрема, соціальної, економічної, фінансовій сферах), оскільки надання й віддача запозичень може бути пов'язана з ними, а це в перспективі призводитиме до певних соціальних напруженостей та й нарощування конфліктності. Так, вибір нацією зовнішньої допомоги у різних формах має узгоджуватись з політикою й стратегіологією розвитку держави, оскільки така допомога у перспективі може приносити втрати. У цьому контексті значне місце відводиться й зваженій політиці щодо формування зовнішніх відносин, які мають бути дипломатично-партнерськими, але з врахуванням інтересів власних громадян (платників податків).

Висновки. Епістемологія сутності творення держави використовує характерні критерії, принципи, закономірності, які дозволяють виділяти напрями її стратегіології розвитку. Зокрема, державотворчий патріотизм нації - це органічне відчуття нею як потреб сьогодення з орієнтованістю на

майбутнє, так і активна власна участь у розвиткових процесах. За означенням: вибір національних стратегіологічних орієнтирів має узгоджуватись із тенденціями формування як внутрішнього, так і зовнішнього середовищ.

Доцільно підкреслити, що зміна лише на 1% рівня тінізації світової економіки забезпечить до 350 млрд дол. США додаткових податкових надходжень у бюджет (зокрема, прогнозно в бюджет України – до 150 млн дол. США). Такі додаткові надходження дозволять вирішити низку нагальних питань з потреб громадян, зокрема: подальше нарощування пенсійних виплат, будівництво житла для соціально незабезпечених, розширення можливостей з надання безкоштовних лікарських послуг тощо.

Властиво ці стратегіологічні питання мають пройти обговорення через крупні міжнародні інституції, зокрема, розгляд в Організації Об'єднаних Націй, оскільки – лише спільними діями можливо активізувати державотворчий патріотизм нації на світовому рівні та забезпечити результативність податкових надходжень, навіть знижуючи витрати на їх адміністрування через реальне розуміння участі кожного громадянина у творенні власної держави й підвищення його законослухняності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міжнародний валютний фонд. URL: <http://www.worldbank.org/>
2. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
3. Карпінський Б. А., Божко С. М. Продуктивність і сталий розвиток економіки : Монографія. Львів : Логос, 2004. 274 с. (Серія „Економіка території”).
4. Karpinsky B. A., Bozshko S. M. Economic Growth at sustainable development of economy. The monografy. Lviv: Prostir-M, 2006. 376 p. (Series „Economy of Territory”).

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ PR - ПОЛІТИКОЮ БАНКІВСЬКИХ
ІНСТИТУЦІЙ ТА НАДАНИМИ ЦИМИ БАНКАМИ
КРЕДИТАМИ У ПЕРІОД 2019-2021 РР.**

Кононенко Олег Вікторович,
аспірант,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

Вступ. Враховуючи волатильну економічну ситуацію, що детермінована, передусім, війною та економічним падінням на тлі вже існуючої на момент початку повномасштабної агресії з боку Російської Федерації стагнації, Україна потребує збалансованої та хеджованої системи кредитування, як юридичних осіб, так і рядових позичальників.

Якість кредитування - центральне питання банківського бізнесу, яке регулюється багатьма інструментами та методами. В межах даного дослідження автор не буде глибоко аналізувати всі інструменти маркетингу щодо просування послуги “кредитування різного рівня та напрямку”. Автор дослідження зацентрує увагу на важливій технології, а саме - на медійній комунікаційній політиці банківського інституту, як окремої інституції, так і системи в цілому. Автор продемонструє, якою мірою корелюються фінансові показники банків, а саме - динаміка зміни кредитного портфелю банку, та кількісні та якісні показники діяльності банків в публічній сфері (в медіа в розрізі теми “кредитування” протягом 2019-2021 рр.

Потрібно наголосити, що банківське кредитування - це надзвичайно регламентована процедура через пруденційний нагляд регулятора (НБУ [1]). Втім, враховуючи провідне місце кредитування у бізнесі банківської установи, банки знаходять різноманітні можливості кредитувати. А от інформування агентів (позичальників) відбувається за дуже різними сценаріями, що впливає на потенційні можливості їх, як отримувачів позик та кредитів. Асиметричність

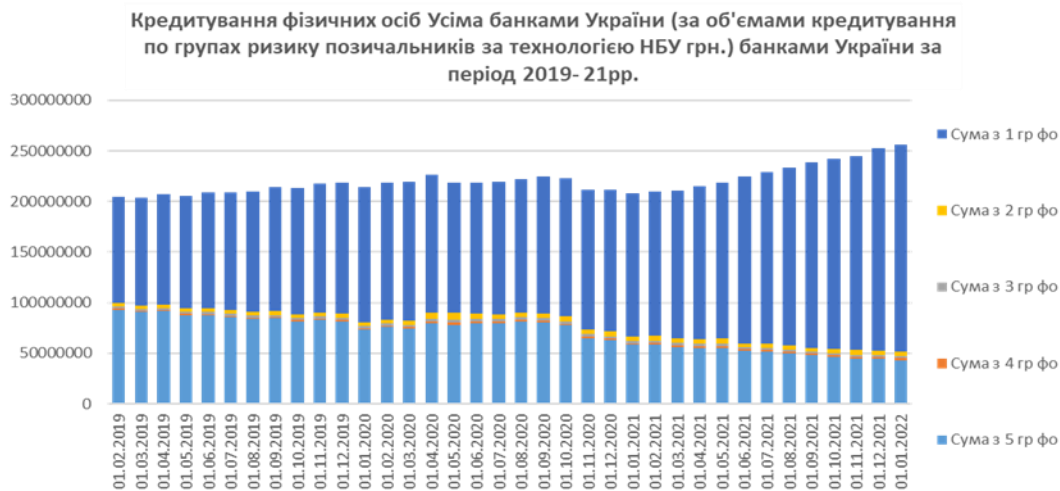
інформації у питанні розуміння ринку кредитування у потенційного позичальника впливає на прийняття ним відповідних рішень. Дефіцит такої інформації - взагалі не дає повної картини позичальнику про продукти банків враховуючи динамічні зміни та високий рівень конкуренції на банківському ринку.

Мета роботи: Виявити зв'язок між медійною активністю банків в розрізі кредитування юридичних та фізичних осіб та фінансовими показниками банківських установ. Об'єкт дослідження: показники кредитного портфелю банківського інституту та показники медіа поля банків та їх взаємозв'язок.

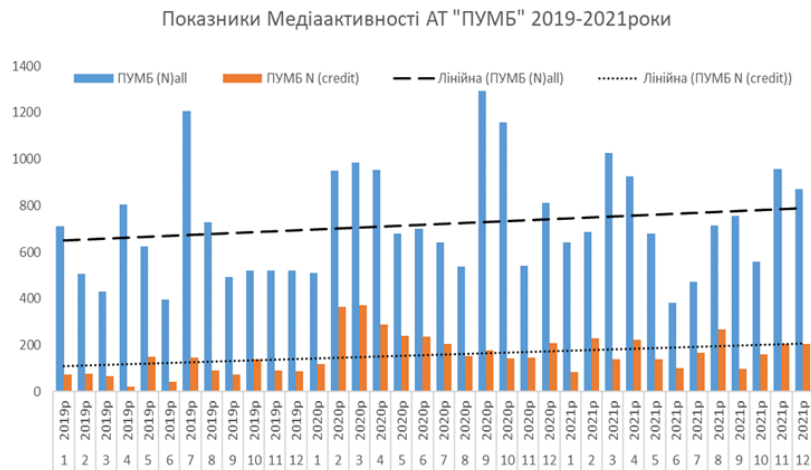
Матеріали та методи. Серед досліджень впливу маркетингових комунікацій на ефективність діяльності різних суб'єктів господарювання виділимо праці К. Беррі [2], Ф. Котлера [6], Ж.-Ж. Ламбена [8], А. Ф. Павленка, А.В. Войчака [9]. Питання проблем кредитування, зокрема, та отримання послуг за асиметричності інформації на великих динамічних ринках, таких як фінансовий, взагалі, - є дуже популярним та розроблялось в багатьох наукових працях, передусім С. Росса [4], Р. Коуза [7], К. Ерроу. Безумовно, тема економічного ефекту від заздалегідь спланованих PR-комунікацій досліджується постійно, оскільки перебуває у фокусі соціальних наук, які спираються на розуміння людської на соціальній психології, специфіки суб'єктів різних ринків. Серед найбільш яскравих дослідників цього напрямку Д. Канеман [5], А. Тверські [3].

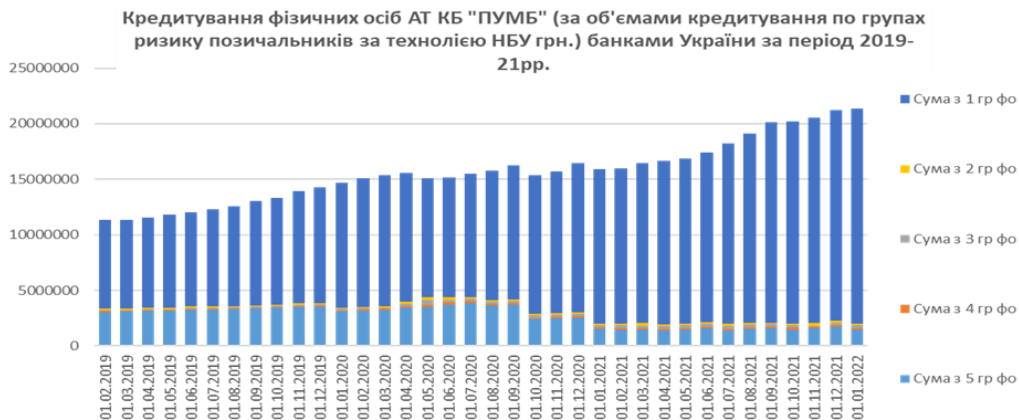
Мал. 1. Кредитування юридичних осіб банками України, 2019-2021 рр.

Мал. 2. Кредитування юридичних осіб банками України, 2019-2021 рр.

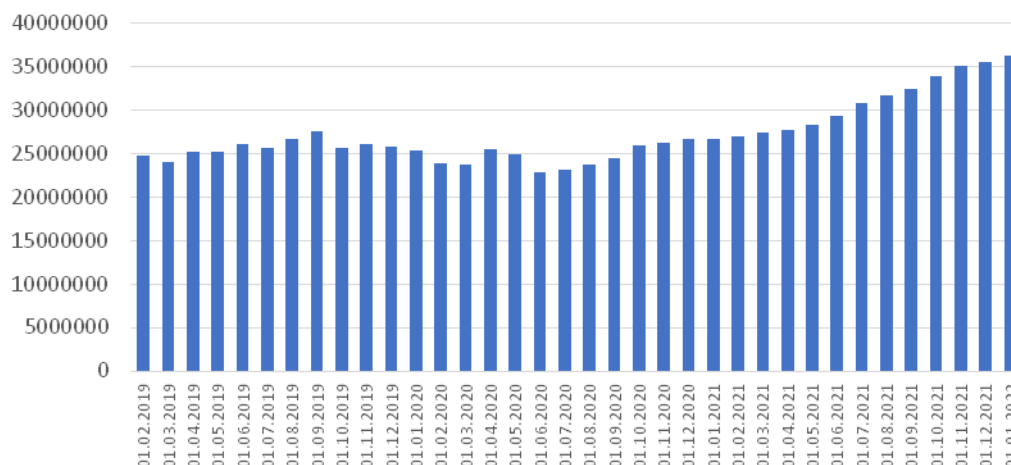

Мал. 3. Показники медіаактивності АТ «ПУМБ», 2019-2021 рр.

Мал. 4. Кредитування фізичних осіб АТ «ПУМБ», 2019-2021 рр.

Кредитування юридичних осіб АТ "ПУМБ" (за об'ємами кредитування по групах ризику заемників за технологією НБУ грн.) за період 2019-2021 роки

Мал. 5. Кредитування юридичних осіб АТ «ПУМБ», 2019-2021 рр.

Результати та обговорення. Важливо розуміти, що успішні комунікації з потенційним клієнтом за допомогою матеріалів в ЗМІ - новин, експертних колонок, інтерв'ю та коментарів в соціальних мережах, різного роду порівняльних матеріалів, відверто акцентованих на послугах та їх реалізації, призводить до реально впливу на споживача. Тому, плануючи комунікації, потрібно точно розуміти локальну ситуацію ринку чи інституції, аби правильно оцінювати ситуацію та коректно формулювати вдалі та зрозумілі плани та маркетингові стратегії.

Аналізуючи масив даних за період 01.2019-12.2021, дослідник акцентує увагу на окремих тенденціях, розуміння яких надають оброблені публічні дані НБУ[10], Державної служба статистики України та дослідницької компанії NOKs fishes[11].

1) Тіло кредитного портфелю всіх банків для юридичних осіб перманентно зменшується (мал.1).

2) Тіло кредитного портфелю для фізичних осіб збільшується та оздоровлюється (у відповідності до методики НБУ): кредити більше отримують групи позичальників з гарною кредитною історією та високим рівнем довіри банку (мал. 2).

3) Активність головних гравців в розрізі видачі кредитів росте гривневому еквіваленті.

4) Кредитування юридичних осіб здійснюється за рахунок великих банків.

5) Кредитування фізичних осіб - це процес, що дуже стимулюється регулятором та інформаційною політикою банків.

6) Механізм роботи з інформацією у успішних в сфері кредитування банків наступний: медіа підготовка - медіа прояви по темі, пов'язані з конкретним банківським продуктом - ріст показника виданих кредитів і навпаки.

7) Великі банки (гравці) протягом досліджуваного проміжку часу займаються очищенням портфелів від NPL [12] та активно намагаються кредитувати юридичних осіб.

8) Яскравим прикладом кореляції між власною медійною політикою та економічним результатом у форматі зростання своїх кредитних портфелів є АТ «ПУМБ» [13], який демонструє ріст медійних показників в цілому, а також по групі тем, пов'язаних з «Кредитуванням» на фоні зростання кредитного портфелю банку (мал. 3, 4, 5).

Висновки. У всіх великих гравців на банківському ринку України видача кредитів стимулюється активною медіа політикою як в розрізі просування бренду банку, так і в питаннях просування теми “кредитування”.

Ми бачимо суттєвий зв'язок між часовими рядами медіа та розмірами кредитних портфелів банків, який вказує на вплив інформаційного потоку на отримання тими чи іншими банками нових запозичень від надійних клієнтів передусім за рахунок правильного позиціонування та точкової дії на тих чи інших потенційних клієнтів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/metodichni-materiali-z-bankivskogo-naglyadu>.

2. Berry L.L.1983. Relationship marketing. In: Berry et al. Emerging perspectives of service marketing. Chicago
3. Daniel Kahneman, Amos Tversky. Choices, values, and frames. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — 840 p/
4. Ross S.A. (1973). The Economic Theory of Agency: The Principals Problem. American Economic Review. Vol. 63. Issue 2. 134-39.
5. Деніел Канеман. Мислення швидко й повільне. 2017. Київ. Наш формат. 479 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент в новом тысячелетии. / Ф Котлер СПб.: Питер, 2002. — 750 с.
7. Коуз Р. Природа фірми. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток. Київ: А.С.К. 2002.
8. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг Европейская перспектива. / Пер. с фр. Б. И. Лифляндчик, В. Л. Дунаевский. — СПб. : Наука, 1996.
9. Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика: монографія. АФ Павленко, АВ Войчак, ТО Примак - К.: КНЕУ, 2005
10. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>
11. <https://noksfishes.info>
12. <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
13. <https://about.pumb.ua/info/awards>

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ БІЗНЕСУ В ІТ-СФЕРІ

Кошеля Даніел Іванович

аспірант кафедри економіки та фінансів,
Мукачівський державний університет

Анотація: Наразі актуальним є вивчення та систематизація засад спільної діяльності суб'єктів бізнесу в ІТ-сфері, яке є досить проблемною у зв'язку із відсутністю меж в організації створення бізнесу та єдності в ідентифікації базових форм та видів організації такого бізнесу. Відмічається невизначеність, щодо організації ресурсного забезпечення бізнесу в ІТ-сфері. Закласти основи до розв'язання цього питання має формування усталеного погляду на сутність бізнесу в ІТ-сфері на основі аналізу та конкретизації наявного пулу підходів до його визначень, що є у науковій літературі

Ключові слова: бізнес в ІТ-сфері, продуцент; організація бізнесу; ІТ-технології; управління даними.

До початку військової агресії Росії проти України, бізнес в ІТ-сфері України демонстрував стійкий розвиток. Це підтверджують результати огляду національного ІТ-ринку, проведені фахівцями DLF ATTORNEYS-AT-LAW, за якими понад 100 компаній зі списку Fortune 500 обирали послуги українських суб'єктів ІТ-бізнесу.

Відповідно, все більш актуальним стає вивчення та систематизація засад спільної діяльності суб'єктів бізнесу в ІТ-сфері, які є досить проблемними у зв'язку із: 1) відсутністю меж в організації бізнесу; 2) відсутністю єдності, щодо ідентифікації базових форм та видів організації бізнесу в ІТ-сфері; 3) невизначеністю, щодо організації ресурсного забезпечення бізнесу в ІТ-сфері (фінансового, інфраструктурного, кадрового, інформаційного тощо). Закласти основи до розв'язання цього питання має формування усталеного погляду на сутність бізнесу в ІТ-сфері. Це доцільне на основі аналізу наявного пулу

сутнісних підходів, що є у науковій літературі (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз наявного пулу підходів до сутності бізнесу в ІТ-сфері

Підхід	Сутність підходу	Базові категорії підходу	Конкретизація змісту підходу
Операційний підхід			
Карий О.І. та ін. [3]	Діяльність, що приносить дохід від процесів комп'ютеризованого створення, зберігання, опрацювання даних та управління ними	Операції з даними та з управління даними	Діяльність, що приносить дохід від операцій з даними та з управління даними
Структурний підхід			
Тимошенко Н.Ю., Ронський Б.Ю. [5, с. 385]	Діяльність, що приносить дохід від продажу послуг із розроблення програмного забезпечення та різноманітних R&D-проектів. Діяльність з наступних напрямів: ІТ-аутсорсинг, розроблення готового програмного забезпечення, виготовлення комп'ютерів та іншого обладнання	Розроблення та продаж окремих товарів та послуг	Діяльність, що приносить дохід за напрямками аутсорсинг, розроблення програмного забезпечення, виготовлення комп'ютерів та іншого обладнання.
Євтушенко В. А., Рахман М. С., Рахман П. М. [1, с. 135]	Діяльність, що приносить дохід від продажу від надання окремих послуг аутсорсингу до створення й обслуговування всього комплексу програмних продуктів з цілісним рішенням	Розроблення та надання окремих товарів та послуг	Діяльність, що приносить дохід за напрямками: ІТ-підтримки; розробки програмного забезпечення, ІТ-консалтингу, оцифрування, аутсорсингу.
Журавльов О. В., Сімачов О. А. [2, с. 25]	Діяльність з надання окремих послуг на ринку інформаційно-комунікаційних технологій. Діяльність за напрямками: ІТ-підтримка та аутсорсинг, розробка програмного забезпечення, ІТ-консалтинг, оцифрування, аутсорсинг R&D бізнес-процесів	Надання окремих послуг	
Узагальнений підхід			
Колосова К. К., Зелінська О. В. [4]	Виробництво інформаційних товарів і послуг різного типу на базі найновіших ІТ-технологій	Виробництво інформаційних товарів і послуг	Діяльність, що приносить дохід від виробництва інформаційних товарів і послуг

Так, операційний підхід до сутності бізнесу в ІТ-сфері (О.І. Карий та ін.) пов'язує його з діяльністю, спрямованою на отримання прибутку від чисельних операцій з даними та з управління даними про клієнтів, продукти, послуги, персонал, технології тощо. Недоліком підходу є значна абстрактність, адже виконання операцій з даними та з управління даними в різних операційних і аналітичних програмах у той чи іншій мірі формують ланцюжки абстракцій, що властиві більшості суб'єктів економічної діяльності. На нашу думку ланцюжки

абстракцій операційного підходу до сутності бізнесу в ІТ-сфері можна послабити акцентуванням уваги на зв'язку такого бізнесу та конкретних процесів з управління даними.

Структурний підхід викладається з різним ступенем деталізації векторів випродукування товарів та послуг, оскільки по різному тлумачиться кількома групами вчених. Представники першої групи (Тимошенко Н. Ю., Ронський Б. Ю., Євтушенко В. А., Рахман М. С., Рахман П. М.) пов'язували бізнес в ІТ-сфері з акумуляцією або нагромадженням *капіталу* у фондах та цінностях, спрямованих на такі продуценти, як аутсорсинг, розроблення програмного забезпечення, виготовлення комп'ютерів та іншого обладнання. При цьому оцифрування та ІТ-консалтинг серед продуцентів бізнесу не виділяються, хоча за дослідженнями Pricewaterhouse Coopers все ж таки належать до ІТ-сфери. Виготовлення комп'ютерів та іншого обладнання до продуцентів ІТ-сфери не належить [2]. Представники другої групи вчених (Журавльов О. В., Сімачов О. А.) пов'язують бізнес в ІТ-сфері лише з такими продуцентами, як ІТ-підтримка, розробка програмного забезпечення, ІТ-консалтинг, оцифрування та аутсорсинг. Не залежно від окреслених складових, структурний підхід достатньо умовний, оскільки сутність бізнесу в ІТ-сфері ідентифікується за продуцентом, а саме за утворювальною основою, яка формує сферу акумулювання капіталу для легалізації та розвитку, що має досить деталізовані вхідний та вихідний продукти та ідентичність в умовах додання вартості [2; 5]. В економіці термін продуцент використовується для позначення виробників або .країн, які виробляють певний товар. Разом з тим вважаємо, що за своєю етимологією продуцент бізнесу може бути використаний як утворююча бізнес основа. Зокрема, за такої логіки для продуцентів буде характерна єдність в умовах додання вартості, через спільність у використовуваних виробничих і невиробничих фондах та інших цінностях та у типології організації. З урахуванням національної специфічності, постійних трансформацій продуцентів, визначення змісту та специфіки організації бізнесу в ІТ-сфері через таку призму складно реалізувати. Для

чіткого розуміння сутності потрібна додаткова формалізація вихідного продукту в ІТ-сфері.

Узагальнений підхід (Колосова К. К., Зелінської О. В.) пов'язує сутність бізнесу в ІТ-сфері з виробництвом будь-яких інформаційних товарів і послуг на базі ІТ-технологій. На нашу думку такий підхід до сутності бізнесу в ІТ-сфері є виправданим, адже йому не притаманна зайва абстрактність. Разом з тим узагальнений підхід потребує уточнення. У його межах сутність бізнесу в ІТ-сфері пов'язується з виробництвом інформаційних товарів і послуг. При цьому, інформаційні послуги є матеріалізованим результатом інформаційної діяльності на базі ІТ-технологій, однак визначення інформаційних товарів нараз відсутнє. Крім того дискусійним є розуміння змісту матеріалізованого результату лише на базі ІТ-технологій (адже при цьому зав'язується зв'язок з клієнтами). Відтак, організацію бізнесу в ІТ-сфері через призму узагальненого підходу складно реалізувати. Для мінімізації недоліків підходу слід орієнтуватися на більш конкретну категорію товарів і послуг, орієнтованих на процеси управління даними.

Відповідно до аналізу змісту та недоліків наявних підходів можливим є розробка авторського підходу до сутності бізнесу в ІТ-сфері, користуючись логікою узагальнення. Відповідно, під категорією бізнесу в ІТ-сфері пропонуємо розуміти діяльність з отримання прибутку від виробництва та продажу товарів і послуг, орієнтованих на процеси управління даними на базі ІТ-технологій та зв'язку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Євтушенко В. А., Рахман М. С., Рахман П. М. Особливості функціонування ринкового середовища ІТ-послуг України, *Бізнес Інформ*, 2021, № 5, с. 134-140.
2. Журавльов О. В., Сімачов О. А. Статистичне дослідження ринку ІТ-послуг в Україні, *Статистика України*, 2018, № 4, С. 25-33.

3. Карий О.І., Гальків Л.І., Цапулич А.Ю. Розвиток ІТ-сфери України: чинники та напрями активізації, *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Проблеми економіки та управління*, 2021, Т.5, № 1. С. 42-55.

4. Колосова К.К., Зелінська О. В. Огляд методів UX-досліджень під час створення ІТ-продуктів, *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*, 2022, Т2, № 14, С. 267-270.

5. Тимошенко Н.Ю., Ронський Б.Ю. Проблеми та перспективи розвитку ІТ-індустрії в Україні, *Економіка і суспільство*, 2018, Вип. 17, С. 384-388.

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИДАТКІВ НА ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ**

Кошкіна Катерина Олексіївна
аспірантка кафедри фінансів,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

Анотація. Кошти територіальних громад є важливим фінансовим інструментом для розвитку таких суб'єктів місцевого самоврядування. Ефективне використання коштів є головною проблемою в розвитку громади, в тому числі при здійсненні публічних закупівель, які є цільовими напрямками формування соціально-економічних благ жителів громади. Модель оцінки ефективності видатків при здійсненні публічних закупівель наразі відсутня і є об'єктом вивчення та формування на теоретичному та практичному рівнях.

Ключові слова: ефективність видатків, публічні закупівлі, територіальна громада, методика ефективності, соціальний критерій, економічний критерій, екологічний критерій

Система публічних закупівель є одним з основних інструментів державного регулювання економіки, розвитку конкурентного середовища та виконання державних соціальних гарантій. Система державних закупівель в Україні перейшла на нові світові стандарти у 2016 році, а згодом у 2020, після зміни порогу до 50 тис.грн., тому ще активно підлягає доопрацюванню як у системі законодавства, так і в системі контролю та аналізу. Постійним пошуком нових підходів, у тому числі і до методологічних та практичних аспектів публічних закупівель, займаються вітчизняні науковці, але не зважаючи на висхідний інтерес до цього напряму досліджень, питання обліково-аналітичного забезпечення ефективності на рівні установи досліджене досить фрагментарно.

Дослідженню принципів публічних закупівель присвятила багато уваги у своїх дослідженнях Н. Г. Здирко. Щодо принципу «максимальна ефективність та економія», то економію науковець трактує як «бережливе, ощадне витрачання бюджетних коштів, тобто мінімум витрат для придбання предмета закупівлі», а ефективність, за її словами, «досягнення потрібних (найкращих) результатів, тобто досягнення максимального ефекту», а саме, найкращого співвідношення «ціна-якість». Н. Г. Здирко принцип економії та ефективності вважає найголовнішим серед принципів, визначених Законом «Про публічні закупівлі», а решту вважає інструментом для забезпечення його реалізації [1].

Системний підхід до розробки методики аналізу публічних закупівель на мікрота макрорівнях застосувала І. М. Парасій-Вергуненко. Науковцем пропонується здійснювати аналіз у двох площинах: для держави загалом та для окремих суб'єктів здійснення публічних закупівель. При чому на макрорівні пропонується виділити такі напрями й етапи аналізу: динамічний аналіз, структурний аналіз, динамічний аналіз рівня публічних закупівель у ВВП, оцінка рівня конкуренції; аналіз ефективності, що характеризується абсолютною та відносною економією державних коштів. Запропонована методика аналізу публічних закупівель дає змогу комплексно підійти до оцінки ефективності на макрорівні, але методика оцінки ефективності закупівель на рівні замовника залишається без уваги, автором тільки намічені основні напрями оцінювання ефективності таких закупівель [2].

Т. О. Мулик та Н. Г. Здирко під час розробки методичного інструментарію аналізу публічних закупівель, виділили напрям оцінки ефективності державних закупівель на макро- та макрорівні, як найважливіший, що потребує вдосконалення методичного забезпечення. Автори вважають, що економія бюджетних коштів не може бути єдиним критерієм ефективності укладеної угоди, необхідним є урахування якості придбаної продукції, робіт та послуг [3].

М. С. Письменна у своїх дисертаційних дослідженнях достатньо уваги приділила показникам, що характеризують ефективність публічних закупівель

за напрямками:

- показники ефективності державних закупівель замовниками, що характеризуються економією та середнім відсотком зниження цін;
- показники активності учасників державних закупівель;
- імовірнісні показники оцінки ризиків державних закупівель;
- вартісні показники оцінки ризиків державних закупівель.

Науковцем запропоновано модернізований інструментарій оцінки аналітичних моделей, які державні установи використовують для визначення планових потреб закупівель. «Інструментарій передбачає гнучкий підхід, який можна адаптувати, виходячи з таких параметрів: кількість часу та наявний аналітичний ресурс установи, ризики, пов'язані з моделюванням планів закупівель, рівень фінансового, кадрового забезпечення, необхідного для досягнення загального рішення щодо планових показників закупівель» [4].

Аналіз публікацій показав: серед дослідників допоки ще не сформовано єдиної точки зору, що саме розуміти під ефективністю, в частині публічних закупівель. У результаті можна виділити дві основні точки зору. По-перше, поняття ефективності розглядається як залежність між досягнутим результатом та використаними на це ресурсами. Критерієм ефективності у цьому випадку є економія публічних ресурсів. З іншого боку, поняття «ефективність» трактується через перелік вимірників, які характеризують ступінь досягнутої мети.

Оцінка ефективності як базового елемента використання публічних коштів має на увазі визначення певних критеріїв ефективності. Критерій, своєю чергою, можна розглядати як інструмент за допомогою якого оцінюється ефективність, яка має бути визначена на основі: по-перше, чинного законодавства, тобто нормативно-правових документів з публічних закупівель, по-друге, на основі загальноприйнятих наукових норм.

Сучасні тенденції здійснення публічних закупівель мають базуватися на принципі збалансованості економічних, екологічних і соціальних критеріїв з метою досягнення максимально ефективних закупівель в умовах сталого

розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії максимально ефективних державних закупівель*

Соціальні критерії	Екологічні критерії	Економічні критерії
-зменшення корупції	-економічність використання природних ресурсів	-врахування всіх витрат життєвого циклу
-охорона здоров'я	-скорочення забруднення навколишнього середовища	-підвищення економії використання публічних коштів
-створення комфортних умов для життєдіяльності	-запобігання кліматичним змінам	
-спонукання органів влади до вирішення соціальних проблем	-зменшення відходів	
-зайнятість населення		

*Складено автором

Економічну ефективність публічних закупівель необхідно розглядати як комплексний показник ефективності на різних рівнях даної системи, як синергетичний результат взаємодії всіх інституцій та механізмів даної системи. В основу такої ефективності лягає оптимальний розподіл ресурсів для максимального забезпечення суспільних потреб [5, с. 159].

У соціально-орієнтованій економіці державні закупівлі – це один з основних та ефективних інструментів державної політики для вирішення важливих завдань: забезпечення єдиного економічного простору, розвиток ринку та конкурентного середовища, підтримка регіонів та різних груп населення, розвиток певних суб'єктів ринку та секторів економіки. Розвинений та доступний механізм публічних закупівель дозволяє більш ефективно та справедливо використовувати потенціал приватного підприємництва, периферійних підприємств, що сприяє забезпеченню сталого економічного розвитку, швидкому та збалансованому вирішенню актуальних соціально-економічних завдань.

Зважаючи, що держава та бізнес – це взаємопов'язані інституції, необхідно визнати, що «ефективна система публічних закупівель підвищує

можливості держави в регулюванні бізнесу, створюючи такі форми впливу системи державних закупівель на економіку, які разом зі стимулюванням дають синергетичний ефект розвитку економіки. Саме тому ситуація у сфері державних закупівель є індикатором стану суспільного управління та зрілості правової держави» [5, с. 160].

З цією метою вважаємо доцільним оцінювати ефективність закупівлі на таких рівнях (рис. 1).

Рис. 1. Рівні оцінки ефективності державних закупівель*

*Складено автором

На нашу думку, загальна оцінка ефективності окремої закупівлі придбаної коштом цільового фінансування має включати таку інформацію (табл. 2).

**Загальна оцінка ефективності окремої закупівлі придбаної коштом
цільового фінансування***

Рівні інформації	Оцінка ефективності
аналіз якості закупленого товару, що проводиться в рамках відповідності до акту приймання	відповідність технічних характеристик предмета закупівлі технічному завданню та умовам контракту, чи зафіксовані в акті претензії до постачальника, чи була проведена експертиза з наступним визначенням відповідних порушень
аналіз дисципліни виконання контракту	виконання зобов'язань як замовника, так і учасника (виконавця) по строках постачання, кількості, якості, комплектності, оплаті і т.д.
аналіз результатів використання предмета закупівлі	наскільки повно використовуються всі функції предмета закупівлі, чи потрібно було додаткове навчання співробітників, чи застосовувались екологічні критерії

*Складено автором

Перший рівень аналізу ефективності будується на самоконтролі установи. У зв'язку з цим постала гостра потреба в розробці методики оцінки ефективності публічних закупівель на рівні окремої бюджетної установи за кожним об'єктом закупівлі, придбаного коштом цільового фінансування, тобто непрямой закупівлі, що формують власний капітал бюджетних установ [5, с. 186].

Таким чином, завданням застосування розробленої методики ефективності публічних закупівель повинно бути:

- оцінка якості планування й організації закупівельного процесу, виявлення порушень та встановлення відповідальних осіб;
- оцінка дисципліни виконання контракту та якість поставлених товарів, робіт та послуг;
- визначення економії державних ресурсів як за окремими контрактами, так і в цілому по установі;
- визначення ступеню використання предмета закупівлі, прийняття заходів з підвищення їх екологічності.

У результаті аналіз ефективності використання публічних закупівель, проведений на рівні установи, повинен надати керівництву аналітичну інформацію для прийняття управлінських рішень. Метою аналізу ефективності публічних закупівель є визначення результату використання державних коштів, прозорість процедури закупівлі, своєчасність виконання державного контракту, а також пошук шляхів підвищення ефективності засвоєння публічних коштів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Здирко Н. Г. Аналіз та державний аудит публічних закупівель: теорія, методологія, організація: автореферат дис. д-ра екон. Наук. спеціальність 209 08.00.09 - бух. облік, аналіз та аудит (за видами екон. діяльн.). Київ : ННЦ «Ін-т аграр. Економіки», 2020. 39 с.
2. Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз публічних закупівель: методичні та практичні аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2017. № 7. С. 65-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_7_15.
3. Мулик Т. О., Здирко Н. Г. Методичний інструментарій аналізу публічних закупівель. *Ефективна економіка*. 2020. № 3.
4. Письменна М. С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук. Спеціальність – 08.00.09 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Одеса, 2018. 43 с. URL: http://oneu.edu.ua/wpcontent/uploads/2018/09/Avtoreferat_Pismenna-M.S..pdf
5. Псьота В. О. Обліково-аналітичне забезпечення публічних закупівель в закладах освіти державного сектору. Дисертація. Державний університет «Житомирська політехніка». Житомир, 2021. 255 с.

ЕТИКА МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Минко Лілія Миколаївна

старший викладач

Національний університет харчових технологій

Київ, Україна

Анотація: Однією з найголовніших складових маркетингової діяльності є маркетингові дослідження. Соціально-етичні проблеми, що можуть виникати в процесі проведення таких досліджень, мають надзвичайно велике значення для всі учасників цього процесу. В першу чергу, як для самих дослідників, так і для замовників (клієнтів) маркетингового дослідження, а також для респондентів.

Ключові слова: маркетингові дослідження, етика, соціальна відповідальність, респонденти, соціально-етичні проблеми.

Маркетинг, будь-якого напрямку господарської діяльності, вирішує безліч питань – це і визначення програми дій підприємства, і оцінка привабливості цільових ринків, і орієнтація виробництва на задоволення потреб, запитів споживачів, а також створення комунікаційних і розподільних систем. Всі ці важливі напрямки маркетингової діяльності просто неможливо здійснювати без попередньо проведених маркетингових досліджень.

Маркетингові дослідження – це комплекс заходів спрямованих на виявлення й встановлення тенденцій і закономірностей розвитку ринку з метою зниження ступеня невизначеності й підвищення якості прийнятих управлінських рішень [2]. Не маючи чіткого розуміння ситуації на ринку, де проводить свою діяльність підприємство, а саме, співвідношення таких важливих категорій як попит, пропозиція, рівень цін, аналіз потреб споживача через якісні і кількісні параметри товару чи послуги, рівень купівельної спроможності населення, вплив конкурентів, існуючі тенденції, ризики, можливості та їх прогностичні значення, неможливо повноцінно працювати і

приймати управлінські рішення не тільки маркетологу, але й економісту, технологу, інженеру, бухгалтеру, фінансисту і т.ін., тобто будь-якому сучасному фахівцю майже в усіх сферах людської діяльності.

Головне призначення маркетингових досліджень – забезпечення маркетингового менеджера всією інформацією, необхідною йому для виконання своїх функціональних обов'язків у процесі управління маркетингом, а саме: аналізу, розробки маркетингових стратегій, планування, контролю й регулювання маркетингової діяльності [1]. Основними напрямками маркетингових досліджень є чинники:

- 1) макросередовища: демографічні, економічні, науково-технічні, природні, політико-правові, культурні;
- 2) мікросередовища: конкуренти, постачальники, посередники, споживачі;
- 3) комплексу маркетингу, тобто товарна, цінова, дистрибутивна та комунікативна політика - і самого підприємства чи організації, і наявних конкурентів [4].

В процесі планування, організації та проведення маркетингових досліджень можуть виникати різного роду питання соціально-етичного характеру та конфліктні ситуації між основними суб'єктами, що залученні в таку діяльність, а саме: дослідниками, замовниками (клієнтами) та респондентами (учасники інтерв'ю, соціологічного опитування, або психологічних тестів, особи, які відповідають на запитання інтерв'юера, кореспондента, анкети). Якщо є порушення етичних норм і правил, негативне ставлення соціуму до тих чи інших маркетингових досліджень, або недовіра до їх результатів – це, в першу чергу, відобразиться на репутації, а значить і доходності самих дослідників.

Одними з найбільш розповсюдженими порушенням з боку компанії, що проводить маркетингові дослідження, є заміна явних цілей на приховані. Наприклад, декларується, що буде проводитися опитування населення певного району для отримання думки громадян з приводу наявності потреби в певних медичних послугах, а замість того проводиться реклама біологічних добавок з

прийомами мережевого маркетингу. Або компанії потрібно провести конверсійний маркетинг при негативному попиті споживачів до певного товару/послуги чи діяльності самої компанії. І для цього проводяться маркетингові дослідження за штучно обмеженою кількістю показників, які висвітлюють позитивні якості товару/послуги/компанії і не зачіпають негативні. Таким чином отримують позитивні результати, що не відповідають реальності і публікація яких позитивно вплине на думку соціуму в цілому, але зіпсує репутацію компанії в очах фахівців. При тому офіційна ціль подібних досліджень може бути зазначена яка завгодно, навіть прямо діаметральна.

Також, надзвичайно чутливим питанням в маркетингових дослідженнях з точки зору етики є отримання, збереження та визначення рівнів доступу при використанні особистих даних респондентів. Розповсюдження персональної інформації респондентів на широкий загал, може мати вкрай негативні наслідки психологічного, комерційного, політичного, репутаційного і навіть кримінального характеру не тільки для респондентів, а й для самих дослідників, або замовників досліджень, якщо несанкціонований витік інформації відбувся з їх провини.

При проведенні маркетингових досліджень важливо притримуватись соціально-етичних норм і правил, що базуються на расовій, національній, гендерній та релігійній толерантності, а також питань збереження навколишнього природного середовища. Особливо обережне відношення дослідники повинні проявляти при залученні у якості респондентів неповнолітніх дітей та підлітків, вагітних жінок, осіб з додатковими потребами, пенсіонерів, щоб не нанести своїми діями непоправної шкоди тендітній психіці цих категорій чи порушити їх права.

Комплекс всіх цих питань настільки важливий в цілому для бізнес-середовища, що ще у XX столітті, а саме в 1948 році був створений та вперше опублікований Європейським товариством дослідження громадської думки та маркетингу Кодекс (ESOMAR). В 1977 році ESOMAR разом з Міжнародною торгівельною палатою (ICC) опублікували об'єднаний Кодекс

ESOMAR/ICC (був переглянутий і доповнений у 1986, 1994, 2007 роках), що регламентує проведення маркетингових досліджень, їх соціальну і етичну складові та об'єднує понад 4000 членів у 100 країнах світу, серед членів – як замовники, так і виконавці досліджень [3].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутенко Н. В. Основи маркетингу: підручник [Електронний ресурс] <https://buklib.net/books/22900/>
2. Деділова Т.В. Основи маркетингу: конспект лекцій [Електронний ресурс] Харків, 2011. <https://buklib.net/books/37386/>
3. Стандарти ESOMAR. Українська асоціація маркетингу [Електронний ресурс] <https://www.uam.in.ua/ukr/standarts/>
4. Турченко М.О., Швець М.Д. Маркетинг: підручник [Електронний ресурс] <https://pidru4niki.com/1246122039743/>

ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Олійник Ліля Андріївна
магістрант кафедри фінансів,
грошового обігу і кредиту
Львівський національний університет
імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Анотація: Визначено сутність інформаційного забезпечення системи стимулювання зниження обсягу фінансових злочинів. Проаналізовано основні підходи тлумачення «внутрішнього аудиту» та визначено основні ознаки внутрішнього аудиту. З'ясовано сутність механізму інформаційного забезпечення фінансових розслідувань як важливого інструменту запобігання здійснення фінансових злочинів. Досліджено ряд принципів, яких необхідно дотримуватися для формування дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення в напрямку зниження тіньових грошових потоків. Встановлено три напрямки, на яких має здійснюватися визначення параметрів системи інформаційно-аналітичного забезпечення.

Ключові слова: внутрішній контроль, тіньова економіка, відмивання злочинних доходів, фінансові розслідування, моніторинг шахрайства.

Сьогодні розвиток цифровізації господарських систем більшості країн світу набув небачених масштабів та значно відобразився на функціонуванні фінансової системи. Сучасні цифрові технології нині сприяють зменшенню рівня посередницьких та поточних витрат фінансових організацій, нарощенню результативності функціонування, збільшенню кількості пропонованих послуг, вчасній ідентифікації й знешкодженню злочинних дій зі сторони персоналу компанії та сторонній осіб, пришвидшенню прогресу національних фінансових

ринків. Проте з другої сторони така цифровізація економіки значно розширює потенціал для злочинної діяльності, котра нарощує розмахи тіньового сектору та мобілізує до нього значні обсяги грошових коштів і залучає багато фінансових і нефінансових суб'єктів господарювання.

Міжнародними інституціями, діяльність котрих спеціалізується на боротьбі з тіньовою економікою та відмиванням злочинних доходів (МВФ, група Світового банку та інші) значна увага концентрується на імплементації низки запобіжних заходів і способів зменшення розмірів обігу прихованих фінансових ресурсів. Важливу роль у запобіганні появі тіньових грошових потоків в країні відіграють банківські установи, страхові компанії та інші фінансові посередники. Вони володіють ключовими методами зниження обсягу тіньової злочинної діяльності, зокрема: запровадження кримінальної відповідальності за незаконні дії у сфері фінансів; формування системи запобіжних заходів та їх імплементація у роботу фінансових інститутів; створення механізму подання звітності про високоризикові транзакції клієнтів; активізація закордонного співробітництва між урядовими інституціями й силовими структурами щодо боротьби з фінансовими злочинами.

Інформаційне забезпечення системи стимулювання зниження обсягу фінансових злочинів на рівні конкретної фінансової організації містить у своїй основі внутрішній моніторинг і контроль. Його висвітлюють з погляду всеохоплюючого постійнодіючого процесу забезпечення результативності транзакцій фінансової організації, безпеки її бази даних, моніторинг ризиків й дотримання інституцією законодавчих норм і регулятивних приписів.

НБУ також формує власне тлумачення внутрішньому аудиту з точки зору комплексу процедур, котрі уможливають надання достовірних і повноцінних даних менеджерам банківської установи, слідування нормативно-правовим актам в умовах проведення транзакцій, збереження майна установи та вкладників, раціональне витрачання грошових коштів, організацію ефективного ризик-менеджменту, ефективне реалізація вказівок правління банком у напрямі досягнення стратегічних цілей діяльності.

З огляду на зазначене, головними ознаками внутрішнього аудиту, як підгрунтя інформаційного забезпечення проведення ФР є такі:

1. Внутрішній аудит це комплекс алгоритмів і залежний процесів, пов'язаних з ухваленням рішень у рамках фінансової інституції.

2. До нього долучають учасників наглядової ради та виконавчого комітету фінансової організації, у тому числі працівників (усі вони мають визначені завдання у сфері виконання моніторингових функцій).

3. Механізм внутрішнього аудиту переслідує мету виконання низки завдань: поточних – забезпечення результативності внутрішніх транзакцій, інформаційних – побудова надійної бази даних, моніторингових - формування системи адекватного моніторингу за невизначеністю і загрозами; менеджерських – створення передумов для функціонування фінансової інституції з дотриманням вимог національних нормативно-правових актів та внутрішніх приписів і розпоряджень компанії.

4. В умовах формування механізму внутрішнього аудиту необхідно брати до уваги наявність визначених факторів, дію котрих організація не має змоги змінювати. З іншого боку, побудова такого механізму вимагає здійснення визначених видатків, котрі мають забезпечити обумовлений ступінь стабільності функціонування фінансової інституції у відповідності до затверджених нормативів, показників та алгоритмів.

Внутрішній аудит, як головний елемент системи інформаційного забезпечення ФР, щільно поєднаний з моніторингом і контролем, бізнес менеджментом і ризикоорієнтованим управлінням фінансової організації. Водночас до складових механізму інформаційного забезпечення доцільно зарахувати зовнішній аудит та долучити до нього нормативно-правове забезпечення у секторі боротьби зі злочинами у фінансовій сфері, у тому числі реалізація моніторингових функцій державних органів управління щодо фінансових інституцій (рис. 1).

Рис. 1. Механізм інформаційного забезпечення ФР як важливого інструменту запобігання здійсненню фінансових злочинів [1, с. 111]

Система інформаційного забезпечення ФР черпає дані з низки напрямів, зокрема від: бізнес структур (суб'єктів господарювання, депозитних і недепозитних організацій, котрі є суб'єктами початкового фінмоніторингу); суспільної сфери (силових структур й інших урядових інституцій, а також інформація з досудових проваджень та розшукових заходів); уповноважених спеціалізованих інституцій зарубіжних країн; доступних баз даних, обмежено-відкритих облікових реєстрів (періодичних видань, медійних організацій, бізнес-інформація, урядові зайти публічних закупівель, судові реєстри, публікацій у ЗМІ та інші джерела такого типу); фізичних і юридичних осіб, бюджетних організацій тощо; внутрішніх ресурсів (органи управління, які мають право брати участь у реалізації ФР).

Необхідно зазначити, що для проведення ФР головним напрямом формування інформаційного забезпечення є комерційна сфера, котра охоплює низку посередників, що ведуть діяльність у фінансовому й виробничому секторі, обслуговують власних покупців послуг, реалізують фінансових моніторинг їхніх транзакцій унаслідок покладених на них законодавством

таких функцій і завдань.

З огляду на потенціал ідентифікації злочинів, що стосуються відбілювання шахрайських доходів, необхідно досліджувати одночасно інформаційні дані, які належать урядовим установам та приватним структурам, зокрема: митні та прикордонні установи, котрі володіють інформацією щодо перетину кордону фізичними особами та обігу матеріальних та культурних цінностей; національна поліція (дані про втрачені та вкрадені особисті документи, котрі засвідчують право на рухоме і нерухоме майно); установи, що проводять реєстрацію нерухомого майна та нотаріальні контори; маркетингові компанії; перевізники вантажів і громадян; ФДМУ, який надає інформацію про участь у статутному капіталі компаній та інші дані щодо зміни власників, продажу чи приватизації державного майна; банківські установи, які мають різнобічну інформацію щодо депозитно-кредитної діяльності власних клієнтів; інформація від міграційної служби щодо оформлення міжнародних документів на перетин кордону, паспортів, дозволів; туристичні компанії, котрі можуть надавати дані щодо осіб, котрі купляють закордонні путівки надвисокої вартості та орендувати досить дороге житло за кордоном; органи управління територіальними громадами, що володіють даними щодо реєстрації підприємницьких структур на місцях та започаткування іншого бізнесу у регіонах і його обсяги; фіскальні інституції (інформацію про обсяги перерахованих обов'язкових платежів, надходження і витрачання фінансових ресурсів компаніями, напрями формування грошових коштів домашніми господарствами, визначення усіх партнерів фірми, котрі формували з нею фінансові відносини та інші дані).

У відповідності до зазначеного, у випадку виникнення визначених нормативно-правовими актами підстав, необхідно реалізовувати розшукові операції у напрямі моніторингу громадян, котрі числяться у працівниках підприємства або виступають у якості його покупців, замовників або інших видів стейкхолдерів. Аналізуючи діяльність зазначених осіб, працівники спеціальних слідчих фінансових органів матимуть змогу отримувати необхідну

інформацію про ведення злочинної діяльності у фінансовій сфері, відмивання особами грошових коштів та вкладання ресурсів у незаконний обіг зброї чи створення різних шахрайських схем. Зазначимо, що до уваги треба брати усі можливі джерела інформації та враховувати розбіжності між даними, а також їхню можливість доповнювати один одного та здатність показати реальні розміри фінансових злочинів.

Для формування дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення в напрямку зниження тіньових грошових потоків, фінансовим установам слід дотримуватись наступних принципів:

1. Регулярна оцінка загроз внутрішнього і зовнішнього середовища, що передбачає їхню ідентифікацію і аналіз. При цьому, структурний підрозділ, відповідальний за оцінку ризиків повинен відповідати обсягам операційної діяльності страховика/банку, а також складності виконуваних операцій. Основним інструментом ризик-менеджменту для оцінки ризиків виступають стрес-тести.

2. Запровадження процедур контрольного характеру на всіх рівнях управління фінансової установи. З метою реалізації зазначеного принципу за наглядовим органом фінансової установи мають бути закріплені відповідні повноваження.

Для забезпечення цілісності системи інформаційно-аналітичного забезпечення, процедури контрольного характеру повинні бути закладені в основу різноманітних бізнес-процесів страхових компаній і банків: андеррайтинг, кредитну діяльність, систему дистрибуції, обслуговування страхових/кредитних/депозитних договорів, формування математичних і технічних резервів, управління взаємовідносинами з клієнтами, інвестиційну і тарифну політику.

3. Моніторинг і внутрішній аудит діяльності фінансової установи. Основним призначенням моніторингу в контексті протидії фінансовим зловживанням є вдосконалення систем внутрішнього контролю, ризик - менеджменту і корпоративного управління. Моніторинг повинен

включати процедури для виявлення проблем у функціонуванні зазначених елементів інформаційно-аналітичного забезпечення, які мають бути зафіксовані в письмовій формі і зареєстровані. Крім того, всі рекомендації, рішення або прийняті критерії в контексті поліпшення функціонування цих систем, також необхідно документувати для підвищення ефективності роботи служби внутрішнього аудиту.

4. Забезпечення надійності інформації внутрішніх комунікацій фінансової установи. З метою мінімізації фінансових зловживань, мінімальними вимогами до внутрішньої інформації є наступні: своєчасність, прозорість, точність, повнота.

5. Застосування інформаційно-технологічного оснащення, що відповідає стратегії діяльності фінансових установ в контексті спрямування діяльності на мінімізацію неформальних грошових потоків. Збір, обробка і передача даних в рамках податкового, бухгалтерського і управлінського обліку повинні бути автоматизовані, а процедури – відповідати потребам внутрішньої системи інформаційно-аналітичного забезпечення і вимогам законодавства [1, с. 117 - 122].

Визначення параметрів системи інформаційно-аналітичного забезпечення має здійснюватися на наступних напрямках:

1. Визначення видів підозрілої поведінки, що можуть слугувати індикатором ймовірного ризику фінансового зловживання, що мають охоплювати всі бізнес-процеси і фінансові послуг в межах всієї мережі фінансової установи, встановлені чинним законодавством та внутрішньою політикою щодо боротьби із фінансовими зловживаннями.

2. Спосіб виявлення ризиків фінансового зловживання у ідентифікованих підозрілих фінансових операціях: внутрішні інструменти протидії і боротьби з фінансовими зловживаннями сприяють масовому виявленню численних підозрілих фінансових операцій, що виявляються хибними. Таким чином, невірні налаштування параметрів системи інформаційно-аналітичного забезпечення можуть збільшувати витрати на підтримку функціонування самої

системи та знижувати її ефективність. Проте, система, що здатна виявляти ризики фінансового зловживання серед неявно пов'язаних підозрілих фінансових операцій, підвищує дієвість інформаційно – аналітичної роботи з протидії фінансовим зловживанням з точки зору проведення аналізу і подальшого розслідування.

3. Звітність в системі формується на підставі даних операційної діяльності страховиків і банків, а також спеціальних аналітичних даних, що готуються структурним підрозділом з протидії фінансовим зловживанням, до яких мають включатись наступні інформація: обсяг виявлених підозрілих фінансових операцій за допомогою програмного комплексу та поза ним; якість прийнятих рішень в рамках роботи програмного комплексу із використанням спеціальних алгоритмів; якість прийнятих рішень співробітниками підрозділу боротьби із фінансовими зловживаннями в рамках виявлених потенційних ризиків фінансового зловживання. Така інформація є необхідною для оцінки ефективності функціонування програмного комплексу та своєчасного прийняття управлінських рішень щодо спрямування діяльності фінансової установи на скорочення тіньових грошових потоків [1, с. 117 – 123].

З метою вчасної ідентифікації та проведення дієвого розслідування зазначених злочинів доцільно проводити ґрунтовне оцінювання фінансових баз даних із використанням спеціальної методології, котра у провідних країнах світу дістала назву фінансові розслідування (ФР). Зазначимо, що предмет ФР як вузькоспеціалізований господарський аналіз охоплює злочинну діяльність, котра містить у собі елементи фінансів. Дослідження фінансового елементу за допомогою виробленої методології має значний потенціал сприяння силовим структурам у ідентифікації й розслідуванні будь-яких злочинів, котрі стосуються обігу грошових коштів та мають ознаки й відбитки у формі інформації у фінансовому секторі.

Варто підкреслити, що у провідних країнах світу досить популярною є застосування способів та інструментів ФР у сфері діяльності підприємницьких структур. Такі послуги є досить поширеними у консультативному секторі, а у

низці аудиторських фірм сформовані спеціальні центри відповідальності (форензик), котрі організують ФР за визначеними шляхами: правовий облік, моніторинг шахрайства та ризикоорієнтоване управління, виявлення та компенсація вкраденого майна, протидія відмиванню злочинних грошових коштів.

У класичному підході ФР визначають як формування, закріплення, всесторонній аналіз, дослідження різних форм звітності та оцінка грошових транзакцій, які направлені на ідентифікацію злочинів, які стосуються формування, реалізації або використання грошових коштів (вироблення неправдивих фінансових інструментів, підроблення грошових знаків, відмивання злочинних доходів, використання шахрайських методів з банківськими позиковими інструментами тощо).

Інформаційне забезпечення системи стимулювання зниження обсягу фінансових злочинів на рівні конкретної фінансової організації містить у своїй основі внутрішній моніторинг і контроль. Його висвітлюють з погляду всеохоплюючого постійнодіючого процесу забезпечення результативності транзакцій фінансової організації, безпеки її бази даних, моніторинг ризиків й дотримання інституцією законодавчих норм і регулятивних приписів. Внутрішній аудит повинен доповнювати організаційну структуру організації, зміцнювати її потенціал до стримування дії негативних чинників, прогнозувати можливі злочини і махінації зі сторони власних працівників або контрагентів й інших стейкхолдерів, ідентифікувати упущення у власній діяльності з погляду запобігання появі злочинних транзакцій тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чижов О. В. Організаційні засади інформаційного забезпечення механізму впливу банків і страховиків на зменшення тіньових грошових потоків // Економіка та право: глобальна трансформація: міжнародна колективна монографія / за заг.ред. О.В. Безпаленко. Київ: Видавництво “Наукова столиця”, 2021. С. 107 – 126.

**ПЕРСПЕКТИВИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
«ЗЕЛЕНОГО БУДІВНИЦТВА» В УКРАЇНІ**

Чала Вероніка Сергіївна,

к.е.н, доцент

Видай Дарья Василівна

аспірант

ДВНЗ «Придніпровська державна
академія будівництва і архітектури»
м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті розкрито ключові характеристики, потреби та передумови та місце зеленого будівництва у складі зеленої економіки в країнах світу та Україні. Виокремлено фактори за допомогою яких об'єкти зеленого будівництва впливають на навколишнє середовище та здоров'я населення. Охарактеризовані системи «зеленої сертифікації» стандарти LEED та BREEAM, який застосовується при будівництві нових і реінноваційних проєктів, внутрішніх реконструкцій та оздобленні будівель, що експлуатуються в житлової, комерційної та державної нерухомості.

Ключові слова: зелена економіка, зелене будівництво, сталий розвиток, сертифікація, девелопер, енергоефективність.

Сталий розвиток є значно ширшим поняттям і не обмежується лише скороченням споживання енергії. Це ідея, яка передбачає цивілізаційний прогрес нинішнього покоління, який не зменшує здатності задовольняти потреби майбутніх поколінь. Стосовно будівельного сектору це означає обмеження впливу на природне середовище шляхом використання відновлюваних (або практично невичерпних) матеріалів і сировини протягом усього життєвого циклу будівлі, тобто: проєктування, будівництво, експлуатація та знесення. Ідея сталого розвитку в архітектурі також включає просоціальні аспекти, зосереджуючись на створенні оптимальних здоров'я,

естетичних і соціальних умов для перебування людей.

Зелене будівництво не обмежується лише проектуванням самої будівлі. Фактично, весь життєвий цикл будівлі (проектування, будівництво, експлуатація, технічне обслуговування, знесення та реконструкція) підпадає під концепцію зеленої будівлі.

Швидкий рівень зростання населення в багатьох країнах світу за останні кілька десятиліть призвів до неспинного зростання сучасних міст та безперервного будівництва нових районів. Саме цей критерій сприяв катастрофічній деградації довкілля. Крім того, в майбутньому потреба в будинках і довкіллях буде лише зростати.

Тому пошук стійкого вирішення проблеми має життєво важливе значення для запобігання небажаним наслідкам глобального потепління та суворих кліматичних умов. Зелене будівництво є потенційним рішенням для стримування негативного впливу на природне середовище як України, так і Світу в цілому.

Агентство з охорони навколишнього середовища США має таке визначення: "Зелене будівництво - це практика створення конструкцій та використання процесів, які є екологічно відповідальними та ресурсоефективними протягом усього життєвого циклу будівлі від розміщення до проектування, будівництва, експлуатації, технічного обслуговування, реконструкції та демонтажу. Ця практика розширює та доповнює класичні проблеми дизайну будівель, пов'язані з економією, корисністю, довговічністю та комфортом. Зелена будівля також відома як стійка або високопродуктивна будівля"[1].

План післявоєнної відбудови ще розробляється Урядом України та його міжнародними партнерами. Передбачається сталий післявоєнний розвиток України, а також екологічну та кліматостійку реконструкцію пошкоджених чи зруйнованих військовими діями об'єктів. Реконструкція має включати, крім ліквідації прямих наслідків війни, комплексний середньостроковий план (стратегію) розвитку України в зеленому будівництві зокрема. Концепція

зеленої реконструкції базується на цілісному баченні розвитку суспільства, економіки та держави в цілому.

Україна може скористатися можливостями післявоєнної реконструкції, щоб закласти фундамент майбутнього зеленого зростання. Цієї – абсолютно здійсненної – мети можна досягти, якщо бачення повоєнної реконструкції буде зеленим.

Важливим пріоритетом зеленого будівництва є спорудження будівель та їх експлуатація, яка не робить шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Це досягається за рахунок поєднання енергоефективного, екологічного та соціального аспектів будівництва. У багатьох країнах світу сучасне зелене будівництво регулюється спеціально розробленими зеленими стандартами. Найбільш розповсюджені та відомі з них BREEAM (Великобританія), LEED (США) та DGNB (Німеччина).

Війна в Україні привнесла нові вимоги до будівельної галузі. Багато дискусій ведеться з приводу того, яке саме потрібно будувати житло.

Зелене будівництво – це спроба зменшити позитивні та негативні наслідки протягом усього життєвого циклу будівлі.

Інші суміжні теми включають стійкий дизайн та зелену архітектуру. Стійкість може бути визначена як задоволення потреб нинішніх поколінь без шкоди для здатності задовольняти потреби майбутніх поколінь.

Розвиток «зеленого» будівництва має підтримуватись на державному рівні. Проекти "зелених" будівель повинні мати деякі пільги перед звичайними спорудами. Впродовж 2022 року деякі країни та міста вже взялися допомагати відбудовувати понищену інфраструктуру. Хтось взяв шефство над містом, хтось — над регіоном, хтось — над окремою галуззю України.

На конференції в Лугано презентували карту відновлення міст, представниками понад 40 країн та близько 20 міжнародними організаціями було ухвалено Декларацію щодо підтримки [2].

На (рис.1) зображено переваги зеленого будівництва для регіонів, інвесторів та власників будівель зокрема.

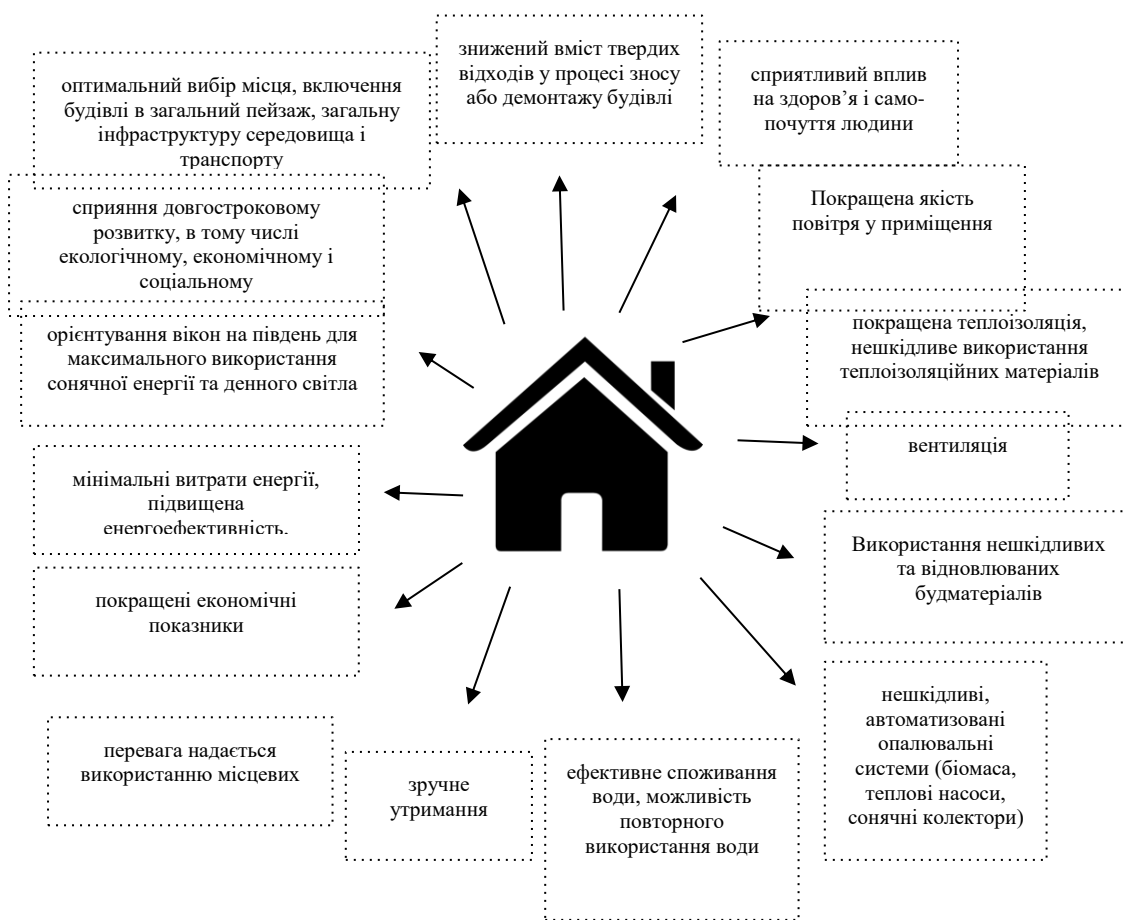

Рис. 1. Переваги зеленого будівництва. Розроблено авторами за [3-4].

Слова «екологічний» і «сталий» не є взаємозамінними. «Екологічний» означає будівлі та заходи, які приносять користь навколишньому середовищу, тоді як «стійкий» стосується будівельних сертифікатів, таких як LEED. «Стиійка» будівля — це будівля, яка розроблена таким чином, щоб протистояти стихійним лихам, що викликає дедалі більше через глобальне потепління.

Уряд України має змінити та покращити існуючі норми щодо зеленої економіки, так як вони не відповідають стандартам Європейського Союзу. Існуючі в Україні правила дотримання пожежної безпеки більш суворі, на відміну від європейських. Тому українські об'єкти нерухомості можуть здобути найвищі бали. У цьому плані перспективи «зеленого» будівництва в Україні виглядають оптимістично.

На даний час попит на об'єкти «зеленого» будівництва в Україні не надто

великий, але після закінчення бойових дій, отримання великої кількості допомоги від різних країн світу, міжнародних організацій та репарацій почнеться повне відновлення країни з зеленого боку зокрема.

Таким чином, українські девелопери наразі вивчають досвід будівництва зарубіжних зелених об'єктів тому важливими є питання щодо термінів окупності та рівня рентабельності. У зв'язку з цим українські вчені працюють над створенням необхідної нормативної бази. Наразі в Україні було створено Раду із «зеленого» будівництва (UaGBC), мета якої полягає в об'єднанні професіоналів у галузі «зеленого» будівництва. Основним пріоритетом цієї Ради є запровадження міжнародних стандартів будівництва «зелених» будинків в Україні, внесення необхідних змін до законодавства країни з метою її активного сталого розвитку. Зелене будівництво може стати цікавим доповненням методів управління муніципальним майном [5], в тому числі й занедбаним і саме це може дозволити регіонам покращити свою інвестиційну та туристичну привабливість та підвищити економічну активність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. U.S. Environmental Protection Agency | US EPA JUNE 2, 2022 [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.epa.gov/land-revitalization/green-buildings>
2. Ukraine Recovery Conference, Lugano, July 2022 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.urc-international.com>
3. Катола Х. О. Сучасні тенденції проектування "Зеленої архітектури". - К.: Гельветика, 2014 р. [Електронний ресурс]. — URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022>
4. Логвінов В. Від зеленого будівництва до природно інтегрованої архітектури. - М.: Байкал, 2016 р. - 49 с.
5. Данилюк М.М., Дмитришин М.В. Управління муніципальним майном. Економіка. Фінанси. Право. 2020. №6. [Електронний ресурс]. — URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream>

LEGAL SCIENCES

УДК 349.6

ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Антонюк Уляна Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»
Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: у межах даного дослідження проаналізовано механізм реалізації права на доступ до екологічної інформації в Україні в умовах військової агресії, визначено основні обмеження щодо доступу до екологічної інформації в умовах воєнного стану, а також заходи інформаційної безпеки, які застосовуються в умовах воєнного стану.

Ключові слова: інформація, екологічна інформація, екологічні права, охорона довкілля, воєнний стан, військова агресія, забезпечення екологічних прав.

Військова агресія в Україні створила значні, суттєві та, навіть, невідворотні перешкоди для здійснення та реалізації основних прав та свобод людини і громадянина. У даному контексті, окрему увагу пропонуємо звернути на механізм реалізації права на вільний доступ до екологічної інформації та її поширення. Слід відзначити, що дані права гарантуються Конституцією України і передбачені у ст. 50 Основного Закону держави [1]. Відповідно до конституційної норми, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів

побуту, а також право на її поширення, і така інформація ніким не може бути засекречена.

Забезпечення право доступу до екологічної інформації відіграє важливу роль у механізмі гарантування основних прав людини у мирний час, і зокрема, права кожного на чисте і безпечне для життя та здоров'я довкілля. Власне, в умовах війни реалізація права доступу до екологічної інформації також є не менш важливим правовим інструментом, здатним врятувати життя та вберегти здоров'я людини, оскільки завчасне інформування громадян про загрозу нападу, окупації тощо, може сприяти своєчасній евакуації населення, запобігти гуманітарним та екологічним катастрофам та вчиненню злочинів проти людяності, геноциду, екоциду тощо. Тому в умовах воєнного стану важливим є якісний та оперативний доступ до публічної екологічної інформації для забезпечення належного функціонування і державних, і громадських інституцій, і навколишнього природного середовища, оскільки від цього залежить нормальна життєдіяльність, безпека, і, зрештою, життя та здоров'я людей [2, с. 615-616].

Безумовно, що в умовах повномасштабного вторгнення та військової агресії, створити дієві передумови та механізми для вільного доступу до екологічної інформації набагато складніше, ніж в умовах мирного часу, а, інколи, на окупованих територіях, неможливо. Зокрема, йдеться про створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; про забезпечення інформування громадськості та засобів масової інформації про екологічно значиму діяльність і прийняті рішення суб'єктами владних повноважень; про забезпечення доступу запитувачів до інформації; про здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію тощо. Тому, реалізувати всі ці гарантії доступу до екологічної інформації важко і складно, оскільки в умовах воєнного стану багато державних сервісів призупинили свою роботу або працюють з обмеженнями як через загрозу національній безпеці, так і через

відсутність реальної можливості належного функціонування [3].

Також в умовах воєнного стану державою можуть бути запроваджені такі заходи інформаційної безпеки:

контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення неправдивої інформації чи інформації, яка може завдати шкоди життю, здоров'ю людей та національній безпеці держави;

обмежено доступ до окремих інформаційних ресурсів, які можуть містити ворожу пропаганду на території України;

врегульовано роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військових і цивільного населення;

заборонено роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

спеціальний порядок оприлюднення публічної інформації на офіційних веб-сайтах під час дії обмежень у зв'язку з впровадженням воєнного стану;

особливий порядок розгляду запитів на інформацію та відстрочки в їх задоволенні в умовах воєнного стану тощо [3].

Даний перелік обмежень не є вичерпним, впливають вказані обмеження з відповідних положень Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022 [4]. На наше переконання, такі обмеження можуть істотно ускладнювати та навіть перешкоджати можливості громадян реалізовувати доступ до екологічної інформації. Але дані обмеження не спрямовані на те, щоб «ущемити» можливості доступу громадян до екологічної інформації, а є необхідною вимогою складних умов воєнного стану в Україні у зв'язку з військовою агресією.

Крім того, незважаючи на війну в Україні, на сьогоднішній день, у складних умовах воєнного стану, напрацьовано цілу низку нормативно-

правових актів, які спрямовані у подальшому, на забезпечення вільного доступу громадян до екологічної інформації. Зокрема, йдеться про прийнятий, в умовах війни, 20 червня 2022 року Закон України «Про управління відходами» [5]. І хоча даний закон вступить в дію лише через рік – у липні 2023 року, його прийняття у таких складних умовах війни, має надзвичайно цінне значення не лише у контексті адаптації екологічного законодавства України до європейських стандартів охорони довкілля та управління відходами, але і є важливою гарантією захисту екологічних прав громадян, зокрема, і права на вільний доступ до екологічної інформації [6, с. 7].

Ще однією гарантією забезпечення доступу до екологічної інформації є прийнятий в умовах війни в Україні, 20 вересня 2022 року Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» [7], який набере чинності 08 жовтня 2023 року. У преамбулі даного нормативно-правового акту зазначено, що він визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів з метою забезпечення доступу громадськості до повних, узгоджених і достовірних даних про викиди та перенесення забруднювачів і відходів. Одним із основних принципів реєстрації викидів та перенесення забруднювачів і відходів, які передбачені у ст. 4 зазначеного Закону є забезпечення участі громадськості у процесах створення та вдосконалення функціонування Реєстру, а також вільного доступу громадськості до Реєстру, звітів операторів, довідок про дифузні джерела, звітів уповноваженого органу [7].

Таким чином, незважаючи на війну в Україні, та її наслідки, доступ до екологічної інформації забезпечується. Безумовно, що цей доступ для громадян у межах всієї території держави неможливо гарантувати та забезпечити повною мірою, як це мало місце в умовах мирного часу. Військова агресія спровокувала цілу низку тимчасових обмежень та заходів інформаційної безпеки, які продиктовані умовами воєнного стану, і щодо вільного доступу до екологічної інформації. Але, незважаючи на всі перешкоди та обмеження, навіть в умовах війни у екологічному законодавстві України продовжують напрацьовуватись

механізми забезпечення доступу до екологічної інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Антонюк У.В. Право на екологічну інформацію в Україні в умовах воєнного стану: окремі аспекти / Scientific research in the modern world. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Editor Komarytskyy M.L. Canada, Toronto: Perfect Publishing. 2023. Pp. 614-617. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/SCIENTIFIC-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-9-11.02.2023.pdf> (дата звернення 14 лютого 2023 року).
3. Особливості реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (роз'яснення підготовлені за сприяння експерта з доступу до інформації О. Кабанова (ГО «Центр доступу до інформації»). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/rozyasnennya-shchodo-doderzhannya-prava-na-dostup-do-informatsii-v-umovakh-voennogo-stanu13042022.docx>. (дата звернення 14 лютого 2023 року).
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. (дата звернення 14 лютого 2023 року).
5. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>. (дата звернення 14 лютого 2023 року).
6. Антонюк У.В. Правові основи управління відходами в Україні в умовах військової агресії: *Правові та безпекові аспекти життя в Україні: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» та Круглого столу «Уроки російсько-українських*

війн» 14 жовтня 2022 року, м. Київ, відп. ред. Зварич Н.І. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С.7-9.

7. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів: Закон України від 20 вересня 2022 року № 2614-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text>. (дата звернення 14 лютого 2023 року).

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Кульчицький Тарас Русланович,
доктор філософії, Ph.D в галузі права,
старший викладач кафедри кібербезпеки
Тернопільського національного технічного
університету імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

Вступ. / Introduction. На сучасному етапі суспільних змін та впливу військового стану в Україні, реалізація соціального захисту є можливою завдяки діям зобов'язаних суб'єктів, тому законодавче визначення процедури має достатньо важливе значення. Воно є однією із юридичних гарантій реалізації внутрішньо переміщеними особами свого права на соціальний захист.

Мета роботи. / Aim. Аналіз юридичних гарантій на соціальний захист внутрішньо переміщеними особами в Україні.

Матеріали та методи./Materials and methods. Важливо, що соціальний захист внутрішньо переміщених осіб забезпечується різними його видами (пенсійними виплатами, соціальними допомогами, пільгами та компенсаціями, наданням послуг тощо). Процедура реалізації кожного окремого виду соціального захисту має певні свої особливості. Вони можуть проявлятися на будь-якому з цих етапів, а саме: реєстрації особи як внутрішньо переміщеної; зверненні за соціальним захистом; перевірки наявності соціальної потреби у соціальному захисті та правоможності суб'єктів; прийняття рішення уповноваженим суб'єктом про надання чи відмову у наданні.

Для прикладу, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи видається структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем проживання (п. 3 ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених

осіб». Одержувачам пенсії, які є внутрішньо переміщеними особами, для отримання електронного пенсійного посвідчення необхідно звернутись до територіального органу Пенсійного фонду України за місцем фактичного проживання.

Забезпечення внутрішньо переміщених осіб державними соціальними допомогами здійснюється за рішеннями структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад за місцем перебування таких осіб на обліку (п.2 Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг).

Результати та обговорення./Results and discussion. Окрему увагу необхідно звернути на ще один недолік у зверненні внутрішньо переміщеної особи за соціальним захистом. На перший погляд держава спробувала уніфікувати форми звернення осіб за призначенням окремих видів соціального забезпечення. Зокрема, Міністерство соціальної політики України прийняв наказ № 441 від 21. 04. 2015р. «Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій та пільг».

Форма заяви щодо призначення та надання житлової субсидії є затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» № 848 від 21. 10. 1995 р. у додатку № 1. Ця постанова була доповнена положенням про цей додаток згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 505 від 19.05.21 р. Варто зауважити, що саме ця форма часто зазнає змін. Спершу вона була затверджена наказом Міністерства соціальної політики України № 604 від 02. 05.2018 р., згодом наказом цього міністерства №1528 від 23 жовтня 2019 р. була змінена.

Попри те, заяву про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо

переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, подається у довільній письмовій формі.

Підсумовуючи, вважаємо, що усі форми звернення за призначенням різних видів соціального захисту потребують певної уніфікації. Це безумовно сприятиме покращенню реалізації внутрішньо переміщеними особами права на соціальний захист. Позитивним у правовому механізмі соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є можливість електронної форм подання заяви та документів. Що в умовах пандемії є додатковою гарантією реалізації особами права на соціальний захист. Зокрема, внутрішньо переміщена особа, уповноважений представник сім'ї, може подати заяву з необхідними документами для призначення грошової допомоги поштою або в електронній формі (через офіційний веб-сайт Мінсоцполітики, інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування або Єдиний державний веб-портал електронних послуг).

Зважаючи на те, що існує Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб, яка здійснює облік таких осіб і містить достатньо широку інформацію про них. Вважаємо, що запровадження єдиної форми звернення за призначенням різних видів соціального забезпечення стає все актуальнішим.

Ще однією із юридичних гарантій, що міститься у законодавчо встановленому порядку надання окремих видів соціального захисту, є встановлення строків. Аналіз законодавства у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб дозволив виділити, по-перше, строки, протягом яких органи соціального захисту приймають рішення; по-друге, строки, протягом яких внутрішньо переміщені особи повинні звернутись для отримання соціальних виплат.

Вивчивши судову практику щодо призначення та виплати соціальних допомог (страхових та державних) внутрішньо переміщеним особам, необхідно зауважити, що одним із недоліків їхнього правового регулювання є дотримання встановлених строків для звернення. Зокрема, виникають труднощі у одного з батьків (внутрішньо переміщених) при отриманні ними допомоги при

народженні дитини. Органи, що здійснюють призначення таких допомог, відмовляють заявникам, мотивуючи це тим, що вони не дотримались строків звернення за призначенням вище зазначеної допомоги. Зауважимо, що для забезпечення реалізації внутрішньо переміщеними особами права на соціальний захист важливе значення мають також заходи юридичної відповідальності. Адже при відсутності превентивних заходів охорони права на соціальний захист, вони порушуватимуться частіше.

Проаналізувавши законодавство у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що воно найчастіше встановлює санкції для правоможних суб'єктів. У випадку недобросовісної поведінки особи, які отримували грошові виплати, соціальне обслуговування або соціальні виплати у розмірах значно вищих, надання соціального забезпечення припиняється, а надміру виплачені кошти особи зобов'язані повернути. Такого змісту положення є у Постанові Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (п. 11), «Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» (п. 25) тощо.

Важливішу роль у здійсненні соціального захисту внутрішньо переміщених осіб відіграють положення щодо юридичної відповідальності зобов'язаних суб'єктів у цій сфері. Закон України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» у ст. 19 закріплює, що особи, винні в порушенні цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом. Інші Закони, для прикладу «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про соціальні послуги» також містять положення про їх відповідальність загального характеру. Оскільки таке формулювання не закріплює підстав відповідальності, їх видів та обсягів, то є не зовсім вдалим.

Аналіз законодавства дає змогу зробити висновок, що основними актами

реагування Уповноваженого на порушення є його подання. В науковій літературі їх зазвичай поділяють на нормативні та ненормативні. Ненормативні подання за своїм характером є індивідуальними: стосуються конкретної особи і конкретного порушення прав. Розглядаючи скарги громадян щодо порушення їхніх прав та свобод державними органами, він намагається усунути наявні перешкоди. Нормативні подання за своїм змістом є рекомендаціями, з якими омбудсмен звертається до державних органів щодо необхідності зміни законодавства чи правозастосувальної практики.

Звернувшись до офіційного веб-сайту Уповноваженого з прав людини, ми не можемо констатувати про активну діяльність його у цій сфері. Проте інформацію про те, що завдяки йому було вирішено питання із заборгованістю по виплаті пенсії особі, можна віднайти. Науковці неодноразово наголошували, що ця форма захисту має певні недоліки. Зокрема, законодавство не встановлює ні організаційних, ні юридичних наслідків для органів державної влади, які допустили такі порушення, що можуть наставати для них за результатами діяльності Уповноваженого. Також відсутнє адекватне реагування як парламенту так і інших органів на його звернення.

Висновки./Conclusions. Вважаємо, що головним важелем впливу Уповноваженого на прийняття необхідних рішень є гласність, яка полягає у поширенні інформації. Необхідно зауважити, що питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб завжди є предметом щорічних доповідей. Ба більше, у 2020 році Уповноваженою з прав людини було підготовлено спеціальну доповідь «Реалізація прав внутрішньо переміщених осіб на житло». Підсумовуючи, зазначимо, що попри певні недосконалості адміністративної форми захисту, вона має вагомі переваги, зокрема, безоплатність, неформальність, а також скороченість термінів розгляду звернень тощо, саме тому займає своє місце поряд з іншими формами захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб.

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олійник Анатолій Юхимович,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Інституту права та сучасних технологій
Київського національного університету
технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Анотація. Структура конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності має базовий характер. Його елементи урегульовані нормами міжнародного права, конституції конкретної держави та деталізуються в нормах поточного законодавства. Проблема конституційного правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності має теоретичне і практичне значення. Вона полягає в тому, що загалом він характеризується як колективний вид прав, свобод та обов'язків суб'єктів підприємництва. Важливість проблеми підкреслюється зв'язком суб'єктів підприємництва з науковими чи практичними завданнями. Серед наукових завдань слід назвати питання ознак та визначення суб'єктів підприємницької діяльності. Практичними завданнями дослідження є характеристика практичної реалізації підприємницьких правовідносин в Україні. Серед останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми поняття та структури конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності, слід назвати праці таких науковців, як М. Баймуратов, К. Волинка, А. Колодій, О. Марцеляк, А. Олійник, П. Рабінович, О. Совгіря, М. Хавронюк, Н. Шукліна та ін. Окремі сторони структури конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в Україні залишаються недослідженими, що є метою даної статті. Метою дослідження є характеристика елементів змісту конституційного правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Для

досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання: а) проаналізувати останні наукові дослідження по темі; б) сформулювати ознаки, визначення та види структури конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності; в) розглянути різні види названого статусу; г) запропонувати висновки і рекомендації по темі дослідження.

Ключові слова: суб'єкти підприємницької діяльності, конституційно-правовий статус, структура.

Характеристика конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності передбачає аналіз наукових, навчально-методичних, емпіричних і нормативно-правових матеріалів. В юридичній літературі науковці в структуру конституційно-правового статусу людини включають такі елементи: а) правосуб'єктність людини; б) його принципи; в) права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації (центральний елемент цього статусу); г) обов'язки людини та гарантії їх виконання [1]. В процесі дослідження використовувалися філософські, загально-наукові і спеціально-наукові методи дослідження.

Для отримання результатів щодо структури конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності слід проаналізувати наукові праці окремих авторів. Так, М. Баймуратов дослідив правовий статус людини і громадянина в конституціях держав Східної Європи. Ним проведено порівняльно-правовий аналіз конституцій та їхнє співвідношення з міжнародними стандартами. Говорячи про міжнародні стандарти й національні норми в галузі прав і свобод людини в порівняльному аспекті, М. Баймуратов робить висновок про деякі проблем. По-перше, це проблема співвідношення міжнародного і внутрішнього права з національного законодавства, а саме - легалізація і реалізація на практиці однієї з існуючих доктринальних теорій з цього питання. По-друге, це наявність у міжнародного співтовариства запобіжних заходів, застосовуваних до держави, що взяли на себе зобов'язання з міжнародних нормативних актів і порушили їх. Також слід зазначити те, що

міжнародне співтовариство не має права на втручання у внутрішні справи конкретної держави, а також не має права диктувати останній, які міжнародні норми вона повинна імплементувати в національне право. Якщо держава відмовляється від включення якоїсь норми, її ніхто не може примусити. Єдина «зброя» в арсеналі міжнародного співтовариства з цього питання – це суто політичний чи економічний тиск, але ніяк не правовий [2, с. 93].

Отже, М. Баймуратов вважає, що міжнародне співтовариство не має права на втручання у внутрішні справи конкретної держави. Єдина «зброя» в арсеналі міжнародного співтовариства з цього питання – це суто політичний чи економічний тиск, але ніяк не правовий.

К. Волинка під правовим статусом особи розуміє систему взаємопов'язаних прав і свобод та обов'язків, які закріплені в законодавстві і визначають правове положення особи в суспільстві. Правовий статус особи К. Волинка розглядає у трьох аспектах: міжнародно-правовому, конституційному і галузевому. Конституційний статус особи об'єднує права, свободи і обов'язки, закріплені у Основному Законі держави і суспільства. Цей статус іноді називають «базовим». Конституційні права, свободи і обов'язки є основними правами, свободами і обов'язками. Галузевий статус особи складається з певних повноважень, що забезпечують особі здійснення її можливостей у певній сфері суспільних відносин, яка регулюється тією чи іншою галуззю права. Кожна з галузей права закріплює права, свободи і обов'язки особи у певній сфері суспільних відносин, наприклад, у майнових, сімейних, трудових та інших. Роль і значення конституційно-правового статусу у його співвідношенні з галузевим статусом полягає в тому, що він системно інтегрує та об'єднує головні засади галузевого правового статусу [3, с. 207-209].

Отже, К. Волинка конституційний правовий статус особи називає базовим, а конституційні права, свободи і обов'язки, на її думку, є основними правами, свободами і обов'язками.

А. Колодій та А. Олійник під правовим статусом особи розуміють

юридичне закріплення положення людини і громадянина у сучасному суспільстві. До елементів правового статусу вони відносять: а) правосуб'єктність; б) принципи; в) громадянство; г) юридичні гарантії; г) юридичну відповідальність; д) права, свободи та обов'язки [4, с. 135-169].

Отже, А. Колодій та А. Олійник визначають конституційний правовий статус як юридично закріплене становище особи в суспільстві і досліджують його елементи.

П. Рабінович та М. Хавронюк розглядають конституційно-правовий статус як закріплене в конституції держави становище людини і громадянина в суспільстві і державі. На їх думку, структура конституційно-правового статусу людини включає в себе такі елементи: а) правосуб'єктність людини; б) принципи правового статусу; в) права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації. Крім названих елементів до структури конституційно-правового статусу вони включають зв'язок між людиною і державою (статус іноземців і осіб без громадянства) [5, с. 79].

Отже, П. Рабінович та М. Хавронюк до структури конституційно-правового статусу особи включають правосуб'єктність, принципи, права, свободи та обов'язки, гарантії правового статусу та правовий статус іноземців і осіб без громадянства.

О. Совгиря та Н. Шукліна розглядають конституційно-правовий статус людини і громадянина як встановлену конституцією та іншими законами систему юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини і громадянина в суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави. Щодо складових структури конституційно-правового статусу вони наголошують на тому, що єдиного розуміння цього поняття в науці конституційного права немає. О. Совгиря і Н. Шукліна вважають, що до структури конституційно-правового статусу особи входять: а) права, свободи та обов'язки конституційного статусу особи; б) громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії як умови реалізації названих прав; в) принципи правового статусу особи та умови їх реалізації [6, с. 94].

Отже, О. Совгіря та Н. Шукліна у структуру конституційно-правового статусу людини і громадянина включають: а) права, свободи, обов'язки; б) громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії реалізації названих прав; в) нормативні принципи правового статусу.

Враховуючи той факт, що предметом нашого дослідження є структура конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності слід дослідити нормативно-правові акти, сформулювати ознаки, дати визначення та розглянути види названого статусу. Правовий статус названих суб'єктів регулюється розділом II Господарського кодексу України (далі — ГК), гл. 7, 8 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), закони України (наприклад, «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування» та ін.), укази Президента України (зокрема, «Про державну підтримку малого підприємництва»), постанови КМ України (наприклад, «Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання») та інші нормативно-правові акти.

До структури конституційно-правового статусу названих суб'єктів відносять: 1) правосуб'єктність; 2) принципи названого статусу; 3) сукупність підприємницьких прав, свобод та обов'язків особи; 3) юридичні гарантії реалізації підприємницьких прав, свобод та обов'язків; 4) юридична відповідальність за правопорушення у межах належного їм майна, крім випадків, передбачених законодавством; 5) правове регулювання названого статусу.

Суб'єкти підприємництва – фізичні особи і організації, що здійснюють підприємницьку діяльність, наділені підприємницьку компетенцією, мають відокремлене майно та несуть відповідальність у межах належного їм майна, крім випадків, передбачених законодавством. Правосуб'єктність суб'єктів підприємницької діяльності характеризується їх правоздатністю, дієздатністю і деліктоздатністю. На думку А. Олійника, правосуб'єктність господарських товариств, як суб'єктів підприємницької діяльності включає такі ознаки: 1) урегулювання структурних елементів правосуб'єктності господарських

товариств нормами міжнародного, конституційного та поточного галузевого права; 2) здатність господарських товариств: а) бути суб'єктами підприємництва; б) мати господарські права, свободи та обов'язки; в) своїми діями їх реалізувати; г) нести господарську відповідальність за свою діяльність [7, с. 913].

Принципи конституційного правового статусу А. Олійник визначає як закріплені нормами міжнародних і національних правових актами ідеї чи основоположні засади, які гарантують реалізацію прав, свобод і обов'язків та юридичну відповідальність суб'єктів підприємництва при здійсненні ними діяльності не забороненої законами. Серед принципів правового статусу названих суб'єктів він виділяє такі види: а) здійснення прав, свобод та обов'язків з урахуванням верховенства права; б) свобода вибору підприємцем видів підприємництва, програми діяльності, постачальників і споживачів продукції, матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів не обмежених законом цін на продукцію та послуги відповідно до закону; в) вільний найом підприємцем працівників; г) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик; ґ) вільне розпорядження прибутком в межах, передбачених законом; е) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності; є) використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд [8, с. 75]. Пропонуємо доповнити ГК України (ст. 6 п. 1) після слів «забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання» словами «з урахуванням верховенства права» [9].

Підприємницькі права і свободи фізичної особи розглядають як урегульовані підприємницьким правом можливості без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом (ст. 43 ГК України). Підприємницькі обов'язки особи слід розглядати як передбачені нормами законодавства варіанти необхідної поведінки. Юридичними гарантіями реалізації підприємницьких прав, свобод та обов'язків є сприятливі умови та засоби здійснення можливої і необхідної поведінки

суб'єктів підприємницької діяльності, що не заборонена діючим законодавством. Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів (ст. 47 ГК України). Юридична відповідальність підприємців настає за: а) завдати шкоди довкіллю; б) правопорушення у межах належного їм майна; в) порушення прав та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій; г) порушення прав місцевого самоврядування і держави. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність (ст. 49 ГК України) [9].

Правове регулювання конституційного правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється за допомогою міжнародних і національних правових норм і принципів які діють в різних формах, закріплюють, регулюють та охороняють відносини між суб'єктами підприємництва та поділяються на види [10, с. 722-723].

Висновки. Підводячи загальний підсумок пропонуємо такі висновки і рекомендації.

1. Структура конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності – це урегульована міжнародними і національними правовими нормами і принципами система основ правосуб'єктності та засад правового статусу, підприємницьких прав, свобод та обов'язків і юридичних гарантій їх реалізації та юридичної відповідальності за правопорушення передбачених законодавством.

2. На нашу думку, слід доповнить ст. 6 п. 1 ГК України таким чином: після слів «забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання» додати словами «з урахуванням верховенства права».

3. Запропоновані рекомендації по тексту сприятимуть удосконаленню реалізації елементів структури конституційно-правового статусу суб'єктів

підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституційно-правовий статус особи: поняття та система прав і обов'язків : <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10017/>
2. Баймуратов М. Правовий статус людини і громадянина в конституціях держав Східної Європи: порівняльно-правовий аналіз конституцій та їхнє співвідношення з міжнародними стандартами. Вісник Центральної виборчої комісії: Загальнодержавне офіційне, нормативно-правове, інформаційне видання / Центральна виборча комісія. Київ, 2006. № 1. С. 89-93.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
5. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
6. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 632 с.
7. Олійник А.Ю. Конституційна правосуб'єктність господарських товариств. XII Международная научно-практическая конференция «MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT» 18-20 мая 2022 года. Чикаго, США. 2022. 930 p. С. 906-916. (The 12 th International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development” (May 18-20, 2022) VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. 930 p.)
8. Олійник А.Ю. Принципи конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності. SWorldJournal", Issue № 13, Part 2 May 2022. Болгарія (ISSN 2663-5712, DOI 10.30888/2663-5712, IndexCopernicus, Google Scholar) 2022. P. 69-77.
9. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р.

Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
Поточна редакція від 01.01.2023.

10. Олійник А.Ю. Нормативно-правові джерела конституційно-правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності. XII Международная научно-практическая конференция «SCIENCE, INNOVATIONS AND EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS» 28-30 июня 2022 года Токио, Япония. 2022. 756 р. Р. 714-724. (UDC 001.1 The 12th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (June 28-30, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. 756 p.

НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ РАСИ, ЕТНІЧНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ: ОДНА З ГОЛОВНИХ ЗАСАД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА

Педора Олександр Олександрович

Студент 3-го курсу Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету
Імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

Вступ. З моменту відновлення Україною незалежності на її теренах досить активно розвивався євроінтеграційний рух. Це мало своїм наслідком широку взаємодію нашої держави з країнами ЄС, що передбачало також певну уніфікації правових систем та взаємовплив і взаємодію між ними. Не було виключенням у цій ситуації і соціальне право держав Європи, яке стало фундаментом для вітчизняного соціального права. Отож, сьогодні ми дослідимо таку тему, як “Недопущення дискримінації за ознаками раси, етнічної приналежності, релігійних переконань: одна з головних засад Європейського соціального права”. Актуальність даної теми полягає в тому, що, досліджуючи різноманітні проблемні аспекти та створюючи власні висновки на основі досліджень, результати нашої діяльності можна застосувати на практиці, а саме в процесі оновлення та покращення вітчизняної правової системи загалом, та соціального права, зокрема. Отже, розпочнемо.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження ми вважаємо за необхідне розпочати з визначення самого поняття “дискримінація”. Дискримінація - це особливе порушення прав людини і громадянина, сутність якого полягає у запереченні свободи, рівності і гідності особи (групи осіб), або в унеможливленні втілити ці цінності у суспільних відносинах на власний розсуд у формах діяльності, які за змістом і наслідками не порушують прав інших осіб [1]. В той же час інші вчені визначають, що дискримінація полягає у правовій оцінці дій, які несуть загрозу правам та законним інтересам осіб, та в

удосконаленні правового регулювання з метою забезпечення юридичної рівності[2]. Як бачимо, у науковій літературі існує декілька точок зору щодо визначення поняття “дискримінація”. На міжнародно-практичному рівня поняття «дискримінація» було закріплено у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 року, Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 року, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 року та у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1978 року. Аналізуючи визначення, які були закріплені у вищезгаданих міжнародних актах, можливо дійти висновку, що дискримінація означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, оснований на різних ознаках (расовій, етнічній, релігійній), метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях[3].

Якщо говорити саме про недопущення дискримінації за ознаками раси, етнічної приналежності, релігійних переконань, то воно передбачено величезною кількістю міжнародно-правових актів. Наприклад, стаття 2 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 передбачає, що кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені цією декларацією, незалежно від раси, етнічної належності, політичних або інших переконань. В той же час стаття 7 передбачає, що всі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує Декларацію [4]. Таким чином, проаналізувавши дані положення, ми можемо побачити, що має місце створення правового механізму, спрямованого на встановлення рівності всіх осіб, незалежно від великої кількості чинників, та покарання за недотримання такої рівності, тобто здійснення дискримінації. Закономірним наслідком існування Декларації є наявність великої кількості міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих та ширше тлумачення, аналіз та реформування Європейського соціального права, наприклад, Міжнародна

конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 04.02.1994, яка більш широко та глибоко врегульовує питання рівності осіб та недопущення різноманітних форм дискримінації [5]. Окрім того, можна згадати ще про Конвенцію про дискримінацію в галузі праці та занять №111 від 24.06.1975, яка стосується наступного: вона бере до уваги проголошені у Філадельфійській конвенції положення щодо того, що всі люди, незалежно від раси, віри чи статі, мають право на здійснення свого матеріального добробуту та духовного розвитку в умовах свободи і гідності, економічної сталості й однакових можливостей. Дискримінацією визнається порушення прав, які передбачені в Загальній декларації прав людини [6]. Тобто даний документ також закріплює рівність всіх незалежно від статі, релігії, етнічного походження, політичних переконань і т.д. Як наслідок введення на законодавчому рівні такої рівності всіх осіб, у державах Європи було впроваджено також відповідальність за дискримінацію, що є цілком логічним та закономірним кроком і відповідає структурі норми права, що передбачена принципом “якщо - то - інакше”. В нас же виникає інше запитання: чи мають місце на практиці якісь проблеми щодо самого питання недопущення дискримінації за ознаками раси, етнічної приналежності, релігійних переконань? Тому, ми вирішили звернутися до практики ЄСПЛ. Зокрема у Справі “Параскева Тодорова проти Болгарії” районний суд засудив заявника, яка є представницею циганського співтовариства, до трьох років позбавлення волі за шахрайство та відмовив у відстроченні виконання вироку. Європейський Суд наголосив у цьому зв'язку на серйозності оскаржуваних фактів і підкреслив, що викорінення расизму є пріоритетом в багатонаціональних суспільствах Європи і що рівність громадян перед законом втілено в болгарському національному законодавстві. Висновок Суду: у справі допущено порушення вимог статті 14 Конвенції [7]. Також можна ще згадати Справу “Бурля та інші проти України”, яка також стосується дискримінації за етнічною ознакою. Зокрема, мала місце бездіяльність зі сторони правоохоронних органів, які повинні були захистити будинки, проте не зробили цього, оскільки були упереджені через національність заявників.

Висновок Суду: у справі має місце порушення вимог статті 8 Конвенції окремо та у поєднанні зі статтями 13, 14 Конвенції [8].

Висновки. Отже, зважаючи на все, сказане нами вище, постає ряд цілком закономірних висновків. По-перше, Європейське соціальне право та Європейське соціальне законодавство у сфері недопущення дискримінації за ознаками раси, етнічної приналежності, релігійних переконань є доволі ґрунтовно розвинутими, оскільки існує величезна кількість міжнародних нормативно-правових актів, які спрямовані на захист основоположних прав та свобод людини і громадянина, і які справді відповідають світовим тенденціям та розвитку суспільних відносин.

Окремої уваги, на наш погляд, варто приділити механізму притягнення до відповідальності, який ми цілком заслужено вважаємо таким, що керується принципом “золотої середини”, карає осіб, винних у скоєнні актів дискримінації. Другим висновком, який ми б хотіли виділити, це той факт, що незважаючи на всю досконалість та розвинутість законодавства все одно мають місце факти дискримінації, що, як особисто ми вважаємо, спричинено не стільки самим законодавством, скільки природою людини. Як ми бачимо, такі порушення мають місце як в Україні, такі і в державах ЄС. На наш погляд, найбільш ефективним способом протидіяти таким правопорушенням буде не збільшення покарання, оскільки такий спосіб протягом людської історії на прикладі різноманітних злочинів показав свою нежиттєздатність, а саме вкладення коштів у програми, спрямовані на освіту населення та пошук компромісів між людьми з різних соціальних, етнічних, релігійних, політичних груп і т.д.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм подолання її в Україні : дис. доктора філософії з права: Електронний ресурс. Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14440/Дисертація%20Янковець.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

2. Саєнко М. І. Теоретичні аспекти дискримінації як об'єкта правового дослідження. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 47–52.

3. Пожарова О.В. Щодо визначення поняття дискримінації. Електронний ресурс. режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19495/%D0%9F%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. електронний ресурс. режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text .

5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 04.02.1994. Електронний ресурс. режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

6. Конвенція про дискримінацію в галузі праці і занять №111 від 24.06.1975. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text

7. Заборона дискримінації: експерти проаналізували рішення ЄСПЛ. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zib.com.ua/ua/132839.html>

8. Рішення ЄСПЛ у справі “Бурля та інші проти України”. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-14-konventsii-zaborona-diskriminatsii-u-poednanni-z-inshimi-stattyami-konventsii>

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Срібний Валентин Юрійович,

курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Науковий керівник:

Чорна Аліна Геннадіївна,

старший викладач кафедри

кримінального права та кримінології

м. Дніпро, Україна

Відповідно до Кримінального Кодексу України (ККУ) щодо неповнолітніх діє наступна система заходів кримінально-правового характеру: покарання, примусові заходи виховного впливу.

При цьому перелік видів покарання порівняно з передбаченням щодо осіб, які досягли 18 років, а також скорочені терміни та розміри окремих видів покарань. Відповідно до Кримінального Кодексу України (ККУ) до неповнолітніх застосовуються такі види покарань: штраф, позбавлення права займатися певною діяльністю, обов'язкові роботи, виправні роботи, обмеження волі та позбавлення волі на певний термін [1].

Відповідно до Кримінального Кодексу України (ККУ) неповнолітньому можуть бути призначені такі примусові заходи виховної дії: попередження; передача під нагляд батьків чи осіб, їх які замінюють, чи спеціалізованого державного органа; покладання обов'язків заглибити заповідяну шкоду; обмеження дозвілля, встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього та приміщення в спеціально навчально-виховних установах закритого типу органу управління освітою [3].

При цьому відповідно до Кримінального Кодексу України (ККУ), до неповнолітніх можуть бути застосовані примусові заходи виховного впливу або їм може бути призначено покарання, а при звільненні від покарання вони можуть бути поміщені до спеціальної навчально-виховної установи закритого

типу органу управління освітою.

Таким чином, Кримінальний Кодекс України (ККУ) розглядає покарання та примусові заходи виховного впливу як рівнозначні альтернативи, не віддаючи переваги жодному виду заходів кримінально-правового характеру [4].

Статті, що регламентують застосування примусових заходів виховного впливу, вказують, що неповнолітній може бути звільнений від кримінальної відповідальності або покарання при певних умовах, тим самим залишаючи питання про застосування примусових заходів виховного на розсуд правозастосовника.

Найбільше застосування знаходить умовне засудження до позбавлення свободи, невелику частку становлять покарання, які пов'язані з позбавленням свободи.

Проте дослідження каральної практики щодо призначення покарань неповнолітнім свідчить про деяке збільшення частки зазначених покарань, що відповідає міжнародним стандартам, що регулюють питання запобігання злочинам неповнолітніх [1].

Але постановка проблеми попередження правопорушень та поведінки з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, обумовлена не стільки статистичними показниками, значення яких коливається під впливом різних факторів, скільки змістом процесів, що стоять за нею як долі конкретних дітей та його сімей, так розвитку суспільства загалом [2].

Дитина – це індивід, що формується, на становлення особистості якого величезний вплив має те, як соціальні інститути сприймають та відповідають на його поведінку.

Однією з головних цілей застосування заходів кримінально-правового характеру є дотримання «принципу пропорційності». Цей принцип полягає в обмеженні використання каральних санкцій, що виражаються в основному в використанні принципу відплати за заслуги відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція держави на дії неповнолітніх правопорушників має ґрунтуватися на обліку не лише тяжкості правопорушення, а й особливостей їх

особистості.

Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище у сім'ї, шкода, нанесений правопорушником та інші фактори, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні впливати на пропорційність у відповідь дій (наприклад, ухвалення до уваги бажання правопорушника компенсувати шкоду, заподіяну жертві, або її або її бажання вести повноцінне та корисне життя).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К., 2014.
2. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., випр. та доп. – К., 2016.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України.: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: Ника Нова, 2011. 336 с